X 235155

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötete:

Simon János (szerk.):
Puccs vagy összeomlás?
(8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal)

M. Kiss Sándor (szerk.):
Rendszerváltás 1989 (15 tanulmány)

Katona András – Kiszelly Zoltán – Salamon Konrád –
Simon János – Zachar Péter Krisztián:
Tüntetések könyve

Kahler Frigyes:
Az Igazság Canossa-járása
– avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez

Szekér Nóra – Riba András László

A NAGY IMRE-KÓD

ANTOLÓGIA Kiadó
Lakitelek, 2014

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001153596

RETÖRKI Könyvek 5.

Sorozatszerkesztő: **Bíró Zoltán**

A könyv a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum szakmai támogatásával készült

Lektorálta: **M. Kiss Sándor**

X 235155

Sorozatterv: **Illés Zoltán**

Korrektúra: **Agócs Sándor**

© RETÖRKI, 2014

ISBN: 978 615 5428 13 5

ISSN: 2064–4531

KIADÓ: ANTOLÓGIA Kiadó és Nyomda Kft.
Tel.: 76/549-045, e-mail: antologia@lakitelek.hu

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS: Háttér Stúdió Kft., Kecskemét
Tel.: +36 20 991-4286, e-mail: hatters@ezaz.hu

Tartalom

Előszó 7

1. fejezet 15

Hányszor lehet egy embert eltemetni?
Társadalomtörténeti dimenziók

2. fejezet 83

Egy szimbólum üzenetének anatómiája
Politikai dimenziók

3. fejezet 105

Egy temetés keresztmetszete
Jogi és állambiztonsági dimenzió

Források 143

Illyés Gyula: Lehet még nemzedék? 143

Szabó Miklós: Hogyan látjuk ma 1956-ot? 153

Lezsák Sándor: A lakiteleki Antológia-est megnyitója – 1985 166

Radnóti Sándor: A harcoló város. Egy kiállítás megnyitója – 1987 168

Ronald Reagan és Gilles Martinet beszéde a magyar forradalom mártírjai emlékművének felavatási ünnepségén a párizsi Pere Lachaise temető 44-es parcellájában 1988. június 16-án 171

Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon a felszabadulás után 174

„SZEMELVÉNYEK a Történelmi Albizottság 1989. január 27-i ülésén készült magnófelvételből” 205

Az SZKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának Jakovlev részére készített emlékeztetője [Kapcsolatok a kelet-európai országokkal, stratégiai alapvonalak]1989 január 233

A Magyar Demokrata Fórum Ideiglenes elnökségének állásfoglalása Pozsgay Imre „NÉPFELKELÉS" kijelentéséről 252

Mező Imréné levele: Lehetőséget adni a megbékélésre 253

Vásárhelyi Miklós levele Mező Imréhez 254

Csurka István: Reformkommunisták 256

A kormány közleménye Nagy Imre és követőinek eszméiről és a gyászoló hozzátartozókkal való együttérzéséről – 1989 június 15. 258

Felhívás a nemzethez – Az ellenzéki szervezetek közleménye Nagy Imre és társainak újratemetése kapcsán 259

A FIDESZ országos választmányának nyilatkozata a nemzeti megbékélésről – 1989 június 7. 261

Kronológia 263

Előszó

1989 a rendszerváltás éve. Huszonöt év távlatából, történeti szempontból ismerve a politikai folyamatok végkimenetelét, vagyis hogy 1990-ben új államrendszer létesült, minden kétséget kizáróan állíthatjuk. A hatalom akkori birtokosai és a rendszerváltó ellenzék tárgyalások keretében megállapodtak a kormányzás kérdéséről, vagyis arról, hogy kinek a kezébe kerüljön a hatalom. Nem arról volt szó tehát, hogy a közhatalmat a puhának tűnő diktatúra keretei között gyakorló Magyar Szocialista Munkáspárt egyszerűen megosztja, vagy átadja a már nemcsak szervezetként, hanem erőként is fellépni képes ellenzéki pártoknak, azok pedig egyszerűen elfogadják tőle. Mivel az ellenzéki pártok a demokrácia értékeit tartották szemük előtt, ezt a megoldást nem fogadhatták el, értékeikhez tartották magukat. Ez a forma egyébként elvi alapon a hatalom hasonlóan önkényes kisajátítása lett volna az állampolgárok feje fölött még akkor is, ha nem erőszakkal és adminisztratív hatalomtechnikai eszközökkel történt volna meg. Akkor mégis miről állapodott meg a hatalom és az ellenzék? Valójában arról, hogy a hatalom hogyan kerüljön oda, ahonnan ered, ahol arra használhatják, amire való. Vagyis *átlényegült* formájában kerüljön szabad választások megtartása alkalmával a néphez, és a nép döntse el azt, hogy a hatalmat szabad akarata által kik birtokolhassák és gyakorolhassák.

Ez a megállapodás, az akkor fennálló politikai rendszer – vagyis az egypártrendszerű államszocializmus – berendezkedésének, ha úgy tetszik, szerkezetének megváltoztatása nélkül kivitelezhetetlen lett volna. Ha nem így történik, a fennálló rendszer korrekciója, vagyis annak megváltoztatására irányuló tudatos módosítások, lépések során plurális demokratikus állammá változott volna a népköztársaság. Így továbbra is minden pártnak el kellett volna fogadnia, hogy a politikai játéktér a szocializmus. Azonban az a helyzet állt elő, hogy az „egypárt" egy párt lett.

A '80-as évek végéig millió szállal egymáshoz bilincselt, formális hierarchiák szolgálták ki – biztosította ezt a hatalmasra duzzasztott, pártfegyelemmel szabályozott apparátus – a kommunista ideológiára épülő diktatúrát, a hatalmat. A diktatúra pedig – titkosszolgálatai által a társadalmat mélységében is átitatta – korlátlanul gyakorolhatta a hatalmat minden és mindenki felett. Ennek a rendszernek a legfőbb hatalmi intézménye az MSZMP, az egypárt (állampárt) volt, amely 1989 október elején komoly változáson

esett át, átlényegült. A kongresszus új párt létrehozásáról döntött, amelynek neve Magyar Szocialista Párt (*MSZP*) lett. Az MSZP – hangsúlyozottan értve ezen párttagságát és vezetését – nem vállalt semmiféle kommunista ideológiai örökséget. A nyugati szociáldemokrácia magyarországi képviselőjeként, politikai pártként szállt versenybe az első szabad választásokon, hogy megszerezze a hatalmat. Ehhez mindenképpen hozzá kell tenni, hogy az MSZP számára – amelynek az utolsó MSZMP kongresszus volt a bölcsője – létfontosságú kérdés volt, hogy a kommunizmus örökségéről kinyilvánított módon lemondhasson, mivel ez az örökség – már nem állampártról, hanem politikai pártról lévén szó – tehertétel volt. Egy ilyen örökségről azonban nem lehet „csak úgy" egyszerűen lemondani. 1989-ben még az MSZMP vezetésének az egyik legfontosabb feladata volt, hogy a már levegőben levő „pártszakadást" a különböző politikai machinációk közepette megakadályozza, pontosabban talán a megfelelő időpontig vagy szituációig késleltesse. Visszahelyezkedve 1989 jelenébe megkockáztatható, hogy valójában az egyetlen olyan nagyságrendű és jelentőségű, a pártszakadás valós veszélyét magában rejtő helyzet a párt '56-hoz való viszonyát megváltoztató Pozsgay-nyilatkozat jelentette. Népfelkelés... De mi volt a kérdés az interjúban, amire válaszolva az elhíresült régi-új fogalom beleszövődött a válaszba? „Itt ugye csak egy kegyeleti aktus engedélyezéséről van szó, de ez nem Nagy Imre nézeteinek, tevékenységének rehabilitációja?" Könyvünk szempontjából rendhagyó módon a kérdés nagyobb szerepet töltött be, mint a rá adott válasz. Egy rendszer legitimitásáról van ugyanis szó a válaszban, vagy – ahogy Kádár fogalmazott utolsó beszédében – a „legalitásáról". Méghozzá egy erősen megkérdőjelezhető legitimitásról. Ezt a hatalom birtokosai is tudták. A rendszer korrekciójának része volt a '72-es alkotmány felülírása egy új alkotmánnyal. A '72-es alkotmányban le volt fektetve, hogy a marxista–leninista párt a társadalom vezető ereje. Ez deklarálta a szocializmusban az egypártot és az egypártrendszert. '89-ben már (újra) több párt volt, a marxista–leninista párt pedig határozott a többpártrendszer (újra) elfogadásáról. Éppen akkor, amikor a KB ülésén a Pozsgay-ügyből hivatalosan nem lett Pozsgay-ügy, illetve amikor az '56-os események és Nagy Imre tevékenységének megítélése úgy maradt a tudomány dolga, hogy addig valójában soha nem lehetett az. Ez a még a napjainkban is nehezen érthető – a párt artikulált érdekeihez képest illogikus – krízishelyzet-kezelés a hatalom reálpolitikai stratégiájának kapaszkodóját jelentette. Tehát az ominózus kérdés Nagy Imrére vonatkozott. Nagy Imre személyének és tevékenységének kérdése pedig olyan kiterjedt és

szerteágazó politikai folyamatokat indított be, amelyek alapvető jelentőségűek azzal kapcsolatban, hogy rendszerváltozás helyett ma rendszerváltásról beszélhetünk. Határozott véleményünk, hogy a „Nagy Imre-ügy" nyitotta a zárat a rendszerváltás kapuján, de nem szimbolikus jelentőségével. Ezzel a képpel egyben magyarázatot kap a könyv címe is. Hangsúlyozandó, hogy nem összeesküvés-elméletről van szó, hanem politikáról. A konspiráció pedig szükségszerűen a politika sajátja mindig, de '89-ben talán különösen is.

Meg kellett teremteni a hatalom átlényegülésének politikai-intézményi feltételeit, hogy az majd testet ölthessen a demokráciában. 1989 tehát minden kétséget kizáróan a legjelentősebb és a hatalom fent említett átlényegülését tekintve a legkülönlegesebb történelmi fordulópontok egyike Magyarország XX. századi történetében.

A legjelentősebbek egyike, mivel 1989-ben születtek azok a döntések és megállapodások, amelyek nyomán Magyarország független Magyar Köztársaságként, jelző nélküli demokráciaként léphetett színre. Tehette mindezt többpártrendszerű parlamentáris berendezkedése révén, amelyben az ország szabadon választhatta meg Országgyűlését, kormánya pedig nem egy olyan párt káderhatáskörének függvénye volt, amely – ha akarta, ha nem – örökose volt a hibáknak és bűnöknek, amelyeket a bolsevik típusú diktatórikus és terrorisztikus hatalomgyakorlás módszereivel és eszközeivel követtek el az elődök. Az új kormány valódi felhatalmazással rendelkezve, a felelősséget önállóan vállalhatta. Nem nehezedett rá a világ legalább egyik felét évtizedekig hidegháborúban és ideológiai rabságban tartó Szovjetunió érdekeinek mindenekelőtti figyelembevétele. Ehhez azonban kétségtelenül szükség volt arra, hogy kialakuljon az a rendkívül sajátos hatalmi helyzet a nemzetközi politikában, majd ennek nyomán a hazai politikában, amely 1989-re jellemző volt.

Magyarországon a belső helyzet változását és átalakulását valójában a kommunista politikai vezetés maga indította be azért, hogy hatalmát megőrizhesse. Az állampártrendszer kereteiben működő kommunista diktatúra reformokkal próbálkozva kísérletet tett a politikai intézményrendszer átalakítására, a hatalmi szerkezet módosítására. Ezt a fentebb leírtaknak megfelelően tehát összefoglalóan a magyarországi szocializmus rendszerkorrekciójának nevezhetjük. Ha csak ezek a reformok, vagyis a rendszer önmagát megváltoztató lépései valósultak volna meg, a korrekció eredményeként módosult volna a hatalmi szerkezet és ezáltal a hatalom gyakorlásának módja.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 3.

Ez a modell lett volna a demokratikus szocializmus, amelyhez azonban olyan mértékben kellett módosítani a rendszert, hogy ha az Alkotmányban nincs utalás arra, hogy az ország a szocializmus alapján áll, akkor a szocializmus „paraméterének" kiiktatásával akár a '90-től felálló új rendszer politikai-intézményi értelemben vett alapjait is jelenthette volna.

A párt szocialista demokráciájából a demokratikus szocializmushoz vezető úton indult el, de végül sohasem ért oda. Mindenek fellett álló ideológiája belebukott küldetésébe, ennek lényege röviden a következőképpen foglalható össze: a diktatúra minél jobban igyekezett pontosan betartani a marxista tanokat, annál nagyobb korrekciókat kellett a rendszeren vagy az alrendszereken végrehajtani, hogy virtuálisan felmutatható legyen lényege – az ideológia igaza – mind befelé, mind kifelé. Persze azok az elvtársak, akik ennek a titoknak a tudói voltak, mindig „maguk között voltak", és ez nem volt másképp a szocializmus végórájában sem. Az utolsó életmentő beavatkozás már nem sikerült, mert akkora korrekciót kellett végrehajtani, ami magában kellett foglalja azt is, hogy legalább egy alkalommal megengedjék a nemzetnek, hogy akaratát úgy nyilváníthassa ki egy választáson, hogy annak a választásnak a párt közvetve nem szervezője, nem egyetlen induló pártja és szükségképpen nem egyetlen lehetséges nyertese.

1989 júniusában az előrehaladott politikai folyamatok közepette az MSZMP megváltoztatta évtizedek óta fennálló pártvezetési szerkezetét is. A módosult vezetési szerkezetnek nagyobb jelentősége volt, mint a személyi összetételnek, hiszen azok a kommunista vezetők lettek a tagjai, akik vezető pozícióba kerültek már a rendszerkorrekció „hivatalos nyitóeseményén", az 1988 májusi pártértekezleten vagy az azt követő időszakban. 1989 júniusának végén az MSZMP Központi Bizottsága létrehozta a négy főből álló elnökség intézményét, amelyet Nyers Rezső, Grósz Károly, Németh Miklós és Pozsgay Imre foglaltak el. A legfontosabb politikai döntéshozó testületet, a Politikai Bizottságot is átalakították, tagjainak száma 21 főre emelkedett, és elnevezése Politikai Intéző Bizottságra változott. Az új intézmények jogköreit és felelősségeit valószínűleg a belpolitikai helyzet „rendkívüli összetettsége" miatt nem szabályozták pontosan. Nagyon fontos aspektus, hogy Grósz Károly főtitkári pozícióból való elmozdítása is szóba került, de a felállított új vezetési szerkezetben erre nem volt szükség. Viszont a főtitkár ekkortól valóban elveszítette igazi súlyát. Berecz Jánost, az addig erős embernek számító pártideológust felmentették titkári pozíciójából, és Grósz Károllyal együtt kikerült az MSZMP tárgyalódelegációjából. Annak vezetői az

akkor már lehetséges köztársaságielnök-jelölt Pozsgay Imre és Fejti György maradtak. Fejti György nem volt sem karizmatikus vezető, sem az ellenzék egyik vagy másik áramlatával szimpatizáló államminiszter, nem volt sértett pártideológus sem. Fejti Györgynek az MSZMP KB adminisztratív titkáraként az átmenet szinte valamennyi stratégiailag fontos politikai-hatalmi kérdésében illetékessége volt. Ő volt a hatalom technikusa.

A hatalmi játszma '89 nyarára – Nagy Imre újratemetésekor – érkezett el minden szinten a döntő jelentőségű pillanatokhoz. Az MSZMP pártegysége ekkorra nem volt más, mint mesterségesen életben tartott illúzió. A párttagok ezrével léptek ki a pártból. A négytagú elnökségből a párt szervezési kérdései Grósz Károlyra maradtak régi-új és mintegy lehetetlen feladatként, ugyanis az MSZMP magában hordozott több, az MSZMP-n belül és azon kívül is létező pártot (platformot). Csak az elnökségen belül legalább három egymástól merőben elkülönülő politikai irányultság volt jelen úgy, hogy Pozsgay Imre és Nyers Rezső a párt reformszárnyának kiemelkedő személyiségei két egymástól távol álló politikai áramlatban voltak érdekeltek. Mint már szóba került, az ezt megelőző hónapokban is többször felmerült a párt szétválásának kérdése, a legkritikusabb holtpont azonban kétségkívül a Pozsgay-nyilatkozat után alakult ki. '89 tavasza hatalmi szempontból rengeteg bizonytalanságot és esetlegességet hordozott magában, emiatt az akkori vezetés igyekezett elkerülni, legalábbis egy ideig megakadályozni vagy késleltetni a pártszakadást. Valószínűleg ezért sem tudták igazán kihasználni a kitűzött határidőkhöz képest kissé korán és ezzel együtt túl határozottan megjelenő reformköri mozgalom megszerveződését a párton belül. A főtitkár számára tehát a vezetési szerkezet megváltozásával a hatalmi viszonyok kedvezőtlenül alakultak. Az önállóbb szerephez jutó kormánynak és Németh Miklósnak mint kormányfőnek komoly presztízse volt az ellenzék körében és a nemzetközi politikában is.

Május eleje és június közepe között az MSZMP és a vele szemben szövetségbe tömörült ellenzéki pártok között az előzetes egyeztető tárgyalások létrehozták az átmenet formai szerkezetét, a Nemzeti Kerekasztalt, amely azt volt hivatott beteljesíteni, hogy tárgyalások és megállapodás révén a békés átmenet feltételei legyenek garantálva minden oldalról. Ez a formai szerkezet alapvetően különbözött a Magyar Demokrata Fórum eredeti önálló elképzelésétől, amely el kívánta kerülni a nemzet fölötti megállapodást. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlést tartották volna alapvetően helyes formának, különösen, amikor a tét immár a rendszer leváltása volt. Mindehhez olyan,

a fennálló hatalmi szerkezet belső hatalmi viszonyait átalakító intézkedések kellettek az MSZMP részéről, amelyek révén a folyamatokban feloldódó állampártként feladni kényszerült vagy feladta azokat a hatalmi eszközöket, amelyek évtizedek óta biztosítékai és eszközei voltak egyeduralmának. Ezek a folyamatok nem 1989-ben kezdődtek. Szükség volt mindehhez többek között az MSZMP 1988 májusi pártértekezletére, ahol Kádár János, a korszak névadó kommunista vezetője kikerült a hatalomból. Kádár mint pártelnök többé nem irányíthatta a rendszert. Grósz Károly kormányfő és főtitkár lett egy személyben, ami a rendszer korrekciójához megfelelő vezetőt jelentett a pártnak, és emellett élvezte a Szovjetunió támogatását is. Ekkor került be a párt politikai vezetőségébe Nyers Rezső és Pozsgay Imre is, a két reformer, akik később a Németh-kormány államminisztereiként a kormányzati hatalom részeseivé is váltak.

1988 nyarán a rendszerkorrekciós előkészítő munka megindult mind párt-, mind pedig kormányvonalon. Az állandó teher az ideológiai örökség volt a vezetés számára. A rendszer korrekciójához ideológiai korrekcióra is készülniük kellett, és készültek is. Minden eddigi kutatás szerint valószínűleg nem abban a formában, ahogy ezt Pozsgay Imre „önállósulva", a rendszer egyik legbefolyásosabb vezető politikusaként megtette. Tény, hogy '89 január végén 1956-ról rádiónyilatkozatában mint népfelkelésről beszélt úgy, hogy az egész fennálló rendszer ideológiai legitimációja hivatalosan az ellenforradalmi tételre épült.

Az országgyűlés által elfogadott egyesülést lehetővé tevő törvény a többpártrendszer kialakításának fontos lépcsője volt. A párt május 8-ai KB ülésén megszüntette a káderhatásköri listát, amely hosszú évtizedek óta garantálta a nómenklatúra-elv érvényesülését, vagyis a párt állami és társadalmi szervezetekre is kiterjedő általános irányító és felügyelő szerepét. A rendszer működése szempontjából komoly lépések történtek a kormány önállóságának folyamatos növelésére, az állami és egyéb területek közvetlen pártirányításának megszüntetésére. Jelentős állomás volt, amikor a Munkásőrséget, a „párthadsereget" a Minisztertanács hatáskörébe utalták.

Ezekkel a lépésekkel a rendszer jogállami kereteket próbált imitálni, a Belügyminisztérium és a hozzá kapcsolódó titkosszolgálat tevékenysége azonban mindenütt jelen volt. 1989 politikai ismertetőjele a komplexitás, és ezzel elérkeztünk a könyv témájához, amelynek lényege, hogy az átmenet évének politikai döntéshozatalát Nagy Imre újratemetésének ügyén keresztül vizsgálja és mutatja be.

Jól bizonyítja ezt a komplexitást azoknak a politikai kérdéseknek a felszínre kerülése, amelyek '56 újragondolása kapcsán váltak nemcsak aktuálissá, hanem napirenddé. Ki kell mondani, hogy 1989 jelenében '56-ot nem csupán egy szimbólumhoz való érzelmi-politikai viszony kérdéseként lehet kezelni, sőt ez a kizárólagosság félrevezető lehet. Az említett megközelítés mellett vagy inkább mögött az MSZMP pártvezetésének befelé és kifelé irányuló politikai taktikájának fontos eszközeként is definiálható. A pártnak '56 kétség kívül tehertétel volt. De ez alól a tehertétel alól való mentesülés volt a legnagyobb lehetőség, hogy a hatalom politikájában tudja artikulálni a társadalommal való érzelmi azonosságait. Ezt az érzelmi azonosulást hangsúlyozva, erre alapozva váltak a párt számára kezelhetőbbé az események.

A könyvben megkíséreltünk egy olyan forráscentrikus megközelítési módot választani, amely amellett, hogy semmiképpen sem vitatja el Nagy Imre újratemetése és '56 szimbolikus jelentőségét, arra teremt lehetőséget, hogy a szimbolikus tér árnyékában végrehajtott politikai döntéshozatali mechanizmus is láthatóvá váljon. Hangsúlyozzuk, hogy az elemzés keretét az állampárt nézőpontja képezi: a párté, ami még MSZMP-ként (az egypárt) működik, de már az MSZP-t (egy párt) is magában hordja, és amely alapvetően modellváltásra vagy más szóval *rendszerkorrekció*ra* törekedett látható politikai mozdulataiban. Kérdés azonban, hogy valóban abban gondolkodott-e? Ehhez kapcsolódóan felmerül az a kérdés is – az egypárt/egy párt és állampárt viszonyait tekintve, hogy 1989 tavaszán milyen különbség van az elmélet és a gyakorlat szinonimaként értelmezett fogalmai között. Hol és hogyan lehet megragadni ezeket a talán csak látszólag különválaszthatatlan, de valójában nagyon is különválasztható politikai fogalmakat? Mit takar az a kifejezés, hogy MSZMP? Az MSZMP – különösen a vizsgált időintervallumon belül – egy rendkívül különleges politikai jelenség, amelyet egy definíció egzaktsága nem képes kellően árnyalni.

A könyvhöz kapcsolódó kutatás forrásbázisát a Nagy Imre újratemetését feldolgozó vagy azt ismertető munkák, illetve az ezek által felhasznált források képezték. Tehát a könyv nem új forrásokkal, hanem ismert források, forrásrészletek egy másfajta szelekciójával próbál új elemzési keretet adni '89-hez. Ennek lényege, hogy az elemzések nem a '88-as pártértekezlet és az első szabad választás közötti időszak eddigi feldolgozása által kialakított kanonikusan meghatározott eseménysorra, helyesebben annak látvá-

* M. Kiss Sándor kifejezése

nyára koncentrálnak. Helyette az újonnan felállított elemzési keretben jól látható módon kirajzolódó összefüggéseket kívántuk a kanonikus események látványában megmutatni. A módszer a látásvizsgálat során alkalmazott színtévesztő teszt lényegéhez hasonlítható. Ezáltal pedig a könyv azt hivatott bizonyítani – az események ilyen irányból való megközelítése által tükröt állítva az MSZMP elé –, hogy az akkori vezetés Nagy Imre újratemetését és '56 kérdését valójában a politikai kérdések számára kedvező kimenetelű kezeléséhez használhatta fel.

Az előszóban megfogalmazott történeti „kép" a könyv üzenetének megalapozása, vagyis annak a politikai háttérnek a vázlatos ismertetése, ami a kutatás során a szerzők együtt gondolkodásából alakult ki, és elemzési keretként szolgál nemcsak az aktuális téma, de más – a rendszerváltással kapcsolatos – kérdések elemzésére is.

Riba András László

1. fejezet

Hányszor lehet egy embert eltemetni?

Társadalomtörténeti dimenziók

„Minden dolog lényege, annak történetében van."[1]

A Római Birodalomban a császárok a birodalom provinciáiba szétküldték mellszobrukat, hogy azt az alattvalók a császárkultusz jegyében istenként tiszteljék. Ez az aktus nem a hit kérdése volt, hanem Róma fennhatóságának és a császár hatalmának elismerése, afféle hűségnyilatkozat. A Kádár-rendszer keretei között 1956 ellenforradalomként való értékelése hasonló szerepet töltött be. A rendszer alaptétele, hogy 1956-ban a párt, szovjet segítséggel, megvédte a magyar hazát az ellenforradalmi visszarendeződéstől: „1956. október 23-án az imperialisták aktív közreműködésével és a burzsoázia legreakciósabb, imperialista erőivel való szövetségben ellenforradalmi fegyveres lázadás robbant ki, hogy a dolgozó magyar népet és a szocialista hazát elárulja, a Magyar Népköztársaság törvényes rendjét megdöntse. Az államellenes szervezkedés élén Nagy Imre és legközvetlenebb bűntársai álltak, a népi demokratikus államrend minden rendű és rangú ellenségével szövetkezve" – hangzik az Igazságügyminisztérium közleménye Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntetőeljárásról, ami az 1956-os események hivatalos értékelése is egyben.[2] A Kádár-rendszer állampolgári hűségnyilatkozatát

[1] Max Webertől származó idézet, amelyet Pozsgay Imre az MSZMP PB 1989. február 7-ei „népfelkelés – pártszerűtlen magatartás"-ügy vitáján idézett: „*...nem megkerülhető kérdésről van szó, ebben én makacsul, csökönyösen marxista vagyok, aki Marx szerint a ››minden dolog lényege annak története...‹‹*" Lásd *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. február 7-ei üléséről*, 62. http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=418%3Aa-politikai-bizottsag-1989-februar-7-i-uelesenek-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

[2] Lásd *Népszabadság*, 1958. június 17., idézi *Tetemrehívás, 1958-1988*. Párizs, I.U.S. 1988. 11–13.

nem az ezekben a mondatokban való hit, hanem ebbe a történelmi ítéletbe való beletörődés jelentette. A kádári konszolidáció jegyében ezt az értékelést már nem kellett feltétlenül elhinni, és nem kellett napról napra hitet tenni mellette. Aki viszont a Kádár-kori Magyarországon kívánt élni, az a nyilvánosság előtt a fenti tételmondatok tarthatatlanságát nem firtathatta. Még azzal sem, hogy az ellenforradalmi cselekményekért halálra ítélt szeretteinek síremléket állíthasson.

A Rákosi-rendszer terrorja az egész magyar társadalmat félelemben tartotta, megalázta. '56 erre a megaláztatásra adott válasz volt. Ahogy azt Hamvas Béla 1956 kapcsán megfogalmazta, a megaláztatásra adott válaszban „az ember valódi színvonala tűnik elő".[3] A Kádár-rendszer a forradalomról hozott ítéletében nem azt fogalmazta meg, amit igaznak vélt az eseményekkel kapcsolatban, hanem – a megalázásra épített uralmi forma hatalomtechnikai gyakorlatát folytatva – a magyar társadalmat „valódi színvonalának" elhallgatására kényszerítette. Ezzel a hazugságba kényszerített társadalomból az '56-ban felszínre tört „színvonal" lehetőségét kívánta kiiktatni.

A Kádár-rendszer felelőssége 1956 tekintetében nemcsak a forradalom brutális megtorlására terjed ki, hanem arra is, hogy a maga által megszabott szellemi mozgástér határait az elhazudott forradalom határozta meg. Ezáltal a rendszer szerkezeti elemévé tette a társadalom bűnbe kényszerítését, és egy erkölcsi válság permanens fenntartása jelentette a maga által összefabrikált legitimitást.

Ezért a rendszerváltozás története során az olyannyira meghatározó újraértékelés nem a múlt értelmezéséről, hanem a rendszerváltozás jelenében működő rendszer fenntarthatóságáról és megreformálhatóságáról szólt elsősorban a hatalom berkein belül és kívül egyaránt. „Most dől el, összetörjük-e magunkat saját korlátainkon, vagy mi törjük össze korlátainkat" – mondta Pozsgay Imre azon az 1988. május 20–22-ei országos pártértekezleten, amely – elég, ha csak a személyi változásokra gondolunk – döntően befolyásolta a később történteket. [4]

Nagy Imre újratemetése, a rendszerváltozás történetének szimbolikus eseménye, ahol nemcsak a Nagy Imre-per halálraítéltjeit és szimbolikusan a

[3] Hamvas Béla: *Patmosz*. Szombathely, *Életünk*, 1992. 264.

[4] *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve, 1988. május 20–22*. Bp., Kossuth, 1988. 148.

hatodik koporsóban a forradalom mártírjait helyezték örök nyugalomra, hanem az ellenforradalmi tételre épített rendszer legitimitása is tarthatatlanná vált.

Azt azonban, hogy ez a tétel tarthatatlan, a rendszer vezetői jóval korábban is tudták már. *De Nagy Imrét csak június 16-án temették el újra, 1989-ben*. Vagy talán akkor temették el először, mert ami korábban történt, az nem biztos, hogy temetésnek nevezhető aktus volt. Mielőtt még Nagy Imre újratemetése az új rendszer születésének szimbóluma lett, előtte már az újratemetés válaszra váró kérdés volt, emberiességből teljesítendő kérés, ami – a párt reményei szerint – pusztán kegyeleti aktus lesz. Egy évvel újratemetése előtt volt már egy temetése, csak az nem szimbólum lett, hanem szimbolikus volt.

De az újratemetés nemcsak egy szimbólum volt, hanem egy „ügy" is. Abban az értelemben is ügy, hogy a családnak és még *nagyon* sokaknak az ügye, és olyan értelemben is, hogy „a Nagy Imre-ügy". Ebben a formájában többnyire az MSZMP központi vezető szerveinek különböző napirendjeinek tárgyalásakor, az ülések vitájában, a hozzászólásokban, a PB és KB szó szerinti jegyzőkönyveiben fel-felbukkanó kifejezés. Hol a belpolitikai helyzet értékelésekor, hol a különfélék között, de azért szerepelt ez önálló napirendként is. Például ilyen címmel: *Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos jogi és biztonsági intézkedések, az ellenük folytatott büntető eljárás felülvizsgálatának jogi lehetőségei*. Így éppen a „kimondhatatlan és soknevű"[5] bizottság napirendjeként. Ez a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság április 28-ai ülésének első napirendi pontja. Ez a napirendi pont azonban már jóval több kérdést tartalmaz ahhoz képest, hogy egy évvel azelőtt „a Nagy Imre-ügy" még csak egy rendezésre váró kegyeleti kérés volt.

Nagy Imre és a forradalom kérdése a párt retorikájában sohasem váltak külön, talán ezért nem tudott 1989-ben a Nagy Imre-újratemetés és a népfelkelésnek újrakeresztelt forradalom mint napirendi téma szintén „összenemkapcsolódni". Jegyzőkönyv szerint ez a következőképpen történt a Pozsgay-nyilatkozat ügyében összehívott rendkívüli PB-ülésen, 1989. január 31-én. Grósz Károly a felháborodást tükröző pártvélemények kapcsán így fogalmazott: „...a levelek sok kérdést tartalmaznak, hogy megváltozott-e a párt hivatalos álláspontja, valamint mennyire van ez összhangban azzal az információnkkal, amit a közelmúltban adtunk a Nagy Imre temetésével ösz-

[5] *„Grósz Károly: Tisztelettel köszöntöm a Bizottság tagjait, kimondhatatlan és soknevű bizottságunk ülésének első találkozóját megnyitom."* MNL OL 288. f. 62/ 1. ő. e.

szefüggésben, hogy ez nem jelenti sem az '56-os események újraértékelését, sem pedig az érintett személyek politikai rehabilitációját. Kettősséget látnak e nyilatkozat és a mi korábbi állásfoglalásunkban."[6]

Nem lehetett az '56-os események értékelését ezután a Nagy Imre-újratemetéstől függetlenül tárgyalni, egészen addig nem, amíg az újratemetés nem lett egy – az állambiztonsági szervek által – agyonbiztosított „akció", és a Nagy Imrével kapcsolatos ügy nem került át a Minisztertanács hatáskörébe.[7]

A Nagy Imre-temetés, amely egy ideológiai vita a párton belül, magába foglalja a legitimációs vitából kinövő politikai rehabilitáció kérdését és a háttérben a perek jogi felülvizsgálatát. (A jogi rehabilitáció a temetés után történt meg július 6-án, Kádár János halálának napján.) E két külön eljárás, vagyis a politikai rehabilitáció és a jogi rehabilitáció összefüggéseit szinte lehetetlen különválasztani. Ideológiai síkon inkább a pártot, míg jogi síkon a Minisztertanácsot kell vizsgálni. Ha így tekintünk az újratemetés ügyére, akkor lehetőségünk nyílik, hogy rávilágítsunk arra, ez legalább két *politikai történet* egymásba fonódása.

Dolgozatunk a politikai rehabilitációhoz vezető utat és annak jelentőségét kívánja bemutatni általunk kiválogatott események, körülmények és források szelekciója alapján: forráscentrikusan, erősen koncentrálva a PB-, KB-ülésekre.

A témakör, vagyis Nagy Imre újratemetése, egy rendkívül alaposan feldolgozott történeti téma. A feldolgozottság szintjétől függetlenül fontosnak tartottuk, hogy az egyes narratívák árnyalásaként általunk fontosnak ítélt forrásszövegekre helyezzük a hangsúlyt, akár a narratíva rovására is. Ebből adódóan összefüggő szövegrészeket idézünk szemelvényes utalások helyett, ugyanis az események megértéséhez nélkülözhetetlen árnyalatok, rejtettebb,

[6] Lásd *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. január 31-én megtartott üléséről*, 1. http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-januar-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

[7] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának állásfoglalása 1989. május 3. „[...] *A Bizottság hangsúlyozza: a Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos ügyek teljes mértékben a Minisztertanács hatáskörébe tartoznak. Indokolatlan és jogtalan, hogy a párt szervei bármiféle nyomást gyakoroljanak a kormányra és intézményeire.* [...]" MNL OL 288. f. 62/4. ő. e.

de nem másodlagos aspektusok csak így hangsúlyozhatók. Mindemellett a párt sajátos frazeológiája és annak politikai eseményekben játszott meghatározó szerepe csak így érzékeltethető.

*

„egyszer majd el kell temetNI és nekünk nem szabad feledNI":[8]

1958. június 16-án Nagy Imrét, Maléter Pált és Gimes Miklóst a budapesti Kozma utca 13. szám alatti gyűjtőfogház udvarán kivégezték, és a halottakat a börtön sétálóudvarán elásták. Két és fél évvel később, 1961. február 24-én átszállították a holttesteket a rabtemetőbe, az Új köztemető 301-es parcellájába, fedőnév alatt arccal a föld felé, jeltelen sírokba helyezték.[9] Losonczy Géza 1957 decemberében a börtönkorházban halt meg, Szilágyi József ügyét a Nagy Imre-per többi vádlottjától elkülönítették, halálos ítéletét 1958. április 24-én hajtották végre. Őket már haláluk napján a 301-es parcellába temették el. A Nagy Imre-per halálraítéltjeinek 1961-es elhantolását a Kozma utcai börtön operatív osztályának vezetője, Potecz Sándor alezredes szervezte, a hantolás dokumentumait a „Darázsfészek" fedőnevet viselő dossziéban őrizték.[10]

A hatóságok határozottan elzárkóztak az '56-ban kivégzettek hozzátartozóinak azon kérésétől, hogy halottaikat tisztességesen eltemethessék, sőt

[8] Idézet Nagy Gáspár: *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című verséből.

[9] Részlet az Ember Judittal készült Oral History Archívum életinterjúból, melyben Nagy Imre és mártírtársainak 1989 tavaszán zajló exhumálására emlékszik vissza: „*Arra nem gondoltam, hogy arcra borulva fekszenek. Ez valami egészen felháborítónak tűnt. Négy tudós volt ott, és nem értették, hogy miért vannak arcra borulva. Aztán később azt hitték, hogy ez valami büntetésféle, aki a szocializmus ellen vagy a nagy birodalom ellen tett büntetésképpen arcra fektetik. És kiderült, hogy egy frászt. Ennek nincsen semmiféle szakrális vagy elvtársi oka. Megkérdeztem a sírásókat, hogyan vitték a koporsókat. Azt mondták, hogy szamaras vagy másfajta kordéval, aztán: »Nézze, Juditka, odavisszük a koporsót a sír szájához, és befordítjuk.«*" Molnár Adrienne: *89: 56. Ötvenhatosok a rendszerváltásról*. Bp., 1956-os Intézet, 2009. 103-104.

[10] Az 1961. februári elhantolásról készített jelentést Potecz Sándor készítette, ami bekerült a több mint harminckötetes Nagy Imre-dossziéba. 1984 környékén az állambiztonsági szervek feladatul kapták, hogy azonosítsák be Nagy Imre és társai sírját. Ekkor különítették el „Darázsfészek" fedőnév alatt a sír beazonosításához szükséges Potecz Sándor-féle iratokat külön dossziéba. De az e dossziéban található információk alapján nem kezdték meg a sírok beazonosítását. Lásd Molnár Adrienne: i. m. 63.

még eltemetésük pontos helyének megjelölését is megtagadták. A rendszer e kérdésben tanúsított tántoríthatatlanságát és cinikus hangvételét jól bizonyítja Szilágyi József özvegyének és leányának 1985-ben, 27 évvel a kivégzések után íródott levelére adott hatósági válasz.[11] A Szilágyi József földi maradványainak kiszolgáltatása iránti kérés elől az MSZMP Központi Bizottságának Irodája 1985. december 5-i dátummal kelt levele az alábbi módon tért ki:

„Tisztelt Asszonyom!

Értesítjük, hogy a levelét megkaptuk. Mivel kérése nem érthető számunkra, ezért, ha módjában áll, szíveskedjék bennünket bármelyik keddi napon 9–12 óra között felkeresni a Központi Bizottság Irodája Fogadóhelységében.

Üdvözlettel: dr. Holló András"[12]

A kérés megismétlése után az Igazságügyi Minisztérium Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága az alábbi módon zárta le az ügyet:

„Özv. dr. Szilágyi Józsefné!

Sajnálattal értesítem, hogy férje dr. Szilágyi József hamvainak kiadása iránti kérelmüket nem áll módunkban teljesíteni.

A büntetésvégrehajtásnak nincs tudomása arról, hogy az 1958. április 24-én kivégzett férje holttestét hol temették el.

A sírhely felkutatása iránt tett intézkedéseink sajnos nem vezettek eredményre: sem erre vonatkozó írásos dokumentációt, sem szemtanút nem sikerült fellelnünk.

Kérem, hogy a fenti körülményeket szíveskedjenek tudomásul venni.

Bp. 1986. febr. 14."[13]

Való igaz, hogy sem a Központi Bizottság Irodájában, sem a Belügyminisztériumban, sem a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságán a holtestek pontos helyét nem tudták megadni, hiszen arról nem volt tudomása egyetlen szervnek sem. De a hatóságoknak nem is állt igazán érdekében,

[11] Szilágyi Júlia visszaemlékezése a végtisztességet kérvényező levelekről: Javorniczky István: *„Eljő az a nagy, szép idő..."* Bp., Héttorony Könyvkiadó, 1990. 204-205.

[12] *Tetemrehívás, 1958-1988*. Párizs, I. U. S., 1988. 59.

[13] Uo. 61.

hogy felkutassák a halottakat. Amíg „az '56-os álláspont a status quo fenntartásának szimbolikus sarokpontja maradt",[14] és a közgondolkodás alapvetéseinek meghatározására szerződtetett írók így írtak az 1956-os megtorlással kapcsolatban: „[Nagy Imre] tragédiája kétségtelen, mint az ország tragédiája is, melynek egyik okozója volt. Bármennyire keserves kimondani, a politikai perekre szükség volt; abban a helyzetben csak kemény kézzel lehetett normalizálni az életet",[15] addig a hatalom nem kívánta a temetetlen halottak sírhelyét megjelölni, nem kívánt zarándokhelyeket teremteni a rendszer kereteit feszegető emlékezőknek.

*

A kommunista rendszer azonban eljutott egy olyan válságig, amely alapvető szerkezeti kereteinek újragondolására kényszerítette. E válság kezeléséhez elkerületlenné vált, hogy a hatalom a többpártrendszer kérdésének lehetőségével és ezzel összefüggésben az 1956-os események átértékelésével szembenézzen. Szembenézzen ezzel úgy is, mint egy lehetőség, amely irányelveket ad egy megreformálandó párt számára a hatalmi játéktérben, és úgy is, mint a párt hatalmi körén kívül eső társadalmi nyomás és igazodási kényszer.

Az '56-hoz való retrográd hozzáállástól való elmozdulás fontos lépése volt, hogy a kivégzettek földi maradványainak kiadására és a szűk családi körben tartott újratemetésük engedélyezésére Grósz Károly ígéretet tett. Mindez azonban annak hangsúlyozásával történt, hogy ez a hatalom részéről csupán egy humánus cselekedet, bizonyos erkölcsi kötelesség, de semmi esetre sem rehabilitáció vagy 1956 újragondolása.

Az ígéret megtételéhez szükséges előkészületek megkezdéséhez azonban szükséges volt, hogy az 1988 májusi pártértekezleten Kádár Jánost felmentsék főtitkári tisztségéből. „1988 májusában – már Grósz Károly hatalomra kerülése után – Harangozó Szilveszter vezérőrnagy magához hívatott, és azt mondta, meg kell állapítani, hol vannak eltemetve Berendék. A nyomozás szigorúan titkos, senki nem tudhatja meg, csak a vezetőmnek jelent-

[14] Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990*. Bp., Napvilág, 2006. 46.

[15] Gyurkó László 1982-es Kádár-életrajzából (Arcképvázlat történelmi háttérrel) idézi: *Irodalmi Újság* 39/3 (1988) 8.

hetem"[16] – emlékszik vissza az eseményekre dr. Pajcsics József a BM Állambiztonsági Főcsoportjának ezredese, a sírok beazonosításának felelőse.

Pajcsics szerint megbízatásának előzménye, hogy a Politikai Bizottság úgy döntött, Grósz Károly a temetések engedélyezését 1988. júliusi észak-amerikai körútján nyilvánosan bejelenti. Nagy Imre és társainak tisztességes újratemetésére egy washingtoni sajtótájékoztatón Grósz ígéretet is tett, amit Kanadában Szilágyi Júlia, Szilágyi Sándor lányának kérésére megismételt.[17] Ezt követően 1988. augusztus 3-án az Új köztemetőben megkezdődött a sírok helyének meghatározása, március 29-én pedig a holttestek kihantolása.

A párt döntéseivel párhuzamosan az ellenzéki csoportosulások részéről mind határozottabban fogalmazódott meg 1956 újraértékelésének követelése. E követelésben azonban egyre kevésbé igazodtak a párt által előirányzott ütemtervhez, nem álltak meg a kegyeleti igények kielégítésénél, sőt '56 kérdése mind körvonalazottabban a rendszerrel való szembenállás fókuszpontjává vált. Jól példázza ezt a folyamatot, hogy 1988 tavaszán megalakult az újratemetés szervezésében meghatározó szerepet betöltő Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB). Az alapítók ötvenhatos elítéltek és a halálraítéltek hozzátartozói voltak. Június 6-án közétett felhívásukban[18] már nemcsak a végtisztesség fontosságát hangsúlyozzák, hanem egy teljes erkölcsi, politikai és jogi rehabilitáció szükségességét is, valamint – ahogy ezt egy 1988. júniusi állambiztonsági jelentés külön kiemeli – „már nem csupán '56, hanem »az 1945-tel kezdődő egész történelmi korszak« újraértékelését követeli".[19] A kommunista diktatúra 1945-től tartó egységes történelmi korszakként való kezelése egy olyan értelmezés, amit a párt határozottan el kívánt kerülni, hi-

[16] Molnár Adrienne: i. m. 62. Vö. György Péter: *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés. 1956 1989-ben. A régmúlttól az örökségig*. Bp., Magvető, 2000. 155.

[17] *„Szilágy Juli azon a bizonyos kanadai sajtóértekezleten felállt, és azt kérdezte, hogy mi lesz azokkal az emberekkel, akik még tisztességesen el sincsenek temetve. Grósz tett egy könnyelmű kijelentést, hogy meg fogják kapni a végső tisztesség lehetőségét."* Vásárhelyi Miklós visszaemlékezése. Molnár Adrienne: i. m. 48. Szilágyi Júlia elbeszélésében: Javorniczky: i. m. 204-205.

[18] A Történelmi Igazságtétel Bizottság felhívását közli Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. Bp, Magvető, 1996. II, 194–196.

[19] Idézi Kenedi János: i. m. II, 211.

szen azt a veszélyt rejtette magában, hogy „a kádárizmus a sztálini modell érvényességi körébe sorolódik",[20] és a Rákosi-korszak terrorja nem választható el az '56 utáni megtorlástól. A párt szándéka pedig éppen az volt, hogy „a múltjából a reformkorszakokat emelje ki",[21] és e korszakokat a sztalinizmustól minőségileg megkülönböztesse, ezzel megteremtse annak a lehetőségét, hogy ideológiájának és szerkezeti kereteinek újraértelmezését a párttal és a történelemmel való kontinuitásban vezényelhesse le. Beszédes, ahogyan Fejti György a PB június 14-ei ülésén kommentálja a TIB felhívását: „...a szövege helyenként szélsőséges, nem tárgyszerű a dolog jellege miatt. [...] Sajnálatunkra [az aláírók között] olyan személyek is [vannak], akiknek nem volt szokása ilyen szélsőséges hangvételű nyilatkozat aláírása. Keressük a megfelelő formát arra, hogy azokkal a személyekkel, akikkel más ügyekben kontaktálni szeretnénk, tisztázzuk a pozíciójukat és a felhívás szövegéhez, tartalmához való viszonyukat. Tehát megemlíteném: Hankiss Elemért, Fekete Gyulát, Újhelyi Szilárdot, Mensáros Lászlót, Darvas Iványt, de lehetne mást is említeni a névsorból."[22]

1988. június 16-a, Nagy Imre és társai halálának 30. évfordulója fontos erőpróbát jelentett a hatalomnak és az ellenzéknek egyaránt. A párt erővel kívánt nyomatékot adni annak, hogy a reformok határait és ütemezését ő határozza meg.

*

1988. június 16. A forradalom mártírjainak jelképes temetése a párizsi Pere Lachaise temetőben és megemlékezések Budapesten

Részletek az MSZMP Politikai Bizottságának 1988. június 14-ei jegyzőkönyvéből:

[20] Ripp Zoltán: i. m. 250.

[21] 1988. október 18-án a PB-ülésen Berecz János amellett érvelt, hogy az elmúlt másfél évtized hibáival tagadják meg a folytonosságot, ezzel szemben vállalják az 1956-ban, *„későbbi ellenforradalmi folyamatoktól függetlenül jelentkező"*, a szocializmus reformjához vezető irányzatot, *„amelynek számos forradalmi követelését megvalósította az MSZMP."* Ripp Zoltán: i. m. 250.

[22] Lásd *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1988. június 14-én megtartott üléséről.* http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:2974898155403342:GET_NEXT_PDFP_ID:-NO::P18_PDFP_ID:522

Fejti György:

Ismert előttünk, hogy mind külföldön, mind itthon [...] készülnek az évfordulóra. Ennek egyik exponált helye Párizs lesz, ahol [...] emlékhely felállítására is sor kerül. Ezeket a külföldi törekvéseket diplomáciai úton próbáltuk befolyásolni. Ennek ellenére ezekre sor kerül. No most itthon [...] is [...] valami megemlékezés készül. Ennek a koordinálására egy úgynevezett Történelmi Igazságtétel Bizottság alakult. [...] A korábbi évek gyakorlatával megegyezően van demonstratív jellegű formája is a megemlékezésnek. ***Szeretném előrebocsátani, hogy erről is konzultáltunk, és arra jutottunk, hogy van tennivalónk, mindenekelőtt a párttörténetnek, a történelemtudománynak, hogy árnyaltabb értékelést adjon eseményekről, személyekről anélkül, hogy az alapmegítélés az '56-os eseményeket ez érintené*** (kiemelés Sz. N. – R. A.). *És vannak bizonyos mérlegelendő emberiességi szempontok is, amit megint megfelelő időben rendeznünk kell.* ***Most azonban nem vagyunk olyan helyzetben, és talán nem is lenne helyes nyomásra lépni, nyugodtabb időben vissza kell térni erre és komplex módon a kérdést végiggondolni és rendezni*** (kiemelés Sz. N.–R. A). *Most azonban 16-án operatív módon kell bizonyos dolgokat kezelni. [...]*

Nyers Rezső:

Azt az elvet támogatom, hogy kegyeleti jellegű megemlékezést vegyünk tudomásul, politikai jellegű tüntetést akadályozzunk meg. No most, hogy hogyan? Kiindulópontnak én ezt javaslom. Megint csak azt tudnám ajánlani, hogy ezeket ismerjük, akik szervezik. Beszéljünk velük ezen az alapon. [...]

Pozsgay Imre:

Én igazából csak a temetőben való engedélyezéssel tudnék egyetérteni, és az összes többi helyen nem. [...]

Nyers Rezső:

Ez egy trambulin lehet a 27-éhez is. [Utalás a romániai falurombolás ellen 1988. június 27-ére meghirdetett és a Hősök terén kb. 200 000 résztvevővel megtartott tüntetésre.] *[...]*

Grósz Károly:

Az a mondat, hogy itt próbálnak bennünket, az egy alaptétel. Tudni akarják, meddig mehetnek itt, meddig mehetnek ott, mikor lépünk be. Ez egy alapmondat. Szóval én a következőket ajánlom: elvileg most fogadjuk el, hogy a kegyeleti megemlékezésnek nem gördítünk technikai és adminisztratív akadályt. Ugyanakkor a szervezőknek világosan tudtára kell adni, hogy ha rendszerellenes politikai tüntetéssé válik, akkor erőszakot alkalmazunk. Az

erőszak itt persze nem az, hogy lövöldözni fogunk, hanem hogy feloszlatjuk a tömeget. No most még házi használatra – mert a rendőrségnek ezt tudni kell –, a temetőben sehogy nem lehet beavatkozni, még ha a rendszert szidják, akkor se. Ott mi nem nyerhetünk, csak veszíthetünk. [...] No most jön az adminisztráció, mert azért ez eddig elv, amit itt meg lehet fogalmazni, de ezt megcsinálni nem olyan egyszerű. Felszólítanak, oszlatnak és így tovább. A következő kérdés akkor kezdődik, amikor nem oszolnak. Itt kezdődik a probléma. Olyan parancsnok kell oda, akinek van politikai értékítélete, mert ha harminc ember fog ott Himnuszt énekelni, akkor elő ne vegyék a gumibotot. Ha ötszáz összejön, és elkezdi a rendszert szidni, akkor pedig parancsot kell adni. Nincs pardon.[...]

Nyers Rezső:

Egy néma tüntetést ne vegyünk tudomásul, itt a mécsesnél? Néma kegyeletet. Ha ezt megígérnék. Én csak attól félek, hogy ellenünkre megcsinálják. Most ha ellenünkre megcsinálják, akkor ez rossz a 27-ére, az nagyon rossz. Megnöveli annak a... [...]

Fejti György:

Én a Batthyány-emlékmécses környékén is tiszta megoldást, tehát a rendőrség számára kivitelezhető megoldást javasolnék. Ott a néma tüntetésnek azért nincs értelme, mert nyomatékot ennek az ad, hogy ez ki van nevezve: »Batthyány-Nagy Imre emlékmécsesnek«,[23] *és ott a szervezők beszédet akarnak tartani. Egyébként a temetőben van beszéd, ott minden lehet. Nekem is az a véleményem, hogy azt ott el kell tudni viselni. [...] Oda mindig kevesebben mennek [...] Névleg meg tudjuk mondani, hogy kik fognak ott részt venni.*

A Batthyány-emlékmécses környékén kezd kialakulni az az érzés, hogy ott ünnepség van. Na most ha ez elmélyül, akkor ezzel problémánk lesz a jövőre is, azt követően is.[24]

A PB 1988. június 14-ei ülésén tehát már megfogalmazódott, hogy szükséges '56-tal kapcsolatban az eseményeknek és a személyeknek egy árnyal-

[23] Az Inconnu 1987. június 16-ai megemlékezésén nevezte át Batthyány – Nagy Imre emlékmécsessé

[24] Lásd *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. január 31-én megtartott üléséről:* http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:2974898155403342:GET_NEXT_PDFP_ID:-NO::P18_PDFP_ID:522

tabb értékelését adni, amely azonban az alapmegítélést nem érintheti. Ez az értékelés akkor még nem született meg, de előrevetíti, hogy az emberiességi szempontok figyelembevételén túl a párt korrigálni kívánja '56-os álláspontját. Véleményünk szerint a 88-as június 16-ai rendőri beavatkozásnak egyértelmű üzenete az volt, hogy a párt ezt a korrekciót nem a hatalmon kívüli ellenzékkel folyó diskurzusban kívánja kialakítani.

De lássuk, hogyan zajlottak az események 1988. június 16-án?

Párizs:

„Legyen ez a francia föld jelképes sírhelye Nagy Imrének, Losonczy Gézának, Maléter Pálnak, Szilágyi Józsefnek, Gimes Miklósnak és az 1956-os magyar forradalom minden kivégzettjének, akiknek saját hazájukban nincsen sírjuk" – olvasható a kétnyelvű felirat a Pére Lachaise temetőben felállított emlékművön.[25]

Az Emberi Jogok Magyar Ligája az *Irodalmi Újság* 1988. 1. számában jelentette be, hogy a párizsi Pére Lachaise temetőben – nemzetközi emlékünnepség keretében – emlékművet állít az 1956-os magyar forradalom mártírjainak tiszteletére. Az ünnepség gondolata Méray Tibortól származott, a szervezést Fejtő Ferenc, a Liga magyar tagozatának elnöke vállalta. Az 1956-os mártírok emlékművének és a szimbolikus sírnak Jacques Chirac, Párizs akkori főpolgármestere adományozta a sírhelyet, és az ünnepség alatt kivezényelte a köztársasági gárda zenekarát. Az emlékünnepség védnökségében huszonhét Nobel-díjas, a Francia Akadémia több tagja, világhírű politikusok, tudósok, írók, művészek egész sora vett részt. Az eseményről a világsajtó nemzetközi tekintélyű újságjai számoltak be. Az ünnepségre többek között üzenetét küldte az Európai Parlament elnöke, Simone Veil. Ronald Reagan az alábbi szavakkal üdvözölte a megemlékezést: „...Felidézzük a sok-sok szabadságharcos emlékét, akiket az 1956-os felkelés alatt vagy után megöltek és kivégeztek. Azzal, hogy tisztelettel adózunk emléküknek, egyben életben tartjuk azokat az ideálokat, amelyekért meghaltak – egy szabad, demokratikus és független Magyarország álmát. [...] Bárcsak 1988-ban bekövetkeznék az, hogy ezeket a hősöket visszaszolgáltatják szeretteiknek – és bárcsak Isten kegyelméből eljönne a nap, amikor majd hazájuk szabad és független földjében nyugodhatnak."[26] A védnökök között Nyugat-Európa

[25] *Irodalmi Újság*, 39/4 (1988) 12.
[26] *Tetemrehívás*, i. m. 127.

számos szocialista és jó néhány kommunista politikusa is részt vett. Gilles Martinet, a francia szocialista párt nevében, Claudio Martelli, az Olasz Szocialista Párt nevében, Piero Fassino pedig az Olasz Kommunista Párt nevében tartott beszédet a megemlékezésen. A jelen írásnak nem tiszte a nyugat-európai baloldal Nagy Imre megítéléséhez való viszonyának elemzése, ez egy külön kutatás tárgykörébe tartozik, de az mindenképpen hangsúlyozandó, hogy részvételüknek nagy jelentősége volt.

Az *Irodalmi Újság* értékelése szerint az ünnepséggel „sikerült a civilizált világ köztudatába berobbantani azt a hírt, hogy az 1956 utáni megtorlás áldozatai bizony máig sincsenek a magasabb isteni és emberi törvényeknek megfelelően elhantolva. Bármily humánusnak látszott is a Kádár-rendszer némely más kommunista állammal összehasonlítva, humanizmusából mégsem futott arra, hogy a forradalom halottait emberszámba vegye."[27]

Fejti György is megjegyezte a korábban idézett PB-ülésen, hogy a diplomácia eszközeivel a párt nem tudta megakadályozni a megemlékezést. Amit el tudott érni, hogy a magyarországi hivatalos sajtóban említés se történjen a párizsi emlékműavatásról. Erről az igyekezetről nyújt groteszk képet Ludassy Mária írása egy televíziós vetélkedőt előkészítő megbeszélésről: „az Országos Pedagógiai Intézet szervezésében rendezendő vetélkedő [...] Július 13-án, a Bastille lerombolásának 200. évfordulója előestéjén nyilvános televíziós döntővel ért volna véget. A tv képviseletében egy szemmel láthatóan feszengő fiatalember[28] váratlan fordulatot adott a megbeszélésnek: a tévé elnöke úgy döntött, hogy tekintettel a Pére Lachaise temetőben történtekre, a magyar televízió nem kíván megemlékezni a francia forradalomról, így a vetélkedőn kizárólag a magyar hatásokról eshet szó."[29]

Budapest:

„...az éjszaka folyamán a rendőrség Nagy Jenő szamizdat-kiadó lakásáról elvitte a kopjafát is, Nagy Jenőt is"[30] – kezdte beszédét a 301-es parcellában tartott ünnepségen Molnár Tamás, az Inconnu képzőművész csoport tagja, a gazzal benőtt jeltelen sírok között. A halottak emlékére készített kopjafát így a 400–500 megemlékező nem tudta felállítani, de ahogy azt a PB jó

[27] *Irodalmi Újság*, 39/4 (1988) 12.
[28] A feszengő fiatalember Poós András
[29] *Irodalmi Újság*, 39/4 (1988) 12.
[30] *IrodalmiÚjság*, 39/3 (1988) 9.

érzékkel „megsejtette", a temetőben semmiféle atrocitás nem történt. Nagy Gáspár felolvasta *A fiú naplójából* című versét, az ünnepi beszédet Fónay Jenő tartotta, amit azzal zárt, hogy az egypártrendszer keretében a társadalom válsága nem oldható meg, csak „az 1956-os nagyszerű kezdeményezés alapján".[31] Mécs Imre és Hegedűs László felolvasta a 301-es parcella halottai közül azt a 244 nevet, akikről tudni lehetett, hogy ott nyugszanak.[32] Miután a megemlékezés véget ért, és a résztvevők hazamentek, rendőrök jelentek meg a temetőben, hogy eltüntessék a virágokat és a koszorúkat.[33]

Amikortól az események kiléptek a temető mezsgyéin túlra, és a tömeg a lélektani határt jelentő „harminc himnuszt énekelő főt"[34] meghaladta, a rendőrség tettlegesen lépett fel. Lezárták a környező utcákat, a Hősök terére érkező 150–200 embert nem engedték a térre. Rácz Sándornak és Dénes Jánosnak sikerült rövid beszédet mondania, de Csurka István már nem tudta befejezni a mondanivalóját, mert megakadályozták ebben. Rácz Sándor, Dénes János, Pákh Tibor az Ismeretlen Katona sírját szerették volna megkoszorúzni, amikor a rendőrség őrizetbe vette őket.[35]

Késő délután a megemlékezés a Batthyány–Nagy Imre örökmécsesnél folytatódott. Az emlékmécsest rendőrkordonok és gumibotos rendőrök vették körül. Csoóri Sándor és Konrád György próbálták a rendőröket meggyőzni, hogy békés megemlékezésről van szó, ennek ellenére gumibotokkal és könnygázspray-vel oszlatni kezdték a megközelítőleg 800 főnyi tömeget. A térről kiszorított emberek a Himnuszt és a Szózatot énekelve, valamint

[31] Kenedi János: i. m. II, 212.

[32] Fényes Elek álnéven Rainer M. János publikálta a kivégzettek névsorát – amelyet Mécs Imrével közösen állítottak össze – a *Beszélő* és a *Kapu* című folyóiratokban.

[33] *Irodalmi Újság*, 39/3 (1988) 9.

[34] Lásd az MSZMP PB 1988. június 14-i ülésén Grósz Károly előzőekben idézett hozzászólását.

[35] Pákh Tibor visszaemlékezése: „*Én pontosan három órára vittem egy virágcsokrot az ismeretlen katona sírjához. Azt ott el is helyeztem, de már rendőrségi készültség volt, úgyhogy a rendőr mindjárt fel is szólított, hogy vegyem fel a virágot. Mondtam, hogy tiszteletlenség lenne, ha fölvenném a sírról a virágot. Erre ő fölvette, elkérte a személyi igazolványomat, aztán visszaadta, és fölszólított, hogy menjek el. El is mentem onnan, de alig hagytam el a színhelyet, a Műcsarnok előtt három férfi – titkosrendőrök – megrohant, és gólya viszi a fiát módszerrel becipeltek az autójukba.* [...] *Elvittek Fótra, ott egy dombtetőn valami eszpresszóban időztek, engem addig bent tartottak a kocsiban. Aztán elvittek Felsőgödre, ott egy libalegelőn kilöktek az autóból.*" Molnár Adrienne: i. m. 51.

Nagy Imre nevét skandálva a Szabadság téren levő MTV épülete elé vonultak. „Az ügy, amelyért Nagy Imre életét adta, ismét napirendre került. Maguk az MSZMP vezetői is [...] valamiféle szocialista pluralizmusról beszélnek. Bármit jelentenek ezek a szavak, mindenkinek tudnia kell, nem lehetséges valódi politikai nyitás és kiengesztelődés, amíg a kompromisszum útját temetetlen holtak torlaszolják el" – mondta a TV épülete előtt tartott beszédében Kis János. Ezután Mécs Imre kapott szót, de nem tudta befejezni mondanivalóját, mert a rendőrség a „Forradalmi Rendőrezred" motoros alakulatával feloszlatta a megemlékezést. A nap folyamán 22 embert vettek őrizetbe, akiket azonban estére szabadon engedtek.[36]

A rendőri erőszak ellen nyilatkozatban tiltakozott 317 magyar közéleti személyiség és számos ellenzéki szervezet. Grósz Károly, aki ekkor miniszterelnök és pártfőtitkár is volt egyben, a *Newsweek*nek adott interjújában minden felelősséget a szélsőségesnek minősített tüntetőkre hárította: „Nem szeretjük, ha verik a rendőreinket, márpedig bizonyítékunk van arra, hogy ez történt. Ebben az országban mindenki hangot adhat a véleményének, de Alkotmányunk meghatározza, mit nem tűrhet meg a kormány. A június 16-i tüntetés fasiszta propagandára, irredentizmusra, sovinizmusra uszított."[37]

*

A párt 1956-tal szemben tanúsított egyre tarthatatlanabbá váló álláspontját Pozsgay Imre népfelkelésről szóló bejelentése oldotta fel. Mielőtt azonban elmélyednénk e nyilatkozat elemzésében, hogy érthetőbbé tegyük e bejelentés súlyát, megtörve az események kronológiai rendjét, egy kitérő erejéig ismertetjük, hogyan formálódott ki a párt ellenforradalmi minősítése,[38] és e minősítés kereteit hogyan feszegette a hatalom ellenzéke.

Az 1956-os események komplexitását és a párt „ideológiai rugalmasságát" mi sem bizonyítja jobban, minthogy „1956. október 23-a és 1957. feb-

[36] Az őrizetbe vettek: Baksa Miklós, Kósa Lajos, Bouquet Gábor, Balassa Miklós, Csobodi Ferenc, Demszky Gábor, Hodosán Róza, Tamás Gáspár Miklós, Vásárhelyi Antal, Kőszeg Ferenc, Morgós József, Csontos Péter, Orbán Viktor, Vass László, Váradi Szabó Gábor, Égető Péter, Pászti Zsolt, Pákh Tibor, Philipp Tibor, Nagy Jenő, Rácz Sándor, Dénes János. Lásd Kenedi János: i. m. II, 213. *Irodalmi Újság*, 39/4 (1988) 9.

[37] Idézi *Irodalmi Újság*, 39/4 (1988) 10.

[38] Az ellenforradalmi tételmondat megszületését részletesen ismerteti Ripp Zoltán: 1956 emlékezete és az MSZMP, in *Múltunk*, 47/1 (2002) 146.

ruár vége között a kommunista párt szinte az összes lehetséges értékvariánst felvonultatta".[39] Az első meghatározás, mely közvetlenül október 23-a után született, ellenforradalmi lázadásnak minősítette az eseményeket, amelyben ugyan megfogalmazódnak jogos követelések, de alapvetően a megtévesztett elemek ellenforradalmi törekvései a meghatározók. Az október 28-ai fordulat után a párt átértékelte az álláspontját, és nemzeti demokratikus fordulatnak nevezte az eseményeket. Az MSZMP november 1-jén kiadott alapító nyilatkozatában „egyértelműen a forradalom platformjára helyezkedett",[40] és a Kádár-kormány megalakulásáig a párt hivatalos értékelése a dicsőséges népfelkelés lett. A november 4-én kiadott, a Kádár-kormány megalakulását bejelentő felhívásban azonban ismét megjelenik az ellenforradalmi jelző. A párt itt visszatért elsőként megfogalmazott álláspontjához azzal a hangsúlykülönbséggel, hogy az irányadó tendenciák ott még ellenforradalmiak voltak, itt azonban a tömegmozgalom, amely ugyan nemes céllal indult, de az ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén sodródott rossz irányba.[41]

A Kádár-korszak hivatalos és végleges álláspontját az 1956. december 5-én kiadott párthatározat deklarálta, amely már élesen elhatárolódott az eseményektől, és új érvrendszert vonultatott fel az ellenforradalmi meghatározás alátámasztására. Ez a határozat nem csupán abban radikális, hogy egyértelműen az ellenforradalmi álláspontra helyezkedik, hanem abban is, hogy az események mögött a külső és a belső ellenség által szervezett akciót, egy „ellenforradalmi összeesküvést" láttat. „Az eseményeknek négy alapvető oka, illetve mozgató tényezője volt" – fogalmaz az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata. „Ezek az okok és tényezők már jóval az októberi események kirobbanása előtt, egy időben, egymás mellett, egymásba kapcsolódva és egymással kölcsönhatásban hatottak, s együttesen

[39] Uo. 148.

[40] Uo. 148.

[41] A Kádár-kormány felhívása, 1956. november 4. *„Megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népellenes bűnök kijavítása, a nemzeti függetlenség és szuverenitás védelme volt, a Nagy Imre-kormány gyöngesége és a mozgalomba befurakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat, hazánk létét. Ez indított bennünket, magyar hazafiakat arra, hogy megalakítsuk a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt."* Gál Éva – Hegedüs B. András (szerk.): *A „Jelcin-dosszié". Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Bp., Századvég Kiadó – 1956-os intézet, 1993, I, 89.

vezették az eseményeket tragikus alakulásuk felé." [42] A négy alapvető ok: a Rákosi–Gerő-klikk szektás és dogmatikus politikája, a Nagy Imre és Losonczy Géza vezetésével működő pártellenzék árulása és bekapcsolódása az összeesküvésbe, a nemzetközi imperializmus, valamint a Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri klikk kül- és belföldi összehangolt szervezkedése. Az '56-os forradalom megtorlása már ennek a határozatnak a jegyében történt, a párt a legitimitását erre az álláspontra építette és az 1956-ról való emlékezés is ennek jegyében zajlott egészen 1989. január 28-áig. Vagyis Pozsgay rádiónyilatkozatáig, melynek megvitatása után a párt lényegében az 1956. december 5-ei előtti „kétszakaszos" értékeléséhez tért vissza. A Pozsgay-interjú után összeült KB-ülés közleménye ugyanis így fogalmaz: „A Központi Bizottság a vitában megerősítette: 1956-ban a vezetés megújulás-képtelensége vezetett politikai robbanáshoz. Valóságos felkelés, népfelkelés tört ki, melyben szerepet játszottak a demokratikus szocializmus erői, de kezdetektől fogva elkülöníthetetlenül jelen voltak a restaurációra törekvő erők, a deklasszálódott és lumpenelemek, október végétől felerősödtek az ellenforradalmi cselekmények."[43]

A párt decemberi határozatban megfogalmazott viszonyulása 1956-hoz, mint ahogy azt már többször hangsúlyoztuk, strukturális, a hatalom legitimációját érintő kérdés volt. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) a párt nem azt a taktikát választotta, hogy unos-untalan ismételtette e tételeket a magyar társadalommal, hanem sokkal inkább a felejtés jegyében járt el. Jól jellemzi 1956 tabujának mélységét, hogy a hivatalos szóhasználat az Októberi Sajnálatos Események megjelöléssel kerülgette a történtek néven nevezését. Az 1956-os eseményekkel kapcsolatos dokumentumokat „szigorú kutatási zárlat alá vonták", és az 58-as PB-határozatban megfogalmazott alapelvek szerint „1956 történetének feldolgozásában nem követhető a »káros objektivizmus«, az osztálypolitika érdekeit sértő »minden áron való igazságra törekvés«".[44] Ahogy Ripp Zoltán megfogalmazta, „ettől fogva évtizedeken át csak a már megjelent, illetve a hivatalos kiadványokból idézett iratok voltak felhasználhatók".[45] Az

[42] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai, 1956–1962*. Bp., Kossuth Kiadó, 1964, I, 13–17.

[43] Idézi Kimmel Emil: *Végjáték a Fehérházban*. Bp., Téka Kiadó, 1990. 63-64.

[44] Az MSZMP PB 1958. szeptember 2-án tartott ülésének részleteit idézi Ripp Zoltán *Múltunk*, 47/1 (2002) 151.

[45] Uo. 151.

ideológiailag megbízható történészek számára sem engedélyezték 1956 mélyreható kutatását. Elismert történésszel nem íratták meg az ellenforradalom „objektív", tudományos alapon feldolgozott történetét.[46] Néhány kiragadott eseménysor felelevenítésében (mint például a Köztársaság téri lincselések) és propagandaszólamként megfogalmazott gondolatpanelek ismétlésében kimerült az 1956-ról szóló hivatalos megemlékezés. A párt e taktikájának eredményét hűen tükrözik az 1989-ben, az MSZMP KB ülésein '56 értékeléséről zajló viták is. A KB-tagoknak, ha nem élték meg szemtanúként vagy aktív résztvevőként az eseményeket, sokszor fogalmuk sem volt még csak a történések körvonalairól sem, és miután a reformok jegyében megfosztották őket a decemberi határozatban megfogalmazott '56-képtől, teljes bizonytalansággal álltak a téma előtt.[47] „*Én* nem foglalkoztam vele, és életemben egyszer láttam, akkor is messziről"[48] – mondja Nagy Imréről Devcsics József a KB-ülésen. Ördögh Szilveszter az 1989 május 8-ai KB-ülésen tett hozzászólása ugyancsak egy pártkáder '56-hoz való viszonyulásának jellegzetes megnyilatkozása: „nem tudtuk miért jó az 1953-as Nagy Imre-féle kormányprogram, miként 1956 is csak hátborzongatós emlékünk. [...] Mi csupán cseperedtünk és tanultunk, mert iskolakötelesek voltunk. [...] Illegális formából megérkeztek hozzánk a kétségbevonó tények, Rákosival soha nem volt bajunk, örököltük, hogy érdemtelen a tiszteletre, de Nagy Imre neve titok és tabu lett, és még sokaké. És nem tudhattuk, valójában mi is történt 1956-ban."[49]

Ahogy fentebb említettük, az 1956-os események átértékelése, árnyalása nem történt meg '89 elejéig, de e lózungokra épített, határozatban megfogalmazott értelmezés stílusbeli finomítására történtek kísérletek. Kádár János 1972-ben, 60. születésnapján tartott beszédében az ellenforradalomról mint a nemzet tragédiájáról beszélt: „1956-ban súlyos, kritikus helyzet állott elő, amelynek

[46] 1956 történetének propagandaszintű feldolgozása: Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Köztársaság tér, 1956*. Bp., Kossuth, 1974.; uő.: *Drámai napok, 1956. október 23. – november 4*. Bp., Kossuth, 1986.; Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*. Bp., Kossuth, 1969, 1981.; Geréb Sándor – Hajdú Pál: *Az ellenforradalom utóvédharca*. Bp., Kossuth, 1986.; Molnár János: *Ellenforradalom Magyarországon*. Bp., Kossuth, 1958.; uő.: *A Nagybudapesti Központi Munkástanács*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1969.

Magyar Politikai Évkönyv. (1989) 906. Fejti György: „*...Én ez idő tájt ismertem meg a Nagy Imre-per anyagát, amelyet a BM titkos levéltára őrzött, és amely korábban hozzáférhetetlen volt számomra is. Drámai élmény volt szembekerülni e dokumentumokkal.*"

[48] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 1006.

[49] Uo. 831.

tudományosan ellenforradalom a megnevezése. Mi tudjuk, hogy annak, ami 1956-ban történt, ez a tudományos meghatározása. De van más fogalom is, amit mindnyájan elfogadunk: az egy nemzeti tragédia volt. Tragédia a párt számára és az egyes emberek számára is. Úttévesztés történt, és ebből tragédia jött létre."[50] Beszédes Gyurkó László 1982-ben Kádár János ezen mondataihoz fűzött kommentárja: „Hogy egy kommunista vezető nemzeti tragédiának nevez egy ellenforradalmat, jelzi, milyen összetett folyamatról volt szó."[51] A nemzeti tragédia párt által meghatározott definíciója nem írja felül az összeesküvés és Nagy Imre árulásának elméletét, de nem is hangsúlyozza azt, helyette az események tragikus következményeire helyezi a hangsúlyt, amelyekért egyértelműen Nagy Imrét és az ellenforradalmárokat terheli a felelősség.

Ha a párt 1956 témakörét a határozati hanghordozástól eltérő, közvetlenebb hangon a társadalom elé vitte, akkor a nemzeti tragédia mentén tematizálta azt, szigorúan megőrizve a hivatalos értékelés kereteit. Erre elsőként 25 évvel az események után, 1981-ben került sor, ahogy ezt tanulmányában Ripp Zoltán is hangsúlyozza, egy olyan időszakban, amikor már felnőtt az a nemzedék, amelynek személyes élménye nem volt a történtekről.[52] Aczél György iránymutatásai szerint „Ez történt" címmel cikksorozat jelent meg a *Népszabadság*ban,[53] rádió- és TV-műsorok szóltak '56-ról, és szólaltattak meg szemtanúkat. Az évforduló megemlékezéseiben a sorok között mindvégig megbúvó nemzeti tragédia „eszméje" nyíltan így fogalmazódott meg: „A szocialista rendszer megrendülése 1956-ban nemzeti tragédiához vezetett. Kiváló forradalmárok, a rendet védő katonák, semmiben sem vétkes, békés polgárok estek áldozatául, akárcsak félrevezetett fiatalok. De tragikus volt azért is, mert azt a szabadságot és azokat a lehetőségeket veszélyeztette, amelyeket népünk számára 45 hozott el."[54]

A pártpolitikai fordulat mögött azonban, vagyis hogy '56 kérdése a nyilvánosság előtt taglalható témák közé kerülhetett (bár azért még nagyon korlátozott formában), nem az a szándék állt, hogy a párt '56 értékelését árnyalni kívánta volna, vagy egy újraértékelést kívánt volna előkészíteni. Csupán a kommunikációs stratégia változott, ahol (talán éppen a generációváltástól

[50] Idézi Gyurkó László: *Arcképvázlat történelmi háttérrel*. Bp., Magvető, 1982. 221-222.

[51] Uo. 221-222.

[52] Ripp Zoltán In: *Múltunk* 47/1 (2002) 158.

[53] *Ez történt*. Bp., Népszabadság–Kossuth, 1981.

[54] Uo. 4.

motiválva) a nemzeti tragédia jegyében tették életszerűbbé és emészthetőbbé a hivatalos álláspontot, és mindezt csupán egy évforduló rövid időkeretéhez igazítva egy-két szűkre szabott megnyilatkozás erejéig.

A politikai stratégia öt évvel később, a 30. évforduló alkalmával sem változott. Az évforduló „ideológiai felelőse" és a párt nyilvánosság előtti arca Berecz János volt. Ő már a 81-es évforduló levezénylésében is fontos szerepet játszott. 1985-től az ideológiáért felelős KB-titkárként '56 kérdésének illetékesévé nőtte ki magát. Az évforduló megemlékezései tematikájában, célkitűzéseiben, kommunikációs stratégiájában teljesen megegyeztek az öt évvel korábbi alapelvekkel azzal a különbséggel, hogy több hasábon, nagyobb műsoridőben, nagyobb hangerővel szólt. Az évforduló talán leglátványosabb vállalkozása a „Velünk élő történelem" című televíziós műsor volt, amely alapvetően a nemzeti tragédia szellemében megfogalmazott, de az ellenforradalmi értelmezést erősítő visszaemlékezésekre épült.

1986-ban azonban, Gorbacsov színrelépése után és az ellenzéki mozgalmak, csoportosulások egyre körvonalazottabb tevékenysége mellett, már nem ugyanazt a kihívást jelentette 1956 témájával kilépni a társadalom elé, mint amit 1981-ben. 1956 kérdésében, ha még csak illegális vagy féllegális formában is, de egyre hangosabban nyert teret a nyilvánosság szinterein a párt álláspontjától eltérő ellenzéki értékelés. A párthatározatra épülő '56-értelmezés elkerülhetetlenül összeütközésbe került azzal az '56-képpel, amely a 30 évnyi kényszerhallgatás után sokkal inkább a regnáló hatalom bűneihez és az '56-os hősök tanúságtételéhez való érzelmi viszonyulás volt, mint a tudományos vitákban érlelt, árnyalataiban elemzett történelmi fogalom. Éppen ezért kezelhetetlenebb, dogmatikusan megfoghatatlanabb annál, minthogy adminisztratív eszközökkel uralni lehessen. Sok jel utalt arra, hogy ez a palackból szivárgó szellem nem lesz kezelhető azzal a taktikával, hogy a következő kerek évfordulóig '56 „ügyét" a közbeszédtől távol tartva marginalizálják.

Az egyik, talán legszembetűnőbb jelzés volt erre a négy szocialista ország (Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK) ellenzéki politikusainak a 30. évforduló alkalmából kiadott nyilatkozata, amely demokráciát, függetlenséget, a kisebbségek jogainak biztosítását követelte 1956 örökségének jegyében, amely – mint fogalmaz a nyilatkozat – „közös örökség és közös buzdító erő valamennyiünk számára".[55]

[55] *Ellenzéki nyilatkozat*, Csizmadia 1995a, 312–313, idézi Pintér M. Lajos: *Ellenzékben 1968–87* (Antológia Kiadó, Lakitelek 2007) 146.

Írásunk Nagy Imre újratemetésének párpolitikai dimenzióit boncolgatja, így nem tiszte annak teljességre törekvő elemzése, hogy a magyar társadalomban a hivatalos propagandával szemben hogyan élt tovább az 1956-os forradalom emléke, valamint hogy az ellenzéki körök hogyan értelmezték újra '56 jelentőségét.[56] Néhány aspektust azonban kiemelünk ezzel kapcsolatban. Egyrészt érzékeltetni szeretnénk a fentebb ismertetett pártstratégia társadalmi összefüggéseit. Másrészről, mivel '56 gyújtópontja volt az ellenzéki mozgalmak megindulásának, az 1956-ról alkotott eltérő értelmezések, mint valamiféle jelbeszéd, „leleplezik" az ellenzéken belül meglevő szellemi árnyalatokat, tradíciókat, mentalitásbeli különbségeket. Ha szigorúan pártpolitikai megközelítésből szemléljük a történteket, az 1956-hoz való viszonyulás egyben térképet is adott a párt kezébe arról, hogy az ellenzéken belül milyen erőviszonyokra, törés pontokra, lehetséges szövetségi rendszerekre lehet számítani, röviden előirányozta a párt számára az ellenzék kezelésének politikáját.

Ahogy fentebb taglaltuk, a párt stratégiája a *felejtés politikájára* épült, amely politika 1956 kapcsán a gondolatszabadság határait nagyon élesen kijelölte. Krassó György ezzel összefüggésben – 1987 valóságában – '56 szerepét az alábbiakban foglalta össze: „A konszolidáció óta alig akadt ember Magyarországon, aki ne kívánt volna megfeledkezni az '56 utáni rezsim keletkezésének körülményeiről. Felejtést kért az engedményekért cserébe a hatalom, de felejteni kellett az alattvalóknak is, hogy szerethessék a kezet, mely néhány éve kegyetlenül végigvert rajtuk. [...] Nekünk ma azért kell emlékeznünk a restaurációra, hogy megérthessük a hatalom mai politikai válságát. Azért kell fölelevenítenünk az ellenállás hagyományát, hogy túljussunk a társadalom politikai válságán. [...] 1956-57 morális kérdésből politikai kérdéssé vált."[57]

[56] Nem térünk ki többek között az 1979-ben megjelenő *Bibó-emlékkönyv*re, az 1984-ben az *Új Forrás*ban megjelenő Nagy Gáspár „Öröknyár" című versének és az 1986-ban a *Tiszatáj*ban megjelenő „A fiú naplójából" című vers hátterének és következményeinek részletes elemzésére, az 1985-ös monori tanácskozás '56-os vonatkozásainak teljes körű feltárására, az 1986. december 5-6-án Eörsi István lakásán népiek és urbánusok közös részvételével megrendezett '56-os konferenciára, az 1986-os Írószövetségi közgyűlésre és annak 1956-os analógiájára. Ezekről lásd Pintér M. Lajos: *Ellenzékben, 1968–87*; Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék*. Bp., T-Twins, 1995. Müller Rolf: A monori találkozó, 1985 – jelentések tükrében. *Kritika*, 29/6 (2000) 33–35; uő.: A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja, 1986. *Kortárs*, 45/7 (2001) 39–68.

[57] Krassó: Vég és a kezdet. *Beszélő*, 1987/1, 19. BÖK, II. kötet, 620, idézi György Péter: *Néma hagyomány*, 133.

E mondatok is érzékeltetik, hogy miért vált 1956 kérdése a rendszerváltás kulcskérdésévé, és '56-ról beszélni már önmagában miért volt a rendszer kereteit döngető ellenzéki cselekedett. Nüanszoknak tűnő gesztusok e kérdésben már a passzív rezisztencia kategóriájába estek, amelyeket csak a jóindulat választott el a lázadástól. Sokan a maguk harcát azzal vívták meg, hogy az ellenforradalom szót nem ejtették ki a szájukon, mások gyertyát gyújtottak, szűk családi körben őrizték a halottak emlékét. De ezek az emlékezések elszigetelt jelenségek maradtak, amelyek nem lépték át a magánélet szféráját. A társadalom összességében igazodott a Kádár-rendszer által felkínált (túl)élési feltételekhez. Krassó György emlékei az 1963-as szabadulása után megélt élményeiről jól tükrözik ezt a lelkiállapotot: „Az emberek eltolták maguktól ezt a témát. [...] Bár az is tény, hogy a rokonszenv soha nem szűnt meg, és sokkal több támogatást és segítséget kaptam az emberektől, mint amennyit most el tudnék mondani. [...] De ez a segítség nem azért volt, mert a forradalomért lelkesedtek, hanem azért, mert ez egy becsületes ügy volt, de naivitás volt, öngyilkosság volt, felejtsük el."[58]

Azonban azt, hogy 1956 annak ellenére, hogy komoly apparátus őrködött afölött, hogy az a csőcselék és árulók gaztetteiről elhíresült tabu maradjon, a társadalmi tudat mélyén mégis valami igaznak a szimbólumaként élt tovább, mi sem bizonyítja jobban, minthogy Pozsgay Imre az ellenforradalmi tétel tarthatatlanságát azzal magyarázta 1989-ben, hogy a párt, ha valódi társadalmi megmérettetésre készül, egy ilyen kulcskérdésben nem állhat távol a nemzet centrumától.[59]

A felejtésre épített pártpolitikából adódik, hogy önmagában az emlékezés fontosságának akár csak a sorok között való hangsúlyozása is már 1956 tabujának feszegetését jelentette. Jó példa erre Illyés Gyula a Fiatal Írok József Attila Körének *„A korszerű nemzeti önismeretről"* című találkozóján tartott 1979-es beszéde.[60] Illyés itt nyíltan ugyan nem beszélt 1956-ról, de a kádári rendszer ideológiai alappillérét érinti azzal, hogy megfogalmazta: az új írónemzedék, ha nem akar jeltelenül eltűnni az irodalom és a nemzet történetében, akkor a múlthoz és a közelmúlthoz való viszonyát kell tisztáznia. És „ehhez nem elég [...] – fogalmaz Illyés –, hogy a puszta helyzetábrázolás is történelmi szemlélet. Ez akkor volna igaz, ha Angliában élnénk, vagy olyan államban, ahol a múlt már tisztázott, s világosak legalább a fogalmak, a definíciók. De nálunk a magyar múlt és a közelmúlt sok vonatkozásban és tekintetben még mindig ködben áll. A magyar sorsmozdulatok, a magyar történelem egy-egy alakját már az ábrázolás folytán rögtön rágalom és vád éri; helyzetek nincsenek tisztázva. Akármennyire kitűnően fogja ábrázolni csak ezt a korszakot mint magáét ez a nemzedék, ha nem lesz általános szemlélete (a történelmi szemléletét nemcsak a jelenre, hanem a múltra, s ennek következtében a jövőre is nem teljesíti ki), akkor nem tudja teljesíteni időszerű feladatát sem."[61] Illyés Gyula e programadónak is tekinthető beszédében megfogalmazta a kádári karanténból való kitörés egyik útját, a múlt újraértelmezését, amelyben benne van 1956 újraértelmezése, de amely nem áll meg 1956-nál.

1985. október 22-én Lakiteleken került sor félezer ember részvételével arra a képzőművészeti kiállításra, mely az első, legális keretek között megrendezett, '56-ot méltató megemlékezés volt. A legális kereteket az tette lehetővé, hogy az „Antológia-est" címmel magyar költők verseit illusztráló alkotások kiállításának megnyitója volt. Az időpont kiválasztása, az elhangzott beszédek és versek azonban egyértelmű tanúságtételt jelentettek '56 emléke előtt „anélkül, hogy a tilalmas – s ugyanakkor azonnali beavatkozásra alkalmat adó – 1956-os forradalmat egyetlen mondat erejéig bárki is néven nevezte volna".[62] 1956 után ilyen nagy számú jelenlévő előtt, nyilvános rendezvényen itt hangzott el először Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse.[63] '56 emlékének jelenbe ható fontosságát hangsúlyozták Lezsák Sándor zárószavai: „Hitem szerint ez a mai este közösen teremtett vers. (...) Virrasztott benne a történelem, a költő szava, ragyog az októberi erdő..., őrizze meg jól az emlékezetünk!"[64]

Az est súlyát és a hatalom számára a benne rejlő veszélyeket mi sem bizonyítja jobban, mint az azt követő retorziók. Az MSZMP Bács-Kiskun

[58] Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék. Interjúk*. Budapest, T-Twins, 1995. 60–61.

[59] Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs*. Bp., Korona Kiadó, 1998.

[60] Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Agócs Sándor segítségéért.

[61] Tóth Erzsébet – Agócs Sándor (szerk.): *Fiatal Írók Találkozója. Lakitelek, 1979-2009*. Lakitelek, Antológia, 2009. 118.

[62] Petrik Béla: „Ragyog az októberi erdő, ragyog az októberi nap..." In: Agócs Sándor (szerk.): *Élő Antológia*. Lakitelek, Antológia, 2011. 11.

[63] E rendezvényt megelőzően az Írószövetség egyik budapesti rendezvényén Lezsák Sándor már lejátszotta Illyés Gyula e versét a szerző előadásában hangszalagról. Vö. Tóth Erzsébet. A szentendrei megálló. In: Agócs Sándor (szerk.): i. m. 184.

[64] Agócs Sándor (szerk.): i. m. 11.

megyei első titkára „vérfürdőt rendezett a megyében ezután" – emlékszik vissza az eseményekre Regős Sándor.[65] Kozma Hubát kirúgták az állásából, Lezsák Sándort eltávolították a lakiteleki művelődési házból. Az esten készült felvételeket a belügy lefoglalta, és hírzárlatot rendelt el. Kovács Júliát, aki a *Népszava* hasábjain pozitív tartalmú írásban emlékezett meg az estről, eltávolították az újság kulturális rovatától.[66]

Nagy Gáspár az *Új Forrás* 1984. októberi számában megjelent *Öröknyár,* valamint a *Tiszatáj* 1986 júniusi számában megjelent *A fiú naplójából* című verseinek „hivatalos" fogadtatásában is tükröződik az az ingerültség, melyet 1956 emlékének felidézése kivált a hatalomból. A versek Nagy Imre mártírhalálára és az '56-ot követő megtorlásra utaltak, ezzel felrúgták – a Kultúrpolitikai Osztály szóhasználatával élve – „a politikai szövetség elemi normáit".[67] „Az ismert hírhedt költő" – fogalmaz a *Tiszatáj*ban megjelent vers kapcsán a KB kulturális titkára, Pál Lénárd, „súlyosan sérti az egész [...] önérzetünket, politikai érdekeinket".[68] A retorziók ennek megfelelően súlyosak voltak. Az *Új Forrás* felelősként megjelölt munkatársait elbocsátották, a *Tiszatáj* folyóiratot felfüggesztették. Nagy Gáspárnak 1984-ben az Írószövetség titkári tisztségéről is le kellett mondania, ami kisebb háborút indított el az Írószövetség és a hatalom között.

1956 nemcsak a hatalom retorziójának, de az ellenzék saját önmeghatározásának is a kiindulópontja volt. Csurka Istvánnak az 1985-ös monori találkozón[69] elmondott beszéde jól példázza a forradalom identitásformáló erejét.[70] Előadásának fókuszában 1956 áll. Csurka vitán felüli alapállásként fogalmazza meg, hogy 1956 forradalom és szabadságharc, amely „rendkívüli világesemény, az uralmi rendszerek lényegét leleplező rakétafény". Elemzése nem egy történelmi esemény értékelése, nem a forradalom forradalomként való értelmezése mellett sorakoztat fel érveket. Sokkal inkább a hatalom 1956-tal szemben tanúsított „felejtés-politikájának" következményeit veszi számba. E számvetés a kádári társadalom válságának fő okát abban az alku-

[65] Idézi Petrik Béla: i. m. 15.

[66] Az esemény teljes dokumentációja Agócs: i. m.

[67] Pintér M. Lajos: i. m. 85.

[68] Pintér M. Lajos: i. m. 131. A Tiszatáj-ügy részleteit lásd Müller Rolf: A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja, 1986. *Kortárs,* 45/7 (2001) 39–68.

[69] A monori találkozó állambiztonsági nézőpontból, Müller Rolf: A monori találkozó, 1985 – jelentések tükrében. *Kritika,* 29/6 (2000) 33-35.

[70] Csurka István: *Új magyar önépítés*. Bp., Püski–Magyar Fórum, 1991. 39–62.

ban látja, amit a társadalom és a hatalom 1956-ot illetően megkötött: „Egy nagy cefréskád, egy vastag födővel letakart dézsa, és ezen a deszkafedőn, az erjedő lé fölött folyt percről percre a táncikáló, vidám barakkélet. 1956. november 4-e után ebbe a dézsába hánytak bele mindent: vért, hősi halált, munkástanácsot, a forradalom gyönyörű mámorát, az egyhetes szabadság ekstázisát, az öntudatot, majd valamivel később az akasztottak ezreit és a börtönviseltek megveretéseit és megaláztatásait, s az egészet lefödték a felejtéssel. Az alku legfőbb kikötése ez volt: felejts, hallgass! »Aki nincs ellenünk, az velünk van« – mondta Kádár János. Ám nem ellene lenni az új rendnek csak úgy volt képes az ember, ha kitörölte az emlékezetéből azokat a napokat, szájából, lelkéből a szabadság ízét, az utcasarki Szózat-éneklést, és nem beszélt az akasztott barátról. Nemzedékek nőttek fel makacsul hallgató szülők oldalán. S a hatalom [...] kegyes volt. Tessék ezen a platzon, ezen a fedőn új életet kezdeni. Majdnem mindent szabad, csak a fedőt emelgetni nem, alákukucskálni nem." [71]

1956 nem a bukásával, hanem a felejtésbe való beletörődéssel jelentett Csurka véleménye szerint egy olyan fordulópontot a magyar történelemben, amelynek következtében „minden megváltozott. 1956. november 4-e óta a magyarság nem a saját történetét éli."[72] A magyarság, véli Csurka, ekkor hagyott fel az „évszázadok óta begyakorolt életmentő magatartással", a szuverenitásának megőrzését jelentő ellenállással. A Rákosi-rendszer kegyetlen terrorja ezt az önfeladást nem volt képes elérni, ezért „tudta 1956 véghezvinni lélegzetelállító, világraszóló csodáját". A kádári alku tételmondata: „elismerni a történteket annak, ami nem volt", az önfeladás kezdete. Ezért jelenti az ellenzékiséget, a magyarság saját történetéhez való visszatérését a forradalomra való emlékezés. „1956 utáni korszakban is létrejött egy [...] kicsiny mag. Férfiak és nők [...], népiek és urbánusok, hívők és ateisták, [...], akik sokféle együttműködésre hajlandók voltak a hatalommal, végezték a munkájukat, tették a dolgukat, de egy szót, azt a szót soha ki nem mondták, le nem írták. Ez volt a hűségük és az önbecsülésük."[73] Ennek a kicsiny magnak a puszta léte már bénítólag hat a hatalomra, hiszen ők azzal, hogy az alku határait feszegetik, meg is határozzák az ellenállás programját. Csurka István e beszédben igen hangsúlyosan fejti ki mindemellett,

[71] Uo. 40.

[72] Uo. 43.

[73] Uo. 57.

hogy e program, az új önbecsülés artikulálódása nem szabad, hogy egy szűk értelmiségi körre korlátozódjék. Milliós csoport él sivár, kultúra alatti életet. „Nemcsak egy demokratikus mozgalom becsületbeli ügye, hanem, ezen túlmenően, alapkérdés is" – fogalmaz Csurka. E réteget „először is emberszámba kell venni. [...] Meg kell tanítani őket élni."[74] Az önépítés programjának közös, a magyar társadalom minden rétegét átható vállalkozásnak kell lennie.

Az *Antológia-est*hez hasonlóan képzőművészeti kiállítás keretei között nyitották meg 1987. január 28-án az Inconnu csoport '56-os megemlékezését, *Harcoló város – fighting city* címmel, amely az első '56 emlékét nyíltan megidéző, nemzetközi képzőművészeti kiállítás volt Magyarországon.[75] Az Inconnu, bár egy kis létszámú és elszigetelt (elszigetelésre kárhoztatott) avantgárd művészekből álló csoport, de jelentőségük annál fontosabb volt az '56-os hagyomány továbbvitelében.[76] Azt a generációt képviselték, akiket 1956-hoz nem kötöttek személyes élmények, és arról érdemben az iskolában sem tanulhattak. 1956-nak azt a mélységét hangsúlyozták, amely túl minden értelmiségi okoskodáson, az elnyomottak felszínre törő igazságérzetének erejét látja a forradalomban. „Mi nem mentünk különösebben bele '56 elemzésébe; nekünk a forradalom lendülete tetszett, az, hogy akkor valaki ellent mert mondani a kommunista világnak, fegyvert mert ragadni, hogy letépje a címert a zászlóról. Az elemi szabadságvágy, ami leginkább hatott ránk"[77] – fogalmaz Bokros Péter, az Inconnu alapítója.

Az Inconnu csoport „hányatott története"[78] az 1970-es évek közepén kezdődött Szolnokon, fiatal avantgárd művészek baráti csoportjaként konkrét rendszerellenes politikai irányultságtól való ihletettség nélkül. Ennek el-

[74] Uo. 46.

[75] Sümegi György: Inconnu: A harcoló város/The Fighting City, 1986. Kísérlet egy elmaradt kiállítás rekonstrukciójára. In: Gyarmati György (szerk.): *Állambiztonság és rendszerváltás*. Bp., ÁBSZTI– L'Harmattan, 2010. 169–210.

[76] 1978-ban Szolnokon megalakult csoport tagjai: Csécsei Mihály, Molnár Tamás, Mészáros Bánk, Sipos Mihály, Bokros Péter, később csatlakozott a csoporthoz Pálinkás Róbert, Philipp Tibor, Morva Ibolya, Letenyei József, Serfőző Magdolna, Kovács Miklós, a csoport tiszteletbeli tagja volt Krassó György.

[77] Csizmadia Ervin: i. m. 369.

[78] Bokros Péter jellemzi így a vele készült interjúban a csoport történetét. Lásd: www.youtube.com/watch?v=eZOfPgUBCYg

lenére a hatóságok figyelmét hamar magukra vonták. Akcionista művészetük, amitől a body-artos művészeti performanszok sem álltak távol, jócskán feszegették a kultúrpolitika tűréshatárát. Mindemellett a csoport bekapcsolódott az úgynevezett „mail-art" mozgalomba. Ennek keretében a világ minden tájáról érkeztek különböző művészeti eseményekről, kiállításokról beszámolók, képekről másolatok. Ezáltal a csoport egy nemzetközi művészekből álló hálózatnak lett a része. A nyugati kapcsolatok iránt bizalmatlan hatalom szemében ez több volt, mint veszélyes. Megkezdődtek a rendőrségi atrocitások a tagokkal szemben. Leveleiket felbontották vagy nem kézbesítették. (Ez ellen úgy védekeztek, hogy a címzettet tudatosan rosszul adták meg, és a feladó helyére írták azt, akihez el akarták juttatni a levelet. INCONNU jelzéssel ellátva visszaküldték a feladónak a küldeményt, így az K-ellenőrzés[79] nélkül megkapta a neki szánt levelet. Innen ered a csoport neve is.) Házkutatásokkal zaklatták őket, a szolnoki kiállítási lehetőségeket elvették tőlük, és 1980-ban Bokros Pétert a kalocsai büntető ezredbe sorozták be 14 hónapra. 1981-ben a csoport így Budapestre tette át a székhelyét.

Itt kerültek kapcsolatba a fővárosban működő ellenzéki csoportosulásokkal, a demokratikus ellenzék és a Beszélő-kör tagjaival, akiknek tevékenysége elsősorban a szamizdatkiadványok kiadása köré szerveződött. Molnár Tamás visszaemlékezésében ezt a kapcsolatot úgy idézi fel, hogy „emberileg jóban voltunk, [...] de sok kérdésben nem értettünk egyet. [...] Teljesen más alapállásból jöttünk. Vidékiek voltunk, plebejusok, ha úgy tetszik."[80] A rendszerrel való szembenállásukat Molnár Tamás azzal a fojtogató hiányérzettel magyarázza, amelyet a szabadság hiánya váltott ki. Mindez az 1980-as évek valóságában, ahogy Molnár Tamás fogalmaz, „egy örökké való küzdelemnek tűnt, amíg élünk, küzdünk", és ebből az érzésből adódóan „egyre jobban és egyre szorosabban kötődtünk 1956-hoz". Az Inconnu csoport '56-képe azonban nem a lukácsista alapokról induló *Beszélő* körhöz igazodott, sokkal inkább a forradalomban utcai harcosként résztvevő Krassó György volt meghatározó hatással rájuk.

Krassó, akit népellenes társadalmi szervezkedésben való részvétel címén tíz évi börtönbüntetésre ítéltek, 1963-ban szabadult, de számtalan eljárás indult ellene különböző indokokkal. Közvetlenül az 1985-ös disszidálását

[79] A levélküldemények állambiztonsági ellenőrzése.

[80] Molnár Tamás-interjú. Lásd: www.youtube.com/watch?v=63RxD0JR52U

megelőzően is rendőri felügyelet alatt állt.[81] Ő volt az, aki már a 80-as évek előtt is – az ellenzéki körökben szinte egyedüliként – vállalta '56 emlékének ápolását.[82] „'56 nem tartozott a haladó tradíciók közé, el lett vetve"[83] – fogalmaz Krassó a demokratikus ellenzék köreiben tapasztalt hozzáállásról. Visszaemlékezésében leírja, hogy ebből adódóan a konfliktusok állandók

[81] Krassó György 1932. október 19-én született Budapesten. Bátyja, Krassó Miklós neves filozófus, Lukács György tanítványa, az 1956-os baloldali emigráció jeles alakja. Krassó György 1947-től 1952-es kizárásáig a kommunista párt tagja. 1955-ben eltávolítják a közgazdasági egyetemről, ezután segédmunkásként dolgozik. 1956. október 23-ától részt vesz az utcai harcokban. Október 25-én a kijárási tilalom megszegése miatt letartóztatják, és hat napig a Fő utcai börtön foglya. November 4-én *Szabadságharc* címmel lapot indít, sztrájkokra buzdító röpiratokat ad ki. 1956. november 15-én tartóztatják le, majd tízévi börtönbüntetésre ítélik. 1963. március 27-én szabadul amnesztiával. Szabadulása után a rendőrség állandó zaklatásának van kitéve: 1963 decemberében izgatás vádjával letartóztatják, majd bűncselekmény hiányában felmentik. 1969-ben hatóság megsértésének vádjával indítanak ellene büntetőeljárást, 1970-ben rendőrhatósági figyelmeztetésben részesül, majd állásából eltávolítják. 1981-ben izgatás bűntettének gyanúja miatt indítanak ellene bizalmas nyomozást. Bírósági eljárásra több előterjesztés ellenére sem kerül sor, de lakását lehallgatják, számtalan házkutatást tartanak nála, többször kihallgatják, közel húsz hálózati személy jelent rendszeresen róla. 1984 novemberében rendőri felügyelet alá helyezik, melyet 1985 őszén szüntetnek meg. 1973-ban mentesül a joghátrányok alól, de nyugati útlevelet először csak 1985-ben kap. Ekkor Angliába emigrál. 1989-ig él Londonban, ahol Magyar Október Tájékoztatószolgálat címmel adja ki kétnyelvű jelentéseit, a BBC és a SZER munkatársa. 1989 júniusában tér vissza Magyarországra. Megalapítja a Magyar Október Pártot. 1991 februárjában szívrohamban meghal.
A börtönből való szabadulásától kezdve vállalta az 1956-os forradalom emlékének őrzését. 1979. február 12-én a Hétfői Szabadegyetemen elsőként beszélt nemzeti forradalomként 1956-ról a nyilvánosság előtt. 1981-ben Fónay Jenő Svájcba kijuttatott börtönmemoárjába írt előszót, 1982-ben alapította a Magyar Október szamizdat kiadót, és számos kiadó megalapításában és működtetésében vett részt. Kiadványai az 1956-os forradalomra emlékeztek, a Kádár-rendszerben tiltott műveket adott ki. 1983 nyarán Nagy Imre-per 25. évfordulóján magánlakáson tartott megemlékezés szervezője és szónoka, amelynek hanganyagát a Szabad Európa Rádió sugározta. A 30. évforduló alkalmából több órás hanganyagot állított össze 1956-os megemlékezéséből. 1986-ban adta ki az AB szamizdat kiadó Bill Lomax *Magyarország, 1956* című könyvét Krassó magyar fordításában. (A könyv 1982-ben már külföldön megjelent magyarul, ld. Modor Ádám: *Célkeresztben Krassó*. Bp., Kairosz, 2006.)

[82] Litván György: *Az 1956-os magyar forradalom hagyománya és irodalma*. Bp., MTA TTI, 1992. 6; Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék*. Bp., T-Twins, 1995. 271–276.

[83] Uo. 64.

voltak közte és a demokratikus ellenzék prominens vezetői között. A ellentéteknek kettős gyökere volt. Egyrészt Hodosán Róza szerint Krassó György „a beszélősöket túlságosan arisztokratikusnak találta, a Beszélőt túl tudományosnak".[84] De Krassó is hasonlóan látja a helyzetet: „[a viták] az általam is hirdetett plebejus jelleg körül folytak".[85] Másrészről, de mindezzel összefüggésben, vita volt köztük '56 értelmezése és hangsúlyozása körül. 1979-ben Dalos György és Krassó között nyílt polémia alakult ki 1956-ról. Vitájuknak az állambiztonsági jelentések között is megtalálható a nyoma: „Tóth János rendőr százados feljegyzése: *1956 bemutatását a Dalos által közvetített formájában dr. Krassó nem fogadta el. Szerinte nem lehet azt a széleskörűen kibontakozott népi és demokratikus mozgalmat, amely fegyveres felkelésbe csapott át, egyszerűen a pártapparátus és értelmiség marakodásából levezetni.*"[86] Krassó e vitával kapcsolatban így foglalja össze álláspontját: „Itt demokratikus nemzeti forradalomról volt szó, nem pedig egy korrupt értelmiségi elit mozgalmáról."[87]

Az '56-tal szembeni távolságtartás a demokratikus ellenzék körében 1983-ra változott meg, amelyet a *Beszélő* 1983 októberében megjelenő tematikus '56-os száma egyértelműen deklarált. Innentől az '56-os forradalom emlékének felidézése, dokumentumok, visszaemlékezések közlése a *Beszélő* egyik fő témakörét jelentette.[88] Az az értelmezés azonban, ami a *Beszélő* hasábjain hangsúlyozódott, nem volt azonos a Krassó és az Inconnu csoport által vállalt '56-képpel. „56 megítélésében [...] az jellemezte őket – fogalmaz Szilágyi Sándor –, hogy kiadványaikban élesen bírálták a Nagy Imre-kör forradalom alatt tanúsított magatartását, tovább élt bennük egyfajta felkelő- és melósromantika is."[89]

A két szemléletmód különbözőségét Szabó Miklós, a demokratikus ellenzék egyik teoretikusának és Krassó György gondolatainak összevetése jól megvilágítja: „A kérdés, '56 kérdése – igazából az: olyan rosszat jelentettek-e az ötvenes évek, amelyet akár fegyverrel is meg kellett szüntetni. Azaz elvileg lehetséges volt-e egy »desztalinizáló« forradalom, vagy a Rákosi-rend-

[84] Hodosán Róza: *Szamizdat történetek*. Bp., Noran, 2004. 79.

[85] Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék*. Bp., T-Twins, 1995. 64

[86] Modor Ádám: i. m. 168.

[87] Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék*. Bp., T-Twins, 1995. 64

[88] Szilágyi Sándor: Az '56-os hagyomány a szamizdat Beszélőben, in *Beszélő*, 6/12 (2001) 57-61; Csizmadia Ervin: i. m. I, 271–281.

[89] Szilágyi Sándor: i. m.

szerrel szemben fegyvert fogni minden esetben csak ellenforradalom lehetett? Ez a valódi kérdés, ehhez képest harmadlagos, hogy mi volt, ami 1956. október 23-a és november 4-e között történt"[90] – fogalmazott Szabó Miklós a Rakpart Klubban 1985 decemberében elmondott előadásában.

Krassó György, a *Hírmondó* szamizdat folyóirat kérdésére, hogy a Nagy Imre-csoport tekinthető-e a forradalom vezetőjének, így válaszolt: „Nem, ezt így semmiképpen nem mondanám, bár nehéz a kérdésre egyértelműen válaszolni. A forradalom kitörését egyikük sem tervezte vagy szervezte [...], nem is fogadták valamiféle kitörő lelkesedéssel. [...] A revizionisták nem voltak forradalmárok, ők reformisták voltak. [...] Létrejött egy paradox helyzet. Amikor a forradalom kitört, ezen a revizionista csoporton kívül nem volt más valamennyire is szervezett ellenzék. De nem is lehetett, mert az ÁVH minden más szervezkedési kísérletet csírájában fojtott el. [...] Az első napokban [Nagy Imrében] a párthűsége dominált, október 28. után viszont teljes szívvel és a végső konklúziókig eljutva tette magáévá a demokratikus nemzeti forradalom követeléseit, s ebből ezután már élete árán sem engedett."[91] Szabó Miklós számára a forradalomból a forradalom az, ami harmadlagos. Krassónak a sztálinizmust revízió alá vonni szándékozó reformkommunizmus onnantól része a forradalomnak, amikortól vállalja azt, ami Szabónak harmadlagos.

A nézőpontok különbözősége még érzékletesebbé válik, ha 1956 tanulságaira kerül a szó. „Végezetül – foglalja össze Szabó Miklós az álláspontját – mi volt tehát '56? A szovjet tapasztalatokra épülő szocialista fejlődés két alternatív modellje politikai erőinek fegyveres összeütközésig elment összecsapása, amely azután – Mao Ce-tung híres formulájával élve – »a népen belüli ellentmondásokat« antagonisztikussá változtatta. Mik a tanulságai a ma számára? [...] hogy egy szocialista vezetésnek a társadalommal támadt konfliktusa esetén kommunista kötelessége, hogy a politikai megoldásban gondolkozzék, és a konfliktust a lehetőségek legszélesebb határáig menve politikai eszközökkel oldja meg. '56 drámai példája annak, hogy a csak konfrontációban, csak a hatalmi eszközökben gondolkodó politika útja a szakadékba vezet."[92]

[90] Az 1985 decemberében elhangzott előadás szövegét közli Szabó Miklós: Hogyan látjuk ma 1956-ot? In: *Új Látóhatár* 38/4 (1987) 485–494.

[91] 1984-ben a *Hírmondó* 2. számában megjelent beszélgetést közli Gyarmathy Katalin – Lévay Jenő (szerk.): *Szamizdat, 81–89*. Bp., AB Beszélő KFT., 1990. 381–392.

[92] Szabó Miklós: i. m. 494.

Krassó György, aki a kommunisták bűnéül rója fel, hogy a népben, amelyre hivatkoznak, nem hisznek és nem bíznak, '56 tanulságából kiindulva így fogalmaz: „A problémát ott látom, hogy Kelet-Európában a hatalom a reformerek működését sem tolerálja [...], s mivel ugyanakkor a radikális, forradalmi törekvések nem artikulálódhatnak, a reformistákat egyfajta hamis legenda kezdi övezni. Tehát a hosszú evolúciós időszakban nem tevékenykedhetnek igazán eredményesen, forradalmi helyzetben viszont korábbi kritikus magatartásuk, üldöztetésük, hírnevük és valamelyest szervezettségük folytán hangadó szerephez jutnak, amit a radikális népmozgalom reformista kanonizálására használnak fel. Forradalmi körülmények között ez tragikus következményekkel járhat. Kelet-Európában ez a probléma állandóan jelen van."[93]

Az eltérő nézőpontok Nagy Jenő lakásán 1986. október 23-án tartott megemlékezésen kerültek nyílt összeütközésbe, ahol Szilágyi Sándor előadásának azon részével, hogy „56 politikai üzenete a ma fiataljainak nem aktuális, nem programadó",[94] Pálinkás Róbert szállt vitába, és fejtette ki az Inconnu álláspontját. A vita a *Beszélő* 1987/1. számában folytatódott.[95] Fontos kiindulópontként fogalmazódott meg mindegyik fél részéről, hogy a Kádár-rendszer válságban van, a változások elkerülhetetlenek. „Legfeljebb egy-másfél évben számolják a válság beköszöntét. S lapozzatok bele az újságokba: a szókimondóbb cikkek a jeges félelem izzítja fel: Uramisten, mi lesz itt!"[96] '56 örökségének értelmezése ebben a történelmi helyzetben politikai vita volt, amely arról is szólt, hogy a rendszer megváltoztatását ki milyen úton és milyen mélységig képzeli el. Szilágyi Sándor és Kőszeg Ferenc írásában egy olyan 1956-os értelmezés rajzolódik ki, amely a múltban lezajlott eseményre való emlékezést hangsúlyozza, '56 tanulsága pedig az ott megfogalmazott politikai követelések mérlegeléséről szól. De semmi esetre sem az örök forradalom eszméjéről. Ez a megközelítés óva inti a magyar társadalmat a „suhancok" forradalmától. „Szerintem az volna jó – fogalmaz Szilágyi Sándor –, ha elfelejtenénk '56-ot mint politikai programot. [...] Mert nem

[93] Krassó György: i. m. 175.

[94] Részlet a találkozón készült ügynökjelentésből, közli Modor Ádám: i. m. 312.

[95] *Beszélő,* 19. szám (1987/1), BÖK II, 694–705. Négy vélemény a forradalom örökségéről: Szilágyi Sándor: *Legyünk az Emberi Jogok őskeresztényei!*; Mikes Tamás: *Miért nem? Válasz Szilágyi Sándornak;* Krassó György: *Két választás Magyarországon;* Kőszeg Ferenc: *Ne csak építkezz... Politizálj!*

[96] Szilágyi Sándor: i. m.

fog kitörni a szabadság. [...] Próbáljunk tanulni a forradalom, a megtorlás és a konszolidáció meg a tespedés történetéből – hogy valami egészen mást csinálhassunk: végre a saját történelmünket. [...] Legyünk mi az Emberi Jogok őskeresztényei."[97] Kőszeg Ferenc, bár számos ponton vitatkozik Szilágyi érveivel, alapvető mondanivalójával egyetért, és hozzá hasonlóan elutasítja a forradalmi utat, mert, mint fogalmaz, „tudom, hogy egy felkelés nem akkor tör ki, amikor ésszerű. És nem kívánom, hogy a levert magyar forradalmak krónikája újabb hősi fejezettel gyarapodjék."[98]

Mikes Tamás és Krassó György nagyon határozottan elutasították ezt a megközelítést. „[Azt] ajánlottad, hogy mondjunk le '56 hagyományáról, illetve annak máig érvényes követeléseiről, ne ijesztgessük a hatalmat, [...] legyünk mi a gondolatszabadság őskeresztényei. A gondolatok fennköltsége azonban nem teheti semmissé ennek a javaslatnak elviselhetetlen voltát. [...] Ez nem a kiegyezés helyzete és pillanata"[99] – véli Mikes. Krassó ugyancsak a forradalom jelenvalósága mellett szállt síkra. Igen szenvedélyes írásában kifejti, hogy nem hisz abban, hogy békés, kompromisszumos úton, forradalom nélkül lehetséges valódi szakítás a kommunista rendszerrel. „Vérrel jár a forradalom, és kevesen vagyunk? Igen, vérrel jár. Igen, kevesen vagyunk. De mivel jár ez a mai, békének csúfolt állapot? Ki számolta meg az öngyilkosokat, az alkoholistákat, az elmebeteggé gyűrötteket [...]? Az új októberi ifjúságnak már itt vannak a képviselői. Biztosan tudják és érzik ezen a napon, hogy szavaik tetté fognak válni, és amikor a magyar október előtt tisztelegnek, akkor nem a múltat, hanem a jövőt ünneplik."[100]

A fentebb említett 1987-es *Harcoló város – fighting city* című nemzetközi kiállítás a jelen időt és az utcát hangsúlyozó címével is már az e vitában képviselt álláspont mellett állt ki, és a forradalmi tradíciók, a „Pesti srácok" hagyománya előtt tisztelgett. A csoport 1986. június 15-én közreadott felhívásában kérte a világ művészeit, hogy küldjenek 1956-os forradalmat feldolgozó alkotásokat, hogy azokból az 1984-ben megnyílt Artéria Galériában[101] – ami az

97 Uo.

98 Kőszeg Ferenc: i. m.

99 Mikes Tamás: i. m.

100 Krassó György: i. m.

101 Az Artéria Galéria, mely magánlakásokon működött, 1984-ben kezdte meg működését. Az ellenzéki találkozások fontos központja lett. Havi rendszerességgel tartottak a Galériában kiállításokat, performance-okat, megemlékezéseket. A Galéria működése alatt 32 nyilvános rendezvényt szerveztek. 1985 végére működését a hatóságok ellehetetlenítették.

1985-ben tartott '56-os megemlékezésüknek is a helyszíne volt – kiállítást rendezzenek.[102] A felhívásra 60-nál több pályamű érkezett, amelyeknek nagy része azonban a BM jóvoltából nem jutott el a szervezőkig. A megnyitó délelőttjén pedig az állambiztonság a kiállítás egész anyagát elkobozta.[103] A kiállításon a képek helyére a lefoglalási ügyirat fénymásolatát akasztották ki. A kiállítást Radnóti Sándor nyitotta meg, aki beszédében érzékletesen mutatott rá a hatalom múltkezelésének taktikájára: „A mi nem szabad világunkban, enyhülvén az idők szele, az már nem határoztatik meg szigorúan előre, hogy mi lehet mű, de az igen, hogy mi és hogyan lehet emlék." [104] Radnóti Sándor a művészcsoport mellett való kiállásával nem kis rizikót vállalt magára. Beszédében ugyanakkor határozottan elhatárolódott az Inconnu által vállalt forradalomértelmezéstől: „Egy emlék helyreállítását, a képet '56-ról adták fel leckének maguknak és másoknak az Inconnu tagjai. Ennek aktualitása kétségtelen. Kétségtelen, bármiképp vélekedjünk '56 aktualitásáról: én például úgy vélekedem, hogy követeléseinek tartalma – pluralista demokrácia, a nemzeti önrendelkezés – változatlanul aktuális, formája viszont – a forradalmi népfelkelés – nem."[105]

1987 júniusában, a *Beszélő* 20. számában jelent meg a demokratikus ellenzék programjaként deklarált *Társadalmi Szerződés*. Az Inconnu csoportnak alapelvek szintjén is fenntartásai voltak a *Társadalmi Szerződéssel* szemben. Fenntartásait és saját politikai alapelveit a forradalom évfordulója alkalmából és '56 üzenetéből kiindulva fogalmazta meg.[106] A *Kádárnak mennie kell* követeléssel szemben *A társadalmi válság oka a párt* tételmondat állt a politikai változás kiindulópontjaként, ami önmagában már egy sokkal mélyebb rendszerváltoztatás igényét irányozta elő. Ugyancsak a rendszer változtatásának alapelveit érinti a nyilatkozat, amikor óva int attól, hogy az ellenzék megmaradjon egy olyan értelmiségi elitcsoportnak, amely idegenül áll az 1956-ban is kibontakozó és a valódi változáshoz nélkülözhetetlen

102 Az Inconnu Művészeti Csoport nyilatkozata az *A harcoló város* című tervezett kiállítás hatósági ellehetetlenítéséről, 1986. október 6. In: Csizmadia Ervin: i. m. III, 307.

103 A kiállítás fényképes anyagát lásd ÁBTL, A 2020, 44 fénykép, többek között Háy Ágnes (London), Jo Siddens (Iowa, USA), Vörös Zsigmond, Bokros Péter, Szőke Imre, Glenn Helm (Arizona, USA), Antalfi Mária, Jessica Douglas (London) munkái.

104 Radnóti Sándor: *A harcoló város*. In: Uő: *Recrudescunt Vulnera*. Bp., Cserépfalvi, 1991. 18.

105 Uo. 18.

106 Az Inconnu Művészeti Csoport nyilatkozata az 1956-os forradalom évfordulója alkalmából, 1987. október 23. In: Csizmadia Ervin: i. m. III, 352–353.

„népmozgalom" előtt. „A másként gondolkodásból mindeddig nem nőtt ki a másként cselekvés igénye" – fogalmaz a nyilatkozat. „A mozgalom nagyobbrészt értelmiségi jellegű, inkább elméleti, mintsem gyakorlati szinten folytatja munkáját. [...] Egy ilyen fantommozgalom kialakulása alkalmas eszköz lehet a vezetés politikai és gazdasági manipulációira. [...] Az a sokat hangoztatott elv, hogy a párt önmaga ellenzéke, ma már tarthatatlan, s ezért a hatalom egy jó és egy rossz ellenzék kialakítására törekszik. Jó ellenzék az, amely önkorlátozó módon, közvetve vagy közvetlenül tanácsokkal szolgál, de semmiképpen sem kérdőjelezi meg a jelenlegi politikai rendszer alapjait; résztvevői, tanácsadói, újságírói szerepben, sőt politikai csoportok tagjaiként is működtethetők. Rosszak azok – őket a pártvezetőség ellenségesnek nevezi –, akik a fennálló struktúra gyökeres és gyakorlati megváltoztatására törekednek." Az Inconnu az utóbbi csoportba sorolja magát, mely önbesorolás programnyilatkozat is és elhatárolódás is egyben. E „dühös nemzedék" „véglegesen és végérvényesen kiábrándult a kommunista eszmék minden válfajából és mindennemű gyakorlatából". E határozott antikommunista deklaráció számára 1956 politikai programja nem áll meg a Kádár-rendszer legitimitásának megrengetésénél. Számára az '56-os értelmiség „lázadása" csak előzmény, „ha kivezető utat akarunk találni, az '56-os forradalom tapasztalataiból kell kiindulnunk" – fogalmaz a nyilatkozat. Forradalomról pedig akkortól beszélhetünk, amikor az valódi „népmozgalommá" szélesedett. A demokratikus ellenzék és az Inconnu csoport közötti szemléleti különbség kezdetektől fogva érzékelhető volt, és ez hangot is kapott, de egyértelmű szembenállássá majd Nagy Imre újratemetése kapcsán vált. „Ott aztán olyan szakadás történt, amely megpecsételte a csoport későbbi sorsát is"[107] – emlékszik vissza az eseményekre Molnár Tamás. Ez azonban már a történet egy következő fejezete.

*

„A bizottság a jelenlegi kutatások alapján *népfelkelés*nek látja azt, ami 1956-ban történt, egy oligarhisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni *felkelés*nek" (kiemelés Sz. N. – R. A.). A fenti idézet a rendszerváltás történetének talán egyik leghíresebb mondata. De hogyan is hangzott az interjú kérdése, amire Pozsgay Imre ezt a választ adta?

[107] Molnár Tamás-interjú. Lásd: www.youtube.com/watch?v=63RxD0JR52U

„Kérdés: *És hogyan ítélik meg Nagy Imre 1956-os szerepét, tevékenységét?*

Válasz: Ez az, ami körül még zajlanak a viták. Felmerülhetnek olyan belső és külső összefüggések, amelyek ezt a megítélést – hogy úgy mondjam – árnyaltabbá teszik. Például önmagában az a körülmény, hogy ez a bizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt, egy oligarhisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésnek."[108]

Pozsgay Imre és „A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó, tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára kiküldött munkabizottság" kapott megbízást a KB-tól 1988. június 23-án az MSZMP új programjának kidolgozására. Ez volt a „nagybizottság", és ennek a *nagybizottságnak* lett az elnöke Pozsgay Imre. A Nagy Imre-ügy és '56 kérdésének elemzése az 1. számú albizottságnak, az úgynevezett Történelmi Albizottság feladatkörébe tartozott. Ennek a bizottságnak a minősítését hozta nyilvánosságra Pozsgay Imre.

A történelmi albizottság vitája a *Történelmi utunk* című több mint százoldalas tanulmányról a bizottsági tagok, a meghívott szakértők és a pártsajtó képviselői részvételével január 27-én zajlott. Az albizottság arra az álláspontra helyezkedett 1956 értékelésével kapcsolatban, hogy az ellenforradalommal szemben a népfelkelés megjelölést javasolja.[109]

Hogy hogyan zajlott a vita, arról az 1989. január 31-ei PB-ülésre készített, „SZEMELVÉNYEK a Történelmi Albizottság 1989. január 27-i ülésén készült magnófelvételből" című háttéranyagból értesülhettek a PB tagjai. A következőkben az ott elhangzottakból idézünk.

„Balogh Sándor: [...] Nem akarom kikerülni ezt az '56-os dolgot. Szóval szerintem ebbe az alternatív módon való helyes ezt kezelni, mert szerintem ebben a kérdésben nem hiszem, hogy egységre lehetne jutni, és akkor jobb, ha ezt érleljük ebben a formában, mert azért ebben mégis van előrelépés, az eddigiekhez – hogy mondjam meg – képest. Hiszen nem akarok itt

[108] Az interjú nyomtatott változatát az MSZMP PB január 31-ei ülésének háttéranyagaként lásd Digitarchív MOL M-KS 288. f. 5/1050. ő. e. (1989. 01. 31.) 6R/40.

[109] Földes György emlékei szerint a testület állásfoglalása nem arról szólt, hogy ellenforradalom helyett a népfelkelés a helytálló minősítés, hanem arról, hogy 1956-ot újra kell értelmezni.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

személyeskedni, de hát még egy május előtt még egy könyv sorsa múlt azon, hogy hajlandók vagyunk-e így fejezetet úgy nyitni, hogy ellenforradalom vagy, vagy nem vagyunk hajlandók. [...]

Bayer József: [...] Először is ugye történeti gondolkodásunkban '56 az elhallgatott vagy hát nem szívesen tárgyalt kérdések közé tartozik. Azt hiszem, hogy '56 felfogásában újszerű az anyag, én is úgy gondolom, hogy alternatív módon kell kezelni a hozzá való viszonyt, úgy ahogy az anyagban ez szerepel, de tennék egy részmegjegyzést [...] vigyázzunk apróbb megfogalmazásokkal is arra, hogy ne kelljen utólag magyarázkodni megint, azért mert valami megfogalmazásbeli hiányosság van, vagy pedig hát valamit nem vettünk számításba, ami sok ember gondolkodását, érdeklődését meghatározza. [...]

Ormos Mária: [...] Most ami 1956-ot illeti, én úgy gondolom, hogy a népfelkelés kifejezésre való visszatérést – és most tudatosan használom a visszatérést – Molnár Erik használta ezt még 57 februárjában [...] De megelőzően sok mindenki más is és nem csak a Molnár Erik nevezi népfelkelésnek. Ezzel én százszázalékig egyetértek, azt hiszem, ez a legjobb találat erre a jelenségre, ami '56-ban lejátszódott. Hiányolom azonban azt, hogy magában a szövegben ez nincs demonstrálva, vagy nagyon kevéssé van demonstrálva. Én úgy látom az általam átnézett iratok alapján, hogy ez a tévedés minden veszélye nélkül demonstrálható. [...]

Pozsgay Imre elvtárs: Én is úgy vélem, s azokkal értek egyet, akik azt mondták, hogy kitűnő anyag, egy már ezen formájában is publikálható tanulmány birtokában vagyunk, s ezért megilleti minden elismerés az Albizottságot. Nagyon nagy érdeklődéssel hallgattam a vitát, és nagyon sok tanulsággal jár ez a vita is. Úgy hiszem, az anyagnak járó minden elismerés mellett talán a közlésnek az lenne a célszerű módja, hogy ha még föl tudná dolgozni az Albizottság ennek a vitának a tanulságait is [...]. Én most nem kívánok érdemben és az anyag tartalmával kapcsolatban túl sokat mondani az előbb elmondottakon túl, hiszen lesz még találkozásunk [ez]ekkel az ügyekkel, kérdésekkel. Néhány észrevételt és javaslatot szeretnék tenni. Az egyik tehát az, hogy közölni kell a tanulmányt. Támogatom ezt a szándékot, mégpedig mielőbb napvilágra hozni, és ennek a legalkalmasabb lehetőségét a Társadalmi Szemle teremthetné meg. [...] *Ha inkább politikai jellegű észrevételeket teszek, akkor ez éppen ezzel a közléssel függ össze, ugyanis itt mi egy kicsit politológusul szólva, nyomást gyakorló csoport szerepét is eljátszuk* (kiemelés Sz. N. – R. A.). Ezt már meg nem történtté nem lehet tenni ezt a dokumentumot és ezt a tanulmányt. *Ennek megkerülhetetlen, kikerülhetetlen hatása*

lesz a közgondolkodásra, nem utolsó sorban a párt Központi Bizottságának állásfoglalására (kiemelés Sz. N. – R. A.).

Nem szeretnék félreértést kelteni, hagyni magam mögött, magam után, én messzemenően egyetértek azzal a történészi tisztességgel, becsületességgel, *ahogy ez az anyag készült és óvakodott attól, hogy egyfajta historizáló szándékkal, direkt politikai alternatívákat és politikai érveket szolgáltasson. De ezeket kiolvasni ki lehetett, és ezeket használni kellett ezeket az érveket az elkövetkezendő hetek, hónapok politikai vitáiban. Tehát itt nagyrészt a politikán múlik az, hogy mit tud ebből a tanulmányból kiolvasni és hasznosítani. Én így értem a dokumentum és a politika kapcsolatát* (kiemelés Sz. N. – R. A.). Semmiképpen nem úgy, hogy itt elvárt politikai kívánságoknak megfelelő következtetésekre jusson az anyag [...] én messzemenően egyetértek az '56-ról szóló rész fogalomhasználatával, metodológiájával is, konkrétan a frazeológiájával, azaz, egyetlen lehetséges formátum úgy hiszem a jelenlegi pillanatban, hogy ez a nemzeti megbék[él]és felé vigye ezt az ügyet anélkül, hogy egy bizonyos garnitúrával és párton belüli erőkkel nyílt konfrontáció ebből, de egy nyílt konfrontációt így m[é]g el lehet kerülni. Miközben közeledünk ahhoz az ítélethez, ahogy a nép ítél erről a helyzetről. *Van egy közítélet akár akarjuk, akár nem, és az valószínű közelebb áll a valósághoz, mint azok a hivatalos értékelések, amelyeket mi 1956 után itt vallottunk* (kiemelés Sz. N. – R. A.). [...] És végül, az egész, amelyben ez egy nagyon fontos rész lesz, tehát a közgazdasági viszonyokat is, a politikai intézményrendszert és a részpolitikákat is bemutató dokumentummal együtt *a kialakuló program csak akkor lesz hiteles, hogyha azt a bornétkontinuitást, amelyet még most is gyakorol a párt, meg tudja szakítani* (kiemelés Sz. N. – R. A.), és ebből adódóan bizonyos választóvonalat, cezurát tud húzni, s ennek a cezurának a nyomán egy május utáni politika megerősödhet, amelyik jó lenne, ha önmagára találna. A jelenlegi egybemosó, kontinuitást kifejező politikai magatartás látnivalóan elsöprő politikai hatású lesz, hogyha itt nem tudunk valamit produkálni. Itt azzal is szembe kell nézni, azzal a történelmi kihívással, ha szabad ezt a kifejezést használni, hogy ez bizonyos megosztást visz a pártba. Ezt, ha nem vesszük számításba, akkor általjuk magunkat. *Igenis derüljön ki, hogy kik a sztálinisták – ezt csak magunk között mondom, nem így kell ezt kifejezni, kik a sztalinisták* (kiemelés Sz. N. – R. A.), akik hiszik, hogy az az egyetlen adekvát és legalkalmasabb forma, és legfeljebb tévelygések, amelyeket taktikailag el kell fogadni, és kik azok, akik valóban hiszik, hogy egy európai formát lehet adni ebbe a szocializmusnak. [...]

Berend T. Iván elvtárs: [...] egy közvélemény vagy szélesebb tömegek, nem tudom, hogy fogalmazzam, számára nagyjából közérthető és kifelé-befelé szóló politikai funkciót ellátó, de a történelmi valóság fő vonulatát követő állásfoglalásunk szülessen. [...] Örülök annak, hogy ezt a koncepciót, végül is úgy érzem, hogy a munkabizottság, a kibővített munkabizottság elfogadta, hogy két dokumentum születik, két dokumentum, mert ebben Földes Gyurinak elévülhetetlen történelmi érdemei vannak, hogy ezt a két dokumentum-koncepciót, ezt most már tényként kezelhetjük, tehát ez a rövidebb változat és egy monografikusabb [...] Én is a népfelkelés mellett lennék, egyébként szóhasználatban maradnék, a vita nyomán mondom csak ezt."[110]

*

A „pártszerű eljárás" szerint a bizottsági javaslatot a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság elé kellett volna terjeszteni, és a nyilvánosságot az ily módon hivatalossá váló pártvéleményről e két testület által megvitatott és elfogadott formában kellett volna tájékoztatni. „Jól tudtam, hogy mi lesz ennek a következménye – emlékszik vissza Pozsgay Imre az eseményekre. – Ha nem is felháborodott elutasítás, de mindenképpen az, hogy elmaszatolják, rossz kompromisszumokkal megtörik a mondanivaló lényegét, feloldják a pártfrazeológia langyos vizében, s végén a szülőanyja sem ismer rá az alapgondolatra, amely így természetesen elveszíti minden hatását."[111] Pozsgay, hogy ezt elkerülje, az albizottság ülését határozat nélkül zárta be. Az értekezlet után mint az albizottság vezetője, a párt Politikai és Központi Bizottságának tagja, a Németh Miklós által vezetett kormány államminisztere a Kossuth Rádió két riporterének, Orosz Józsefnek és Lengyel Lászlónak egy exkluzív interjúban közölte, minden csonkító jellegű értelmezés nélkül, hogy ami 1956. október 23-án történt, az népfelkelés volt.[112]

[110] Szemelvények a Történelmi Albizottság 1989. január 27-ei ülésén készült magnófelvételből az MSZMP PB január 31-ei ülésnek háttéranyagaként, lásd Digitarchív MOL M-KS 288. f. 5/1050. ő. e. (1989. 01. 31.) 14R/40 - 37R/40.

[111] *Pozsgay Imre, 1989*. Bp., Püski, 1993. 94-95.

[112] Pozsgay Imre és Orosz József visszaemlékezéseikben eltérő módon idézik fel az eseményeket. Pozsgay emlékei szerint az interjúra az albizottság ülését követő sajtótájékoztató után került sor, Orosz József szerint a MUOSZ-közgyűlés szünetében kérték fel Pozsgayt, hogy adjon a Reggeli Krónika számára egy exkluzív interjút. http://index.indavideo.hu/video/Husz_eve_lett_nepfelkeles_1956

Az interjú tartalmát a riporterek is, Pozsgay is titokban kívánták tartani, hogy senki, és főként Grósz Károly, ne akadályozhassa meg az elhangzottak adásba kerülését.[113] „Még a feleségem is csak a rádióból értesült arról, hogy milyen súlyos szavak hangzottak el a számból."[114] Orosz József azonban, aki a *Reggeli Krónikának* és a *168 óra* című rádióadásnak egyaránt munkatársa volt, kénytelen volt a rádió akkori elnökének, Hajdú Istvánnak a beszélgetést megmutatni. 27-én éjszaka ugyanis, miközben szerkesztették a Reggeli Krónikába a műsort, az elnök megjelent, „elkezdett hevesen érdeklődni a Pozsgay-interjú iránt", majd miután meghallgatta – Orosz visszaemlékezése szerint –, közölte, nagyon erősen ajánlja, hogy azt ne adják le. Ennek ellenére másnap, hajnali háromnegyed ötkor a szombati Reggeli Krónikában az interjú rövidített 5 és fél perces változata elhangzott.[115] A teljes interjút délután négykor a 168 óra című rádióműsor adta le.[116]

A hatása mind a közvéleményben, mind a párton belül megrázó erejű volt. Mai napig Pozsgay-puccsként emlegetik ezt az eseményt, amely kifejezést Pozsgay megnyilatkozásaiban határozottan visszautasítja, mondván, hogy egy egyszemélyes ügyként ebben semmiféle összeesküvés nem volt. A dolog *horderejét* azonban a saját maga által adott értelmezés sem értékeli másként, hiszen egy olyan akcióként írja le a bejelentést, amelybe benne volt a lehetőség, hogy „gyökereinél robbantsa ki a pártot a talajból".[117]

„Hogy mondjam? ...Akkor az emberben leszakadt a mennyezet, akkor leszakadt az ég"[118] – idézi fel az interjú készítése közben átélt érzéseit Orosz József. Az interjú elhangzása után „alig telt el két perc – emlékszik vissza Kimmel Emil, a párt helyettes szóvivője –, s a tucatnyi nyomógombos telefon megszólalt. Nem tudtam, hova kapjak. [...] A telefon csak berregett, katto-

[113] *„Akkor már az én mondanivalómat egyedül Grósz Károly cenzúrázhatta. Tehát, ha valami túlbuzgó feljelentő röptében elkapja gondolataimat, az az én esetemben más hatalomhoz nem fordulhat, csak közvetlenül a párt főtitkárához."* Pozsgay Imre: i. m. 95. Ezért volt fontos, hogy a bejelentés időpontjában Grósz Davosban tartózkodott, 1988. január 28-tól 30-ig. Pozsgay kormányban betöltött hatásköre alapján alá tartozott a sajtó és tömegközlési rendszer állami felügyelete.

[114] http://index.indavideo.hu/video/Husz_eve_lett_nepfelkeles_1956

[115] http://index.indavideo.hu/video/Husz_eve_lett_nepfelkeles_1956

[116] Az interjú teljes szövegét lásd Pozsgay Imre: i. m. 222–227.

[117] Uo. 96.

[118] http://index.indavideo.hu/video/Husz_eve_lett_nepfelkeles_1956

gott, attól féltem, hogy tényleg felrobban. Bármelyik kagylót emeltem fel, a vonal végén felzaklatott, sírással küszködő emberek szólaltak meg. Többen tagkönyvüket, kitüntetéseiket akarták visszaadni. Némelyek hangját felismertem, s próbáltam győzködni őket. Ne kapkodják el a dolgot. És ez így ment egész este, majd folytatódott a következő héten végestelen-végig. De akkor már nemcsak az telefonomon, hanem valamennyi munkatársén és vezetőjén. És jöttek a levelek garmadával."[119] Ez a hatás a korszakot átélők és a rendszerváltásban aktív szerepet játszók számára evidencia. Mégis, egy rövid kitérőt megérdemel annak a kérdésnek a boncolgatása, hogy mi volt az a „töltet" Pozsgay népfelkelés-értelmezésében, amelynek akkora ereje volt, hogy a párton belüli és a párton kívüli közvélemény egyaránt földindulásként élte meg.

Hogy 1956 megítélése a fennálló kommunista rendszerben milyen mértékben politikai és nem történelmi kérdés volt, arra Pozsgay Imre mutat rá Bíró Zoltánnal 1988 októberében zajló beszélgetésükben.[120] „Október 23-a és az '56 körüli vita azért kényes pontja ennek az egész kibontakozásnak, átalakulásnak, mert itt három évtizeden át megoszlott a nemzet az események megítélésében. [...] Azt, hogy kisebbség áll szemben e tekintetben a többséggel, elismerem, de itt a kisebbség hatalmi többség és hatalmi túlsúlyt képvisel. Bizonyos mértékig ezt a realitást is figyelembe kell venni." Hogy még érthetőbb legyen, milyen mértékig érinti e kérdés a rendszer egész lényegét, Pozsgay így fogalmaz: „Ráadásul a hatalmi működés legitimációja is nagymértékben hozzákötődött ehhez a hivatalos értékeléshez. [...] Talán előbb a túlhaladott, megváltoztatandó intézményrendszer logikájából kell kilépni, hogy aztán az új értékek és értékelések jegyében lehessen ehhez és hasonló témákhoz visszanyúlni." Mindehhez Pozsgay hozzáteszi: „Azért mondom mindezt némi tétovasággal, mert egyszerűen *nincs jogom elébevágni bizonyos dolgoknak"* (kiemelés Sz. N. – R. A.)[121] Az újraértékeléshez szükséges időt, annak a formulának a megtalálását, „amely talán azonos lesz a történelmi igazsággal", Pozsgay egy fél generációnyi korszak letelte után tartja csak valószínűnek. Ezt az álláspontot, miszerint 1956 újraértékelése 20–25 év távlatában tűnik reálisnak, Pozsgay 1988 októberében, szűk három hónappal az újraértékelést bejelentő interjúja előtt fogalmazta meg.[122]

[119] Kimmel Emil: *Végjáték a Fehérházban*. Bp., Téka Kiadó, 1990, Bp. 7.
[120] Pozsgay Imre – Bíró Zoltán: *Októberi kérdések*. Bp., Eötvös–Püski, 1988.
[121] Uo. 20-21.
[122] Uo. 22.

Az adott történelmi helyzetben azt megjósolni, hogy az új minősítés mikor fog megszületni, valóban nem volt egyszerű feladat. De az egyértelműen megállapítható, hogy a párt különböző berkeiben egyre inkább érlelődött a '88 májusi pártértekezlet után, hogy ha a párt modellváltás keretei között gondolkodik, akkor az ellenforradalmi minősítést meg kell változtatni. Az albizottság megbízatása, a személyi összetételének meghatározása, Pozsgay vezetőjéül való kinevezése is jelzi, hogy a párt kész volt akár a népfelkelés minősítésre is.[123] Erre maga Pozsgay Imre is utalt a nyilatkozata után kirobbant KB-vitában: „Nem vettek zsákbamacskát azok, akik engem megválasztottak. Ez volt tőlem elvárható, és ez volt kiszámítható."[124]

A népfelkelés értelmezés már a *História* 1988. november–decemberi számában megjelent Glatz Ferenc bevezető tanulmányában, aki a Történettudományi Intézet igazgatójaként, ha nem is a párt által hivatalos álláspontot, de a tudomány által hivatalosan tolerált véleményt képviselte.[125]

Lukács György hatvanas évekbeli elemzései a rendszer marxista alapú kritikájáról olyan kiindulópontokat jelentettek, melyek alkalmasak lehettek arra, hogy a rendszer a legitimitását megújítva képes legyen '56-ot népfelkelésként értelmezni.[126] De hogy egy kevésbé árnyalt megközelítést is említsünk: Vorosilov 1958 augusztusában a brüsszeli Világkiállítás magyar pavilonjában, Budapest látképe előtt így kiáltott fel. „Milyen szép város! Milyen

[123] Lásd MSZMP PB 1988. október 18-ai ülés, MSZMP KB 1988. november 1-2-ai ülés, MSZMP PB június 14-ei ülés.
[124] Az MSZMP KB 1989 évi jegyzőkönyvei, I.S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL. 1993. 171-172.
[125] 1956 októbere *„nem volt forradalom, mert nem nyúlt a társadalmi rendszer alapjaihoz. És ugyanígy nem volt »ellenforradalom« sem, mivel nem kívánta az 1945–48 közötti forradalmi viszonyokat megdönteni.* [...] *1956. október nem volt forradalom és nem volt ellenforradalom, hanem népfelkelés a sztálini rendszer ellen, amely a térség népeire egy hagyomány nélküli politikai rendszert próbált ráerőszakolni, s eközben nemcsak a konzervatív, de a helyi baloldali erők – mindenekelőtt a szervezett munkásság – hagyományaival is leszámolt.* [...] *1956. október 23. – november 4. között a vezető politikai pozíciókban nem ellenforradalmárok és forradalmárok között folyt a harc, hanem a baloldali kibontakozás két alternatívája között: a sztálini rendszert fenntartani akaró szárny és a reformot képviselők között. 1956 október végén egy táborban voltak a később elítélt (és kivégzett), valamint az elítélésekről (kivégzésekről 1957/58-ban) tudomást vevők vagy éppen azokat elrendelők. A baloldal ismét felfalta saját tagjait. Történetietlen hamísítás, hogy a baloldal őszinte elhivatottságú harcosainak céljait nevetséges módon összemossuk a valóban reakciós, ellenforradalmi elemek elszabadulásával"* [kiemelés az eredeti szövegben]. Glatz Ferenc: Kérdőjelek 1956-ról. *História*, 11/6 (1989) 3.
[126] Ripp Zoltán: i. m. 247.

szép ország! De milyen ostobaságokat csináltak. Egyesek azt mondják, hogy ellenforradalom volt. Mások, hogy forradalom. Én a magam részéről úgy vélem, hogy egyszerűen ostobaság volt. Elvesztették a fejüket..."[127] Egy megfelelően interpretált népfelkelés fogalmába még ez az erősen elitélő szovjet megítélés is beilleszthető.

Ahogy azt korábban felvázoltuk, az '56-os értékelés újrafogalmazása, akár népfelkelésként való értelmezése nem volt összeegyeztethetetlen a párt ideológiaformálási szokásaival. A népfelkelés formulára való áttérés előkészületeinek nyomai egyértelműen kitapinthatók. Ami miatt Pozsgay rádióbejelentése megrázó hatást keltett, az nem önmagában az ellenforradalmi formula átértékelése volt, hanem a pártszerűtlen eljárásrend és az a pártszerűtlen frazeológia, ahogyan az bejelentetett. Mondhatjuk talán azt is, hogy a „bizonyos dolgoknak való elébevágás" robbant akkorát, amelynek a gondolata Pozsgay Imrét Bíró Zoltánnal pár hónappal korábban folytatott beszélgetésében még tétovává tette.

A „pártszerűtlen eljárás" szervezeti, szervezetszociológiai interpretációja helyett a PB január 31-ei üléséről Tatai Ilona hozzászólását idézzük, amely talán a pártszerű eljárásrend szakszerű leírásánál életszerűbben összefoglalja Pozsgay eljárásának kritikáját attól függetlenül, hogy Tatai Ilona – valószínűleg felindultságában – többször is összetévesztette a KB-t és a PB-t.

„Tisztelt Politikai Bizottság! Én visszaemlékszem arra az időkre, amikor ennek a bizottságnak, albizottságnak a munkaprogramját állítottuk össze, és még az én javaslatom volt az, hogy a munkaprogram bizonyos fázisainál történjék meg a beszámolás, hogy ne a kongresszus előtti időszakba történjék az egész bizottság, ill. albizottságok munkájának az értékelése. Tehát, maradjon erre idő. Ugyanakkor mindég, és ebbe a munkaprogramban is meghatározódott az, hogy a beszámolás minden esetben a Politikai Bizottság [sic!] felé történik. Most, Pozsgay et. elmondta, hogy ő nem bízik a Politikai Bizottságban, nem bízik a Központi Bizottságban, tehát – elnézést – a beszámoló mindég a Központi Bizottság felé kell, hogy történjék, hiszen a Központi Bizottság jelölte ki ezt az albizottságot, bizottságot, és hozta létre ezt azért, hogy az utolsó, az elmúlt 30–40 évet [sic!] át tudjuk tekinteni. Na most, miután így fogalmaztuk meg, ezek után Pozsgay et. most azt mondja, hogy nem bízik a Polit[ikai] [Bizottság], a Központi Bizottságba, mert a Központi Bizottságnak

[127] Idézi *Tetemrehívás*, i. m. 32.

a véleményalkotása a XIII. kongresszushoz vezetett. Tehát, azért nem fog a Központi Bizottság elé kerülni ez a, ez az anyag, és ez meg is fogalmazódik az interjúban is, előtte kell nyilvánosságra hozni, majd utána fogja megtudni a Központi Bizottság. Ez jelent meg a *Magyar Hírlap*ban, ez van benne ebbe az interjúban, és ez van benne, ebben az anyagban is, amit ma kaptunk meg. Tovább megyek egy gondolattal, Pozsgay et. a Politikai Bizottságban sem bízik meg, hiszen kedden itt ültünk együtt, már egyszer rákérdeztünk arra, hogy hogy áll ez a munka, Pozsgay et. bennünket megnyugtatott, hogy legyünk nyugodtak a munka folyik, és *majd történik a beszámoló megfelelő formában* (kiemelés Sz. N. – R. A.). Sem anyagot nem kaptunk, semmiféle információt nem kapott a Politikai Bizottság sem arról, hogy itt milyen munka folyik. Amiről értesültünk az a *168 óra* volt. [...] Most ez úgy fogalmazódott meg, hogy pártnyilvánosság, itt nem arról van szó, hogy pártnyilvánosság, hanem a társadalomnak a teljes nyilvánossága elé hozni, mégpedig, ha jól értettem, abból való félelmében, hogy ezt ez a Politikai Bizottság, ez a nem tudom milyennek ítélt, Ön által milyennek ítélt, Politikai Bizottság, ez valamiféleképpen vissza fogja rendezni, és nem úgy fogja majd a Központi Bizottság elé vinni, mint ahogy azt kellene. Tehát, én ebben azt a *munkamódszerbeli* (kiemelés Sz. N. – R. A.) problémát látom. [...] Itt van a Politikai Bizottság, hogy fogunk tudni együtt dolgozni akkor, hogyha olyan a bizalmatlanság, hogy nem is tudunk arról, hogy milyen munka folyik, és Rádióból értesülünk arról, hogy itt valamit történt, és utána tőlünk kérdezik meg, mint a testület tagjaitól, hogy mi történt, és *mi pedig semmit nem tudunk rá válaszolni* (kiemelés Sz. N. – R. A.), annyit tudunk, hogy ezt a munkát a Központi Bizottság elhatározta, és majd a Központi Bizottságnak fognak beszámolni, nyilvánvaló a Politikai Bizottság is fog róla tudni. De, hogy én nem tudtam erről semmit sem szombaton, vasárnap és hétfőn, hogy mi történt, az teljesen biztos. Van azonban egy olyan része ennek az anyagnak, amiből látszik, hogy ezt mások nagyon jól tudták. [...] A Pozsgay et.-nak itt a hozzászólása, itt az albizottsági ülésen azt mondja, hogy, hogy e megállapítja azt a pozitív dolgot, hogy soha semmiben nem igyekezett a Központi Bizottság nyomást gyakorolni erre a bizottságra, hogy más legyen a véleménye, mint a valódi véleménye. [...] Tehát, nem kellett volna rögtön erre az útra térni, hogy az ő, hát, az ő véleményalkotása nélkül nyilvánosságra hozni a megállapításokat. *Ugyanakkor azt is megállapítja itt, amit elmondott, hogy nyomást gyakorló csoport szerepét kell eljátszani. És azt is elmondja itt, hogy tulajdonképpen számít arra, hogy itt most megtörténik a, hát, egy bizonyos szétválása a pártnak, mert azt mondja,*

hogy itt majd, igenis, derüljön ki, hogy kik a sztálinisták (kiemelés Sz. N. – R. A.). [...] Tehát tulajdonképpen ezzel a, a bizottsági hozzászólásával a, ennek az egész nyilvánosságra hozatalnak a problematikáját is világosan látta, hogy ez a pártban ezt fogja azon nyomban előidézni, amint ez a nyilatkozat elhangzik anélkül, hogy ez, bármiféle vitára lehetősége lett volna a Központi Bizottságnak is bármiféle véleményalkotásra. Tehát, azonnal meg fogja osztani a párttagságot. [...] Tehát, komolyan vesszük, hogy egymás iránt bizalommal vagyunk, és komolyan vesszük azt, amit ott, amikor a nagyon, mindnyájunk számára keserves májusi pártértekezleten megválasztottak bennünket Politikai Bizottság-tagoknak, komolyan vesszük a munkánkat, és komolyan veszszük azt az elhatározást, hogy, hogy a pártegységet azt meg fogjuk tartani.

És úgy látom, hogy van valaki, aki szintén ebben a bizottságban szerepelt, de most úgy van oda írva ebbe az anyagba, hogy *új hozzászóló* (kiemelés Sz. N. – R. A.),[128] aki pontosan leírja azt a tematikát, hogy mit kell követni annak érdekében, hogy ez a Központi Bizottságot és a Politikai Bizottságot kikerülve kerüljön a nyilvánosság elé. [...] Szóval nekem az a problémám, hogy így nem lehet dolgozni, mert mi ennek a testületnek a tagjai vagyunk, én ennek a testületnek a tagja vagyok, és az nem történhet meg, hogy kedden itt találkozunk, és valami olyan történik szombaton, ami az egész közvéleményt felbolygatja, és én arról nem tudok, nem értesülök, csak a Rádióból. Itt valami alapvető probléma van, és úgy gondolom, hogy ha ennek az ügynek a kapcsán, de ezt az ügyet feltétlenül, ennek a kapcsán tisztázni kell ezt is. Ami a megoldásra vonatkozik: én nagyon egyetértek, hogy tereljük abba a mederbe azt az ügyet, ahogy, ahogy ez elindult. *Ennek a Központi Bizottság elé kell kerülni, gondolom, hogy, hogy nem más témával, hanem egyedül ezzel a témával kell a Központi Bizottság elé állni, és meg kell vitatni az anyagot* (kiemelés Sz. N. – R. A.). Mégpedig úgy kell vitatkozni az anyagról, hogy az anyagot lássuk is, mert én sem láttam ezt a 103 oldalas anyagot, amit ez a bizottság elkészített. Köszönöm szépen."[129]

[128] MOL M-KS 288. f. 5/1050. ő. e. (1989. 01. 31.) 30R/40 - 31R/40 (PB számára készült háttéranyag: Szemelvények a Történelmi Albizottság 1989. január 27-ei ülésén készült magnófelvételből).

[129] Lásd *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. január 31-én megtartott üléséről*, 15–17. http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-januar-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

Már az '56-os események újraértékelésével foglalkozó albizottság Pozsgay-nyilatkozat előtti utolsó kibővített ülés anyagainak vizsgálatakor is feltűnő volt számunkra, szerzők számára a Tatai Ilona által kiemelt „Új hozzászoló". Ennek jelentősége azért hangsúlyozandó, mert ez az eddig be nem azonosított szereplő, ha nem is kérdőjelezi meg azt, hogy Pozsgay Imre rádiónyilatkozata valóban egyéni akció volt, de az alább ismertetett hozzászólása, az abban megfogalmazott cselekvési terv tulajdonképpen megegyezik azzal, ami a rádiónyilatkozat után az ügy kezelésével kapcsolatban a párt részéről megtörtént.

„Új hozzászoló:

...kizárólag csak a technikai részhez szólnék hozzá, nevezetesen ennek az egész anyagnak a propagandájához, illetve előterjesztéséhez. Nagyon jónak és helyesnek tartom az elvi álláspontot, hogy a *Társadalmi Szemle* úgy hozza a teljes anyagot, hogy egyben kiegészítve a mai vitával, de akkor volna talán igazán országos hatása és mozgatná meg a közvéleményt, ha ennek egy szélesebb körben is publicitása volna. Mire gondolok?

Három dolgot vetnék föl, és kérem, hogy esetleg vitassuk meg és adjanak rá választ.

Egy rövidebb anyagot az MTI által ki lehetne adni, ez a rövidebb anyag akár egy 20–25 flekkes változat volna, és ezt minden lap lehozhatná a maga tetszése szerint.

Kettő: egy nagyobb terjedelmet, mintegy 40 flekket vagy talán többet is, 40–50 flekket a *Népszabadság* melléklet formájában, ahogyan annak idején a pártértekezleten is vagy a kongresszusok előtt is befűzött rész – mindenki emlékszik rá, ez lehetne egy, lehetne két füzet, és ettől függően ugye lehetne a terjedelmet növelni, adná mindezt. Na most ez azért, mert elkerülne nagyon sok emberhez, mindez fölhívná a figyelmet arra, hogy a teljes terjedelem a *Társadalmi Szemle* ekkori és ekkori számában, illetve külön kiadásban jelenne meg. De ugyanakkor még valamit fontosnak tartanék, nevezetesen, hogy egy vagy két nagyon jelentős nyilatkozat jelenjen meg erről az anyagról mielőtt még az egész akció beindulna, tehát egy ilyen piramis propaganda...

...elvtárs adhatna egy interjút a leglényegesebb gondolatokat kiemelve. Másik interjú szólhatna a holdudvarról, valamilyen rész ... és itt szerepelne természetesen az a kitétel, hogy igen tisztelt nyájas olvasó ezután található a *Társadalmi Szemlében*. Ezek a kérdések pedig hozzájárulhatnának ahhoz, hogy ütőképessé váljon minden, és pont azokat a célokat érje el az anyag, ami erről szól. Köszönöm szépen."

Tény azonban, hogy az 1989. február 10–11-i KB-ülésen nemhogy nem önállóan tárgyalták a kérdést, hanem a február 7-ei PB előterjesztése alapján deklarálták a többpártrendszert.

Mielőtt Pozsgay szabálybontó eljárásának következményeit részletesebben elemeznénk, röviden kitérünk a nyilatkozat „pártszerűtlen retorikájára". Ahogy az fentebb megfogalmazódott, a nyilatkozat ereje nem önmagában az ellenforradalmi minősítés népfelkelésre való lecserélésében rejlik. Az új értékelés azáltal rendítette meg a párt identitását, és kérdőjelezte meg legitimitását, hogy azt nem egészítette ki, nem árnyalta olyan magyarázatokkal, amelyek a népfelkelés és az ellenforradalom értelmezése között egy képlékeny átmenet lehetőségét teremtették volna meg.

Földes György, aki a Párttörténeti Intézet munkatársaként az albizottság tudományos szakértője és titkára volt – visszaidézve a történteket –, a bizottság eredeti célját abban határozta meg, hogy az a szocializmus keretein belül újabb reformot alapozzon meg egy történeti-kritikai újragondolással. „Értékelésünk, a felkelés/népfelkelés – fogalmaz Földes – még lehetővé tette volna, hogy a reformok és modellváltás maradjon a változások lényege, s ne a rendszerváltás."[130] Pozsgay fellépése azonban felgyorsította és kiélezte a párton belüli vitákat. Akciója megállíthatatlan folyamatokat indított el, véli Földes.

Ugyancsak beszédes Grósz Károly felszólalása a január 31-ei PB-ülésen: „Kérem, ami az októberi népfelkelésre, itt van, számomra egyedül a cím új, a népfelkelés. De ha oda tettek volna egy kötőjelet, ami összhangban lenne a tartalommal, népfelkelés, kötőjel, ellenforradalom én máris aláírom az egész okmányt, mert ez a szöveges rész, ami itt van benne, ez a nem tudom én hány oldal, és a cím között, nincs összhang, mert a szöveges rész az egy kiegyensúlyozott dolog, ami elindul a népfelkeléstől egy igazságos politikai fellépéstől és eljut az ellenforradalomig. Itt van benne a szövegben, el lehet olvasni. Tehát, ezen fogunk majd a Központi Bizottsági ülésen vitatkozni, hogy most kell-e oda egy jelző egy másik, vagy nem kell, vagy min fogunk vitatkozni? Tehát, nekem ez egy nagy gond! Azonkívül, mi egyszer azt mondtuk, hogy mi tudományos kérdéseket nem fogunk politikai testület előtt vitára bocsátani. Nem akarok senkit megbántani a testület tagjai közül, ezért tudatosan nem mondok neveket. De hát nem egyforma fajsúlyú emberek ülnek ott egy tudományos kérdés megítélésében, minthogy nyilvánvaló, hogy egy munka szervezési kérdésben sem egyforma fajsúlyú emberek ülnek ott. A KB-val nekünk a politikai tanulságokat kellene egyszer igazán megvitatni, nem a történéseket, mert a politikai tanulságokban aztán mindenki tud véleményt mondani, hisz különböző élmény anyagok alapján, valahogy maga számára megvonta a mérleget. De hát én ezt nagyon ellentmondásosnak látom. Ezért mivel belekerültünk ebbe a szituációba, én eredetileg ezt nem ajánlottam volna, csak azt, hogy háttér anyagként jelenjen meg és a tanulságok kerüljenek a KB elé, és akkor azon folytassék egy, follyék egy érdemi vita. [sic!]. Ezért én azt tudnám igazán elképzelni, ha ez az anyag a szituáció miatt, a Központi Bizottság tagjainak tájékoztatásul kerülne kiküldésre, hogy megértsék a Rádió-nyilatkozatot. Most leegyszerűsítettem, de hogy megértsék a szituációt, mert ha ezt elfogják olvasni szerintem a velem együtt Munkás-Paraszt Hatalomért kitüntettek is alá fogják írni ezt a fejezetet. Biztos, hogy alá fogják írni a fejezetet. Ebben egyetlen olyan dolog nincs, amit nem lehetne elfogadni."[131]

[130] http://nol.hu/belfold/20140125-ellenforradalom__nepfelkeles-1440279

Grósz Károly számára tehát, aki a Munkás–Paraszt Hatalomért kitüntettek érzékenységéhez is igazodni volt kénytelen, nem az albizottság népfelkelés kicsengésű véleménye okozott gondot, hanem a sommásan egyszavas népfelkelés minősítés. Hiszen a sommásan egyszavas ellenforradalomra épített legitimitást csak egy sommás ellenvéleménnyel lehetett következetesen megkérdőjelezni.

Jól mutatja az albizottság és a Pozsgay-féle népfelkelés álláspontja közötti különbséget Pozsgay január 28-ai és Berend T. Iván január 29-ei interjújának összevetése.[132] Annál is inkább érdekes az összevetés, mert Berend T. nyilatkozatára még a vonalas platform képviselői is úgy hivatkoznak a KB február 10-11-ei ülésén, mint ami mértéktartónak és mértékadónak tekinthető az egyszavas megjelöléssel szemben.[133]

[131] Lásd *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. január 31-én megtartott üléséről*, 35.

[132] Pozsgay Imre interjúját lásd: Pozsgay Imre: i. m. 222–227. Berend T. Iván interjú: https://videotorium.hu/hu/recordings/details/2106,1956_nepfelkeles_Nagy_Imre_rehabilitacioja_-_a_KB_Tortenelmi_Albizottsaganak_nyilatkozata, Berend T. Iván a Hét vasárnapi műsorában adott interjút, amit a *Népszabadság* 1989. február 4-ei száma közölt, valamint a BBC magyar adása is közvetítette január 29-én.

[133] Lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. Felszólalások: Jassó Mihály, 24, Sarlós István, 36, Berecz János, 47, Vajda György, 88.

Pozsgay az albizottság kutatásaira hivatkozva minősíti népfelkelésnek az 1956-os eseményeket. A kiváltó okot, a hagyományos retorikával ellentétben nem a sztálinizmus visszaéléseiben határozza meg, hanem azt *egy oligarchisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésként definiálja*, ami egy erőteljesebb és átfogóbb minősítése a kommunista rendszernek. Ugyanis ha az '56-os felkelés jogosságát azzal a gondolattal emelik be a közgondolkodásba, hogy az a kommunizmusból törölni kívánta a terrorisztikus elhajlásokat, akkor népfelkelés–ellenforradalom határát meg lehet húzni annál a pontnál, ahonnan az események már magát a kommunista rendszert kérdőjelezik meg. A Pozsgay-féle definícióban azonban a népfelkelés jogosságát a megalázó és oligarchisztikus rendszer el nem fogadása indokolja. Ebben a kontextusban a népfelkelés a forradalom definíciója felé nyitott, és nem az ellenforradalom felé. Ebben az értelmezésben sokkal inkább a rendszerváltás igénye hangsúlyozódik, mint a kommunista rendszer reformjának igénye. Az interjúban a népfelkelés célkitűzései kapcsán a szocializmus megújításának szándékáról még csak sorok között sincsen szó. Mindemellett Pozsgay a jövő politikai eseményeinek függvényében a minősítés további felülvizsgálatának lehetőségét is látja. Megfogalmazódott tehát, hogy nem zárható ki a visszaminősítés, de '56 forradalomként való értelmezésének lehetősége sem. A riporter kérdésére, hogy megváltozik-e az eseményeket kiváltó okok értelmezése, amelyek eddig a Rákosi–Gerő-klikket és Nagy Imre revizionizmusát hibáztatták az eseményekért, Pozsgay ugyancsak egy átfogó, rendszer egészét érintő ítélettel válaszol: „Itt visszamenni nem '56-hoz kell, hanem ahhoz a 48/49-ben vállalt vagy kényszeredett szocialista modellhez, amelyik egészében úttévesztésnek bizonyult."[134]

Pozsgay Nagy Imre 1954-55-ös hatalmi válságban tanúsított magatartását helyesnek és következetesnek ítélte. Nagy 1956-os szerepére ugyan nem tért ki, de Mink András szavaival élve „a nyilatkozat kimondatlanul a Nagy Imre-kormány 1956. októberében elfogadott platformjára helyezkedett"[135] azzal, ahogy a többpártrendszerről nyilatkozott. Az együttélést „meg kell tanulni nem egy, [de] két vagy több párttal is. Hogy melyik lesz komoly tényezője a magyar politikai életnek, ezt pedig ma már az MSZMP nem mondhatja meg és nem is akarja megmondani, hanem majd partnerség alakul ki, vagy éppen ellenzéki szerep azokban, akik ezt a partnerséget vagy koalíciót nem tudják vállalni."[136] Ez a mondat nem volt kevésbé „forradalmi", mint a népfelkelés kijelentés, hiszen a többpártrendszer tekintetében először beszélt valaki úgy a párt részéről, hogy a párt vezető szerepét nem tekinti evidenciának. E sorok mondanivalójának lényegét tekintve igencsak elgondolkodtató, hogy miért éppen a népfelkelés volt az az érzékenységi pontja az interjúnak, amelytől elhíresült, miért nem a többpártrendszer ilyen formában való említése. A magyarázat erre véleményünk szerint talán az, hogy '56 újraértelmezése volt a többpártrendszer előfeltétele, nem pedig fordítva. Ugyancsak érdekes párhuzam a népfelkelés és a többpártrendszer viszonylatában, hogy mindkettő elfogadására készen állt már a párt, erre már utalások is történtek, de nem abban a formában, abban az értelmezésben, ahogy azt Pozsgay a nyilvánosság elé tárta. Mindkét fogalom Pozsgay-féle egyedi értelmezése szerkezeti kérdéseket érintett. '56 újraértékelésében a reformkommunizmus átmentése volt a tét, a többpártrendszer esetében a párt vezető szerepének fenntartása.

Mindemellett fontos kiemelni, hogy nemcsak Pozsgay érvelése, de nyelvhasználata sem felelt meg a korban használatos pártfrazeológiának.

Berend T. Iván, aki a KB tagjaként és a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként Pozsgay megbízásából volt az albizottság vezetője, már sokkal inkább igazodik a pártfrazeológiához. A beszélgetésben a népfelkelés értelmezést ő a következőképpen vezeti fel: „Az albizottságunkban végzett munka és a dokumentumok vizsgálata is arra vezetett bennünket, hogy visszatérjünk tulajdonképpen ehhez a formulához, amelyet az MSZMP legjobb teoretikusai, hozzá kell tenni, rögtön '56-ot követően megfogalmaztak, akár Molnár Erikre, akár Lukács Györgyre gondolnék." A népfelkelés okait az alábbiakban adja meg: „Egy vérig sértett nép, megalázott nemzeti érzésében, létfeltételeiben, egy agyonzaklatott parasztság, egy megalázott értelmiség, egy megnyomorított munkásság tömegesen lépett fel a sztálini típusú, Rákosi-féle rendszer ellen." A felkelés célkitűzésével kapcsolatban pedig megállapítja, „Ebben a szituációban [...] a szocializmus megtisztítását és megújítását zászlajára tűző mozgalom [...] lépett a színre." Majd

[134] Pozsgay Imre: i. m. 225.

[135] http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=399%3Aaz-mszmp-es-az-1956-os-qnepfelkelesq&catid=59%3A1989&Itemid=305&lang=en

[136] Pozsgay Imre: i. m. 226.

hozzáteszi, „ez adta az egyik alapvonását, fővonását ennek a fellépésnek, amelybe [...] a kezdetektől a legkülönbözőbb tendenciák keveredtek." E tendenciák képviselői között már voltak olyanok, akik az „ellentétes ideológiára épülő rendszer hívei voltak". Ezeket a tendenciákat Berend T. meg is nevezi: „A Horthy-rendszer deklasszálódott, sértett, kiszorított, sőt bebörtönzött elemei, mondjuk a nyugati polgári demokraták vagy akár esetenként szélsőjobboldali törekvések, revans hangulatot, [...] az uralmon levő vezetéssel, a kommunistákkal szembeni revans hangulatot képviselő, lincshangulatot megtestesítő rétegek, csoportok." Majd összegzésként a népfelkelés jelentését Berend T. Iván így foglalja össze: „A népfelkelés kifejezése tulajdonképpen azt jelzi, hogy itt széles tömegek elégedetlenséggel és a helyzet megváltoztatásának igényével léptek fel. Az alapmotívuma a szocializmus megújítása volt, de ez összekeveredett, illetve az utcán és következő napokban sok irányú és ellentmondásos folyamatok együttese figyelhető meg. Egyik jelleggel sem konszolidálódhatott tulajdonképpen a hatalom, mert november 4-én a 2. szovjet beavatkozás ezt a folyamatot lezárta. [...] November elején Németh László író maga is egy újságcikkében a fehérterror veszélyére hívta fel a figyelmet, mert ez a tendencia is benne rejlett a folyamatokban."

Nagy Imre rehabilitásának kérdését ugyan hárítja Berend T. Iván, mondván az nem tartozott a bizottság kompetenciájába, ugyanakkor reformpolitikai törekvéseit nemcsak helyesnek, hanem a Kádár-rendszer által képviselt és részben meg is valósított örökségnek minősíti: „az értékelés ebben meglehetősen egyértelmű, és én úgy látom, hogy még '56 november 4-e után is, tehát a kádári korszak folyamataiban igen erős kontinuitás volt mindazon reformgondolatokkal és törekvésekkel, amelyet a Nagy Imre vezette pártellenzék 53 és '56 között formált ki. [...] Tulajdonképpen november 4-e után a megváltozott és erősen megváltozott feltételek között, amennyire e feltételek között lehetett, ezeknek a törekvéseknek a részleges, kompromisszumos megvalósítására került sor." [137]

A Berend T. Iván által képviselt albizottság állásfoglalása szerint tehát a népfelkelés egy a sztálinizmussal szembenálló, baloldali mozgalom felkelését jelenti. A „Nagy Imréék, vagy fogalmazzunk úgy, hogy a népfelkelők

[137] https://videotorium.hu/hu/recordings/details/2106,1956_nepfelkeles_Nagy_Imre_rehabilitacioja_-_a_KB_Tortenelmi_Albizottsaganak_nyilatkozata

által kínált baloldali alternatíva"[138] pedig egy olyan irányvonal a kommunizmuson belül, amely a Kádár-rendszer politikájának is alapelvét jelentette. Ez azonban semmilyen formában nem jelenti Nagy Imre rehabilitálását a forradalomban és azt követően elkövetett tévedései miatt. A pozitívan értékelt népfelkelés fogalmába már nem férnek bele egyértelműen azok a tendenciák, amelyek magát a kommunista rendszert kérdőjelezték meg. Azonban e tendenciák megítélésében is történt pozitív elmozdulás, ugyanis az ellenforradalmi minősítést, ha meg nem is szünteti e tendenciákkal szemben, de már nem hangsúlyozza az albizottsági állásfoglalás. Berend T. Iván a majdnem 10 perces interjúban az ellenforradalom szót ki sem ejti.

Pozsgay Imre is, Berend T. Iván is az albizottság munkájára hivatkozik a népfelkelés fogalmának bevezetése kapcsán, de a minősítés megváltoztatásának interpretációjában Pozsgay nem tér ki az albizottság által megfogalmazott „árnyalatokra", ebből következően az ő népfelkelés-értelmezése egészen más végkövetkeztetést hord magában. Sőt, ezek alapján talán az is leírható, hogy Pozsgay a vele készült rádióinterjúban nem teljes egészében az albizottság álláspontját képviselte.

Ahogy korábban már megfogalmazódott, Pozsgaynak nemcsak a retorikája volt pártszerűtlen, hanem az eljárása is. Egy olyan sarkalatos kérdésben, mint '56 értelmezése, hivatalos álláspontként közölte azt a véleményt, amely nem volt a párt hivatalos álláspontja.

Ennek a horderejét annak függvényében kell nézni, hogy '56 értelmezésének tétje nem más, mint a rendszer szerkezeti kereteit megtartani szándékozó modellváltás sikerének a kulcsa. Az '56-hoz való viszony a párton belül a platformok polarizálódásának alapja, ezáltal '56 értelmezése körüli vita a platformok vitája is egyben. Az értelmezési alternatívák mögött pedig a modellváltás alternatívái állnak.

Az egypártrendszer viszonyai között működő párt – ahogy sokan már ezt megfogalmazták – több pártot rejt magában. Azonban a párton belül alaptételként él a frakciófegyelem. A párt kifelé egyetlen egy álláspontot képvisel, a „frakciók" vitájának végeredményét. A párt álláspontjának kialakításában a társadalom véleménye közvetlenül nem igazodási pont, hiszen ez nem egy demokrácia. Aki '56 kérdésében győzelemre tudja vinni az álláspontját, azé a párt, és annak az alternatívája szerint zajlik le a modellváltás. Pozsgay

[138] A Berend T. Iván interjú riporterének megfogalmazása.

a rádiónyilatkozatával ezt a „frakcióvitát" kerülte meg, és mondott ki egy olyan álláspontot, amelynek egy párton belüli vitában – a fentiekben taglaltak miatt – esélye sem lett volna a győzelemre.

A nyilatkozat után a párt mondhatta volna, hogy Pozsgaytól elhatárolódik, de nem mondta. És ez az a pontja Pozsgay „akciójának", amiért az valóban nagy erővel bírt. A párt ekkor még nem kockáztathatta a pártszakadást. A szakadás veszélyétől való félelem azonban már „egy demokratizálódó politikai koordinátarendszerben" rajzolódott ki, ahol viszont a társadalom nyomása közvetlen igazodási ponttá válik. Önmagában ez a „kényszer", amelyhez 1989 januárjában a párt már igazodni kénytelen, nem a szerkezeti keretek megtartása melletti modellváltás irányába, hanem a szerkezeti keretek átalakulásának irányába mutat. Azzal, hogy Pozsgay a társadalmi támogatottságra építhette és építette sikerét, nemcsak a rendszerváltás lehetőségét növelte, hanem arra is rámutatott, hogy a rendszerváltozás előfeltételét jelentő szerkezetátalakulás már meg is kezdődött.

Egy rövid gondolatfelvetés erejéig érdemes időt szánni a Pozsgay-interjú hátterének elemzésére. Pozsgay Imre nyilatkozataiban, visszaemlékezésében kiemelten hangsúlyozza, hogy a bejelentés nem több ember összehangolt puccsszerű akciója, hanem egy egyszemélyes ügy – amelyről sem a párton belül, sem azon kívül –, arról semmilyen formában és senkivel nem egyeztetett. Számos tanulmány, visszaemlékezés ebből adódóan Pozsgay ezen akcióját árulásként, a párt hátbatámadásaként értékeli,[139] vagy éppen ellenkezőleg, a békés átmenet lehetőségét megteremtő hőstettként ünnepli.[140] Úgy gondoljuk azonban, hogy van egy-két olyan mozzanat az interjúval kapcsolatban született visszaemlékezésekben, amelyek az egyszemélyes akció paradigmáját elbizonytalanítják, vagy legalábbis annyi kételyt szülnek, hogy kérdések merüljenek fel e bejelentéshez kapcsolódóan.

A január 27-én felvett interjú körülményeire húsz év távlatából így emlékezett vissza Pozsgay: „Az utolsó bizottsági ülésre[141] meghívtak a sajtót, a sajtó képviselőit, és a végén sajtóértekezletet tartottunk. Én pedig sokat sejtetően azt mondtam, aki még külön kíváncsi a véleményemre, annak ál-

[139] György Péter: i. m.

[140] Bába Iván In: *Rendszerváltozás a Magyar Szemlében* (Szerk: Kodolányi Gyula – Gróh Gáspár), Válasz Kiadó, 2003, Bp. 95.

[141] A történelmi albizottság üléséről van szó.

lok rendelkezésére. [...] Kerestem ott a pártközpontban egy szobát, ahová bevonultunk, és megcsináltuk az interjút, a többiek aztán elszéledtek."[142]

Pozsgay Imre, aki ismerte a magyar közélet állambiztonsági behálózottságát, ehhez a pártot megrengető interjúhoz a magyar sajtó igen sokszínű képviselői előtt tartott nyilvános sajtótájékoztatón kéri fel a riportereket? A nem kis téttel járó akciót két, számára teljesen ismeretlen emberre építi? Miért bízott meg Mester Ákos két önként jelentkezett munkatársában? Miért gondolta, hogy a két beosztott riporter az interjú tartalmát a főszerkesztőjük és a rádióelnök előtt titokban tarthatják? Pozsgay Imre hangsúlyozza, fontos volt, hogy az akciót akkorra időzítse, amikor Grósz Davosban időzik, hiszen ő volt az egyetlen személy, aki az ő mondanivalóját cenzúrázhatta volna. Grósz Davosba január 28-án reggel utazott, a rádiófelvételt január 27-én vették fel, elsőként 28-án reggel ¾ 5-kor adták le a Reggeli Krónikában, amikor Grósz még Magyarországon tartózkodott. Az interjút Orosz József visszaemlékezése szerint Hajdú István, a rádió elnöke 27-én este már megismerte, arról, ha akarta, bárkit tájékoztathatott volna. Akkori viszonyok között furcsának hat – különösen az elhangzottak horderejére gondolva –, hogy a Rádió elnöke, a maga részéről a történetet befejezettnek tekinti azzal a megjegyzéssel, hogy nagyon erősen ajánlja, hogy azt ne adják le.[143]

Pozsgay visszaemlékezésében úgy fogalmaz, hogy „Grósz – miként reméltem – csak késve értesült az itthon történtekről, hiszen svájci képviseletünk ott dongott körülötte, nem volt ideje a hazai dogokra figyelni, vagy nem merte jelenteni az itthon történteket."[144]

Grósz Károly maga is megerősíti Pozsgay szavait: „Én a repülőgépen értesültem arról, hogy elhangzott egy interjú, olvasni itt a repülőgépen olvastam az újságban. Így tehát semmi közelebbit nem tudok. Nem tudok az interjú előzményeiről és körülményeiről sem. Pozsgay Imrével elutazásom előtt pár nappal együtt voltunk, kedden a Politikai Bizottsági ülésen. Ott er-

[142] Ugyanez az esemény Orosz József elmondásában: *„Január 27-én volt a MÚOSZ-nak egy kongresszusa – közgyűlés, és ott meghívott vendég volt Pozsgay Imre* [...], *és ott a kongresszus szünetében kértem a Pozsgaytól interjút.* [...] *Találtunk egy üres irodát ebben a kongresszusi épületben, a badygardjait leintette a Pozsgay.* [...] *Senki nem tudott az interjúról, csak a Pozsgay meg én, az, hogy készült egy ilyen interjú arról tudott a Mester Ákos is, de hogy mi van benne, arról nem."*
http://index.indavideo.hu/video/husz_eve_lett_nepfelkeles_195

[143] Az Orosz Józseffel készült interjút lásd az 53. oldalon

[144] Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs*. Bp., Korona, 1998. 169.

ről nem szólt. Hangsúlyozom, annyit tudok, mint amennyit most olvastam a Népszabadságban."[145]

Miért állt volna érdekében Grósz Károlynak így nyilatkozni, ha nem volna igaz? Miért volna érdeke a pártnak Pozsgay akcióját egyszemélyes akcióként interpretálni, ha nem volt az?

Grósz Károly az elhíresült „fehérterroros"sportcsarnoki beszéde óta fontos lélektani tényező a párton belül. E beszéde garanciát jelentett a párt reformhangulatától indulatos és félelemmel teli sztálinista szárnyának arra, hogy legmagasabb főtitkári szinten őket megértik, sőt velük akár számolnak is. A változások békés levezénylésének sikeressége nem független attól, hogy a párt e szárnyának indulatait sikerül-e visszafogni, és az elköteleződését megtartani a párt mellett, még ha az a radikális reformok talajára helyezkedik is. Grósz beszédével a párt iránt legelkötelezettebb réteg bizalmát nyerte meg. Annak a rétegnek a bizalmát, amely keményvonalas beállítódásával veszélyeztette, hogy a párt a történelmi helyzethez leginkább igazodó korrekciót magán végrehajthassa. Ez a bizalom, amelyet Grósz nem kis társadalmi népszerűtlenség árán volt kénytelen megszerezni, egyik záloga volt a pártegység fenntartásának. Ebből a szempontból levonható következtetés: hogyha Grósz Károly tudott volna e nagyjelentőségű bejelentés tervéről, és ezzel együtt nem kezelte volna azt – és mindez kitudódik –, azt a bizalmat vesztette volna el, amely biztosította számára, hogy ő az a személy, aki a Pozsgay-ügyet, minden összefüggésével együtt a párt érdekeinek megfelelően hitelesen kezelheti.

Ha eljátszunk azzal a gondolattal, hogy Grósz Károly esetleg valahonnan mégiscsak sejtett vagy tudott valamit az interjúról, akkor adódik a kérdés, miért ne vétózta volna meg a Pozsgay-nyilatkozatot. Erre sokféle magyarázatot lehet találni: nem volt hozzá ereje, nem vállalta az azzal járó kockázatot, de még az is feltételezhető, hogy nem állt érdekében. Akármi is volt azonban a nyilatkozat hátterében, véleményünk szerint – amellett, hogy az valóban fontos lépést jelentett a rendszerváltás felé – a látszat ellenére a párt érdekeit is szolgálta. Kockázatos volt ugyan, de számos lehetőséget nyitott meg a párt előtt, és növelte a játékteret. Az átértékelődéstől rettegők számára is kész helyzetet teremtett, és e nagy falat lenyelésével tovább lendítette a pártot egy olyan problémán, amivel nem biztos, hogy meg tudott volna birkózni a Pozsgay-interjú nélkül. Ezzel a nyilatkozattal sikerült az a

[145] *Népszava,* 1989. január 31.

bravúr, hogy a párt úgy értékelte át 1956-ot, hogy a sztálinista irányzat előtt ne kelljen úgy feltüntetni, mintha azzal a pártvezetés azonosulna. Jól jellemzi ezt a politikát, hogy '56 kérdésében egyértelmű politikai határozat sem a február 10-11-ei KB-ülésen, sem később nem született. Ahogy Kimmel Emil, a helyettes pártszóvivő 1990-ben megfogalmazta a jelenséget: „amíg a kádári vezetés, főként az utolsó időszakban, a »szőnyeg alá söpört« mindent, az új kurzus az asztalon hagyta a problémákat." [146] „Ebbe most a PB ne döntsön, mert hát nem a mi dolgunk ez, hogy határozzunk, hanem, hogy szervezzük meg, ez fontos"[147]– fogalmazza meg hasonló szellemiségtől vezérelve Nagy Imre újratemetésével kapcsolatban gondolatait Grósz Károly a PB 1988. november 29-ei ülésén.

Ugyanakkor a társadalmi nyilvánosság számára a Pozsgay-nyilatkozat annak az átértékelésnek a megtörténtét jelentette, ami feltétele volt a társadalmi konszenzus lehetőségének. A vita ugyan folytatódott tovább a párton belül, de az ebben a formában már egy belső ügy, nem pedig a társadalom és a párt vitája volt. Erre utalnak Grósz Károlynak a KB-ülésen a Pozsgay-nyilatkozatot értékelő közleménnyel kapcsolatban elmondott szavai: „Nem az anyagban és nem a közleményben, hanem a politikai munkában kell választ adni azoknak, akik úgy látszik, nem tudtak még megbarátkozni azzal a felfogásunkkal, hogy az e téren levő egyoldalúságot is a korábbi anyagoknak megfelelően kiigazítsuk. Meg kell nyugtatni azokat a politikai munkában, akik 1956-ban fegyvert fogtak, akik az ellenforradalom ellen léptek fel, hogy nem kell lesütött szemmel és lehajtott fejjel járniuk, de én nem hiszem, hogy ezt pártokmányban kell megfogalmazni, ez a politikai munka dolga, ki kell menni a emberek [párttagok] közé, és el kell mondani azt az árnyalt megközelítési módot, amely máris kialakult, és megítélésem szerint tovább fog gazdagodni."[148]

[146] Kimmel Emil: i. m. 28. Vö. Grósz Károly javaslata a népfelkelés-ügy rendezésére vonatkozólag: *„...abban itt ezen a napon ne döntsünk, hogy ellenforradalom, népfelkelés, forradalom. Abban döntsünk, és abban alakítsuk ki a véleményünket, hogy az ezzel kapcsolatos indoklás vagy ezzel kapcsolatos rádióinterjú az egyoldalú volt, ahogy én ezt megfogalmaztam, és elsietett volt, hogy a Központi Bizottság nem ismerkedett meg előtte az előterjesztéssel."* Lásd: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL, 1993.179.

[147] Kenedi János: i. m. 225.

[148] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL, 1993. 179.

Azt az eshetőséget se felejtsük el, hogy itt a hatalom már nem gondolkodhatott csupán rendszerkorrekcióban, hanem számolnia kellett azzal a lehetőséggel a jövőre nézve, méghozzá a közeljövőre nézve, hogy a politikai rendszer egész struktúráját átformáló demokratikus átalakulás, rendszerváltás fog bekövetkezni. A kül- és belpolitikai viszonyok, illetve a gazdasági helyzet reális mérlegelése mellett a párt irányadó teoretikusainak, ha hosszú távra terveztek, a politikai és gazdasági túlélés stratégiáit, vagy ha úgy tetszik, az általuk elképzelt rendszerváltás forgatókönyvét már egy demokratikus struktúrájú rendszer viszonyaiból kiindulva is ki kellett dolgozniuk.

Ebben a megközelítésben 1988-89-ben a pártra egy újfajta szerepkör hárult, ahol a tét már nem csupán és nem elsődlegesen a pártegység fenntartása. Ebben az átmeneti időszakban – amiről akkor még senki nem tudhatta, milyen hosszú ideig fog tartani – a politikai rendszer működését tekintve az egypártrendszer uralmi technikái voltak érvényben, ami óriási előnyt jelentett a pártnak saját érdekei érvényesítéséhez. Az érdekérvényesítés hatékonyságához azonban fontos volt, hogy a párt energiáit ne egy pártszakadási küzdelem emésszе fel. A vezetést a pártegység fenntartásában ekkor talán már sokkal inkább taktikai, mint ideológiai meggondolások motiválták. Ezen egység fenntartásán – a népfelkelés bejelentés után is – a párton belüli különböző irányvonalak egységesen dolgoztak; Pozsgay Imre éppen úgy, mint Grósz Károly.

Ugyancsak a pártegység fenntartása érdekében Grósz az első perctől ügyelt rá, hogy ne keveredjen a nyilatkozatból „Pozsgay-ügy". Hogy a pártszakadás esélyét is magában rejtő vita lehetőségét elkerülje, az ügy külön napirendi témaként való megtárgyalását is elvetette, és nyomatékosan javasolta, hogy a kérdést tárgyaló KB-ülés közleményben biztosítsa Pozsgay Imrét támogatásáról.[149] Pozsgay magatartásáról Kimmel Emil pedig a következőket írja: „...itt és most is,[150] mint utána majd mindvégig, Pozsgay a párt vezető fórumain lényegében mindenben helyeselt Grósznak, és elfogadta javaslatát a kialakult helyzet »kezelésére«".[151]

A pártnak amellett, hogy az egység megtartására – legalábbis az átmenet időszakában – ügyelnie kellett, egy a jövő demokratikus viszonyai között

[149] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL, 1993. 179.

[150] A január 31-én megtartott, Pozsgay Imre bejelentését megtárgyaló rendkívüli PB-ülésre utal.

[151] Kimmel Emil: i. m. 27.

is versenyképes párttá kellett érnie. Olyan párttá, amelynek úgy kell hatalmi tényezőnek maradnia, hogy vezető szerepét jogilag nem biztos, hogy sikerül garantálni. Ehhez az átalakuláshoz nélkülözhetetlen volt Pozsgay nyilatkozata. A rádióriporter Martin Kovács Miklós, 1989. február 7-én, az események forgatagában ezt így fogalmazta meg: „A párt, amelynek többen a szakadását vélik, ezekben a napokban tisztítótűzön megy keresztül. És igaz ugyan, hogy megpörkölődik, megszenvedi ezt a tisztítótüzet, de azért ha túljut rajta, akkor – ha úgy tetszik – új bőrt növeszthet; új, korszerűbb tartalommal, erőteljesebb, vonzóbb külsővel léphet ki a politikai porondra, és jobb eséllyel vehet részt azokban a harcokban, amelyek óhatatlanul várnak rá a többpártrendszerben."[152]

*

„A népfelkelés fogalom használata [...] a pártot a nélkül, hogy teljes identitását és önbecsülését aláásná, kisegíti egy aktuálpolitikai kényszerből született fogalom fogságából a nélkül, hogy az egész párttal visszanézve kellene itt valami különleges számonkérést és elszámoltatást véghez vinni."[153]

Pozsgay Imre

A fenti elemzéshez kapcsolódóan a már többször említett február 7-ei PB-ülésen elhangzottakból idézünk néhány olyan hozzászólást, amelyek hitelessége nem kérdőjelezhető meg, hiszen a rendszerváltozás jelenében hangzottak el, így ezekben sem az utólagos önigazolás, sem pedig „bármilyenféle" narratíva egyéni megközelítése nem hat torzítóan.[154]

Berecz János kérdésére Grósz Károly:

„Én nem ajánlom, hogy a KB a tartalmi kérdésekben vitát folytasson. Bár én szerintem ezt elkerülni nem lehet, hogy ilyen vélemények

[152] Uo. 43.

[153] Lásd *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. február 7-ei üléséről*. 61. http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=418%3Aa-politikai-bizottsag-1989-februar-7-i-uelesenek-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

[154] A szöveg olvashatóságának szempontját figyelembe véve itt jelezzük, hogy a szövegben a kiemelések a szerzőktől származnak.

lesznek, de mi abba, hogy milyen elemek abban az '56-ban lezajlott eseményekben a népfelkelési elemek, melyek az ellenforradalmi elemek, a KB ne vállalkozzék, mert az a tudománynak a dolga, hogy azt megfogalmazza." Véleménye szerint a KB-nak **politikai** következtetéseket kell levonnia.[...]

Berecz János:

„Elvtársak, úgy érzem, hogy a lényegről van szó. Ezért kértem szót. Én az elmúlt hét tanulságából indulnék ki. Talpra ugrottak a pártszervezetek. Rengeteg sok soron kívüli taggyűlést, aktívát, vezetőségi ülést tartottak. Állásfoglalásokat fogalmaztak meg. Leveleket írtak megyei, kerületi pártvégrehajtó bizottságok, pártbizottságok soros, soron kívüli ülést tartottak. Tehát politikai aktivitásra van még erőnk. *A pártaktíva egy része gyanút fogott és úgy fogalmaz, hogy a jövő helyett a múltra tereltük a figyelmét és a jövővel kapcsolatban pedig szervezeti kérdésekről kérünk véleményt*, hogy itt legyen a pártszervezet, vagy ott legyen a pártszervezet. Márpedig a lényegi kérdésnek azt tartják, hogy mit akarunk a közeljövőbe, nem hosszabb távra, a közel jövőre, mondják. Ilyen vonatkozásban a KB-ülést is nagy várakozás előzi meg. *Van egy mesterséges várakozás és van egy valóságos*. A mesterséges várakozás abból indul ki, hogy egy múlt kérdésben összecsapás lesz, személyi konzekvenciákkal, kiszakadással, kizárással, leváltással, lemondással, visszavonulással stb., stb. Ezt a várakozást részben a hazai megnyilatkozások is fokozzák, különösen az alternatív szervezetek állásfoglalásai és hát ebből áll a felénk irányuló külföldi propagandának túlnyomó többsége. Elsősorban a rádiók, amelyek eljutnak ide. Ezért nagyon örülök, hogy a vita abba az irányba megy, hogy a valóságos várakozást kell kielégíteni. A valóságos várakozás pedig az itt már elhangzott, csak megerősíteném a csatlakozásomat, először is, hogy *az átmenet szerkezetére adjunk választ. És ez lényegében azt tartalmazza, ami előttünk van, a kiegészítő, vagy, vagy finomító javaslat. [...]*"

Pozsgay Imre:

„Köszönöm szépen. Azért kértem ezt a konzultációs lehetőséget, mert szándékomban áll nekem is a Központi Bizottság ülésén elmondani a véleményemet ezekről a dolgokról. És valóban, ahogy Grósz elvtárs mondta, ahol lehet és ahol az célszerű, ott közeledjenek az álláspontok és ne konfrontáció jellemezze ezt a vitát. Különösen ne a Politikai Bizottságon belül. Éppen ezért azt is szeretném előre bocsátani, hogy mivel ezzel az oldalával az elmúlt Politikai Bizottsági ülés elég kimerítően foglalkozott, *így a személyemmel kapcsolatos problémákat én nem akarom fölvetni, és elfogadom azt, hogy a Központi Bizottság ülése keretében nem Pozsgay-ügyként, hanem a fő napirendi pont összefüggéseibe ágyazva kerüljön ez ott elő*. Azzal, hogy én is tudom, nincs semmi illúzióm, hogy a Központi Bizottság tagjai ezt személy szerinti észrevételekkel és magatartás-mérleggel is vizsgálni fogják. De erről csak ennyit, mert én valóban azt szeretném, hogyha néhány politikai összefüggésről esne szó és ebből a szempontból a bizottság munkáját visszaidézve, az első napirendi pontnál[155] már szóba került ez, *a kontinuitás kérdése és Grósz elvtárs fölidézte az eredeti határozatot is arról, hogy az elmúlt harminc év elemzése lett volna ennek a bizottságnak a feladata, ám e szerint a tanulmány szerint visszanyúlt négy évtizedre*. Ennek a dolognak a történetéhez azonban el kell mondanom, hogy ez sem ötletszerűen, hanem a *dolgok logikája*, kényszere szerint jött elő. És ez az egyik dolog, éppen ez, a kontinuitás kérdése, amiben szeretnék megértést, ha lehet egyetértést szerezni. *Az egész rendszerünk történelme, az előzőekhez való viszony és az úgynevezett értéktisztelet jegyében elvégzett kritika csak akkor logikus, hogyha az egész korszakot átöleli*. Ugyanis az egész korszakban jobban felfedezhető az, ami folytatható és könnyebben és logikusan történelmileg is indokolhatóan elhatárolható az, *amit nem lehet folytatni*. Ebből a szempontból a tanulmánynak azon összefüggésére külön is azért hadd hívjam fel a figyelmet – bár nem akarom én sem, hogy itt a tanulmányt vitassuk – arra, hogy most Jugoszláviát nem számítva, mert annak egy népfelszabadító háború volt az osztályrésze, *az összes kelet-európai szocialista ország közül bizonyíthatóan Magyarországon zajlott le egyedül forradalom '44-45 fordulóján*, az összes többiben legföljebb államformaváltás, de inkább kormány- és rezsimváltás ment végbe a felszabadítási akcióval összefüggésben. Ezt sem akarom én itt kifejteni, de ez *olyan értéke a '44-45 utáni magyar történelemnek, amit pokoli veszteség lenne kihagyni*. Hosszú időn át ez, Rákosiék idején ez lehetetlen volt, hiszen Rákosi és rezsimje semmisítette meg ezeket az intézményeket, amelyek ebben a forradalomban létrejöttek. Később meg azért vált egy kissé diszkreditált és nehezen kezelhető üggyé, mert túl a kon-

[155] Állásfoglalás-tervezet néhány időszerű politikai kérdésről; javaslat a politikai rendszer reformjának ütemtervére Előadó: Grósz Károly elvtárs, lásd Digitarchív, MOL M-KS 288. f. 5/1051. ő. e. (1989. 02.07.) 1R/281

tinuitáshoz való merev ragaszkodáson, mondjuk, olyan személyiségek tárták föl ennek minden elemét és részét, akik egy időben itt ellenzékinek számítottak, mint Donáth Ferenc, aki nagyon korrekt és nagyon alapos, mélyreható elemző munkát végzett erről a korszakról. Többet nem is akarok mondani, csak annyit, hogy tehát itt *vannak, igenis vannak olyan forradalmi értékek, amelyek a rendszer történelme szempontjából ebben a kontinuitásban igenis vállalhatók.* A másik, ami ebből következik, hogy a '47- és '49-ben, különösen a pártegyesítések után '48 nyarától '49 márciusáig, a népfront újjáélesztéséig, életre galvanizálásáig tartó szakaszban Magyarországon a fordulat az államosítással még szociális tartalmú volt, politikai hordózóival elsősorban a Rákosi-féle oligarchia jóvoltából, hogy úgy mondjam, a proletárdiktatúra összes elemét megfosztó mozgalom volt, az összes munkásintézményt ekkor irtották ki az üzemekből, lakóterületekről, mindenből. '49 tavaszán erre külön belügyminiszteri rendelet jelent meg, *sajnos, azt Kádár János írta alá, de hát ez ilyen szempontból nem perdöntő, mert a mozgatórugója Rákosi volt végig ennek az egész gleichschaltoló akciónak.* Ezekre bizonyítékok vannak valóban. Ez azért érdekes az '56 megítélése szempontjából és az a körüli vita vállalhatósága szempontjából, mert itt valódi népi intézmények – Donáth kifejezését használom, de én ezzel azonosulni is tudok –, népi intézmények jöttek létre, amelyeket megfosztottak tartalmuktól, majd intézményi formájuktól is ebben a folyamatban a Rákosiék. *Itt válik érdekessé a népfelkelés fogalomhasználat a Szovjetunióhoz való viszony dolgában. Most túl a közmegegyezésre való hajlandóságon és az abban való kiegyezési szándékon, hogy kinek miért tetszik a népfelkelés, ezzel én korábban nem foglalkoztam, csak a tanulmány kapcsán, azért mert ennek nincs szovjetellenes éle, de antisztálinista éle van.* Ez így is elfogadható, és teljes mértékben egybevág az SZKP XXVII. kongresszusának azon értékelésével, amelyikbe először mondják ki hivatalos pártfórumon a Szovjetunióban, hogy kényszerformációként jött a sztálini forma Kelet-Európára. *Tehát ez teljesen adekvát és egybevág az az értelmezés és ez az értékelés, a szovjetek és éppen az SZKP XXVII. kongresszusának értelmezésével.* Következő, amit ezek után ebből még fölidézni szeretnék, és az értelmezésben, azt hiszem, közös nevezőre eljutni, az az, hogy itt ennek a formulának az alkalmazása, *miközben nem hordoz szovjetellenes tartalmat, de antisztalinista, és egybevág a másutt is lezajlott értékelésekkel, ezzel kapcsolatban ez kielégíti jelen pillanatban, a jelenlegi történelmi pillanatban azokat is, akik egyébként ezt túlhajtó, egy másik variációt dédelgetnek magukban, ami forradalom, nem-*

zeti forradalom és függetlenségi háború, a függetlenségi harc gondolatát. Mert ugyanis ebben a triászban kell ezt a fogalmat vizsgálni: ellenforradalom, népfölkelés, nemzeti forradalom. És ez az összefüggés az, ami véleményem szerint a pártot anélkül, hogy teljes identitását és önbecsülését aláásná, *kisegíti egy aktuálpolitikai kényszerből született fogalom fogságából anélkül, hogy az egész párttal visszanézve kellene itt valami különleges számonkérést és elszámoltatást véghez vinni.* Még annyit hadd mondjak el ezzel kapcsolatban, hogy a fogalom használata, mert e körül volt vita, Németh elvtárs is utalt a kamarában elmondott beszédében, mások is joggal, okkal arra, hogy egy egyszavas definíciót nem lehet egy másik egyszavassal fölváltani. *Ez, ha tudományos igényű feltárásról van szó, természetesen igaz, mint ahogy a logika törvényei szerint is tudja az ember, hogy egy bonyolult rendszert kategóriák hálójában lehet csak rabul ejteni, de a közgondolkodás mindig kialakítja a maga egyszavas ítéleteit történelmi helyzetekről, tehát itt nem, ez esetben nem konkrétan tudományos konzekvenciákkal kell csak szembenézni, hanem azzal, hogy nehogy forradalom legyen ismét a neve, már bocsánat a kifejezésért.* Ez a lényeg, és erre az utolsó percbe vagyunk bizonyos értelemben, mert elég nagy a nyomás egy másik irányba. *Tehát nem arról van szó, hogy szakítani az ellenforradalom kategóriájával, hanem arról is, hogy nehogy újra forradalom legyen a neve egyértelműen.* A közvélemény-kutatások ezt jelzik előre, és a köztudat alakulásába is ily módon bele kell és bele lehet szólni. Többet ennél nem elidőzve csak annyit, kétségtelenül az értelmezési zavar okozhatta, hogy a párt tagjainak egy része és különösen azok, akik bizonyos helyzetüknél érintettségüknél és elkötelezettségüknél fogva ezeknek az eseményeknek cselekvő részeseik voltak, majdhogynem áldozatuk, és életük elleni indítványnak fogták föl, és élték meg ezt a fogalmi áttolódást ebben az esetben. Ezzel kapcsolatban azt hiszem, hogy bizonyos e körben érintett emberek részéről voltak aztán politikai spekulációk meg fölhajtások is. Rosszhiszeműséget sem tudom egyik-másiktól kizárni. Tegnap este egy önsanyargató vállalkozásba mentem bele, a Marc[z]ibányi téren találkoztam hatszáz olyan elvtárssal, aki Szocialista Hazáért kitüntetést, Munkás–paraszt Hatalomért kitüntetést kapott, és kiderült, ez a része az, ami személyükben és önértékelésükben zavarja őket. Amit jólesően kell elmondanom, ami nagyon vad és néhány szóvivő által erősen csiholt hangulat után, végül is azt hiszem, hogy a nagy többségtől megértéssel és elfogadással, toleranciával távoztunk, olyannyira, hogy semmiféle elítélő határozatot, amit már zsebből húztak elő, nem voltak hajlandók vállalni, és

azt mondták, hogy ilyen szavazásnak nincs létjogosultsága, ilyen kérdésekbe ez volt. Ezt csak azért mondom, mert ez volt az a közeg, amelyben valóban szerettem volna igazán kipróbálni, hogy milyen kérdések foglalkoztatják a párttagságnak azon részét, melyikről így nyilatkoztam, hogy nagyon érintett áldozatot hozott, és ebből az áldozatból következően félreértések is keletkezhetnek. Még annyit akkor, én nem akarom megismételni, hogy az egész tanulmány az, ami végül majd önmagáért beszél, de a folytatást is, csak ismétlésül, amit már a múlt héten elmondtam, hogy ki hogy vállalja ezt, és ki mit mond majd a Központi Bizottsági ülésen, az az ő dolga, *de nem személyes következtetésem volt, és személyes véleményem ez, amit ez ügyben mondtam, nem személyes elhatározásom volt a nyilvánosságra hozatal,* de mindegyikkel egyetértettem és vállaltam is. Ez is hozzá tartozik a dolgokhoz, és az is, hogy én ismerem a párttagságnak azt a józan többségét is, amelyik nagyon is igényli, hogy végre e kérdésben is már jussunk el a tisztázáshoz, és nem annyira az indulatok, mint inkább a párt helyzetének megszilárdítása vezeti, ezt csak információul mondom, és nem szerénytelenségből, háromezer pártaktivista jelenlétében tapasztalhattam Hódmezővásárhelyen, ahol egész Csongrád megye pártaktívája együtt volt, és nincs okom tovább ezt részletezni, illetve nincs jogom tovább részletezni, hogy mennyivel elütött az attól, mint a Marc[z]ibányi téri volt annak ellenére, hogy végül a Marcibányi téri is ezen a józan döntéssel végződött, hogy semmi alap egy ilyen kérdésben politikai határozatot hozni, és ezzel akarom végül is ezt a részét a mondanivalómnak befejezni, hogy nem megkerülhető kérdésről van szó, ebben én makacsul, csökönyösen marxista vagyok, aki, Marx szerint a „minden dolog lényege annak története", amelyik mozgalom ezt nem tudja elvégezni, az azt a hitelt nem tudja megszerezni, amire készülünk az első napirendi pontban lefolytatott vita kapcsán. Végül, hogy milyen a nyilvánossága, természetesen a Központi Bizottság is majd ítél róla, a Politikai Bizottság is, de itt konkrétan szóba került az MTI magatartása ebben a dologban. Valószínű itt megint az irányítási zavarok jönnek elő, amelyikekkel itt küszködünk itt már hetek óta, mert én nem adtam semmiféle olyan útmutatást az MTI-nek, hogy nem közölhet pártálláspontot, hát nem tudom, ezt ki közölte vele, de én nem adtam ilyet, olyat sem, hogy mit közölhet, tehát nyilván *ők a jogállami eszméből kiindulva* úgy döntöttek, hogy ami nem tilos, azt közlik, de nem tudok az összefüggésekről meg a hátteréről se, hogy kitől milyen intézkedést kapott a Magyar Távirati Iroda. Ezt azért mondom, mert Grósz elvtárs említette, hogy itt is zavarok keletkeztek a nyilvánosság

dolgába és a nyilvánosság kezelésében. Végül most már a Központi Bizottsági ülésre visszatérve csak annyit, és ezért kérem a Politikai Bizottság észrevételeit, hogy én természetesen, miként azt a napirend is diktálja, a magam mondanivalóját ugyanúgy részként kezelem e tekintetben, mint ahogyan a beszámoló is kezelni fogja, de hát tartozom, tartozom ezekről a dolgokról a Központi Bizottságban számot adni, tehát itt kollegáim ne lepődjenek meg, hogyha én erről szólok. Hogy mikor szóljak, azt majd az elnök eldönti, hogy mikor lesz ez időszerű és milyen formában, szeretnék tisztességesen fölkészülni erre a felszólalásra. Másik, hogy a Központi Bizottság ülése kapcsán hát inkább kérdezni szeretném a tisztelt Politikai Bizottságtól, nos, a Központi Bizottság ülése kapcsán hát *én nem tehetem meg, hogy önkritikát gyakorolok ezekbe a dolgokban,* mert a véleményem az, hogy népfelkelés volt. Ilyen szándékom nincs is. A magatartásomat meg ítélje meg a Központi Bizottság, ahogy jónak látja, én majd azzal kapcsolatban ott helyben fogok reagálni rá. Ezt szerettem volna elmondani."[156]

De hogyan is hangzott a riporter kérdése a Pozsgay-interjúban?

„A csütörtöki kormányülés után közölte, hogy Nagy Imrét és társait jelenlegi nyughelyükön eltemethetik a hozzátartozók. Itt ugye csak egy kegyeleti aktus engedélyezéséről van szó, de ez nem Nagy Imre nézeteinek, tevékenységének rehabilitációja?"[157]

*

Mielőtt részleteiben tárgyalnánk a kérdés nyomán kialakuló politikai szituációt, a magyarországi kommunista rendszer egész működését és struktúráját alapvetően meghatározó kérdést, a Szovjetunió szerepét érinteni kell. Ennek a kérdésnek a mélyreható vizsgálatára e dolgozat keretei között nincs lehetőség. De mivel a kérdésnek strukturális jelentősége van, egy 1989 januári dátummal ellátott SZKP KB-dokumentumból idézünk részleteket, amely

[156] *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. február 7-ei üléséről.* 1–2. 29–30. 60–63. http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=418%3Aa-politikai-bizottsag-1989-februar-7-i-uelesenek-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

[157] Az interjú nyomtatott változata az MSZMP PB január 31-ei ülésének háttéranyagaként lásd Digitarchív, MOL M-KS 288. f. 5/1050. ő. e. (1989. 01. 31.) 6R/40

képet ad arról, hogy a szovjet párt hogyan tekintett a szocialista blokk rendszerkorrekciós kísérleteire.[158]

A dokumentum a Szovjet Kommunista Párt Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya által Alekszandr Jakovlev[159] (a Szovjetunió Kommunista Pártja Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára) részére készített emlékeztető, amely az európai szocialista országokhoz fűződő kapcsolatokat értékeli. Az emlékeztető megállapítja, hogy a szocialista országokkal a kapcsolatok kritikus fázisba léptek. Az 1985 áprilisában kezdődő peresztrojka és a demokratizálódás kiteljesítése megerősítette a Szovjetunió vezető szerepét a szocialista megújulás folyamatában. Ugyanakkor ez a folyamat komoly problémákat vet fel, hiszen: „a probléma nem csak az, hogy a szocialista országok közötti érintkezés átstrukturálása az általunk [Szovjetunió] meghirdetett »érdekegyensúly« alapján objektíve nehéz feladat, szubjektíve pedig a baráti országok szemében úgy tűnhet, mintha mi hűtlenek lennénk hozzájuk, mintha a szocialista országokhoz fűződő viszonyunk már nem is lenne számunkra elsődleges. A probléma az, hogy az »érdekegyensúly« irányába tartó átmenetet komolyan veszélyezteti a szocializmus azon modelljének elhúzódó válsága, amelynek meghatározó elemei itt, a Szovjetunióban alakultak ki Sztálin idejében, és amelyek átvettek azok az országok, amelyeket mi szabadítottunk föl, illetve amelyek fölszabadításában döntő részt vállaltunk." Majd az emlékeztető sajnálattal megállapítja: „a politikai berendezkedésünket még most is gyengíti a legitimáció hiánya".

Az átalakulás „fázisának" nehézségét abban látja, *hogy az uralkodó párt már nem képes a régi módszerekkel hatalmát fenntartani, viszont az új „játékszabályokat" – az előtérbe kerülő csoportérdekek kezelésének szabályait, a társadalmi konszenzus keresésének szabályait – még nem dolgozták ki. Minél hosszabbra nyúlik ez a folyamat, minél tovább halogatják, a pártok annál nehezebb helyzetben találhatják magukat.*

[158] Az SZKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának Jakovlev részére készített emlékeztetője [Kapcsolatok a kelet-európai országokkal, stratégiai alapvonalak]. 1989. január. In: *Rendszerváltozás Magyarországon, 1989-1990. Dokumentumok*. Főszerk.: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Bp., National Security Archive – Hidegháború-történeti Kutatóközpont – 1956-os Intézet, 1999. (sokszorosított kézirat), 9. dokumentum.

[159] Érdekes vonatkozás Jakovlev személyét illetően, hogy 1989 elején a sztálini törvénysértések kivizsgálására 1987 szeptemberében létrehozott, általa vezetett bizottság tíz nagyobb per koholt vádak alapján elítélt áldozatait rehabilitálta, a Szovjetunió Kommunista Pártjából (SZKP) jogtalanul kizártak párttagságát is helyreállította.

Az elemzés Magyarország és Lengyelország példáját hozza fel, ahol a pluralizmus, a koalíciós kormányzás és a parlamentáris kormányzási forma megteremtődése elérhető közelségbe került. Ez azt jelenti ezen országok kommunista pártjai számára, hogy „kizárólag politikai szövetségek keretei között őrizhetik meg pozíciójukat". Majd Magyarországra vonatkozóan megállapítja: „Magyarországon ugyanakkor az érezhetően magasabb életszínvonal ellenére a helyzet a legváratlanabb irányokba is elmozdulhat."

Mindezekből következően az emlékeztető két lehetséges forgatókönyvet vázol fel a szocialista országok fejlődési irányára vonatkozóan. „Az egyik lehetséges változat: zökkenőmentes demokratizáció és a szocializmus egy új formájának bevezetése az uralkodó párt vezetésével. Nem lehet kizárni, hogy e szerint a változat szerint a kormányzati hatáskörök kérdésében engedményeket kell tenni, nem lehet kizárni, hogy az önkormányzatiság nagyobb szerepet kap, hogy a politikai életben megnő a súlya a képviseleti szerveknek, ami a konstruktív ellenzéket tulajdonképpen bevonja a társadalom irányításába, sőt akár a hatalomért folyó küzdelem egyik erejévé teszi őket. Ez a parlamentáris vagy elnöki szocializmus felé vezető út."

A másik lehetséges forgatókönyv a „történtek közvetlen folytatása volna úgy, hogy egy miniválság után az uralkodó párt újabb és újabb engedményeket tesz. Ez a forgatókönyv lehetővé teszi számunkra a legrosszabb – a politikai földcsuszamlás [forradalom] – elkerülését, ám végső soron a politikai élet perifériájára taszítja a pártot, erősíti a pesszimizmust, erősíti a kételkedést a szocializmusban, egyre mohóbb követelésekre sarkallja az ellenzéket, és fokozatosan fölkészíti a társadalmat a szocializmus kereteiből történő kilépésre. Egy ország átalakulása a tradicionális vegyes gazdaság és a korlátozás nélküli politikai játéktér irányában nem feltétlenül eredményezi azt, hogy a szövetségeseik felé fennálló kötelezettségeikről megfeledkezzenek, de annyi bizonyos, hogy az adott ország külpolitikai orientációját intenzív politikai csatározás talajává alakítaná át."

Az elaborátum a két forgatókönyv-variáns felvázolása után felteszi a kérdést: „A befolyásunkat a szocialista országokra az új helyzetben milyen formában gyakorolhatjuk?" A tekintélyuralmi rendszerek közvetlen nyomásgyakorlási módszerét a tanulmány elavultnak minősíti, és nem tartja lehetséges útnak. Mint írja, „rendkívül valószínűtlen, hogy az 1956-os és 1968-as *módszert* (kiemelés Sz. N. – R. A.) alkalmazzuk mind elvi okokból, mind pedig az elfogadhatatlan következmények miatt. Katonai erő alkalmazása

egyetlen esetben volna indokolt – ha egy szocialista ország belpolitikai történéseibe külső katonai erő közvetlenül és nyíltan beavatkozik."

Ebből következően a szocialista országokra való befolyásolás megmaradt lehetőségeivel kapcsolatban leszögezi, hogy „gyakorlatilag csak a politikai és gazdasági kapcsolatainkon keresztül tudunk nyomást gyakorolni". A teendőket ezek alapján az alábbiakban foglalja össze: „Kiemelt fontossággal, átfogó megközelítésben kell kezelnünk a politikai pluralizmus struktúráit kialakító folyamatokat, a koalíciós, parlamentáris típusú berendezkedés felé vezető folyamatokat, az ellenzék legalizálását. Természetesen feltérképezetlen területeken át vezet ez az út, ami szükségessé teszi, hogy a pártok szilárd alapelvekkel és taktikai rugalmassággal rendelkezzenek, valamint, hogy képesek legyenek a folyamat irányítására, tehát hogy ne engedjék át a kezdeményezést az ellenzéki erőknek. [...]

Az ellenzék által jelentett legnagyobb veszély nem egyszerűen létezésének a ténye, hanem az, hogy képessé válhat a társadalomban jelentkező többféle, a jelenlegi helyzettel elégedetlen erők és mozgalmak egyesítésére. [...] Ebből következően az ellenzék egy részének beillesztése a fennálló hatalmi struktúrába és a felgyülemlett problémák konstruktív megoldásának felelősséggel való felruházása stabilizáló funkciót tölthet be."

Az összefoglaló következtetésként négy alapelvet hangsúlyoz, hogy a változásoknak bármely változata is következzen be, az – amennyire lehetséges – a szocializmus keretein belül menjen végbe. A szocializmus megújításának eltérő ideológiai és gyakorlati megközelítései ne vezessenek valódi konfliktusokhoz, a változásoknak a szocialista táboron belüli országok közötti kapcsolatra ne legyen negatív hatása, és ne vezessen a Szovjetunióval szembeni ellenséges viszonyuláshoz, magatartáshoz.

Majd a szocialista országok kommunista pártjaira vonatkozóan az alábbi irányelvet szögezi le: „mindez feltételezi, hogy különbséget tudunk tenni a kommunista pártok bármi áron történő hatalmon tartásának, valamint az érintett országokkal fönntartott szövetségesi viszonyunk megőrzésének érdeke között".

Ezen elaborátum szerint tehát a katonai nyomásgyakorlás lehetőségét nem szívesen alkalmazná a Szovjetunió az érdekszférájába tartozó országokban. A legitimitás hiányát azonban ellensúlyozni kell. Ha az erőszak eszközei ilyen formában háttérbe szorulnak, akkor a legitimációs vákuumot a társadalmi konszenzus szélesítésével lehet ellensúlyozni, ami a többpártrendszer lehetőségét irányozza elő a kommunista pártok számára. De mindezt olyan

formában tartaná elfogadhatónak a szovjet iránymutatás, hogy a rendszer ne lépje át a szocializmus kereteit, és a kommunista pártok megtartsák vezető szerepüket, valamint e szovjet iránymutatás óva inti a kommunista pártokat egy olyan pártszakadás lehetőségétől, amely valódi politikai alternatívaként és intézményesült versenytársként jeleníti meg a szocializmus megvalósításának különböző útjait.

A szovjet politika ilyen irányú elvárása nem hozza könnyű helyzetbe a szocialista állampártok elitjét, amelynek, ha a szovjet iránymutatásnak meg kíván felelni, akkor mindenképpen reformkommunistaként kell fellépnie. E tanulmány instrukciói 1989 elején a magyarországi pártpolitikában visszatükröződnek, ahol a reformkommunizmus jelszavához, a pártegység megtartásához és a többpártrendszerhez való igazodás a párt politikájának kitapintható irányelve.

Hogy ne csak a szovjet elemzés következtetéseire alapozzuk a magyarországi politikai életben markánsan jelentkező analógiát, ezért idézzük a február 11-ei KB-ülés zárógondolatait, melyeket Grósz Károly, a magyarországi főtitkár fogalmazott meg – akiről nem mondható el, hogy ne törekedett volna a szovjet irányelvekkel való összhangra.

„Én azt tapasztaltam, hogy teljes a szellemi, politikai összhang a Szovjetunió vezetése és a magyar pártvezetés között. [...] Ez a nyilatkozat – most érzem először – bizonyos zavart váltott ki a szovjet vezetésben. Tegnapelőtt volt szerencsém Gorbacsov elvtárssal beszélni, ő hívott. Ismerem a *Pravda*-cikket, és ismerek néhány magas rangú szovjet vezető által megfogalmazott véleményt, nem értik és elbizonytalanodtak. Dolgunk, hogy ezzel kapcsolatos esetleges félreértéseket nagyon gyorsan eloszlassuk. [...] Ha ma időben végzünk, úgy gondolom, hogy nekem kötelességem még ma a szovjet vezetést a központi bizottsági ülésről tájékoztatni. Itt szeretném azt is megmondani ugyanakkor, amit rendkívül fontosnak tartok, hogy az SzKP vezetői nem idegenkednek attól, hogy az 1956-os eseményekkel kapcsolatos szovjet politikai döntést közösen végiggondoljuk, és új megközelítésben minősítsük. Ugyanakkor – és ezt itt szeretném nagyon nyomatékosan hangsúlyozni, mert ezt jogosnak tartom – ezt velünk együtt és korrekt együttműködésben hajlandók felvállalni. Ezt én nagyon nagy gesztusnak tartom."[160]

[160] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL, 1993. 179.

2. fejezet

Egy szimbólum üzenetének anatómiája

Politikai dimenziók

„Hát, azzal, ha úgy döntünk, hogy
a KB-t összehívjuk, akkor holnap megjelenik,
hát azért nem félhülye, hát, ezzel már kezeltük az ügyet,
hát ezt mindenki, mindenki fogja tudni,
hogy itt időszerű politikai kérdésekről tanácskozott a PB,
és a KB-t össze fogja hívni. Hát, én szerintem ez az üzenet.
Hát nem ez az üzenet? Hát ha én értem kicsit a politikát."[161]
(Grósz Károly)

A párt, a politikai szereplők, a taktikák és a forgatókönyvek megítélésének bonyolultságához egy rövid kitérőt teszünk Grósz Károlynak és a pártnak az egypártrendszerhez való egyértelműnek egyáltalán nem nevezhető viszonyához. E kitérővel kapcsolatban azt is fontos hangsúlyozni, hogy ez semmi esetre sem mellékvágány az '56 értékeléséről szóló elemzésben, ugyanis – mint ahogy azt a könyv további fejtegetéseiben látni fogjuk – e két dolog, a többpártrendszer és '56 kérdése, akár mint taktikai, akár mint elméleti kérdés, szorosan összefonódnak egymással.

Mit is fűzött hozzá Grósz Károly az 1988. májusi pártértekezleten elhangzottakhoz?

„Arisztotelésztől származik a klasszikus igazság meghatározása: »Igazat az beszél, aki együvé tartozónak tartja az együvé tartozót és különválasztottnak a különválasztottat. Tévedésben az vagyon, aki ellenkezőképpen beszél, mint ahogy a dolgok állanak.« A követelmény tehát világos: nem beszélhetünk

[161] Grósz Károly az MSZMP PB január 31-ei rendkívüli ülésén. OSA Archívum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-januar-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en 41. (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

másképpen, mint ahogy a dolgok állanak. [...] Egyetértek Kádár elvtárssal: a legsürgősebb feladat, meg kell szilárdítani a hatalmat. Ennek legfontosabb feltétele: megújítani pártunkat. Sokak szerint az egypártrendszer nem vált be, és ezt a mai gondok kapcsán vélik bizonyítottnak. Azt mondják tehát legyen több párt[rendszer?]. Azzal nem számolnak, hogy ez nem puszta elhatározás kérdése, hanem valóságos társadalmi lehetőségek függvénye. A mai egypártrendszer népi törekvések egyértelmű kifejeződése, történelmileg kialakult eredménye."[162] Alig fél évvel később az MSZMP KB február 10-11-ei ülésén „a Központi Bizottság javasolja, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás a társadalom által ellenőrzötten, a közvetlen és képviseleti demokrácia révén a többpártrendszer keretei között is érvényesüljön. Kezdeményezi, hogy ennek feltételei létrejöjjenek és alkotmányos garanciát kapjanak. [...]"[163]

A pártnak a többpártrendszer viszonyaihoz való igazodására/előkészületeire utal az 1988. november 21-én Berecz János részére készített, *Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon a felszabadulás után* című tanulmány megbeszéléséről készített feljegyzés.[164] A konzultáción tudományos intézmények képviselői vettek részt,[165] ahol a magyar többpártrendszer 1944/45–1948 közötti, valamint 1956-os hagyományait és azoknak a jelen kor pártszerveződéseivel való kontinuitását vizsgálták. A megbeszélésen hangsúlyozták, hogy lényegét tekintve nem született sem a koalíciós időszak pártjaira vonatkozó feloszlató rendelet, sem olyan rendelet, amely az 1956-ban alakult pártok feloszlatásáról intézkedett volna.[166] A pártok rendeletek nélkül szüntették be a tevékenységüket. Majd a jelentés kimondja: „Az alkot-

[162] Grósz Károly hozzászólása az 1988. május 20–22-ei országos pártértekezleten: *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve, 1988. május 20–22.* Bp., Kossuth, 1988. 115.

[163] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának állásfoglalása a politikai rendszer reformjának néhány időszerű kérdéséről. 2. sz. függelék. *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL, 1993. 197.

[164] MNL OL 288. f. 11/4456 ő. e. Információs jelentés.

[165] Az MSZMP KB Párttörténeti Intézetben tartott megbeszélésén az Intézet részéről jelen volt Balogh Sándor, ELTE Állam és Jogtudományi Kar részéről Berényi Sándor, ELTE Bölcsészettudományi Kar részéről Izsák Lajos, PTI-ből Ripp Zoltán, Politikai Főiskoláról Simon Péter, MSZMP KB részéről Réti László.

[166] A feljegyzés megállapítja: „*Az 1944–48 között működő pártok közül a Magyar Függetlenségi Pártot oszlatták fel rendelettel.* [...] *Ezen kívül a koalíciós időszak pártjaira vonatkozó feloszlató rendelet nincsen.*"

mány, az 1972-es módosításával, az egypártrendszer alapján áll. Nem lehet jogi kontinuitást kimutatni a mostani önszerveződések és a megszűnt pártok között. A jogfolytonosság ui. nemcsak betiltó rendelettel, hanem »elhalással« is megszűnhet. Egypártrendszert deklarál az 1972-es módosítású alkotmány, és ugyanígy a Polgári Törvénykönyv is ebből a tényből indul ki."[167]

Véleményünk szerint az egypártrendszerrel kapcsolatban idézett gondolatokból az, hogy ez népi törekvések egyértelmű kifejeződése lett volna, erősen vitatható, és talán nem is annyira történelmileg, mint inkább törvényileg az 1972-es módosítású alkotmánnyal jött létre, az pedig elhatározás kérdése volt. Ugorva az időben '89-re, így talán még jobban érthetővé válik az új alkotmány jelentősége a többpártrendszer (újra) kialakításával kapcsolatban. Mégis, hogyan lehetne értelmezni helyesen azt a kifejezést, hogy „népi törekvések egyértelmű kifejeződése"?

Aczél György az 1989. február 10-ei KB-ülésen úgy fogalmazott: „Tessék megpróbálni reális történelmi ítéletet csinálni. [...] Ha innen indulnánk el, akkor nekünk nem úgy kell fogadni a többpártrendszert, hogy istenem, ránk kényszerítette a történelem, hanem van ennek egy más tradíciója. Lenin a Dora Kaplan-féle merényletnél[168] azt mondta, hogy nem a sebesülés a baj, föl kell számolni a többi pártot. Nem volt eredetileg ennek a pártnak a programjában az egypárt[rendszer]. 1948-ban többen ellenezték itt például a többi párt likvidálását."[169]

A néhány sorral fentebb említett feljegyzés alapja egy húszoldalas tanulmány, amely tulajdonképpen a pártrendszer alakulását mutatja be a különböző pártok történetén keresztül. A „likvidálás" apropóján meglepőnek tűnhetne, ha nem egy 26 példányos, a PB tagjainak megküldött tanulmányról volna szó, hogy 1988-ban már a következőhöz hasonló mondatok íródhattak le:

„A Kisgazdapárt helyzetét megrendítő következő akció az ún. Magyar Közösség-összeesküvés felderítése és valóságos jelentőségén messze túlmutató tálalása volt. Az „összeesküvést" az MKP a Kisgazdapárt ellen használta fel... [...]

1947 őszétől az egypártrendszer kialakulásához vezető kettős folyamatnak lehetünk tanúi. Egyfelől a munkáspártok egyesülése és egyes pártoknak

[167] MNL OL 288. f. 11/4456 ő. e. Információs jelentés.

[168] 1918-ban merényletet kísérelt meg Lenin ellen

[169] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL, 1993. 100.

a megalakuló Magyar Függetlenségi Népfronthoz való csatlakozás folyamatának; másfelől az ellenzéki pártok kiszorulása és fölöszlása folyamatának.

A kommunista párt azonnal offenzívát indított a Magyar Függetlenségi Párt ellen, amely a legnyíltabban és legerőteljesebben képviselte a konzervatív-liberális politikai álláspontot. Az MKP a politikai nyomás mellett jogi föllépést is szorgalmazott [...].

Az MKP vezetése nem elégedett meg a Pfeiffer-párt elleni támadással, hanem kiegészítette ezt a keresztény pártok elleni fellépéssel [...].

Az összeomláshoz az utolsó lökést Mindszenty letartóztatása adta. [...]

1948/49 folyamán fokozatosan alakult ki a MKP vezetésében az a koncepció, amely szerint az újjászervezett Függetlenségi Front lesz a még föl nem számolt pártok temetője. Az újjászervezés gondolata 1948 elején merült fel, márciusban pedig a nagybudapesti titkári értekezleten Rákosi úgy nyilatkozott, hogy az új Front egy szigorú központi szervezet lesz, tengelyében a kommunista párttal, s így a koalíciós alkudozások korszakának véget vetnek. Ugyanitt kinyilvánította az ellenzéki pártok [...] likvidálásának szándékát.

A két munkáspárt egyesülése után az MDP programnyilatkozata szerint a demokratikus pártok addigi laza koalíciója helyett egy egységes tömegszervezetre, egy új Függetlenségi Frontra van szükség, amely a pártok mellett tömöríti a nagy társadalmi szervezeteket, a szakszervezeteket is. [...]

Az MDP KV november 27-ei ülésén Rákosi már világossá tette, hogy az új Népfront esetében nem egy új tömegszervezet létrehozásáról van szó, hanem egy olyan alakulatról, melyet a célok azonossága tart össze, a célokat pedig az MDP határozza meg. A pártok elsatnyulásának, elhalásának folyamatáról is világosan beszélt, melyet siettetni kell, tehát egyértelműen az egypártrendszer bevezetése határozta meg nemcsak a stratégiai irányt, hanem a közvetlen feladatot is.

A Központi Vezetőség 1949. március 5-ei ülésén Révai a Népfrontot az adott fejlődési szakaszon nélkülözhetetlen, de átmeneti jellegű alakulatnak nevezte, lépcsőfoknak a polgári demokratikus többpártrendszerről a proletárdiktatúra egypártrendszere felé vezető úton. Rajk László kijelentette, hogy az MDP programja az egyetlen elfogadható platform, aki mást vall, az a szocializmus ellensége, nem pedig konstruktív ellenzék. Megfogalmazta tehát az „aki nincs velünk, az ellenünk van" elvet. A Népfront szerepét a pártok elhalásának meggyorsításában határozta meg. Rákosi mindenben alátámasztotta Rajk véleményét, és kijelentette, hogy a Népfront nem hosszú képződmény, hanem a pártok elhalási folyamának talán utolsó foka.

Az 1949. évi választásokon a Magyar Függetlenségi Népfront közös listáján indult jelöltekre a választók 95%-a adta le a voksát. A képviselők 71%-a az MDP tagjaiból került ki. A választások után az MFN és a helyi népfrontbizottságai elveszették funkciójukat, a Népfront elsorvadt.

Az MFN-ben részt vett pártokat formálisan, jogi értelemben soha nem tiltották be, vagy számolták fel, azok politikai megnyilvánulási lehetőség, anyagi és szervezeti bázis híján önmaguktól megszűntek. [...]

Az ötvenes évek elejének Magyarországán a többpártrendszer problémája nem merülhetett fel. Csak 1954 tavaszán, az MDP III. kongresszusának előkészületei során bukkant fel újra a kérdés. Nagy Imre kongresszusi beszámolótervezetének egyik passzusa szerint a népi demokratikus politikai forma sajátossága a népfront keretében működő többpártrendszer és a kormányzás koalíciós jellege. Úgy tűnik, Nagy Imre ebben az általános és csak elméleti síkon mozgó fejtegetésben nem tett mást, mint visszatért a „népi demokrácia" fogalmának eredeti jelentéséhez, mikor még nem értelmezték át a „proletárdiktatúra formájává". A tervezet feletti vita után ez a tézis eltűnt. Nagy vitát váltott ki Nagy Imrének a népfronttal kapcsolatos elképzelése, mert ő úgy vélte, nem mozgalomként, hanem szervezetként kellene felújítani a párt vezetésével, de a párt közvetlen szervezeti részvétele nélkül. Széles társadalmi-politikai szervezetre gondolt, a haladó, demokratikus népi erők szövetségére, mely a nemzeti egység szervezője lehet. Szükségesnek tartotta egyfelől a népfront szervezeti kiépítését, másfelől az egyéni tagság lehetőségét a demokratikus szervezetek kollektív tagsága mellett.

Nagy Imre elképzeléseit a viták során elvetették, attól tartva, hogy az így felépülő Népfront pártjelleget kaphatna, és konkurenciát jelenthetne az MDP-nek. Kongresszusi beszámolójában Nagy Imre elállt korábbi javaslataitól, a népfrontról mint széles tömegmozgalomról beszélt, melynek gerince a munkás–paraszt szövetség. Az elképzelés szerint a kommunista párt vezető szerepével működő Népfront nem politikai pártok vagy töredékek egyesülése lenne, hanem a tömegszervezeteké és a népi bizottságoké, mint a szakszervezetek, a DISZ, az MNDSZ, a Béketanács, tudományos, kulturális, szociális szervezetek stb.

Nagy Imre szőnyeg alá söpört „pluralizálási" elképzelései azt mutatják, hogy nála legalább fölmerült a politikai struktúra hibás, a szövetségi politikát eltorzító voltának problémája. Mivel nézeteinek érdemi és elméleti szintű megvitatása elmaradt, az alapvetően torz politikai szervezet megváltoztatására sem tettek kísérletet. Az újjáalakuló Népfront Nagy Imre törekvése elle-

nére nem vált a nemzeti egység szervező erejévé, a politikai élet fejleményei ezt lehetetlenné is tették. 1953 júniusa és 1956 októbere között a politikai struktúrában nem történt érdemi változás. [...]

A többpártrendszer 1956 végén jelent meg ismét. [...] Nagy Imre és csoportja igyekezett saját pozíciójának erősítésével stabilizálni a helyzetet, ezért mindenképpen békés, tárgyalásos megoldásra törekedett. A többpártrendszerhez való visszatérés ebbe a gondolatmenetbe illeszkedett bele"[170] – *vagyis az 1945 után kialakult állapotokhoz való visszatérés*. A tanulmány készítője a többpártrendszerrel kapcsolatban megfogalmazza tehát, hogy tudomása szerint annak jogi értelemben a megszüntetésére vagy megtiltására nem került sor.

A tanulmány ezt követően az 1956-57-es időszakot mutatja be, aminek az elemzés szempontjából fontos aspektusait korábban felvázoltuk. A fenti forrás közlésével rá kívántunk világítani arra, hogy a pártvéleményt előkészítő tanulmány miben jelöli ki azt, amiben Nagy Imre magatartása „helyes és következetes volt". Hangsúlyoznánk annak a jelentőségét, hogy ebben az 1988 novemberében íródott tanulmányban az egységes, a kommunista párt története szempontjából is kontinuitást jelentő korszak hangsúlyozottan nem 1948-49-től, hanem 1944-45-től indul. Vagyis ebben az értelmezésben már a többpárti, szabad választásokra épülő, parlamentáris demokrácia keretei a kommunista párt hagyományaihoz is illeszkedve történelmileg is elfogadhatók, Nagy Imre tevékenysége csak ebben a történelmi egységben értelmezhető „helyesnek és következetesnek".

A közölt tanulmányrészek gondolatait érdemes összevetni a korábban idézett, Pozsgay Imre által – a nyilatkozata utáni – az 1989. február 7-ei PB-ülésen elmondottakkal: „És ez az egyik dolog, éppen ez, a kontinuitás kérdése, amiben szeretnék megértést, ha lehet egyetértést szerezni. *Az egész rendszerünk történelme, az előzőekhez való viszony és az úgynevezett értéktisztelet jegyében elvégzett kritika csak akkor logikus, hogyha az egész korszakot átöleli*. Ugyanis az egész korszakban jobban felfedezhető az, ami folytatható és könnyebben és logikusan történelmileg is indokolhatóan elhatárolható az, *amit nem lehet*

[170] MNL OL 288.f. 11/4456 Információs jelentések. *„Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon a felszabadulás után"* című összeállítás Berecz János részére. Az anyaghoz mellékelt cédula szerint: *„KB Irodának! Kedves Takács Elvtársnő! A Politikai Bizottság nov. 29-ei ülésén kifejeződött az az igény, hogy a résztvevők kapjanak tájékoztatást az 1945 utáni pártalakulásokról. Kérem a mellékelt anyagok információként a PB ülésén résztvevőkhöz eljuttatni. Bp., 1988. nov. 30. Berecz János."*

folytatni. [...] *az összes kelet-európai szocialista ország közül bizonyíthatóan Magyarországon zajlott le egyedül forradalom '44-45 fordulóján*, az összes többiben legföljebb államformaváltás, de inkább kormány- és rezsimváltás ment végbe a felszabadítási akcióval összefüggésben. Ezt sem akarom én itt kifejteni, de ez *olyan értéke a '44-45 utáni magyar történelemnek, amit pokoli veszteség lenne kihagyni*. [...] Többet nem is akarok mondani, csak annyit, hogy tehát itt *vannak, igenis vannak olyan forradalmi értékek, amelyek a rendszer történelme szempontjából ebben a kontinuitásban igenis vállalhatók."* [kiemelés: Sz. N. – R. A.]

E sorokban a szocialista történelemértelmezésnek egy olyan árnyalatát fogalmazza meg Pozsgay, ami azzal a fordulattal, hogy forradalminak minősíti az 1945 után lezajlott változásokat, '56-nak egy olyan értelmezése előtt nyitja meg a lehetőséget, amelybe akár a forradalom meghatározás is beleilleszthető.[171] A második világháború után született politikai rendszerben nem kérdés, hogy a kommunistáknak fontos szerepe volt. Ha ennek a „demokratikus célokat maga elé tűző rendszernek" a megszületését a kommunisták forradalomként értelmezik, akkor a saját szocialista rendszerük kezdőpontját ide helyezik át. Ennek a történelemértelmezési *korrekciónak* a '89-es rendszerváltozás valóságában nem kis ideológiai és legitimációs jelentősége van. Ez a korrekció ugyanis legitimizálja a többpártrendszert, hiszen így az már a szocializmus rendszerétől nem idegen, ahogy azt a '45 utáni történelem példája is igazolja. De legitimizálja '56 újraértelmezését is, hiszen 1956 akár a párt nézőpontjából is lehet forradalom annyiban, amennyiben az 1945 és 1949 közötti időszakhoz való visszatérésért folyt. Az események ebben az értelmezésben tehát nem a rendszer és nem is a kommunizmus ellen, hanem a sztálinizmus ellen törtek ki, az ellen a sztálinizmus ellen, amely hibás hatalomtechnikai gyakorlatával az 1945-ben lezajlott forradalmat sértette meg. Ha tehát a párt 1945-öt forradalomnak minősíti, minden logikai következetlenség nélkül magyarázhatja magának is és a társadalomnak is úgy az 1956-ban történteket, hogy az elnyomottak nem *ellene* lázadtak fel, hanem azért, hogy visszakapják *tőle* az *általa* létrehozott történelmi előzményt.

Itt azonban szeretnénk hangsúlyozni – különösen 1989 összefüggésében –, hogy ezt az eszmefuttatást csak narratívaként szabad értelmezni. Olyan

[171] Vö.: M. Kiss Sándor: *Utak '56-hoz, utak '56 után*. Bp., Mundus, 2006. 269–276; M. Kiss Sándor: *Közelítések 1956. (Tanulmányok, esszék, előadások)*. Bp., Kairosz, 2011. 249.

narratívaként, amely bizonyos tények elhallgatásával még akár igaznak is tűnhetne, ha nem tudnánk, hogy az 1945 után megszülető, „maga elé a demokratikus célokat kitűző rendszer" a kommunisták számára csupán egy lépcsőfok volt, nem pedig cél. Képletesen fogalmazva nem a demokrácia volt számukra a felépítendő épület, a demokratikus viszonyok az építkezésükhöz szükséges állványt jelentették csupán. A történelem fintora (vagy talán inkább nagyvonalúsága), hogy 1989-ben a pártnak egy re-evolúciós folyamat részeként az 1945-ben általa átmenetinek tekintett demokratikus időszak viszonyaihoz kellett visszatérnie.

A párt gondolkodásának sajátja, hogy történelmének értelmezését, kontinuitásának alapjait, ideológiai „szükségleteit" az adott történelmi helyzetekhez, kényszerűségekhez igazítja. Ezzel a rendszer keretein belül mozgó értelmezési eljárással szemben elvárás, hogy még ha önkényes is, a szocializmus logikája szerint mindenképpen következetesnek kell lennie. Ez a módszer azonban rendszeren kívülről nézve már inkább hazugnak hat, mint következetesnek, de mindenképpen önkényes. Önkényes az emberképében, erkölcsében, a joghoz való viszonyában.

Aczél György korábban idézett felszólalásában is szembesülhettünk azzal a sajátos játéktérrel, ami a kommunista rendszer joghoz való viszonyából következik. Jogállamiságról nem beszélhetünk a kommunista rendszer esetében (még akkor se, ha ők a saját rendszerükben a jogállamiságot imitálják), de a joghoz való sajátosan önkényes, ugyanakkor következetes igazodásához igen, amely leginkább az önigazolás irányába fejlesztette ki következetességét. A jognak e sajátos szerepe különösen érdekes politikai helyzeteket tudott teremteni egy olyan átmeneti időszakban, amikor a változások egyik tétje a jogállami viszonyok megteremtése volt.

Jól jellemzi e helyzetet Horn Gyula BBC-nek adott interjúja az MSZMP KB február 10-11-i üléséről. A riporter kérdésére, hogy az a kritérium a párt részéről, hogy a szocializmust mint történelmi perspektívát el kell ismernie az új pártoknak, nem azt jelenti-e, hogy az a Magyar Szocialista Munkáspárton múlik, hogy melyik pártnak ad engedélyt a létezésre, és melyiknek nem, Horn Gyula így válaszolt: „Hogy félreértés ne legyen, Grósz Károly is úgy fogalmazott a nyilatkozatában, mint ahogy a Központi Bizottság is, hogy a pártok működésének a kritériuma, [...] hogy elfogadják az alkotmányt. Tehát az alkotmányhoz való hűség, az alkotmánynak az akceptálása, ez a legfőbb kritérium. Márpedig az alkotmányban benne van a szocializmus igenlése."

Majd Horn Gyula hozzáteszi, hogy tehát ez nem a párt nyilatkozatától függ, „hanem az alkotmánytól, amelyiknek a kialakítása folyamatban van".[172]

A békés átmenet keretei között és a törvényesség talaján álló rendszerváltozás esetében a fennálló rendszer jogrendjére és alkotmányára való hivatkozás jogos és elkerülhetetlen. Ebből azonban az is következik, hogy a még fennálló, de éppen megváltoztatás alatt álló rendszer a saját szándékait, a változások ütemezését, önmaga átmentését a törvényes, de nem minden tekintetben a jogállami logika szerint működő keretek között érvényesítheti. A könyv témakörére vonatkoztatva ez azt is jelenti, hogy a történelmi múltfeltárás mélységének vagy például a rehabilitálható üldözöttek körének meghatározásában a törvényességre való hivatkozás egy olyan eszköz a párt részéről, amelynek segítségével a saját szempontjainak érvényt szerezhet, és érvényt is szerez. A számára nem elfogadható tendenciákat, törekvéseket pedig az erre való hivatkozással ellehetetlenítheti.

*

Visszatérve az események azon pillanatára, amikor a párt számára a feladat a „Pozsgay-ügy" kezelése, egy hosszabb szövegrészletet idézünk a PB január 31-ei üléséből, elsősorban Grósz Károly felszólalásaira koncentrálva. E szövegrészletek érzékletesen adják vissza a kialakult helyzet hangulatában kialakuló taktikai lépéseket.

Grósz Károly:

Hát az első, hogy döntsük el, legyen-e Központi Bizottsági ülés soronkívül, jelző nélkül? Az látszana járható útnak, ha ilyet akarunk, hogy 10-ére összehívni a Központi Bizottságot, oda írásos anyagot nem adnánk ki arról az Ötös Bizottság[173] munkájáról, hanem én egy szóbeli jelentést tennék, mert egyébként elképzelhetetlen, hogy azt le tudjuk bonyolítani. Egynapos ülés, ahol megfogalmaznánk a menetrendet is, és hát több párt, egy párt, választási rendszerrel, az alternatívokkal kapcsolatos néhány kérdés. Tehát mindaz,

[172] A Horn Gyulával készített interjú részlete: https://videotorium.hu/hu/recordings/details/2118,1956_atertekelese (utolsó letöltés: 2014. 11. 18.)

[173] A KB 1988. december 15-ei határozata szerint Grósz Károly vezetésével alakult munkabizottság, amelynek feladata az MSZMP álláspontjának kidolgozása az egy–többpártrendszer, az alternatív csoportokhoz fűződő viszony és a választási rendszer kérdéseiben.

ami itt él, mozog, napirenden valami kell a forgatókönyvhöz. És akkor arról lehetne ott, címe: Időszerű politikai kérdések. Előadó: a Főtitkár. Ebben az esetben tehát nincs írásos anyag. És erre az ülésre, megkérdezzük a szerkesztőt, mert hát ugye most nélküle döntünk, hát a Berend elvtárs nélkül ezt nem tudjuk megcsinálni. Meg kellene kérdezni, hogy nélküle, ill. az egyetértésével átszerkesztett anyagként, ki tudjuk-e ezt küldeni addig háttéranyagként? Mert ugye a háttérinformációs funkciója abban van, hogy ha ez a probléma ott felszínre kerül, én nem hozom fel, ha felszínre kerül, akkor tudjanak mihez csatlakozni és mire építkezni. Hát ennek ez a funkciója, nem más. Ebből, ha ebben most így döntünk, akkor a mai ülésről ki kell adni egy egymondatos kommünikét, egymondatost, hogy ülésezett a Politikai Bizottság, és 10-ére összehívta a Központi Bizottság ülését, időszerű politikai kérdések megvitatására. Kész, nincs tovább! Tehát, ez lenne az egyik, amiben döntenünk kell.

A másik, hogy nagyon fontosnak tartom, hogy itt most állapodjunk meg, hogy mi semmifajta Pozsgay-nyilatkozat ügyet nem terjesztünk mint Politikai Bizottság Központi Bizottság elé. Ez nem garancia arra, hogy ott nem vetődik fel ez a probléma, de ez a Politikai Bizottság oda nem visz ilyen problémát. [...] Van néhány olyan tartalmi kérdés, amit nem mi találtunk ki, az élet hoz felszínre, a párttagság, vagy a politikai közélet választ kér. És amikor a munkatervet készítettük, akkor nem voltak olyan bölcsek, hogy kitaláljuk, hogy mi fogja majd foglalkoztatni az embereket. Tehát, erre nem kell határozatot hozni, hanem ez a gyorsan változó és mozgó politikai világ rugalmasabb és tisztázóbb eszmecsere után, egyértelműbb állásfoglalást követel tőle. [...]

Lukács János:

Az akaratomtól függetlenül, kedves Elvtársak, az a véleményem, hogy most tényleg az a helyzet, hogy ennél már tovább vagyunk, mint hogy akár egy soron kívüli KB-t összehívunk azzal, hogy megbeszéljünk egy néhány időszerű kérdést. Én egyetértek, és magam is azt támogatom, hogy az egységért dolgozzunk. Itt a PB-ben is, KB-ban is, a pártban is, na de hát ha akarva, nem akarva, kint van, hogy van egy nyilatkozat, hogy mi volt ötvenhatban. Erre történt reagálás, nem akárkitől, főtitkártól, miniszterelnöktől. Szóval, nem tudom, hogy hogyan tudunk megállni itt, hogy, hogy nem szólunk semmit 10 napig is vagy 20 napig is. [...]

Az egész világ – bocsánat – meghatározott részén, ezt ontják nap mint nap, hogy új kezdeményezés. Szóval, mi hiába mondjuk, hogy majd beszélünk másról, meg ha nem jön elő, szóval, hogy mondjam? Én messze nem

Imre ellen, meg hogy itt most valamitől elhatárolódni. Kérem, a dolgot magát hogyan kezeljük?

Grósz Károly:

Hát, azzal, ha úgy döntünk, hogy a KB-t összehívjuk, akkor holnap megjelenik, hát azért nem félhülye, hát, ezzel már kezeltük az ügyet, hát ezt mindenki, mindenki fogja tudni, hogy itt időszerű politikai kérdésekről tanácskozott a PB, és a KB-t össze fogja hívni. Hát, én szerintem ez az üzenet. Hát nem ez az üzenet? Hát ha én értem kicsit a politikát. Mert, hogy hát azt én nem írom le semmilyen közleményben, hogy mi ott most megvitattuk Pozsgay Imre... (Lukács: nem, nem, nem erről van szó) nem írhatom le. (Közbeszólás: Az, az lenne az alternatívája) Hát, ennek az az alternatívája. Vagy adjunk fel telexet a pártbizottságoknak? Még rosszabb! (Többen: nem, nem) hát összekutyulunk mindenkit [...]. Nekünk azt kell visszajelezni, hogy nem voltunk süketek a jelzéseikre, ha én jól értem a politikai helyzetet? Ezt kell vissza igazolni. Az első számú visszaigazolás, hogy ma este kiadunk egy hírt. [...] Hát, hatodikán össze lehet hívni a megyei első titkárit. És akkor már közben tettünk valamit, és akkor 10-én van a KB ülés, ahol én egy szóbeli jelentést teszek arról, amit 20-án csináltunk volna. [...] Hát, magáról a konkrét témakörről semmi fajta közlemény ki nem adható. Kérem, ellentétes lesz törekvéseinkkel és szándékainkkal. Személyi ügyet csinálunk belőle, holott politikai ügyként kezeljük ezt az egység és a kibontakozás érdekében.

Fejti György:

A 10-ei KB-ülés után, arról megjelenik valami?

Grósz Károly:

Hát az, amit ott elmondok szóban, az jelenik meg a 10-ei KB-ülésen, arról csinálunk egy háromflekkest. Hát, ma egész délelőtt erről ültünk.

Fejti György:

Az rendben van, tehát én nem azt kérdezem, *hogy Te mit fogsz elmondani, azt nagyjából tudom*, de hogy ez a probléma, ami itt van az asztalon, és ami altatható 10-éig, az 10-étől mitől fog nyugvópontra jutni, ha egyébként beszélünk az időszerű politikai kérdésekről. De ezt az asztalra türemlő problémát, hogy elhangzott egy megnyilatkozás, amiről az a vélemény alakult itt ki ebben a vitában, ami, hogy ez nyugvópontra jusson a nélkül, hogy Pozsgay-ügy lenne belőle. [...]

Grósz Károly:

Egy közbenső, nekünk egy minősítő mondatot, nekünk egy minősítő mondatot kellene mondani mindössze a KB-ülésen erről. Ezt az anyagot meg

nyilvánosságra kell hozni. Csak épp azért az érzékenység miatt, meg amiatt, hogy a KB küldte ki a Bizottságot. Ne a KB-ülés előtt adjuk ki nyilvánosságra, hanem adjuk oda a KB-nak, ott én mondok három mondatot, hogy kérem, Elvtársak, kaptak egy tájékoztató anyagot, ez annak a munkának a része, ezt nyilvánosságra fogjuk hozni. Hát, maga az anyag fogja levezetni a KB-t. [...] Mindenféleképpen vita lesz belőle, azt mi nem tudjuk kikerülni, csak nem ugyanaz a vita. Akkor meg nem egy Pozsgay-interjú a vita, hanem már elkerül akkor valahogy a helyére. Ez valahol elrendeződik a dolog, hmmm? Elvtársaim? Mert én ennek alternatíváját mást nem tudok elképzelni. (Nyers: Én ezt támogatom.) Ha intelligensen akarjuk levezetni, hát nem tudok mást [...]

Grósz Károly:

Nos, akkor még egyszer tételesen elmondom sorba. Összehívjuk 10-ére a Központi Bizottság ülését, a napirend annak a – majd megfogalmazzuk a címét – annak a Bizottságnak a jelentése, amelyet a legutóbbi Központi Bizottság ülése kiküldött. Néhány időszerű kérdésről jelentés, előadó: a Bizottság vezetője, mert így szól a megbízás. Ahhoz az üléshez háttéranyagként tájékoztatásul kiküldjük ennek az átdolgozott példányát. [...] A mai ülésről kiadunk egy hírt, ami azt tartalmazza, hogy ülésezett a Politikai Bizottság, időszerű politikai kérdéseket tárgyalt, és 10-ére összehívta a Központi Bizottságot. Ezt követően erről a munkáról Berend T. Iván egy interjút ad, egy hatflekkes interjút, a szombati, e heti Népszabadság számára. [...] A KB-ülés után pedig az átdolgozott anyag teljes egészében megjelenik. Ez a menetrend. János,[174] mi a baj? Mi a baj, mondjad, mert hát akkor nem tudunk megállapodni. [...]
Grósz Károly:

Na jó, de amit én ajánlok [...] én szerintem azzal szemben az áll [...], hogy most teszünk ma, a PB, egy nyilatkozatot, hogy elhatárolja magát Pozsgay Imrétől, és a népfelkelés, nem népfelkelés volt, hanem ellenforradalom. Hát, ez az, amiről beszéltünk, hogy ezt ne csináljuk, mert ez vezet a pártszakadáshoz. Ez az öngól. [...]

Kérem szépen, én nem tanácsolom, hogy akár a mai ülés vagy akár a Központi Bizottság mint testület ezt vitassa meg és határolja el magát ettől. Itt is egyébként, itt is népfelkelés kifejezés van. Ha ezt a Központi Bizottság meg fogja vitatni, akkor ezen egy szenvedélyes nagy vita lesz, de csak a címen, mert én azt állítom, hogy a tartalmon nem lesz vita. A címen lesz vita. [...] Azon lesz a vita,

[174] Berecz János

mert ez felel meg azzal, amit annak, amit a Pozsgay Imre mondott. Mert itt az anyagban a folyamat van leírva. [...] Én nem ajánlom, hogy Pozsgay Imre nyilatkozzon, sem mint politikust, sem mint embert ilyen nehéz helyzetbe... [...]
Grósz Károly:

[...] megpróbáljuk 10-én a Központi Bizottság ülésén lekezelni úgy, hogy ez kívánatos. A szombat pedig az 4-e, [...] ...akkor egy ilyen Berend-féle interjúnak lehet egy alkérdése. Semmi baj nem történik, nem kell neki Pozsgay Imrét megcáfolni, nem cáfolni kell, hanem azt kell elmondani, ami itt van ebben az anyagban benne. Tehát, ki kell mondani a mondat másik felét vagy a jelző másik felét, hogy a kettő együtt legyen. Attól a vita nem fog elcsendesedni a pártban, de nem ugyanolyan lesz a hőfoka. Hát nem ugyanolyan lesz. Egyetértés van köztünk? Akkor így határoztunk. [...] Hát nem tudunk mást csinálni. Jó. Köszönöm, az ülést befejeztük."[175] [kiemelés: Sz. N. – R. A.]

A Politikai Bizottság rendkívüli ülésének az ott elhangzottak alapján történő összefoglalása helyett jelen esetben egy a politikai döntéshozatal és a rendszerkorrekciós menetrend szempontjából fontos félmondatot emelnénk ki, nevezetesen amikor Fejti György azt mondja Grósz Károlynak: „tehát én nem azt kérdezem, hogy Te mit fogsz elmondani, azt nagyjából tudom..." De honnan tudja Fejti György, hogy Grósz Károly mit fog mondani? Valószínűleg onnan, hogy az ő nevével fémjelzett elaborátum az a dokumentum, amely tartalmazza azt a politikai menetrendet, amelynek fontosabb gondolatait, sorait beazonosíthatjuk Grósz Károly KB-n elmondott előadói beszédével. Ez a január 19-ei dátumozású, szigorúan bizalmas dokumentum a *Gondolatok a politikai rendszer reformjáról, a hatalomgyakorlás megosztásáról* címet viseli, a szakirodalom által ismert forrásról van szó.

Az eredeti témához való visszakapcsolás okán a dokumentum keletkezésének körülményeiről fontosnak tartjuk, hogy néhány információt közöljünk. Kulcsár Kálmán visszaemlékezése szerint is az MSZMP vezetése a hatalom koalíciós megosztásán keresztül tervezte az átmenet folyamatát. Fejti György 1989. január 2-ára összehívott egy megbeszélést „az átmenet

[175] Az MSZMP PB január 31-ei rendkívüli ülése. OSA Archívum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-januar-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014.05.06.)

lehetséges módjainak kidolgozására". Ezen a megbeszélésen Kulcsár emlékei szerint rajta kívül még Kilényi Géza, Gál Zoltán és Budzsáklia Mátyás vettek részt. Kulcsár Kálmán „Feljegyzés a politikai kibontakozásról Magyarországon" és Kilényi Géza „Elgondolás a választási rendszer továbbfejlesztésére" című tanulmányait vitatták meg. Kulcsár szerint anyagának legfőbb mondanivalója az volt, hogy az MSZMP-nek nem kell lemondani a hatalomról, ha az Alkotmány koncepciójában felvázolt politikai rendszert képes megalkotni és hatalmi tartalommal megtölteni. A hosszú távú kibontakozást három politikai elemre látta kiépíthetőnek: „az új Alkotmányra, amely köré a közmegegyezés fonódhat; a koalícióra, amely a létrehozandó Nemzeti Közmegegyezési Tanácson alapulna, s amelynek néhány tagja a kormányban is helyet kapna; és az általános választásokra". A siker érdekében szerinte – és ezt nagyon valószínű, hogy Fejti György sem felejtette el, általa talán Grósz Károly is tudott róla – két alapvető problémát kellett megoldani. Az egyik: „a többpártrendszer jogi elismerése (ahogyan a kormány már megtette az egyesülési jogról szóló és az Országgyűlésnek benyújtott törvény elfogadásával), továbbá a tényleges keretek kialakítása, amelyek között pártokként működhetnek a különböző politikai erők. Ezután a Nemzeti Közmegegyezési Tanács bekapcsolódhatna az új Alkotmány elkészítésébe..." A másik pedig a következő volt: „1956 »meghaladása«, azaz az »ellenforradalmi« minősítés elhagyása és az egész folyamat felderítésének történészi feladattá minősítése." A megbeszélésen, amelyre Grósz Károly tudtával és beleegyezésével került sor, megállapodtak abban, hogy Fejti György megkezdi a politikai megalapozó munkát a pártban és *február második felére* a Politikai Bizottság elé vihető tervezetet készít. Végül is az elaborátum a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága előtt debütált február 3-án.[176]

Ezen előzmények után – kiegészülve a Pozsgay-nyilatkozattal – került sor a KB február 10-11-i ülésére. Ennek az ülésnek a részleteit a szakirodalom igen alaposan elemezte már,[177] ezért mi e dolgozat keretei között – visszakanyarodva az eredeti témafelvetésre, 1956 és Nagy Imre újratemetésének kérdésére – arra térünk ki, hogy a kérdés tárgyalásakor a pártban milyen stratégiák jelentek meg a kérdés kezelése kapcsán. Mindezek előtt számba kell venni azonban, hogy a minden jelző és finomítás nélküli népfelkelés minősítés milyen kérdések elé állította a pártot, amelyekre válaszokat kellett adnia.

[176] MNL OL M-KS 288. f. 62/1. ő.e. MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. február 3-ai ülése.

[177] M. Kiss Sándor – Kahler Frigyes: *Kinek a forradalma?* Bp., Püski–Kortárs, 1997.; M. Kiss Sándor: *Közelítések 1956* i. m. 230; Ripp Zoltán: 1956 emlékezete és az MSZMP. *Múltunk*, 47/1 (2002) 168–170.

Eörsi István, aki maga is áldozata volt a kádári megtorlásnak, 1989. január 31-ei rádióinterjújában a következőképpen fogalmazza meg a problémát: „Ha azt mondjuk, hogy '56 népfelkelés volt, akkor én például igen boldog vagyok, hogy mint népfelkelő ültem, és nem mint ellenforradalmár, és barátaimat mint népfelkelőket végezték ki, és nem mint ellenforradalmárokat, ez nagyon boldogító tudat. De feltétlenül felmerül a kérdés, hogy aki népfelkelőket, népfelkelők tömegét kivégezte, azt hogyan nevezzük?"[178]

De ugyanezt a kérdést egészen más hangsúllyal fogalmazta meg a másik oldalról Lukács János a február 10-ei KB-ülésen: „Kedves Elvtársak! [...] Ha 1956 népfelkelés volt, akkor akik leverték a népfelkelést, a nép ellenségei? A kommunisták, munkások, munkásőrök, amit 1956 után elértünk, azt a nép ellen tettük, a nép nélkül?"[179]

A párt a politikai helyzetből adódóan rákényszerült arra, hogy egy valódi társadalmi megmérettetés kényszerének fényében gondolja újra ideológiáját és múlthoz való viszonyát, ami azt jelentette, hogy az ellenforradalmi minősítés nem tartható tovább.[180] Ahogy erre Eörsi István is utalt rádióin-

[178] Az Eörsi Istvánnal készült interjú online változata: http://videotorium.hu/hu/recordings/details/2107,Pozsgay_Imre_es_Grosz_Karoly_velemenye_1956_megiteleserol (utolsó letöltés: 2014.05.06.)

[179] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL, 1993. 41-42.

[180] Ezt a gondolatot fogalmazza meg Pozsgay Imre a KB február 10-ei ülésén: „*Az 1956-os események megítélése dolgában úgy nyilatkoztam, s vallom, hogy ez így lesz helyes a többpártrendszerre való átmenet és a kiegyezés vagy megegyezés keresése közben, hogy miután az ellenforradalom mint jellemző ítélet tarthatatlan, a forradalom mint ajánlott forma elfogadhatatlan a számunkra, ebben ez a többoldalúan elfogadható meghatározás a pártot átsegíti* [...] *a legitimációs problémán.* [...] *Ugyanis nem egyszerűen lelki, érzületi dolgokról van szó, amelyek nagyon súlyosak természetesen, hanem arról, hogy a párt mint kezdeményező erő jogállami alkotmányos viszonyok között, megtervezett többpártrendszer viszonyai között, bizonyos történelmi alapkérdésekben a nép centrumához tud-e közeledni, mert ha ebben nem tud, akkor a nép centrumán kívül esik az összes többi kérdésben, és nem lesz megegyezés.* [...] *ha egy bornírt kontinuitás magatartásához ragaszkodunk, akkor megkárosítjuk nemcsak a pártot, hanem a társadalmat is, mert válságtényezővé válunk magunk is ezzel a magatartásunkkal ahelyett, hogy válságkezelő és -megoldó szerepet játszanánk.*" *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL, 1993. 33-34.

terjújában, az e minősítéstől való eltérés azonban maga után vonja a felelősségre vonás és a párt egész alapállásának kérdését is. Ez azonban az '56-os megtorlás következményeképpen a számonkérésnek egy olyan folyamát indíthatja el, amelyet ki tudja, hol lehet megállítani, és ha következetesen végigtekintünk a pártvezetők politikai múltján, nem csupán a „rendpárti" vonal ellehetetlenülésének lehetőségét rejti magában. Az 1956-tal összefüggő történelmi bűnök felvállalása nélkül a párt kontinuitást csak a Nagy Imre-vonallal vállalhatott, ez a vonal azonban nem hogy nem volt megtalálható a párton belül, hanem a párt által üldözött, illegálisan működő ellenzéki szerepbe volt kényszerítve.

„A káposzta is megmaradjon és a kecske is jól lakjon" klasszikus problémája elé került a párt. '56 rehabilitálását úgy kellett megoldani, hogy az egyben az önigazolás lehetőségét is magában rejtse. A sikeres megoldás tétje nem volt kevesebb, mint az, hogy a párt kézben tudja-e tartani a megkezdett rendszerkorrekciós folyamatokat.

Grósz Károly a február 10-ei KB-ülésen a Pozsgay-nyilatkozat kapcsán kialakult helyzet rendezésének irányelveiről szóló beszédében, jelezve a kérdés jelentőséget, így fogalmazott: „...a tét nem kevesebb, mint az, hogy a párt egységének megújításával, szervezeti fegyelmének megszilárdításával képes lesz-e a társadalmi események határozottabb [befolyásolására], a nem kívánatos jelenségek, az átalakulással együtt járó politikai szélsőségek elleni fellépésre, ha kell, ellentámadásra."[181] Majd a párttagság jelzéseire, a párttestületek megfogalmazott állásfoglalásaira utalva, s a PB január 31-ei soron kívüli ülésének vitáját összegezve kijelentette, hogy Pozsgay 1956-os eseményekről szóló értékelését a PB tagjai egyoldalúnak tartják. „Véleményünk szerint – fogalmaz Grósz – a korábbi egyoldalúsággal szemben ez egy másik egyoldalúság elfogadását jelenti."[182] Az egyoldalú értékeléssel kapcsolatban közbeékelten idézzük Szabó István január 31-ei PB-ülésen elhangzott gondolatát:

„Jó lett volna abba azért egy pár parasztot is, vagy valami, szóval, már valaki abba a Történelmi Bizottságba, szóval, valaki mást is bekeverni. Én most nem azt mondom, hogy államvédelmi alezredest, azt is lehetett volna – értem –, amelyiknek tiszta a keze, szóval, de, szóval túl egyoldalú... annak

[181] Uo. 3.
[182] Uo. 9.

dacára, hogy nem tudom, hogy mivel vitatkozok, mert nem olvastam el. Köszönöm szépen."[183]

Az egyoldalú értékeléssel szemben Grósz a Pozsgay által vezetett munkabizottság százoldalas tanulmányában árnyalt népfelkelésről szóló állásfoglalását javasolja, hogy fogadják el. Ugyanakkor nehezményezi Pozsgay pártszerűtlen eljárását a nyilatkozatát illetően, de mindennek ellenére kéri a KB-t, hogy a testület biztosítsa Pozsgay Imrét a bizalmáról.

Grósz Károly ezután megpendít két olyan lehetőséget '56 kérdésének kezelhetőségére vonatkozóan, amely a későbbi pártvitákban újra és újra megjelenik majd, és '56 vitája kapcsán egy-egy platform véleményeként körvonalazódik. Az egyik '56 kérdésének megkerülésére irányul, amikor azt kérdezi, hogy „Ez-e a magyar társadalom legfontosabb problémája?".[184] A másik a párt törvénytelenségekben játszott felelősségének kezelésére vonatkozik, amikor 1956 értékelésekor a mély sebeket említi, amelyek felszakítása nem a nemzeti egység megteremtését szolgálja, hanem a szembenállást szítja. A későbbi fejtegetésekben ez az álláspont a felkelők által elkövetett törvénysértéseket állítja a hatalom embertelen eljárásával párhuzamba, mondván, a megbocsátás mindkét fél részéről, a hatalom részéről is gesztus. A társadalmi megbékélés nem a párt részéről történt egyoldalú bocsánatkérés és felelősségének beismerése, hanem a társadalom és a hatalom közös elhatározásaként a sérelmek elengedése. Megalapozva ezzel az elkövetkezendő időszak egyik fő jelszavát, a „nemzeti megbékélést", amely a Kádár-rendszer nemzeti tragédiájának az aktuális viszonyokhoz igazított evolúciós változata.

Ahogy az már fentebb megfogalmazódott, az 1989. február 10-11-i KB-ülésen nem csak egy alap kiindulópontot jelentő meghatározás született meg, hanem számos olyan '56 értékelésének finomításaiban rejlő lehetőség is, amelyek az elkövetkező év során tovább gondolva, részletezve, az aktualitásokhoz igazítva jelentek meg.

[183] Szabó István az MSZMP PB január 31-ei rendkívüli ülésén. OSA Archívum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-januar-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014.05.06.) 20-21.
[184] A MSZMP KB 1989 évi jegyzőkönyvei, I.S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL 1993. 11.

Grósz Károly elodázási taktikáját a KISZ KB titkára, Nagy Imre gondolta tovább és egészítette ki érvekkel, amikor így kezdte beszédét: „A szocializmus ügye iránt elfogultsággal kevéssé vádolható Mark Palmer amerikai nagykövet fogalmazott úgy [...], hogy bármennyire is fontos '56 megítélése minden elemével, Nyugat számára nem [ez], hanem a jövőért érzett felelősség a fontosabb. [...] Mint a párt ifjúsági szervezete első titkárának ezt különösen fontosnak érzem. [...] Olyanok nevében, akiket jobban foglalkoztat, hogy mi lesz a következő három évtizedben, mint az, hogy mi volt az elmúlt háromban. [...] Vegyük észre, hogy ebben a társadalomban és ebben a pártban felnőtt egy olyan generáció, és a mai magyar társadalomnak ez már több mint a fele, amely '56 után született, és amely számára nem '56 megítélése a kiindulópont, nem ez a vízválasztó."[185]

A szovjet instrukcióknak való kiszolgáltatás érvét Kállay Gyula fogalmazza meg, amikor azt hangsúlyozza, hogy az eseményeket és a felelősség kérdését nem lehet függetleníteni attól a ténytől, hogy a belső helyzet elválaszthatatlan volt a nemzetközi viszonyoktól. Ezzel a védekezési mechanizmussal áll összefüggésben, ahogy a Kossuth téri vérengzést igyekeztek mindig úgy beállítani, hogy az a szovjetek felelőssége volt, és ettől eltérő vélemények, dokumentumok nyilvánosságra kerülését igyekeztek elkerülni. Erre utalnak azok az állambiztonsági jelentések, amelyek különös figyelmet fordítanak annak a hírnek, mely szerint a *Kapu* című folyóirat ezzel ellentétes bizonyítékokat közölt.[186] A szovjetek felelősségére való apellálás később is előbukkan a pártstratégiában. Jó példa erre egy 1989. április 19-ei PB-ülésen a Szovjetunióból hazaérkező dokumentumokkal kapcsolatban Nyers Rezső mondata: „Nem lehet ráfogni a szovjetekre valószínűleg, sőt biztos, de ha egy kis nyoma van annak, hogy ők is benne voltak, már szerintem jobb a helyzet. Úgyis mindenki így gondolja."[187]

Aczél György figyelmeztet arra a veszélyre, hogy „Nem lesz ez úgy lezárva, ahogy mi ezt szeretnénk [...] Én ezt azért is fontosnak tartom, mert kampány folyik itt ebben az országban a Rajk lejáratására, a Pálffy lejáratására is [már Nagy Imre lejáratására is] mint kommunistáéra."[188] Fontos instrukció maradt, hogy a múlt és '56 újraértékelése, ezzel együtt Nagy Imre újratemetése, a kommunista rendszeren belüli túlkapásoktól való elhatárolódás maradjon, és ne a kommunista ideológia egészének kárhoztatása.

[185] Uo. 90–91.
[186] Kenedi János: i. m. 286, 287, 288.
[187] Kenedi János: i. m. 233.
[188] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.). Bp., MOL. 1993. 99.

Tőkei Ferenc fejti ki a népfelkelés lukácsi alapon álló interpretációját, amely szerint: „a felkelést az különbözteti meg a forradalomtól és az ellenforradalomtól egyaránt, hogy nincs világos célja, miközben forradalmi és ellenforradalmi vonulatok egyaránt kavarognak benne". Tehát az eseményekben rejlő forradalmi és ellenforradalmi elemek nem kronologikus egymásutánban váltják egymást, hanem ötvözik magukban a két tendenciát. A népfelkelés jelentésének ilyen értelmű hangsúlyozását Tőkei azért tartaná előnyösnek, mert „a politikai konszenzusra sem árt gondolni, véleményem szerint ezt a formulát elfogadhatják azok is, akik a felkelés ellenforradalmi vonulatát látták közelebbről, és azok is, akik a forradalmi vonulatot érzékelték inkább."[189] Ebben a megközelítésben is benne foglaltatik, a Grósz Károly által ki nem fejtett, de a sorok között megfogalmazott alaptétel, hogy '56 kapcsán minőségileg nem megkülönböztethető módon a megtorlásban részt vevő párt is, az eseményekben részt vevő felkelők is egyaránt tettek helyes és igazolható lépéseket, és követtek el hibákat és bűnöket. Senki nem róhat fel a másiknak büntelenül semmit.

Erről szól Berecz János hozzászólása is, amely a már korábban bevált „tragikus esemény" kifejezés használata mellett érvel, hiszen ebbe belefoglalható mindkét fél tragédiája. Ennek jegyében egy bizottság felállítását javasolta, hogy az „a megbékélés, a társadalmi béke és a kiegyezés követelményének megfelelően foglalkozzon ezzel a kérdéssel".[190]

Ezzel összefüggésben, a pártvitákban, a sajtónyilatkozatokban, a rendezvények szimbolikájában a párt mindig igyekezett hangsúlyozni saját mártírjainak jelentőségét és erre építeni a nemzeti megbékélés ideológiáját. Jól példázza ezt a törekvést Lukács János fent idézet sorainak folytatása: „Azok a szabadon engedett köztörvényes bűnözők, akik fegyverrel vagy anélkül ártatlan embereket brutálisan lincseltek meg csak azért, mert nem tagadták meg hitüket, ők lettek volna a nép?"[191]

[189] Uo. 45.
[190] Uo. 47.
[191] Uo. 42.

A dolog tétjéből kifolyólag a kérdésben lezajlott vita a párton belüli erőviszonyok összecsapását is jelentette egyben. Hogy '56 megítélésében ki hova helyezte a hangsúlyt, az azt is megmutatta, hogy bázisát ki milyen erővonalra építi. Akit pedig felelősként sikerül megnevezni az új viszonyok között tarthatatlanná váló minősítésért, az e komoly hatalmi átrendeződést hozó harcban eleve vesztesként indul. Erről a küzdelemről szólt a párt két ideológusának, Aczél Györgynek és Berecz Jánosnak a vitája. Aczél utalva Berecz János „tragikus esemény" kifejezésére, így fogalmaz: „Eljutottunk egy társadalmi nyugvópontig 1972-ben [...], amikor Kádár elvtárs azt mondta, hogy vitatkozzanak a tudósok, de ez nemzeti tragédia volt. És kedves Berecz elvtárs, hadd mondjam itt elvtársiasan [...] nem kis felelőssége van magának abban, hogy kampányszerűen alakult át '70–80-ban és '81-ben és '86-ban sommás, egysíkú ítéletté, amelyik miatt most megint egy másik sommásság fenyeget."[192]

Rövid idézet Berecz János e vádakra adott válaszából: „Évek óta növekvő teher rajtam, ugyanis Aczél György elvtárs több alkalommal – akár összefüggésben van a témával, akár nem, akár ott vagyok, akár nem – arra a következtésre jut, hogy Bereczet meg kell büntetni. [...] Azért Karthágóval összekeverni engem nem szabad, nem vagyok én csak egy esendő ember."[193]

Az ülés vitájában a Grósz által megfogalmazott alapállás maradt érvényben, amely a népfelkelés további árnyalását olyan értelemben tartotta szükségesnek, hogy az események jogos sérelmeket megfogalmazó népfelkelésként indultak, de az idő előrehaladtával az ellenforradalmi tendenciák felerősödtek, és hiába Nagy Imre és híveinek minden jó szándéka, nem tudták uralni a folyamatokat.

Ezzel az értékeléssel – ahogy a vitában többen hangsúlyozták – „a párt lényegileg visszatért Kádár Jánosnak ahhoz az interpretációjához, amit 1956 november közepén és december elején mondott", és így sikerült kontinuitást teremtenie a most érvénybe lépő értékelés és az MSZMP ideológiája között.

[192] Uo. 98. Az '56-os események 20. évfordulójának ideológiai levezetése Berecz János nevéhez fűződik. A párt Berecz *Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956* című munkájában (Bp., Kossuth, 1981.) megfogalmazott retrográd álláspontot képviselte.

[193] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* i. m. 168.

„Ez a minősítés azonban – idézve Bihari Mihály az ülés másnapján adott rádiónyilatkozatából – [nem vállalja] az elhatárolódást attól a politikai rezsimtől, amely a magyarság történetében szinte eddig még soha nem tapasztalt erejű, némileg a bosszú elemeit is tartalmazó leszámolással kezdődött november 4-ével."[194] Az ellenforradalomba fajuló események ugyanis jogalapot teremtenek a számonkérésre. Ezekkel a kiegészítésekkel a párttörténet kontinuitásába illeszthető az új terminológia, és nem okoz akár törvényes számonkéréssel is járó földcsuszamlást. 1956 új megközelítése fordulatot abban azonban mindenképpen hozott, hogy míg az egységesen ellenforradalmi minősítés Nagy Imrét és az általa képviselt reformpolitikát a párton kívülre száműzte, a népfelkeléssel azt a párt mint pozitív tendenciákat tartalmazó vonulatot újra vállalta. E minősítés hivatalossá válásától kezdve Nagy Imre újratemetése „rendezhetővé vált", és így már nemcsak veszélyeket, de lehetőségeket is tartogatott a párt számára, ahogy ezt a KB-ülésen Sarlós István is megfogalmazta: „Rendezni kell ezt az ügyet, gyorsan kell rendezni azért, hogy a temetésből ne az történjen, ami az újratemetéseknél Magyarországon már történt. [...] Volt, amelyik pozitív volt, volt, amelyik negatív volt, politikai demonstrációvá válhat, ha mi itt kezdeményezők leszünk, és nem félvállról kezeljük a dolgot, akkor rendbe tudjuk hozni."[195]

Ezt az új politikát jól érzékelteti a 1989. május 26-án Nagy Imre temetésével kapcsolatos KB-közlemény: „Nagy Imre személye, politikai pályája – az MSZMP-ben érvényesülő szemlélet miatt – a legutóbbi időkig egyoldalú értékelést kapott. Ma a közéletben és a sajtóban egyes pártok és irányzatok képviselői – Nagy Imre kommunista elkötelezettségéről hallgatva – igyekeznek kisajátítani örökségét. [...]

Az MSZMP Központi Bizottsága fontosnak tartja leszögezni, hogy az 1953–54-es reformkezdeményezés és benne Nagy Imre tevékenysége: történeti előzménye az MSZMP által megvalósítani kívánt politikának. Olyan örökség ez, amelynek létét sokáig tagadta a korábbi pártvezetés, miközben bizonyos elemeit hasznosította. Ezzel a gyakorlattal szakítani kell: egészében használjuk fel a kiemelkedő életmű tapasztalatait, tanulságait. [...]

[194] Bihari Mihály szavai 1989. február 12-ei rádióinterjújában. https://videotorium.hu/hu/recordings/details/2108,partszervezodesek_magyarorszagon

[195] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* i. m. 133.

Nagy Imre a XX. századi magyar történelem jelentős alakja, akinek tévedésektől sem mentes pályája elválaszthatatlan a kommunista mozgalomtól, a szocializmustól. Neve, előremutató tette és eszméi összekötő kapocs szerepét tölthetik be a nemzet felemelkedéséért tenni kész mozgalmak és állampolgárok között. Ezért az MSZMP Központi Bizottsága felhív minden magyar állampolgárt, hogy a temetés ne válhasson a nemzetet ismét megosztó drámai eseménnyé, hanem a nemzeti megbékélést szolgálja."[196]

[196] Uo. 1079-1080.

3. fejezet

Egy temetés keresztmetszete

Jogi és állambiztonsági dimenzió

„Azt világosan rögzítsük, ti. nekünk a párton belül
érvanyagot kell adni a párttagságunknak.
Hát ezt hol fogjuk megfogalmazni.
Azt világosan rögzítsük le, hogy ismereteink szerint
1956 után párttestületek a perekben, a konkrét ügyekben
nem foglaltak állást. És innen teszem zárójelbe,
ez a párt önvédelmének érdekében kell kijelentenünk. [...]
Ti. abba mi nem mehetünk bele, hogy pártvezető
ezekbe nem adott utasítást. Mit tudom én,
hogy adott-e, nem adott-e."[197]
(Grósz Károly)

Az előzőekben a párt nézőpontjából elemeztük 1956 és Nagy Imre szimbolikus jelentőségét, a kádári rendszerben e szimbólum „kezelési mechanizmusait", valamint rámutattunk, hogy e szimbólum „kezelési mechanizmusai" a rendszerváltozás során hogyan változtak, milyen politikai kérdésekkel fonódtak össze, és e kérdések kezelése a párton belül milyen politikai döntéseket eredményezett. Könyvünk befejező része abba kíván betekintést engedni, hogy a nyíltan vállalt politikai nyilatkozatok és döntések mögött milyen taktikai szándékok és milyen operatív intézkedések álltak.

Ahogy azt korábban már megfogalmaztuk, a párt által is vállalt népfelkelés minősítés egyben azt is jelentette, hogy Nagy Imre és az ő nevével fémjelzett reformpolitika kikerült a rendszerellenesség kategóriájából. Nagy Imre újratemetése „rendezhetővé vált" anélkül, hogy az feltétlenül a párt hivatalos álláspontjával való szembehelyezkedést jelentett volna. Ez azonban nem azt jelenti, hogy innen kezdve az elkerülhetetlen újratemetés nem

[197] Grósz Károly hozzászólása a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-ai ülésén, MNL OL 288. f. 62./4. ő.e.

rejtegetett a hatalom számára veszélyforrásokat. A temetés eseményeinek a lehetőségek szerint való kontroll alatt tartása a párt számára továbbra is egzisztenciális kérdés maradt. Jól szimbolizálja a dolog jelentőségét, hogy '56 kapcsán a párt berkein belül, a PB-ben és a KB-ban elsőként a megfelelő minősítés körül zajlott a vita. E vita lezárulása után ezt a szerepet a koncepciós perek felülvizsgálata, Nagy Imre értékelése, az újratemetéssel kapcsolatban felmerülő kérdések vették át.

A reformkommunizmus jelszavával felszínen maradni kívánó párt számára Nagy Imre személye köré tematizálni 1956 újraértékelését még önmagában nem volt elégséges feltétele annak, hogy '56 fenyegető élét elvegyék. Nagy Imre szimbolikája ugyanis összetett volt.[198] Nem csupán a küzdelmes reformkommunizmus útját jelképezte, hanem annak az embernek az útját is, aki függetlenül minden politikai hovatartozástól, mártírhalált halt azért, mert részese volt a forradalomnak. „Az elítéltek többsége távol állt attól, hogy rokonszenvezzék a kommunistákkal – emlékszik vissza börtönélményeire Krassó György –, de Nagy Imre kivégzése mindenkit elborzasztott. Az ő személye szimbólum volt. A forradalom, a magyar szabadság és függetlenség szállt a sírba vele."[199]

Nagy Imre mártírhalálával a forradalom mellett való kiállást, a meghurcoltak sorsát, a regnáló hatalom kegyetlenségét, a Varsói Szerződésből való kilépést, a semlegességet deklaráló nyilatkozatával az ország szuverenitásának fontosságát is szimbolizálta. Az MSZMP-nek, ha élni akart a Nagy Imre reformkommunista múltjából adódó lehetőséggel, a fenti asszociációkat a köztudatban el kellett homályosítania. Nagy Imréről és az újratemetésről szóló fentebb idézett 1989. május 26-ai KB-határozat, már e kettős munka (a párt azonosulása Nagy Imrével és Nagy Imre elhatárolása a forradalom nem kívánatos örökségétől) jegyében fogalmazódott meg.

Arról, hogy a párt részéről Nagy Imre személyének újraértékelése milyen mértékben állt pragmatikus alapokon, beszédesek Aczél György február 11-ei KB-ülésen elhangzott szavai: „Nagy Imre az eseményekkel sodródó, szerencsétlen, tragikus sorsú ember volt. Ez tartható azért is, mert akkor elkerüljük az egyiket, hogy anyja hasában áruló volt, és elkerüljük a másikat,

[198] Vö. M. Kiss Sándor: *Közelítések 1956* i. m. 239.

[199] Gyarmathy Katalin – Lévay Jenő (szerkk.): *Szamizdat, 81–89*. Bp., AB-Beszélő, 1990. 391.

hogy ő volt a legmegfelelőbb ember ennek a nagyon nehéz krízisnek a levezetésére."[200] Mindemellett ez az értékelés arra is alkalmas volt, hogy Nagy Imre forradalomhoz való hűségét a sodródással és a tragikus sorssal azonosítsa.

A párt Nagy Imre személyének kiforrott és a nyilvánosság előtt nyilatkozat formájában is vállalt álláspontját két héttel a Nagy Imre-újratemetés előtt, az 1989. május 29-ei KB-ülésen vitatta meg. Horn Gyula a közleménytervezetről megállapítja: megfelelő a nyilatkozat annyiban, hogy „jól méltatja Nagy Imrének a személyiségét, személyiségének, munkásságának bizonyos ellentmondásait, de a hangsúlyt az 1956 előtti időszakot illetően a pozitív elemekre helyezi".[201] Horn azonban kritikát is megfogalmaz a szöveggel kapcsolatban, s e kritika lényege, hogy a közleménytervezet Nagy Imre tragikus sorsában nem láttatja kellőképpen a reformkommunista harcát a sztálinista revizionizmussal. „Dokumentálható tény – mondja Horn Gyula –, hogy Nagy Imre, amit lépett – tehát a Varsói Szerződésből való kilépés deklarálása és a semlegesség meghirdetése –, az a szovjet vezetőkkel egyeztetve történt. [...] És mégis miért lett a sorsa olyan tragikussá, amilyen lett? [...] az ő sorsa, és társainak sorsa egybekapcsolódik – méghozzá nagyon szorosan – azzal a harccal, ami a Szovjetunióban a XX. kongresszus ellen folyt, a visszarendezés érdekében – [...] ennek a revizionizmusnak az oltárán áldozták fel Nagy Imrét."[202] Tehát Nagy Imre halála e Horn-féle értelmezésben nem a forradalom áldozatainak, hanem a sztálinizmus és a reformkommunizmus közti harcban elesett áldozatok szimbóluma.

Grósz Károly számára, akinek a párton belül a keményvonalas érdeket is hangsúlyosan számba kellett vennie, elfogadhatatlan volt Horn javaslata, amely határozottan bűnbakként nevezi meg a párton belül még mindig működő csoportosulást. Hasonló okok miatt Grósz hangsúlyozta, hogy e Nagy Imréről születő nyilatkozat nem jelent pártrehabilitációt: „Kérem, számomra a pártpolitikai rehabilitálás, a jogi és az ezzel együttjáró politikai rehabilitálás nem ugyanaz. Számomra ez két különböző dolog. Ettől

[200] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* i. m. 99.

[201] Uo. 998.

[202] Uo. 999.

Nagy Imre nem lesz az MSZMP tagja."[203] A Politikai Bizottsági ülésen még ennél is világosabban fogalmaz: „...én azt a felfogást vallom [...], hogy a jogi rehabilitáció egyben politikai rehabilitációt jelent, de nem jelent pártpolitikai rehabilitációt".[204] Vagyis Grósz ezzel azt is jelezte, hogy e nyilatkozattal, melyet Nagy Imre újratemetése tett elkerülhetetlenné, Nagy Imre pártmegítélését és ezzel együtt az e kérdés köré szerveződő frakcióharcot nem tekinti lezártnak.

Ehhez kapcsolódóan egy kitérő erejéig előreugrunk az időben. Ugyanis a Nagy Imre-jelszó jegyében zajló frakcióharcnak a *szeptember 1-jei* KB-ülésen volt egy igen fontos felvonása. Az ülés végére időzítve Grósz Károly egy tragikusra hangolt felszólalásban kijelentette: „Nem engedhetjük meg, hogy kiemelkedő történelmi személyiségeinkkel kapcsolatban féligazságok politikai téren önálló életet éljenek, s hosszú időn át befolyásolják a felnövekvő nemzedékek gondolkodását."[205] A kommunista történetírás igazsághoz való hűségének ismeretében kissé cinikusan hangzó nyitómondat után Grósz Károly a bizonyító erejű, szovjet levéltárakból érkező dokumentumokat elővéve közölte, hogy Nagy Imre *Vologya* néven az NKVD ügynökeként tevékenykedett. „...az eddigi adatok szerint Nagy Imre jelentései alapján a magyar emigráció tagjai közül 25 főt tartoztattak le és ítéltek el."[206] Majd árnyalva a sokkoló információ jelentőségét kifejtette: „Az akkori viszonyok között a belügyi szervekkel, a forradalmat védelmező intézményekkel való együttműködés a proletárforradalom őszinte szolgálatának tűnt. [...] Ez azonban nem változtat azon az igazságon, hogy az ügyet különböző módon lehet szolgálni."[207] Összegezve Nagy Imre ügynökvoltának jelentőségét, ezzel zárta felszólalását: „Megkérdezhetik, nem sértjük-e a reformpolitikus, az MSZMP egyik alapító tagjának emlékét az információval. Meggyőződésem, hogy Nagy Imre életútjának megítélésében a döntő nem az, amit most megtudtunk. [...] Tevékenységéből azt tekintjük értéknek, amit a demokratikus szocializmusért és a szocialista Magyarországért tett. Véget kell azonban vetnünk a féligazságoknak. Az összetett, árnyalt kép nélkül a mai politikai

[203] Uo. 1048.
[204] Kenedi János: i. m. 304.
[205] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, II.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 1515.
[206] Uo. 1518.
[207] Uo. 1518.

értékítéletünk nem lehet helyes. Csak ennek birtokában dönthetünk felelősen arról, hogy kit állítunk példaképként a jövő nemzedéke elé. [...] Kérem, a tájékoztatást vegyék tudomásul, és tekintsék letudottnak a megbízatásunkat."[208]

Nagy Imréről a terhelő információk már a temetést megelőzően is Grósz birtokában voltak. Erről ad bizonyosságot a PB 1989. *május 26-i* ülésén elmondott beszéde: „Van még egy kérdés, ami már nem a rendezvényhez [Nagy Imre újratemetéséről van szó] kapcsolódik: Nagy Imre személyével összefügg. Ez már, ha nincs nagy drámai helyzet, ez már a temetés utáni szituáció politikai kezelése az ügynek. Mit kezdjünk ezzel a párton belül és a közvéleményben? Mert a temetés után az érzelmi hullámok lemennek, a tudatiak azonban sokáig jelen lesznek. Nekünk itt ezt a folyamatot valahogy vezérelni kellene. Minden olyan okmányt vagy bármit nyilvánosságra hozni, ami Nagy Imrét kompromittálja, a temetés előtt ízléstelennek tartom, és politikailag károsnak. De főleg ízléstelennek tartom emberileg is. De a temetés után, ha lezajlott minden, és lecsengtek a hangulati elemek, akkor azonban valamilyen jól megkomponált információval a pártmozgalmat orientálni kell. És ezt október 23-ig el kell rendezni."[209] E beszédből az is kiolvasható, hogy a PB-tagok ismerték a Nagy Imrét kompromittáló okmányok tartalmát, hiszen elég volt csak utalni rájuk. Noha a féligazságoktól való óvás és „bizonyos" dolgok sejtetése már az újratemetést megelőzően is folyamatos elemei voltak Grósz Károly, Veres József és mások felszólalásának, a május 26-ai PB-n felvázolt időzítéshez Grósz Károly tartotta magát. A politikai botrány lehetőségét jelentő információkkal Grósz megvárta, hogy lecsengjenek a temetés körüli események. Élve Grósz Károly szóhasználatával, az „akció" célja a „jól megkomponált információval a pártmozgalom orientálása". Azt, hogy ez az „orientálás" egyben a párton belüli erővonalak összecsapását is jelentette, jól jellemzi Berend T. Iván fel-

[208] Uo. 1518. Bár Grósz beszéde elején kifejti, hogy *„nem lenne kívánatos, ha e dokumentumok, akár véletlenül is, idegen kezekbe kerülnének, s azokat az érdekeinkkel ellentétes módon használnák"*. A *Vasárnapi Hírek* 1989. szeptember 3-ai száma, valamint a *Népszabadság* 1989. szeptember 4-ei száma „Ismeretlen iratok Nagy Imréről" címmel részletesen írt Grósz KB-ülésen elhangzott beszámolójáról. Grósz Károly tájékoztatóját teljes terjedelmében nyilvánosságra hozta a *Szabadság* című hetilap 1990. június 15-ei száma, lásd a jegyzőkönyvhöz kapcsolódó 94. lábjegyzetet.
[209] Kenedi János: i. m. 305.

háborodott hozzászólása:[210] „Úgy érzem, hogy ez az egész Nagy Imre-ügy most a párton belül és a vezetésen belül viták egyfajta aduja kíván lenni. Van, aki úgy gondolja, hogy Nagy Imre-ügyben manipulált módon összeválogatott [...] dokumentumokkal csapást lehet mérni a reformszárnyra, vagy mindazokra, akiknek Nagy Imre egyfajta zászló vagy irányjelzés. [...] Nem a reformszárny, hanem az egész párt választási lehetőségeit ássa alá. [...] Én azt javaslom a Központi Bizottságnak, hogy úgy kezelje ezt az egész Nagy Imre-kérdést, hogy most messzemenően ki kellene kapcsolni a választásokig terjedő egész időszakban. [...] nem foglalkozni most ezzel az üggyel, mert öngyilkos politikát folytatunk vele."[211]

Grósz Károly metsző határozottsággal fogalmazva zárta le az ügyet: „Az ezzel kapcsolatos sandaságot nem fogadom el és visszautasítom. Nem törlesztek senkinek, bár lenne kiknek törlesztenem, de nem természetem. [...] Ugyanakkor nagyon nehezen tudok megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy önök közül sokan csak a féligazságokat szeretik, lehetőleg azokat a féligazságokat, amelyek saját koncepciójukat igazolják. [...] Ebből következik a következő tétel, hogy nem maszek kezdeményezés a Nagy Imre-anyag összegyűjtése [...] én márciusban Gorbacsovot kértem személyesen, hogy segítsen az ügyben. [...] Tehát rosszindulatúnak és hamisnak tartom azt a beállítást, amelyhez valami politikai szándékot, rosszindulatot vagy törlesztést tételez fel részemről. Semmi mást nem tettem, mint teljesítettem a testület határozatát. [...] Egyet úgy mellesleg még szeretnék megjegyezni. Nemcsak a magyar párt kérte a szovjet vezetéstől az okmányokat, a csehszlovák párt is és a Német Demokratikus Köztársaság pártja is. [...] Nem tartom olyannak ma a csehszlovák és az NDK viszonyt, hogy eleve kizárná, hogy esetleg ab-

[210] Grósz Károly Nagy Imréről szóló felszólalására Berend T. Iván volt az első, aki érdemben reagált, de erre csak a következő 11 nappal később tartott KB-ülésen került sor. Meglepő, de Berend T. határozottan elutasító felszólalásáig a KB tagjai lényegében szó nélkül hagyták e nem kis horderejű kérdést. Egyedül Juscsák György értetlenkedő hozzászólása érintette a Nagy Imréről szóló kompromittáló információkat: *„Többször megértem én is már ebben a teremben mint a központi bizottsági tag, hogy néhány kérdést, amelynek végül is máshol, szűkebb körben zajlottak le az előzményei, utalok itt vissza az előző, mondjuk a Nagy Imrével kapcsolatos kérdésre, hogy bizonyos információk már voltak, felelős vezetők, általunk felelős vezetőknek tartott emberek birtokában, és mégis kivárták a megfelelő pillanatot, amikor Nagy Imrét itt piedesztálra emeltették velünk, nem akarok személyesedni..." A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, II.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 1527.

[211] Uo. 1627-1628.

ból a forrásból ne kerüljön ki az okmány."[212] Nagy Imre ügynökmúltja nem vált tehát a közvélemény előtt is felhangosított, a reformszárnyat megbénító botránykővé. De – ebből adódóan vagy nem – Nagy Imre személye nem lett a reformpárt szellemi hagyományainak agyonhangsúlyozott forrásvidéke. Az ő emlékét nem az MSZP, hanem sokkal inkább (és nem kizárólagosan) az SZDSZ emelte emblematikus példaképei közé. Mindenesetre ez a rövid közjáték előrevetítette a jövő politikai játszmáiban megjelenő új elemet, az ügynökmúlt fellebbentésének aduját. E kitérő után visszatérünk az 1989. május 29-ei KB-üléshez, ahol a Nagy Imre újraértékeléséről szóló nyilatkozatot és ezzel összefüggésben a kérdéssel kapcsolatos párt-taktikát vitatták a tagok. Katona Imre egy nagyon fontos észrevételt tett a temetéssel kapcsolatban: „Ez a temetés nem egyszerűen Nagy Imre temetése. [...] Ha nem is névleg, de szólni kell azokról a diákokról, fiatalokról, akik – ismeretes – abban az időben a megtévesztésből, lelkesedésből, szintén életüket vesztették."[213] Szép gesztus a párt részéről, de a felszólalás folytatása már azt is érzékelteti, hogy itt nem csupán a lelkiismeret szólalt meg Katona Imréből, hanem a pragmatizmus is. „Ha megbékélésről beszélünk, akkor véleményem szerint itt *gyűjtőfogalommal* ezekről is kellene szólni valamit. Ez mindjárt más jelleget ad az egész szövegnek. Tudniillik – akkor kerül előtérbe az, hogy ugyanakkor méltatás mindazok felé, akik az ellenforradalmi erőkkel szemben felléptek, és ha úgy tetszik, a másik oldalon harcoltak, és életüket vesztették. Mert a megbékélés szelleme ezt kell hogy tükrözze. Ha ezt nem tudjuk *összehozni*, akkor nincs megbékélés, megbékülés. Ha ilyen *gyűjtőfogalommal csináljuk ezt*, és ezzel összefüggésben akkor ez *felment bennünket* az alól, hogy itt részletekbe menően, ilyen vagy olyan [mélyebb] értékelést adjunk."[214] [kiemelés Sz. N. – R. A.] Ezekben a mondatokban megjelenik a párt 1956 kezelésével kapcsolatos taktikájának egy másik eleme, amely azt a szegmensét érinti a kérdésnek, ahol nem Nagy Imre és a reformkommunizmus kerül előtérbe, hanem a forradalom és az utca. Ekkor lépnek elő a sorok közül a párt halottai és a forradalomban megbúvó csőcselék és a köztörvényes bűnök.

„...és valóban, mindkét oldalon meghaltak, a nemzeti megbékélés jegyében egy kis *politikai remekművet* kellene fogalmazni" – összegzi ezzel

[212] Uo. 1660.

[213] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 1050.

[214] Uo. 1050.

kapcsolatban Berend T. Iván a Nagy Imréről kiadandó nyilatkozat küldetését. Mindemellett mint a tudomány embere, fontosnak tartja a KB-ülés tagjai előtt tisztázni, hogy: „ez nem tudományos feladat, nem történészkérdés, egyáltalán egyetlen mondatában sem az; ez egy politikai állásfoglalás". E sorok is jelzik, hogy nem a történelmi igazság jelentette a nemzeti megbékélés ideológiájának alapját. De akkor mi jelentette a nemzeti megbékélés alapelemét?

A forradalom „mezítlábas" áldozatai ugyan a megtorlás következtében hasonló sorsban részesültek, mint a miniszterelnök, de fontos, hogy e két áldozat szimbolikája külön értelmeződjék. Aminek a rehabilitálása megtörténik, az Nagy Imre áldozata, nem a forradalmároké. Ennek hangsúlyozása a párt számára nagyon fontos volt, ugyanis a megbékélés politikájának egész logikáját erre építette. A hatalom elismeri, hogy Nagy Imrével szemben történtek törvénytelenségek, a hatodik koporsó azonban üres.[215] A temetés pillanatában a hatodik koporsó halottai még köztörvényes bűnökért elítélt emberek. Az 1956-os „ellenforradalommal" szemben fellépő munkásmozgalom halottainak koporsója azonban nem üres. Ennek hangsúlyozása a forradalmárok bűneinek deklarálásáról is szól.[216] Ebből a megközelítésből nézve a megbékélés jegyében tett gesztusok kölcsönösek. „...a párt a tiszteletadásról nem hiányozhat. Ez elkerülhetetlen, hogy ott legyünk. Ugyanis, ha az egész a nemzeti megbékélés jegyében folyik le, a megbékítőnek ott kell lennie, mert különben az egésznek nincs értelme"[217] – vonja le e logika mentén a következtetéseit Eötvös Pál.

E „megbékélés-politikára" épített kommunikációnak egy fontos eleme volt a *Népszabadság*ban megjelenő levélváltás, amely Mező Imre özvegye

[215] M. Kiss Sándor: *Közelítések 1956* i. m. 239.

[216] Jól jellemzi ezt a megközelítést Hollán Zsuzsanna felszólalása a Nagy Imre újratemetését értékelő KB-ülésen, ahol Tóth Ilona gyilkosságát hozza fel példaként: *„Azért nem lehet elfeledkezni azokról, akik kommunista módon kiálltak, és azoknak a minősített gyilkosait [sic!], mert azért a 300 mártír között minősített gyilkosok is voltak: ott volt az a szigorló orvosnő is, aki intravénás benzinnel ölt, amit én nem tudok elfelejteni, mert fiatal orvosként számomra ez egy olyan megrázó dolog volt, hogy egy orvosnak egyszerűen nem lehet így viselkednie! Az orvosoknak mindenkor és minden betegen segítenie kell! Egy orvos nem ölhet, nem gyilkolhat! Ez minősített gyilkosság." A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, II.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 1351. Vö.:Kahler Frigyes: Az Igazság Canossa-járása, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014. 71–81.

[217] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 1043.

és Vásárhelyi Miklós között zajlott. „Ez a két ember szimbolizálta a megbékélés autenticitását",[218] ahogy azt egy 2000-ben megjelent monográfia megállapítja: Mező Imréné, akinek férje a pártház ostromának halottjaként lett koronatanúja az '56-os „ellenforradalom" kegyetlenségének, nyílt levelében egyetértését fejezte ki, hogy „Nagy Imre és társai temetésének napja legyen a kegyelet és a nemzeti megbékélés napja. [...] A megbocsátás útját, azt hiszem, nehezen tudjuk egészen végigjárni. [...] Azokat támogatom, akik a békesség, a kéznyújtás, az együtt haladás őszinte szószólói. Erre kötelez a gyerekeinkért, unokáinkért, az ország jövőjéért viselt felelősség."[219]

Vásárhelyi válaszlevelében nagyra értékelte e gesztust, majd Nagy Imre és Mező Imre közötti azonosságra figyelmeztet, végül így fogalmaz: „egyetértek Önnel, legyen június 16-a a gyász és a kegyelet, az emlékezés és a megbékélés napja. És akkor a tisztesség arra kötelez, hogy ezzel szívünkben lerójuk tiszteletünket Mező Imre előtt."[220] A hatalom és a forradalom áldozatai közötti megbékélés egy következő felvonásaként tervezték a TIB részvételét a Mező Imre és társainak emléke előtt tisztelgő őszi koszorúzáson. E tervezésbe enged betekintést a PB június 13-ai ülésén zajlott párbeszéd:

„Jassó Mihály: [...] A budapesti PB-n született az egész ötlet a Mező Imrével kapcsolatban. Nem a levél, a levél már itt alakult. [...] A Mező néni egyébként csodálatos módon viszonyult az egészhez. Hát az megható, ahogy ezt az egészet kezelte, s azt hiszem hatása olyan lett, ahogy azt mi elképzeltük [...]

Grósz Károly: Jó a Vásárhelyi válasza is, nagyon szép, politikus. [...]

Jassó Mihály: ...egy gesztus, ha ősszel eljönnek a Mező Imre megkoszorúzására, az megint egy újabb folyamatot indíthat el. [...]

Nyers Rezső: A Hegedüs B. azt mondta, hogy ő azon dolgozik innentől, hogy az őszi koszorúzáson...

(?) elvtárs: Helyes. És akkor azt már együtt csinálhatjuk [...].

Jassó Mihály: [...] Én azt tartanám egy továbblépésnek, ha a TIB az őszi itteni koszorúzásra nem tagadná meg a részvételt. Meg fogjuk hívni, ha még mi leszünk ott.

(?) elvtárs: Hát de valaki csak lesz ott.

Grósz Károly: A párt az lassabban oszlik fel, te!"[221]

[218] György Péter: *Néma hagyomány*. i. m. 242.

[219] *Népszabadság* 1989. június 8., 1.

[220] *Népszabadság* 1989. június 13., idézi Kenedi János: i. m. 351.

[221] Kenedi János: uo. 351.

Koncepciós perek felülvizsgálata

Központi kérdés volt a párt számára, hogy a kommunista rendszer szerkezeti elemeit jelentő koncepciós perekkel és törvénytelenségekkel kapcsolatos „történelmi igazságtétel" határait hogyan lehet kézben tartani.[222] A kérdés súlyát és az ezzel kapcsolatos nehézségeket jól jellemzi a KB 1989. február 20-21-én tartott ülésén zajló szenvedélyes és olykor személyeskedésig fajuló vita. Fejti György terjesztette elő a február 7-ei PB-ülésen elfogadott javaslatot, miszerint a PB „a büntetőperek számbavételével kapcsolatos pártpolitikai feladatok ellátása céljából bizottság működését tartja szükségesnek", hogy az 1945 decembere és 1962 közé eső időszak pereit, amelyeknél „nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy koncepciós elemeket tartalmaznak", felülvizsgálja.[223] Fejti hangsúlyozta, hogy a mérlegelés elsősorban politikai szempontból és csupán másodsorban jogi szempontból történne, „hogy bizonyos politikai és jogi tanulságokat *önmagunk* [kiemelés Sz. N. – R. A.] számára levonjunk." „Úgy tűnik, fogalmaz Fejti, „hogy érdemes vállalni azt a politikai kockázatot, ami azzal jár, hogy ennek a kérdésnek a rendezéséhez hozzákezdjünk, tudniillik, nagyobb a kockázata mindenféle vélt vagy valós elhallgatásnak ebben az ügyben."[224] A vita hevében már kevésbé szabatosan fogalmazva: „...itt is a körmünkre égett valami. Film van, tv-ből, csapból csorog, csak éppen nem tudom, hogy mi történt, és hogy ezt az egész problematikát hogyan lehet politikailag és jogilag kezelni."

Grósz Károly a javaslat jelentőségét az alábbiakban foglalta össze: „Mi csak arra kérünk döntést, »csak«-ot tudatosan fogalmaztam, hogy legalább tájékozódjunk és tudjuk, hogy mit kell elintézni." A dolog tétjét jól érzékelteti Grósz Károly kissé komikusnak ható felszólalása, melyben a sorok között a nyugalmas öregkora felőli aggodalmai is kiolvashatók: „egy év múlva nyugdíjba megyek, és nem tudom, hogy mi van ezekkel az ügyekkel. Nem egyéni

[222] Kahler Frigyes i. m.

[223] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* i. m. 406.

[224] Uo. 392. Fejti György előterjesztésében kilenc nagyobb tárgykörben javasolta a felülvizsgálatot: a Magyar Közösséggel és a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párttal összefüggő perek, a nagy gazdasági perek, a katonatiszti perek, a szociáldemokrata perek, az egyházi perek, az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos perek, a jugoszláv perek, a szabotázsperek ügyében, valamint ezekkel a kérdésekkel párhuzamosan külön foglalkoznának a kitelepítésekkel és internálásokkal.

kíváncsiság hajt ebben, szeretném világosan megmondani! De ez a vezetés felvállal egy olyan terhet, ami mögött nem tudja, hogy mi a tartalom."[225]

Aczél György a vitában pánikszerű kirohanást intézett a javaslattal szemben, mondván, hogy egy ilyen felülvizsgálat az esetek többségében alaptalan vádakra épülő, személyeskedő bűnlajstromokkal árasztja majd el az amúgy is sokat szenvedett hozzátartozókat, ami embertelen eljárás lenne. Úgy gondoljuk, Aczél szavai mögött nem csupán az áldozatok hozzátartozóiért való őszinte aggódás húzódott, talán sokkal inkább a perek felülvizsgálata után felmerülő kérdés, a törvénytelenségekben szerepet játszók személyes felelősségének és felelősségre vonhatóságának a kérdése.

E probléma feletti aggódás rejlik Vajda György kérdése mögött is, de e kérdésben már felsejlik a megoldás egy lehetséges iránya is: „Nem lehetne-e kettéválasztani ezt a kérdést úgy, hogy elválasztani a jogi rehabilitációt a peranyagok tételes áttekintésétől?"[226] Kulcsár Kálmán vázol fel a vitában egy olyan eljárást, mely alkalmas lehet e probléma orvoslására: „Tehetünk majd egy olyan javaslatot [...], hogy ezeket az ügyeket úgy zárjuk le, hogy meghatározott perkategóriákban az ártatlannak bizonyult vádlottakat törvény által rehabilitáljuk. Tehát semmi módon ne kerüljön sor újbóli bírósági tárgyalásra. Megállapítjuk, hogy x perkategóriákban vagy perekben elítéltek ártatlanok, vagy megalapozatlanul ítélték el őket – valamilyen ilyen kifejezést használunk –, és talán ez lenne a legjobb módja annak, hogy semmifajta módon ne bolygassuk föl azokat az eseményeket, amelyekben ezek az emberek részt vettek vagy elszenvedtek."[227] A PB által javasolt politikai elemzést végző bizottság felállítását a KB-ülés e vitája után elfogadták, amely hivatalosan a kormány megbízásából működött.

A kérdéskör jogi rendezésének kereteit már nem a párt, hanem a Minisztertanács kezdeményezte, igyekezve minél inkább eltávolodni a párt közvetlen irányítása alól, illeszkedve a politikai átalakulás azon irányába, hogy a párt és kormány egymástól mind inkább függetlenül működő, önálló testületté váljon. Itt azonban egy megjegyzés erejéig fontos hangsúlyoznunk, hogy ez a tendenciózusan deklarált intézményi önállóság semmiképpen sem jelentett „jogállami" függetlenséget. A rehabilitáció előkészítésében igazságügy-miniszterként fontos szerepet játszó Kulcsár Kálmán az alábbiakban

[225] Uo. 396.

[226] Uo. 395.

[227] Uo. 397.

foglalta össze a kormány intézkedéseit: „A kormány kezdeményezte Nagy Imre és vádlott-társai ügyében a *törvényességi óvás* [kiemelés Sz. N. – R. A.] benyújtását, az 1956. évi eseményekkel kapcsolatban lefolytatott, majd egyes nagy koncepciós perekben, illetőleg az 1945 és 1963 közötti törvénytelen perekben elítéltek ügyeinek törvényességi felülvizsgálatát, a megalapozatlan ítéletek törvénnyel való *semmissé tételének* [kiemelés Sz. N. – R. A.] céljával."[228]

Mit takar e két különböző jogi eljárás és milyen politikai következményei vannak e különbségeknek?[229] A törvényességi óvást, amelyet a legfelsőbb ügyész emelhetett, az 1951-ben elfogadott polgári perrendtartás vezette be, megteremtve ezzel a jogerősen elbírált ügyek felülbírálhatóságának lehetőségét.[230] A törvényességi óvás esetében az ítélet és a hatályban levő törvények összeférhetetlenségét, valamint a tényállás és az ítéletre vonatkozóan abból levont következtetések tarthatatlanságát kell bizonyítani. A törvényességi óvás tehát bizonyos fellebbezés, amely nem jelent perújrafelvételt, vagyis nem teszi szükségessé a bírósági szakasz előtti anyagok vizsgálatát, új ítélet kimondását, csupán hatályon kívül helyezheti a megkérdőjelezett ítéletet.

Az 1989–2000 között hatályba lépő négy semmisségi törvény[231] – lényegüket tekintve a fent idézett vita során Kulcsár Kálmán által megfogalmazott javaslat formába öntése – a kommunista diktatúra politikai, erkölcsi és jogi visszaéléseit volt hivatva orvosolni olyan módon, hogy a konkrét bírósági eljárások felülvizsgálata nélkül a törvény által meghatározott kategóriába tartozó eljárásokat meg nem történtnek, semmisnek tekinti, felmentve

[228] Kulcsár Kálmán: *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon, 1988–1990.* Bp., Akadémiai Kiadó, 1994. 136.

[229] Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Kahler Frigyesnek, akinek magyarázó jegyzetei nagy segítséget nyújtottak a probléma értelmezésében.

[230] Az eljárás 1992-ig volt hatályban, amikor az Alkotmánybíróság mint a jogállamisággal ellentétes jogintézményt megszüntette.

[231] Első semmisségi törvény: 1989. évi XXXVI. törvény az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról.
Második semmisségi törvény: 1990. évi XXVI. törvény az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról.
Harmadik semmisségi törvény: 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról.
Negyedik semmisségi törvény: 2000. évi CXXX. törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról.

ezzel a vádlottakat minden jogi, morális és politikai hátrány, illetve megbélyegzés alól. Miután a törvénytelenségeket elszenvedők száma több százezer, ez az eljárás nehezen megoldható gyakorlati problémákat is áthidalt. Ugyanakkor a semmisségi törvény a magyar igazságszolgáltatás szerveit felmentette a konkrét eljárások törvényességi szempontból való vizsgálatának kötelezettsége alól. A semmisségi törvények „kollektív" ítéletet mondanak egy politikai rendszer és annak eljárásrendje felett, de e gesztussal egyben az egyénre szabott, jogi következményekkel járó vizsgálatok kötelezettségét is lesöprik az asztalról. E kollektív arctalanságban a rendszerben játszott személyek felelőssége nem körvonalazódik, a kommunista rendszerben alkalmazott hatalomtechnikai eljárások, a jogi visszaélések mechanizmusai büntetőjogi szempontból nem kerülnek elemzés tárgyává. A rendszerváltozás során alkalmazott rehabilitációs eljárások hiányosságait és fonákságait Kahler Frigyes és Zinner Tibor munkáikban alaposan elemezték.[232] Kahler Frigyes mutatott rá, hogy az egyéni vizsgálatok ellehetetlenítése azt is jelentette, hogy a hatalom részéről felhánytorgatott ellenforradalmi tendenciák és bűnök – mint például Tóth Ilonával szemben gyakran emlegetett gyilkossági vádak vagy a pártház ostromával kapcsolatos atrocitások – konstruált volta sem tisztázható jogilag.[233]

Mindemellett azzal az eljárással, hogy „az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések" az 1989. évi XXXVI. törvény alapján egy tollvonással nyertek jogorvoslatot, Nagy Imre újratemetésének hatodik koporsója egy egyszerű gyűjtőfogalommá vált. Azzal, hogy a törvényességi óvás címén kizárólag a Nagy Imre-perben történt meg a bírósági eljárás felülvizsgálata, az

[232] Kahler Frigyes: *Az Igazság Canossa-járása.* Lakitelek, Antológia 2014.; Kahler Frigyes: „Lex Tóth Ilona" In: *Büntetőjogi Tanulmányok,* XI. Veszprém, MTA VEAB, 2010. 35–38; Zinner Tibor: Emlékfoszlányok az első semmisségi törvényhez vezető útról és göröngyeiről. In: *Rendszerváltás, 1989.* Lakitelek, Antológia, 2014. 195–236; Zinner Tibor: Qui prodest? In: *Büntetőjogi Tanulmányok,* X. Bp., Magyar Közlöny Lap és Könyvkiadó, 2009. 23–40; Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény hátteréhez. In: *Büntetőjogi Tanulmányok,* III. Bp., Kairosz, 2002. 84-85; Zinner Tibor: Miért volt szükség a négy semmisségi törvényre? In: *Büntetőjogi tanulmányok,* XI, i. m. 16.

[233] A történészi kutatások nem támasztják alá a kommunista legendáriumokat: Tulipán Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban.* Bp., Argentum, 2012.; Speck István: *A Sziklai-ügy. Budakeszi, 1956.* Budakeszi, Budakeszi Kultúra Alapítvány, 2011.; M. Kiss Sándor – Kiss Réka: *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma.* Bp., Kairosz, 2007.

„ötvenhatosok" arctalan tömegéből egyedül Nagy Imre és társai emelkednek ki, '56 programadó vezéreivé avatva ezzel őket. „Megkezdődött a forradalom kisajátítása és a »hatodik koporsó« kirekesztése"[234] – fogalmaz Kahler Frigyes.

A KB 1989. május 29-ei ülésének legvégén Grósz Károly felolvasta Kádár János Központi Bizottsághoz intézett levelét. „Alulírott, arra kérem a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságát, hogy a Nagy Imre-ügy *bírósági kivizsgálását* szorgalmazza. A történelmi vizsgálatok már folynak. Az 1958. évi ítélet 31 esztendeje, az akkori jogi és törvényszerűség alapján folyt le. Kérem, vizsgálják felül ez ügyben saját szerepemet, beleszóltam-e a vizsgálatok(ba), beleszóltam-e az ítéletbe stb. Amennyiben a bíróság meghallgat, a legjobb tudomásom szerint minden kérdésre válaszolok. Amennyiben a bíróság bűnösnek tart, úgy azt mondja ki. Ha nem vagyok (bűnös), úgy kérem a Központi Bizottságot, hasson oda, szűnjenek meg a személyemet illető [inszinuálások] célozgatások. Fáradságukat előre köszönöm. Elvtársi üdvözlettel. Kádár János."[235]

Grósz Károly e levelet a következőkben kommentálta: „Tisztelt Elvtársak! Kötelességem volt a levelet a Politikai Bizottság megbízásából Önökkel megismertetni. Nem javaslok intézkedést. A bírósági ügy, illetve annak felülvizsgálata folyik. Arra mi ne adjunk sem az ügyészségnek, sem a bíróságnak megrendelést, hogy Kádár János személyét [itt] vizsgálják, nincs rá alap. Erre csak akkor kerülhetne sor, ha nem fellebezés vagy törvényességi óvás, hanem *perújrafelvételre kerülne sor* [kiemelés Sz. N. – R. A.]. Akkor meg óhatatlanul, törvényszerűen együtt jár ezzel. De nincs indok arra, hogy itt mi ilyen vizsgálatot kezdeményezzünk. Tehát kérem, hogy vegyék tudomásul ezt a levelet..."[236]

Grósz Károlynak Kádár János levelére adott válasza – és válaszának az az intenzitása, ahogy azzal a kérdést minden vita vagy hozzászólás nélkül elintézettnek tekintette – érzékelteti, komoly tétje van annak, hogy a Nagy Imre-per felülvizsgálata milyen jogi eljárás formájában történik. A dolog lényegére Fejti György egy igen fontos bizottsági ülésen megfogalmazott

[234] N. Pál József: A hatodik koporsó. in: *Hitel* 11/7 (1998) 100-106.

[235] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* i. m. 1054.

[236] Uo. 1055.

kérdése érzékletesen mutat rá: „A jogállamiság nézőpontjából, tehát a mai eszünkkel, mai filozófiánkkal kell felülvizsgálni ezt a pert, vagy pedig a pártállamiság filozófiájával, tehát azzal, amiben ez történt?"[237] A törvényességi óvás az utóbbira nyújt lehetőséget, hiszen ott az ítélet semmissé tétele a tényállásból levont következtetések tarthatatlanságára vagy a megállapított tényállások megalapozatlanságára épül. A levont következtetésekben keresi a logikai hibát, a tényállások megállapításakor elkövetett hiányosságokat, visszaéléseket vizsgálja. A tényállást azonban nem vizsgálja újra, nem indít tehát újabb nyomozást, nem keresi a tárgyalt eset más megközelítéseit. „Tehát nem Nagy Imre szerepét kell megítélni, hanem azt, hogy az a tényállás, ami alapján az ítélet született, az jogilag megalapozott-e"[238] – magyarázza Fejti György a KB május 8-ai ülésén a Nagy Imre és társai elleni büntetőeljárás felülvizsgálatának kapcsán a törvényességi óvás lényegét.

Hogy milyen mértékben a rendszeren belüli, annak logikájára épülő és a rendszer egészének felelősségét nem firtató eljárásról van szó, bizonyítja, hogy azt maga a kommunista diktatúra hozta létre, és számos '56-os perben ezzel az eljárással hoztak felmentő ítéletet.

Jelen esetben a Nagy Imre-per törvényességi óvással való felülvizsgálata megteremtette annak a lehetőségét, hogy Nagy Imre és társainak perében hozott ítélete semmisnek volt tekinthető anélkül, hogy az a személyes felelősség kérdését felvetette volna, akár Kádár János, akár más esetében. Grósz Károly ezért ódzkodott olyan határozottsággal egy perújrafelvételre alapuló eljárástól, hogy egy mozdulattal elintézte Kádár levelét. „[A Nagy Imre-ügyben] nagyobb lenne jogilag az indokoltsága a perújrafelvételnek – mondja Grósz Károly a május 16-ai PB ülésen. – Perújrafelvétel azonban mindenki *egyedi kihallgatását* [kiemelés Sz. N. – R. A.] jelenti, aki akkor, azon a tájon valamilyen szerepet a közéletben betöltött, és ehhez szerepe lehetett. Tehát Biszku Bélától Fock Jenőig, meg hát nem tudom kikig személyes kihallgatás."[239] És pontosan ez az, amit mindenképpen el kell kerülni. Hogy miért, azt Németh Miklós és Grósz párbeszéde kertelés nélkül érzékel-

[237] MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-ai ülésén, MNL OL 288. f. 62./4. ő. e.

[238] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 872.

[239] PB május 16. = „Az idő nem nekünk dolgozik" – Magyar és szovjet pártdokumentumok. *Beszélő* 4/10 (1999) 90. Online elérhetőség: http://beszelo.c3.hu/99/10/10doksi.htm (utolsó letöltés: 2014. 11. 18.)

teti: „Németh Miklós: Jaruzelski és Rakowski [...] azt mondja, [...] teljesen egyértelmű, hogy Nagy Imre politikai gyilkosság áldozata volt. [...] Grósz Károly: Persze. Ehhez kétség sem fér. Ez a megállapítás így pontos. Politikai gyilkosság áldozata lett. Ez egy dolog. Meg más dolog, hogy itt, ha ezt az ügyet elkezdjük piszkálni, hogy mi minden jön itt felszínre."[240] Fock Jenő a már fentebb említett bizottságban történt hozzászólása még árnyaltabban fogalmazza meg a perújrafelvételtől való félelem mögött megbúvó motivációt: „Mért nem 57-ben történt a Nagy Imre-per, mért 58-ban. És ha ezt megnézik, akkor kimondom, nekem meggyőződésem, hogy politikai gyilkosság volt Nagy Imre kivégzése. Politikai gyilkosság volt. Ha 57-ben történik a per, és itt jön nekem, hogy rehabilitálás vagy felülvizsgálat, akkor valamenynyi időre elítélték volna őket ezért, azért, amazért, de nem úgy, hogy 53-ban *összeesküdtek* ellenük [kiemelés Sz. N. – R. A.]. Mert ez én szerintem dokumentálhatatlan, nem igaz. Politikai gyilkosság volt minden szempontból. Olyan szempontból is, hogy példát mutatni, de olyan szempontból is, hogy bosszút állni. [...] Én még sehol ezt nem mondtam, itt ebben a szűk körben megmondom."[241] Fock Jenő mondatai kapcsán visszautalunk a könyv elején felvázolt '56 értelmezéséről szóló párthatározatra. Fock szavai jól érzékeltetik az 1956 decemberi párthatározat felelősségét '56 megtorlásában, amely a haza külső és belső ellenségeinek összeesküvésére alapozott ellenforradalmi tételmondattal a számonkérésnek egészen más lehetőségeit nyitotta meg a hatalom előtt, mint a megtévesztett elemeket és az eseményeket uralni nem tudó politikusok ellenforradalmi verziója.[242]

1989 áprilisában, már elkerülhetetlen volt, hogy ezek a mondatok ne csak egy titkosított pártülésen hangozzanak el, hanem a nyilvánosság egyes

[240] Uo. 90.

[241] MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-ai ülésén, MNL OL 288. f. 62./4. ő. e.

[242] Részlet az MSZMP PB javaslat KB-nak a Nagy Imre temetésével kapcsolatos KB-közleményre: *„Példamutató az a kiállás és elvi szilárdság, amellyel* [Nagy Imre] *az 1953 júniusában kidolgozott új irányvonalat védelmezte. Amikor 1956-ban visszakerült a miniszterelnöki tisztségbe, nagyon bonyolult körülmények között kellett tevékenykednie: egyszerre kellett küzdenie szektás-dogmatikus ellenfeleivel, a fegyveres harcok megfékezésével, a restaurációs, retrográd törekvésekkel. Koalíciós kormányának tagjaitól, de párton belüli híveinek zömétől sem kapta meg azt a segítséget, mellyel a szocializmusellenes jelenségek erősödésének gátat tudott volna vetni, s ezekhez maga is hozzájárult határozatlanságával. Sok szempontból tévedett politikája nemzetközi feltételeinek és követelményeinek megítélésében."*

berkein belül is, sőt olyan dokumentumok, amelyek ezeket az állításokat alátámasztják, belátható időn belül kutathatóvá váljanak. Ez is a rendszerváltozás következményei közé tartozott. Az azonban nem volt mindegy, hogy egy ilyen következtetés levonása milyen következményekkel jár. Azzal, hogy a kérdés jogi következményekkel járó rendezése a törvényességi óvás formájában történt, ahol a tényállást tényként kezelik, a Nagy Imre-per hátterének tisztázása kikerült a bíróság hatásköréből. A feladat ilyenformán a történészekre hárult, ahol a meghozott „ítéletek" még a Fock Jenő által megfogalmazottaknál is terhelőbbek lehetnek akár, de büntetőjogi következménye – az elemzett szereplőkre nézve legalábbis – nincs.

A múlt árnyainak jogi úton történő „kezelése" kézben tartható volt tehát, de egy újabb feladatot jelentett a közvéleménnyel elfogadtatni, hogy hunyjon szemet a történtek felett. A Nagy Imre temetését megelőző KB-ülésen Horn Gyula a rendszer működtetésében szerepet vállaló szereplő nézőpontjából így fogalmazta meg a „történelmi igazságtétellel" kapcsolatos politika lényegét: „Kétségkívül tény [...], hogy voltak, akik kötelességüket teljesítették, voltak, akik ezen kötelességüket túlteljesítették azokban az időszakokban vagy azokban az eseményekben, ilyen vagy olyan formában. Ma nem ezeknek a számonkérésére van szükség. Ezt azért is fontosnak tartom az általános politikai helyzet szempontjából, mert nagyon sokan vannak azok egyfelől, akik ma nagyobb reformerek, mint valaha voltak, többen vannak ebben a teremben, akik akkor is felemelték a szavukat, amikor ez nem volt dicséretes, [...] de azért meg kell mondanom, hogy mindannyian, egyikünket sem kivéve, mi is szolgáltuk mindannyian a rossz politikát. Kivétel nélkül. Mert ha nem akartuk volna szolgálni, akkor akár pártapparátusbeli, akár más tisztségeket is fel kellett volna ajánlani. Tehát itt a tetemrehívásra vagy felelősségre vonásra gyakorlatilag, akik részt vettek ennek a politikának a szolgálatában, ezek mind alapot adnának erre, ilyen úton nem lehet haladni. Sem azon az úton, hogy akarok, de csak félig-meddig, igazságot szolgáltatni, sem azon az alapon, hogy elindul egy boszorkányüldözés vagy tetemrehívás. [...] Tehát a párt politikája ebben a helyzetben csak egy irányba mutathat. [...] „Nagyon lényegesnek tartom [...], ezt hangsúlyozzuk mindenütt, itt megbékélésre hívunk, méghozzá olyan megbékélésre, amely kizárja a tetemrehívást."[243]

[243] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* i. m. 1000.

A „megbékélés" – amelyről már korábban is szóltunk – állt az MSZMP ideológiai rendszerkorrekciós-politikájának középpontjában. Nagy Imre temetésének előkészítése már e jelszó jegyében zajlott. Ennek a politikai lényege tömören annyit jelentett, hogy a hatalom elismeri: a rendszer, amit működtetett, történelmi bűnöket követett el, és fejet hajt az áldozatok előtt, a társadalomtól azonban elvárja, hogy a megbékélés jegyében ezzel elégedjen is meg. Aki ezt az alkut nem fogadja el, akár balról, akár jobbról vagy bármilyen más politikai irányból, szélsőséges csoportosulásként lesz definiálva.

Nagy Imre újratemetése, amelyet a párt nagy igyekezettel próbált a megbékélés emléknapjává deklarálni, egyben premier előadása is volt a megbékélés politikájának.

*

„Ha rosszak az idegeink, akkor nem fogjuk kibírni."[244]
Grósz Károly, PB-ülés, május 26.

Az újratemetés előkészítését óriási figyelemmel és nem kis aggodalommal kísérte a párt. Az esemény operatív előkészítése minden bizonnyal a rendszer történetének legalaposabb és legnagyobb apparátust megmozgató állambiztonsági feladata volt. A temetésben részt vevő civil és politikai szervezetek ellenőrzését képletesen jellemzi, hogy a június 1-jei Intézkedési Terv több mint 60 ügynököt nevesít, akikkel az operatív és megelőző intézkedésekben számolnak. A rendezvény operatív biztosításához pedig igénybe vették az Állambiztonsági Szerv teljes SZT-állományát. Az operatív helyszínbiztosításhoz „álló-figyelő-portya" szolgálatot hoztak létre, melynek keretében háromfős brigádokat alakítottak ki, hogy „átfogják a Hősök terének egészét". Majd a rendezvény végeztével gyalogosan és tömegközlekedési eszközön „kísérjék el" a tömeget a négy fő elvonulási irányba.[245]

A temetés előtti utolsó KB-ülésen kézzelfogható volt a feszültség, és alig akadt hozzászólás, amelyik így vagy úgy ne fejezte volna ki aggodalmát a temetés kiszámíthatatlan következményei kapcsán. „Alig két hét van a temetésig. Meggyőződésem szerint ez nagy erőpróba lesz a társadalom, a párt, a rendszer, a belső viszonyaink szempontjából"[246] – fogalmazott Horn Gyula.

[244] Kenedi János: i. m. 306.
[245] Uo. 321–330.

A temetés állambiztonsági előkészítése bizonyítja, hogy mennyire komolyan vette a párt a temetésben rejlő veszélyeket, és a befolyásolás irányai szemléletes képet adnak arról, hogy a '89-es átmenet időszakában mitől féltek, milyen tendenciákat igyekeztek elkerülni, és milyen irányba próbálták vezetni a társadalmat.

A KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. április 28-ai ülésének – amelyből fentebb már idéztünk – első napirendi pontja *Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos jogi és biztonsági intézkedések, az ellenük folytatott büntetőeljárás felülvizsgálatának jogi lehetőségei* volt. Egy a bizottság ülésére összeállított belügyminisztériumi jelentés Nagy Imre és társai temetésének előkészületeiről ismerteti a legfontosabb körülményeket, beszámol arról, hogy a Belügyminisztérium szervei a temetés előkészületeit továbbra is figyelemmel kísérik. Folytatják az eseményt szélsőséges elképzelések megvalósítására felhasználni szándékozó személyek és csoportok felderítését, ellenőrzésüket megszervezik, a lehetséges megelőző, akadályozó, korlátozó, elterelő, befolyásoló intézkedéseket megteszik. A június 16-ai események zavartalan lebonyolítására – külön tervek alapján – biztosító intézkedéseket foganatosítottak.

Még az ülés vitája előtt Grósz Károly javasolta, hogy találkozójukról ne adjanak ki kommünikét: „Tudniilik az első napirend tartalma olyan, hogy csak elindítjuk a telefonok özönét, nem fogunk tudni megkapaszkodni..." – érvelt a főtitkár. Kótai Géza azonban felhívta a figyelmét, hogy a *Népszabadság*ban már megjelent Thürmer elvtárs nyilatkozatában, hogy a témát a bizottság tárgyalni fogja. Grósz Károly talán kissé feszülten reagálva, de fenntartotta álláspontját: „Amit most elsőnek tárgyalunk. Tulajdonképpen ezzel van görcsöm... Erről ne legyen, hát összekuszáljuk a frontot" – fűzte hozzá, majd rátértek a napirendre. Horváth István kapott szót, aki Király Béla beutazásával kapcsolatban afelől érdeklődött, hogy a *Belügyminisztérium hogyan döntsön* a beutazási engedélyekkel kapcsolatban: „Szóval, hogy tehát kiadjuk-e nekik. Nekünk és nekem az a javaslatom, hogy adjuk

[246] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* i. m. 998.

ki ezt, nem tudjuk elkerülni. Ugyanakkor lépéseket kellene tenni abban az ügyben, ez politikai természetű és diplomáciai természetű. Hogy azért nekik itt megfelelő magatartásszabályaik legyenek, hogyha itt Magyarországon vannak." Néhány hozzászólás után a következőt is hozzáfűzte: „Ha Nagy Imrét rehabilitáljuk, akkor itt vacakolni azon, hogy a Király Bélát meg a többieket beengedjük vagy nem engedjük, meg a Nagy Imrének a temetését megengedjük, hátha azt elviseljük, ehhez képest, hogy most idejön 500 vagy 600 ember, mindegy, hogy kik vannak rajta egyébként. [...] nem az a zavaró, hogy mit szólnak a Pongráczhoz, mit szól a társadalom. Itt az egész '56, illetve a Nagy Imre."

Grósz Károly az újratemetés után esetlegesen kialakuló rendszerellenes tömegdemonstráció kapcsán kifejtette, hogy egy nagyon precízen és pontosan kidolgozott forgatókönyvet kell az illetékes szerveknek készítenie, „meg kell jelölni azokat, akiknek ebben dönteni, és parancsot adni, én azt hiszem, ezt kormányzati szinten kell megtenni" – tette hozzá.

Az újratemetés gyakorlati megszervezésében a hatalom nyíltan nem vett részt. A temetést az ellenzék kezdeményezte, és annak lebonyolítását is vállalta. Ez a forgatókönyv nem volt a hatalom ellenére, ahogy arról egy május 18-ai állambiztonsági feljegyzés tanúskodik: „Az események lebonyolításáért a felelősséget a szervezőkre kell hárítani."[247] A párt a nyilvánosság előtt úgy tüntette fel magát, mint aki a háttérben marad, a mártírok hozzátartozóiból és volt '56-okból alakult Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB), mint az ellenzék képviselete, magára vállalta a rendezvény megszervezését. A TIB a világméretű figyelemnek örvendő esemény megszervezésekor nem a párttal, hanem a kormánnyal egyeztetett. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a párt megadón a szemlélő pozíciójába helyezkedett volna. Erről tanúskodik az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív osztály Koordinációs Bizottságának 1988. november 4-ei üléséről készült emlékeztetője is: „Ajánlja a bizottság az igazságügy-miniszternek, hogy alakítson kisebb munkacsoportot Nagy Imre és társai újratemetésével kapcsolatos feladatok intézésére, annak vezetője a Politikai Bizottság állásfoglalása után kezdje meg a tárgyalást a hozzátartozókkal, készítse elő az exhumálásokat, illetve a maradványok átadását, s lássa el az újratemetéssel összefüggő segítségnyújtást. A KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya a fentiekről készítsen jelentést a Politikai Bizottság számára, kiegészítve azt az ebben az ügyben eddig végzett munkáról, gondokról, valamint a kivégzett személyek eltemetésének korábbi gyakorlatáról. Javasolja a bizottság a Politikai Bizottságnak, hogy állásfoglalása után tegyen jelentést a Minisztertanácsnak, majd annak határozata alapján a közvélemény is kapjon tájékoztatást."[248] Mind a párt különböző fórumain tartott megbeszélések dokumentumai, mind az állambiztonsági anyagok arról tanúskodnak, hogy az események fonalai még mindig a párt kezében futottak össze. A párt taktikáját legtömörebben talán a korábban már idézett Grósz Károly újratemetéssel kapcsolatban tett hozzászólása foglalja össze: „Ebbe most a PB ne döntsön, mert hát nem a mi dolgunk ez, hogy határozzunk, hanem hogy szervezzük meg, ez fontos."[249]

[247] Kenedi János: i. m. 283.

Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére megalakult az Állambiztonsági Szervek Operatív Bizottsága (ÁOB), melynek feladata volt a temetés előkészítését és lebonyolítását végrehajtani állambiztonsági eszközökkel. A bizottság külön Intézkedési Tervet, ehhez kapcsolódó Sajtótervet és június 16-ára konkrét Operatív Biztosítási Tervet dolgozott ki, amelyben – a hivatalos meghatározás szerint – „a fő hangsúly a kegyeleti jelleg erősítése, a nemzeti gyászra és a nemzeti megbékélésre, az új közmegegyezés előkészítését szolgáló titkosszolgálati tevékenységre helyez[ődött]."[250] A május 9-én tartott ülés a bizottság feladatát, a konkrétumokra is kitérve, az alábbiakban határozta meg:

„A politikai vezetés álláspontja az, hogy a temetés teljes nyilvánosságát biztosítani kell, azon mindenki részt vehet, [...] de nem engedhető meg, hogy az esemény politikai demonstrációvá váljék, s ez ugyancsak nem engedhető meg a város más helyein sem.[...]

Emellett meg kell kísérelni a közvéleményt a kormány mellé állítani, ehhez minden eszközt igénybe kell venni. [...]

Az információszerzésen túl kiemelten kell kezelni az olyan kombinációkat, aktív intézkedéseket, amelyek a kegyeleti gondolatkörre orientálnak, a rehabilitációt és a végtisztesség megadását helyezik előtérbe. Minden ettől

[248] OSA Archívum: MSZMP Koordinációs Bizottság. anyagai http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2106&Itemid=2258&lang=hu

[249] A hozzászólás a PB november 29-ei ülésén hangzott el, idézi Kenedi János: i. m. 225.

[250] Kenedi János: uo. 393.

eltérő kezdeményezést a lehetőségekhez képest akadályozni, korlátozni, eltéríteni kell. [...]

Az illetékes külügyi tisztviselőn keresztül egy „baráti" beszélgetés keretében [...] tájékoztatást adjanak Mark Palmernek, az USA budapesti nagykövetének, és kérjék fel, hogy az alternatív szervezetekben meglevő ismeretségeit felhasználva igyekezzen az esemény kegyeleti jellegét erősíteni, a politikai demonstrációról lebeszélni. [...]

Ki kell választani azokat a hálózati személyeket, akik alkalmas pozícióban vannak és az eseményeket az általunk kívánatosnak tartott irányba befolyásolhatják. Részükre részletes, személyre szóló feladattervet és magatartási vonalat kell kidolgozni. [...]

A független lapoknál meglevő pozícióinkat fel kell használni olyan cikkek megjelentetésére, amelyek azt sugallják, hogy a nemzet érettségének bizonyítéka lesz, ha a június 16-ai események rendben zajlanak le."[251]

A május 15-ei emlékeztető előirányozza, hogy „Az Intézkedési Terv folyamatos, gördülékeny mozgást igényel a végrehajtó szervek részéről, és olyan időzítést, hogy hatásának csúcspontja a temetés előtt egy-két héttel jelentkezzen." A jelentés külön hangsúlyozza, hogy „minden intézkedést, közlést, „következtetést" lehetőleg áttételesen kell célba juttatni, hogy azokról ne lehessen rájönni egy központi akarat érvényesülésére."[252] [Aláhúzások az eredeti szövegben.]

Az állambiztonság e fedőtevékenységével a későbbi értékelésében nem volt elégedett. Az újratemetés tapasztalatait összefoglaló jelentés, mely azzal a céllal született, hogy e tapasztalatokat október 23-ára való felkészülésre hasznosíthatóvá tegye, hangsúlyozza, hogy „a különböző kombinációkat, akciókat kellő körültekintéssel kell megszervezni arra is ügyelve, hogy a későbbiekben ne lehessen visszakövetkeztetni az állambiztonsági szolgálat kezdeményező szerepére. Pl. játszmás ügyek." E passzusnál egy kézzel írt megjegyzés olvasható: „Oda kell figyelni, hogy jún. 16-ánál felmerült, hogy a TIB-et irányítottuk!"[253] [Aláhúzás az eredeti szövegben.]

[251] Hankiss Ágnes (szerk.): *Állambiztonsági játszmák, 1988-1989*. Bp., Hamvas Intézet, 2012. 103–108.
[252] Kenedi János: i. m. 279.
[253] Uo. 399.

Hogy érzékeltessük az állambiztonsági szervek munkájának alaposságát és tevékenységük irányát, áttekintünk néhány részletet, amelyre az állambiztonság munkája kiterjedt.

Taktikai szempontból is nagy hangsúly helyeződött az emigráció befolyásolására, hiszen a megbékélés politikáját erőteljesen nyomatékosítja, ha ennek jegyében nyilatkoznak az emigráció tekintélyes egyéniségei. Ezért különös figyelmet fordítottak Király Béla és Kopácsi Sándor befolyásolására, akiknek baráti köréből beszervezett ügynökökön keresztül igyekeztek meggyőződésükké tenni a megbékélés gondolatát. Az operatív bizottság május 15-ei ülésének emlékeztetője szerint: „A BM III/I., III/ II. és a III/III. csoportfőnökség [...] kapcsolatba léptek Kopácsi Sándorral, aki megerősítette a Magyar Nemzetben megjelent levelét, annak pozitív kicsengését.[254] [...] A tárgyalásokat folytatják vele, pozitív hozzáállása erősíthető. [...] Király Bélával szintén van kontaktus, ő ridegebb Kopácsinál, de valószínűleg hajlandó a mi elképzeléseinket erősíteni."

„A MTV Panoráma című műsorának forgatócsoportját Király Bélához (USA) és Kopácsi Sándorhoz (Canada) utaztatjuk »Erdélyi Lajos« fn. tmb. segítségével. [...] Feladat: [...] mindkét személy ítélje el a temetés politikai indítékú felhasználását."[255]

A BM III/ II. csoportfőnökség részére utasításba adták, hogy Király Bélát június 9-étől 23á-ig 3/e és 3/a rendszabály (3/e rendszabály: objektum, például lakás lehallgatása, 3/a: telefonlehallgatás) útján ellenőrizzék.[256]

Az emigráció befolyásolását célozta – idézet az állambiztonság emlékeztetőjéből –, hogy „Mark Palmer USA nagykövet felvette a kapcsolatot egy Charles Gáti nevű amerikai állampolgárral, és felkérte, hogy a temetésre beutazó emigránsok felé továbbítsa: csak azt tegyék, amit a szervezők mondanak, semmi attól eltérőt ne kezdeményezzenek, mert az nem lenne hasznos".[257]

Az emigráció körében végzett munka hatékonyságát jelzi, hogy az állambiztonsági jelentés május 22-én már arról ad számot, hogy „az emigráció felé az információ betáplálása megtörtént".[258] Ezt támasztja alá egy

[254] A cikk címe: Torontói üzenet.
[255] Hankiss Ágnes: i. m. 158.
[256] Kenedi János: i. m. 315.
[257] Uo. 278.
[258] Hankiss Ágnes: i. m. 113.

május 30-ai állambiztonsági jelentés, amely elégedettséggel állapítja meg, hogy Király Béla vízumának átvételekor a konzult megerősítette abban, hogy a temetésen elhangzó beszédében a nemzeti megbékélés és az erőszakmentes átmenet lehetőségét jelentő békés reformok szükségességét fogja hangsúlyozni.[259] A III/I. és III/II. csoportfőnökség pedig utasításba kapta, hogy állítsa össze „azoknak az emigránsoknak a listáját, akik pozitívan, vagy akár csak nem elutasítóan fogadják a kormányzat megbékélést célzó politikáját. [...] Ezek a személyek képezhetik a jövőben emigrációs politikánk bázisát."[260]

Ugyanakkor az emigráció kezelésének nemcsak a pozitív befolyásolás volt a része, hanem a „szélsőséges" elemek elszigetelése is. Vagyis az emigráción belül azon személyeket, akik számára a nemzeti megbékélés gondolata nem volt elfogadható, távol kellett tartani a temetésen való megnyilatkozástól, sőt a részvételtől is. Berecz János az 1989. május 26-án tartott PB-ülésen az alábbiakban vázolta fel az emigráción belül a nemkívánatos csoportok jellemzőjét: „tömegével hozzák majd a »kivágott hasú« zászlót, és azzal már a repülőtértől egyből vonulnak. Ez önmagában már részben vérforraló, mert most van rendes zászlónk, nincs rajta címer, tehát nem »ékteleníti« semmi. No most csak az a rész, hogy Pongrácz [sic!] fivérek. [...] Ezek kiszámíthatatlanok. [...] Nem is tudnak másról beszélni, mint »mikor itt álltam, és három kézigránátot vágtam oda, amikor én aztán ott elintéztem« [...] ezek azért nem egy szuverenitást tiszteletben tartó... El tudom képzelni, hogy a Király Béla nagyon kulturáltan tud viselkedni, de ilyenektől várható viszont veszélyes megmozdulás vagy mozgás is."[261]

Az emigráció radikális szárnyát egy egyszerű megoldással tartották távol a temetéstől. E körökben azt a vélekedést hintették el, hogy ez egy kommunista temetés, és részvételükkel csak azt érnék el, hogy legalizálják a kommunista pártot. Hogy ezt a meggyőződést erősítsék „szélsőjobboldali" röpcédulákat is készítettek, és azokat az emigráció megfelelő személyiségeihez eljuttatták. Pongrátz Gergely e kérdésben később is hangoztatott véleménye – „ha minden kivégzettet eltemetnek, akkor jövök, de az öt kommunistát el tudják temetni nélkülem is, ezért nem jövök"[262] – teljes egészében megegyezett

[259] Kenedi János: i. m. 310.
[260] Uo. 323–324.
[261] Kenedi János: uo. 301-302.
[262] Pongrátz-interjú

azzal, amit az állambiztonság véleményként elvárt tőle és társaitól a temetés kézbentarthatósága érdekében.[263]

Mind az emigráció, mind pedig a hazai közvélemény befolyásolása szempontjából fontos volt, hogy a *Szabad Európa Rádió* (SZER) adásaira is hatást tudjanak gyakorolni. A május 15-ei emlékeztető még csak tervként említi, hogy „Kísérletet tesznek a SZER irányába az általunk elképzeltek szerinti hangvétel erősítésére",[264] de figyelmeztet arra, hogy a „SZER felé tervezett intézkedést csak abban az esetben lehet megtenni, ha biztosítható, hogy nem fedik fel, hogy a mi kezdeményezésünk".[265] A május 22-ei emlékeztető már arról számol be, hogy a „SZER felé a tervezett kezdeményezés megtörtént, eredményessége 2 héten belül mérhető lesz".[266] Az egy héttel később íródott jelentés már valószínűsíthetőnek tartja, hogy „a rádió a mi elképzeléseinknek megfelelő műsorokat fog sugározni".[267] A június 12-ei állambiztonsági emlékeztető pedig már megelégedéssel nyugtázza, „A rádió vezetése azt vallja, hogy az esemény a nemzeti megbékélés és az újrakezdés mérföldköve kell legyen, nem szabad, hogy a leszámolás, a felelősségre vonás uralkodjon el, nem szabad, hogy győzelmi menetté váljon a megemlékezés, a temetés."[268]

Az igazán kulcsfontosságú feladat azonban a hazai sajtó befolyásolása volt. Az állambiztonság által készített sajtótervek a felelősök megjelölésével rögzítették, hogy mikor, melyik újságban, milyen cikk jelenjen meg. Az elkészült cikkeket megjelenésük előtt be kellett mutatni a csoportfőnököknek.[269] Az operatív bizottság előirányozta, hogy „a rádió, a TV és az MTI tartói a temetés napján tartózkodjanak az objektumokban, és kétóránként tegyenek jelentést a központoknak".[270]

[263] Kenedi János: i. m. 309–310. *„A szélsőjobboldali emigráció körében – részint ellenőrzött információk szerint – terjed az a vélemény, hogy nem vesznek részt kommunisták temetésén. Az ilyen hangvételű röplapok elkészültek.* [...] *A szélsőjobboldali emigráció véleményét tükröző – elkészült – röpcédulát az ellenzék radikális személyiségeihez el kell juttatni. A címzettek névsorát – pontos postacímmel – június 2-áig össze kell állítani, ezt követően az akciót meg kell indítani."*
[264] Uo. 278.
[265] Uo. 279.
[266] Hankiss Ágnes: i. m. 113.
[267] Uo. 118.
[268] Kenedi János: i. m. 347.
[269] Uo. 279.
[270] Uo. 324.

A sajtó számára globálisan a gyász és a kegyeleti jelleg hangsúlyozását irányozták elő. Mind a temetés hangulati előkészítésére, mind pedig a temetés közvetítésére vonatkozó útmutatások annak a megfogalmazását várták, hogy a temetéssel kapcsolatban a sajtónak az ellenzék győzelmi menete helyett azt kell kidomborítania, hogy a temetés a hatalom részéről a „konszenzus irányába tett politikai lépés", melyen keresztül egyértelművé vált, hogy „a kormányzat a múlt hibáin túllépve a kibontakozó demokratizmus békés továbbvitelére törekszik".[271]

A rendszer behálózottságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a sajtótervek nem csupán az állami lapokba elhelyezendő írásokról rendelkeznek, hanem sok esetben olyan ellenzékinek vagy akár szamizdatnak számító újságokról is, mint például a *Hiány, Munkás, Világ* vagy az *Unió*.[272]

A közvélemény befolyásolására azonban nemcsak a sajtót, de többek között az egyházi kapcsolatokat is felhasználták. A III/III. csoportfőnökség 1. osztályát utasították, hogy hálózati személyeiket igazítsák el, a hívek körében a nemzeti megbékélés szükségességét hirdessék.

A közgondolkodás ilyen mélységű előkészítése után dr. Horváth József, rendőrvezérőrnagy május 30-ai állambiztonsági összefoglaló jelentésében közli: „A társadalom felé megindult annak sugalmazása is, hogy június 16-át a temetés, a nemzeti megbékélés, a közmegyegyezés napjának kell tekinteni." Majd elégedetten hozzáteszi: „E köré kezd kikristályosodni a közhangulat."[273]

A közhangulat kézben tartása fontos, de nem elégséges feltétele annak, hogy a történések és a hangsúlyok a párt által elképzelt keretek között maradjanak. A legnagyobb veszély, amit a hatalom ebben az eseményben látott, hogy a kegyeleti jelleggel tervezett újratemetés egy rendszerellenes tömegdemonstrációvá fajulhat. Ezt biztonsággal elkerülni, csak úgy lehetett, ha a temetés megszervezését és a temetés napjának eseményeit is uralja a párt. A demonstrációtól való félelmet Fejti György 1989. május 16-ai PB-ülésen tett hozzászólásában így fogalmazta meg: „Amennyiben [...] egy vezérlő gondolattá válik, és mondjuk a Magyar Demokraták Szövetsége [sic!] vagy főleg a történelmi pártok is taktikailag lehetőséget látnak abban, hogy egy ilyen rendezvényt megpróbáljanak kiaknázni, akkor ez egy időzített bombává válhat." Hogy ez ne történjen meg, Fejti javaslata a következő volt: „Ezt csak politikai konzultációkkal nem lehet elkerülni. Célszerűnek látszana állambiztonsági keretek között is beszélgetést folytatni a rendezvény tartalmáról, céljáról, elképzeléséről [...]. Elébe kellene vágni annak, hogy kiszélesedjen egy Hősök terei vagy parlamenti rendezvénnyel szolidaritást vállalóknak a köre."[274]

[271] Uo. 268.
[272] Uo. 271, 309.
[273] Uo. 310.

Ennek szellemében az állambiztonsági jelentésekben is visszatükröződő taktika, hogy a politikai demonstrációban gondolkodó „radikálisokat", mint a Republikánus Kört, a Fidesz radikális szárnyát, az Inconnu-t, akik a jelentések szerint erősen Krassó György személye köré szerveződnek, el kell szigetelni, és távol kell tartani a temetéstől. Mert, ahogy Fejti a már említett PB-ülésen megfogalmazta: „Amíg csak ez a három szervezet foglalkozik ezzel, hangsúlyozom, politikailag és adminisztratíve is egyszerűen kezelhető."[275] A kezelés eszköze elsősorban az állambiztonsági eszközökkel folytatott befolyásolás, lejáratás, kompromittálás, különböző játszmás ügyek bevetése, ellentétek gerjesztése. Erről tanúskodjon néhány idézet az állambiztonság különböző osztályainak jelentéseiből:

„A *Hiány* és a *Munkás* című szamizdat kiadványokban »Viktor« és »Vadász« fn. tmb-k június 16-tal kapcsolatos írásokat helyeznek el. Feladat: A hangsúlyt a temetés kegyeleti jellegére helyezik. Árnyalt fogalmazással – az operatív pozíciók gyengítése nélkül – a politikai demonstráció szerveződésével szembenálló, kritikai hangvételt használnak. Erőteljesebben bírálják azokat a marginálisoktól származó terveket, amelyekről röplapokon vagy más úton tudomást szereznek. (Külön felvonulások, fáklyás demonstrációk stb.)"

„Folyamatosan, naprakészen figyelemmel kíséri technikai és hálózati úton a FIDESZ álláspontjának alakulását. »Temesvári« és »Ádám András« fedőnevű tmb-ken keresztül erősíti a demonstrációellenes álláspontot. »Kocsis Lajos« fedőnevű tmb-n keresztül a sajtó felé kisziárogtatja a FIDESZ-nek a kérdésben tanúsított megosztott álláspontját."

„A temetést politikai demonstrációvá változtatni kívánó Republikánus Körben a meglevő ellentétek mélyítését a szélsőséges hangvétel élének elvételét a körben mozgatott »Mészáros«, »Doki« és »Cyrano« fedőnevű há-

[274] A *Beszélő*ben megjelent cikkből: „Az idő nem nekünk dolgozik" – Magyar és szovjet pártdokumentumok. *Beszélő* 4/10 (1999) 90. Online elérhetőség: http://beszelo.c3.hu/99/10/10doksi.htm (utolsó letöltés: 2014. 11. 18.) 89–90.
[275] Uo.

lozati személyeken keresztül kívánja elérni. A hálózati személyekkel sűrített találkozókat szervez."

„Továbbra is folynak a hivatalosnak tekintettektől eltérő különböző szervezések. Ismételten felvetődött az esti fáklyás felvonulás, esetleg június 17-ére politikai nagygyűlés megszervezése Szilágyi Sándor részéről. »Palotás« és »Tamás« fn. tmb-k feladatul kapták a kezdeményezések leszerelését."

„Az MDF Óbudai szervezete által tervezett fáklyás felvonulás szervezői egyelőre nem jelentették be rendezvényüket. Hálózati úton erre inspiráljuk őket, és ezt követően kíséreljük meg lebeszélésüket."[276]

„Az MDF választmányában tevékenykedő »Erdélyi Miklós« fedőnevű tmb. feladatául szabja, hogy hangoztassa azon véleményét, miszerint az amúgy is feszült politikai légkört nem kell fokozni, a hatalmat irritálni egy nagy tömegeket megmozgató politikai demonstrációval."

„Krassó György ismert kezdeményezését – az USA nagykövet közbenjárásával – valószínűleg sikerült leszerelni. Ettől függetlenül – ismerve személyiségét – nem zárható ki részéről provokatív fellépés. Visszatartására, lebeszélésére három hálózati személy kapott eligazítást."

„A szélsőséges csoportok és személyek – mindenekelőtt Krassó György, az INCONNU csoport és a Republikánus Kör – külön ünnepség tartására vonatkozó elképzelései nem valósultak meg. Ebben szerepet játszottak az összehangolt politikai, állami és állambiztonsági elterelő, befolyásoló intézkedések és a hatás gyakorlására reagáló nyugati diplomaták – elsősorban Mark Palmer – fellépése."

Az elszigetelést célzó politika nemcsak a jelentésekben „köszön vissza", hanem az elszigetelés célpontjait jelentő személyek visszaemlékezéseiből is. Példa erre Molnár Tamás és az Inconnu története. Molnár visszaemlékezésében elmondja, hogy a politikai körük – melyhez nemcsak Krassó György és az Inconnu-sok, de Pákh Tibor, Jakab Lajos, Nagy Jenő és barátai is és még jó néhány tucat ember tartozott – egyre határozottabban úgy látta, hogy Nagy Imre újratemetése nem a forradalom, hanem a reformkommunizmus rehabilitálásáról szól. A hangulati előkészítés és különösen a hatalom képviselőinek a temetésen való részvétele megerősítette bennük azt a meggyőződést, hogy az nem a rendszerváltozást, hanem a hatalomátmentést szolgálja. Csoportjaikban mind határozottabban körvonalazódott egy program, amit Molnár Tamás

[276] Kenedi János: i. m. 347.

a következőkben foglal össze: „Nem hittünk a békés rendszerváltozásban. [...] Nem akartunk vért, de az, hogy az MSZMP-t tiltsák be, ne jöhessen létre utódpárt, a kommunista vezetőket tiltsák el a közügyektől legalább harminc évre vagy örökre, és teljes vagyonelkobzásra ítéljék őket, ez alapvetés volt. Az, hogy a különböző intézmények élére feddhetetlen embereket tegyünk, ez szintén." Ennek a programnak a meghirdetésére tervezték egy a hivatalos ünnepségtől független demonstráció megszervezését. Ebben a szellemben íródott plakátokat, röplapot is készítettek az újratemetés napjára. De, amint az interjúban Molnár Tamás megjegyzi: „nem tudtunk az eseményekre hatni, mert lényegében kalodába zártak bennünket. [...]"

A „kalodába zárás" egyik eszköze az állambiztonsági jelentésekben is többször említett amerikai nagykövet, Mark Palmer személyes fellépése volt. Molnár Tamás emlékei szerint nem egy alkalommal behívta őket a nagykövetségre, de többször személyesen is vagy munkatársain keresztül felkereste csoportjaikat. Határozottan arra kérte őket, hogy tegyenek le radikális programjukról, a Nagy Imre újratemetése kapcsán tervezett demonstráció tervével szemben pedig már fenyegetőleg lépett fel. „A fenyegetés lényege az volt, hogy az amerikaiak leveszik rólunk a kezüket. Ami azt jelentette magyarul, hogyha börtönbe csuknak, akkor a belügy szabad kezet kap." Krassó György végül elfogadta Mark Palmer ajánlatát: letesz a demonstrációról, de ennek fejében egy esti televíziós műsorban kifejtheti a véleményét. „20 perc helyett kapott néhány percet, és az esti óra belecsúszott késő estibe" – idézi fel az alku gyakorlati eredményét Molnár Tamás. Az Inconnu által készített és adományokból finanszírozott kopjafáinak felállítását a belügy nem akadályozta meg. Idézet a június 5-ei állambiztonsági jelentésből: „Az Inconnu kopjafaállítását be kell illeszteni a programba, ezt a TIB-bel és Szilágyi Sándorral egyeztetni kell. Egyéb külön rendezvényre nem kerülhet sor."[277] Az egy évvel korábban, a PB június 14-ei ülésén Grósz Károly által megfogalmazott alapelvek most is érvényben voltak: „a temetőben sehogy nem lehet beavatkozni, még ha a rendszert szidják, akkor se. Ott mi nem nyerhetünk, csak veszíthetünk."[278] Tehát a radikálisnak bélyegzett csoportok tag-

[277] Idézet a június 5-ei jelentésből: „Az Inconnu kopjafaállítását be kell illeszteni a programba, ezt a TIB-bel és Szilágyi Sándorral egyeztetni kell. Egyéb külön rendezvényre nem kerülhet sor." Kenedi János: i. m. 322.

[278] Lásd a korábban már idézett 1988. június 14-i PB jegyzőkönyvben Grósz Károly hozzászólását a 25. oldalon.

jait még az eseményektől is megpróbálták távol tartani. Interjú ürügyén a meghatározó személyiségeiket behívták a Rádióba, és délután három óráig ki sem engedték őket. Addigra a Hősök terén zajló események befejeződtek, a temetőbe se Krassó Györgyöt, se az Inconnu csoport tagjait nem engedték be, mondván, hogy nincs hivatalos meghívójuk a temetésre. „Nekünk a reményeink elszálltak június 16-án" – foglalja össze keserűen tapasztalatait Molnár Tamás. Az újratemetés napján a 11 éven át művészeti és közéleti tevékenységet folytató csoport feloszlatta önmagát.

A temetés „elfajulásának" megakadályozásához egy ugyancsak hatékony eszközzel, a dezinformálás eszközével is éltek. Az 1989. május 9-ei ÁOB ülés így fogalmaz: „Kiemelten kell kezelni az olyan kombinációkat [...], amelyek a kegyeleti gondolatkörre orientálnak [...]. Minden ettől eltérő kezdeményezést a lehetőségekhez képest akadályozni, korlátozni, eltéríteni kell. Mindezek érdekében [...] hálozati pozícióinkat dezinformálásra is fel kell használni. Elképzelhető, hogy az eseményt szélsőséges elemek akár fegyveres akciók végrehajtására is felhasználhatják, ami a demokratizálási folyamat leállásához, visszarendeződéshez vezethet. Lehet, hogy ezt a veszélyt is terjeszteni kell."[279] A fent idézett ÁOB bizottsági ülés után született májusi Intézkedési Terv többek között feladatul írja elő „a játszmás ügyekben olyan információk eljuttatását az ellenséges speciális szolgálatokhoz, amelyek arra utalnak, hogy az eseményeknek a hatalom szándékaival ellentétes lefolyása a visszarendeződést szorgalmazó erők megerősödéséhez vezetne".[280] Ennek a veszélynek a terjesztésére több formációt is kidolgoztak. Jelentős részük a külföld tájékoztatását célozta. Erre vonatkozólag egy példa a sok közül: „»Kanaszta« fedőnevű játszmában foglalkoztatott »Sünkaktusz« fedőnevű kapcsolat [...] az alábbi információt küldi ki a CIA-központnak: »Nagy Imre temetését szélsőséges csoportok *kormányellenes* zavarkeltésre kívánják felhasználni. Ebben az esetben a hatalom részéről kemény fellépés várható. A BM-ben különleges készültséget rendelnek el«"[281] [kiemelés Sz. N. – R. A.]. A hamis információkat nemcsak külföldre továbbították, az itthoni közvéleményt is riogatták velük. Ennek következtében – ahogy az állambiztonsági jelentés is megállapítja – „a provokációtól való félelem erősödik mind a határokon túl, mind hazánkban, úgy az alternatív csoportokban, mint a hatalom képviselői körében, de ez egyben visszatartó erejű is". Ugyanakkor a jelentés mindehhez hozzáfűzi: „konkrét provokáció előkészületére utaló adat nem merült fel". Az állambiztonság röpcédulákat is készített „jobboldali" provokáció veszélyének ébren tartásához. A június 5-ei ÁOB-ülés a „meghatározott feladatok" között e röpcédulákról így rendelkezik: „a jobboldali alapállású röplapok terjesztéséhez a címlisták elkészültek. Döntés esetén bejuttatásukat haladéktalanul megkezdik".[282] De nemcsak a jobboldal, hanem a baloldal provokatív fellépése is része volt a riogatásnak. Néhány nappal a temetés előtt készült jelentés arról számol be, hogy többeket, köztük Németh Miklóst és Király Bélát fenyegettek meg azzal, ha részt vesznek a temetésen, merényletet követnek el ellenük. Kulin Ferencet mint az MDF szervezőgárdájának egyik koordinátorát arról tájékoztatták, hogy Budapest egyik zárt udvarán a Belügyminisztérium állományához tartozó személyek gyakorlatoznak, hogy felkészüljenek a temetés megzavarására. A fentiek fényében nem zárható ki, hogy e fenyegető hírek forrása maga az állambiztonság volt. Erősíti a gyanút, hogy akkor, amikor az újratemetés zavar nélküli lezajlása felett hatalmas apparátus őrködött, amely apparátust percre és több száz helyre lebontott Intézkedési Tervek sokasága koordinálta, e nem kis horderejű provokatív esetek felsorolása után a jelentés e fenyegetéseknek semmiféle jelentőséget nem tulajdonít. Tömören megállapítja, hogy „az ellenőrzés során megerősítő adat nem keletkezett", és a kérdéssel továbbiakban nem foglalkozik. Ugyanakkor közvetlenül e provokatív esetek felsorolása után a dezinformálás szellemében a jelentés feladatul szabja meg, hogy június 15-ére a FIDESZ és más alternatív szervezetek által a szovjet nagykövetség elé szervezett tüntetésről a nyugati hírközlő szerveket olyan értelemben tájékoztassák, hogy annak igazi célja nem a csapatkivonások felgyorsítása, hanem a hatalom ellenlépésének kiprovokálása.[283]

Dolgozatunk korábbi részében idéztük Eötvös Pál a KB május 29-ei ülésen tett hozzászólását, melyben kifejti, hogy „a párt a tiszteletadásról nem hiányozhat. [...] Ugyanis, ha az egész a nemzeti megbékélés jegyében folyik le, a megbékítőnek ott kell lennie, mert különben az egésznek nincs értel-

[279] Kenedi János: i. m. 260.
[280] Uo. 264.
[281] Uo. 265.
[282] Kenedi János: i. m. 322.
[283] Uo. 364.

me."[284] A hatalom részéről komoly fejtörést okozott, hogy milyen formában vegyen részt a temetésen, hiszen – ahogy a fenti sorokban is megfogalmazódott – ha a megbékélésre épülő új közmegegyezés generátora kívánt lenni, a jelenléte fontos volt az eseményen. Mivel azonban minden igyekezet ellenére fennállt az az ellentmondás, hogy a párt a megbékítő, sőt bizonyos tekintetben a megbocsátó szerepében kívánt fellépni, miközben '56 megtorlásának és Nagy Imre halálának a felelőse, komoly mértéktartást kellett tanúsítania, és háttéralkukat kellett kötnie, hogy részvétele ne hasson provokációként, és azt a temetés szervezéséért felelőséget vállaló ellenzék is elfogadja. E mértéktartás jegyében való politizálásról vall Grósz Károly és Jassó Mihály a PB június 13-ai ülésén tartott beszélgetése:

„Grósz Károly: Temetés ügyében se durcáskodni nem lehet, meg tolakodni se. Hát egyiket se lehet, ott vannak kegyeleti aktusok. Az Isten nem mossa le rólunk, hogy napi politikai taktikákra akarjuk megint felhasználni.

Jassó Mihály: Hát ilyen vádak már értek bennünket.

Grósz Károly: No jó, hát éppen azért nem értettem soha egyet a lihegéssel. Elég baj ezt elviselni, s nem kell egy politikai vádat még mellé bespejzolni."[285]

A temetésen való részvételről szóló döntésnek igazodnia kellett a TIB június 1-jei állásfoglalásához is, amely kimondta: „a TIB kéri, hogy ne jöjjenek el koszorúzni azok, akiknek a legkisebb közük is volt az 1956 utáni megtorláshoz, jelesül nem tartjuk kívánatosnak azt, hogy a kegyeleti aktuson részt vegyenek az akkori vezetőségnek, az Elnöki Tanácsnak és a Kormánynak a tagjai".[286] A kérdés megoldása illeszkedett az ebben az időszakban már általánossá váló hatalmi taktikához. A jövőbe mutató döntéseket a kormányzat képviselte, amely döntésekkel szemben a párt kényszerű beletörődést tanúsított, gondosan takargatva, hogy az előkészítésben betöltött szerepe még mindig meghatározó. Így a kormányzat azt a benyomást keltette, mintha – kinőve a pártállami viszonyokból – már a párttól független testületként működne. Ennek szellemében a hatalom a temetésen is kormányzati szinten kívánta képviseltetni magát. Június 8-án az Országgyűlés és a TIB

[284] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I.* S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 1043.

[285] Kenedi János: i. m. 352.

[286] Uo. 351.

képviselői (Vásárhelyi Miklós, Mécs Imre, Hegedüs B. András, Göncz Árpád) megállapodtak, hogy a kormány, illetve a parlament nevében Németh Miklós és Szűrös Mátyás rója le tiszteletét a Hősök terén. A megállapodást követő sajtótájékoztatón Vásárhelyi ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy „az MSZMP hivatalos részvételéről nem folynak tárgyalások, és nem hiszi, hogy erre sor kerülne".[287]

A hatalomnak még ebben a formában való részvételét sem sikerült konfliktusoktól mentesen keresztül vinni a TIB-ben és az ellenzék köreiben. Ezekről a konfliktusról vallanak Szilágyi Sándor 1999-ben írott emlékei: „A TIB Hegedüs B. András bízta meg az újratemetés előkészítésével, s közreműködésre kérték a független szervezeteket.[288] [...] Azt hiszem nyugodtan fogalmazhatok többes számban: bennünk, a független szervezetek megbízottjaiban visszatetszést keltett, hogy HBA próbált bennünket távol tartani a tényleges, sok esetben politikai természetű döntésektől, s szerepünket igyekezett pusztán a technikai kivitelezésre szorítani. Módszere az volt, hogy először a kivégzettek hozzátartozóival megbeszélte, amit jónak látott megbeszélni, azután ennek eredményét a TIB képviselőivel elfogadtatta, s nekünk, többieknek már az özvegyek és a TIB megmásíthatatlan akaratként prezentálta a döntést. Közben pedig, a színfalak mögött, tárgyalások folytak a hatalom birtokosaival. Csak egyetlen, talán meggyőző példa a helyzet viszszásságára: tőlünk, független szervezetek képviselőitől soha senki nem kérdezte meg óhajtjuk-e, hogy Németh Miklós és társai díszőrséget álljanak a koporsóknál. Pedig ez, ugye, a tagsággal, vezetőséggel politikai programmal rendelkező független szervezetek számára nem akármilyen horderejű kérdés volt."[289]

[287] *Népszabadság*, 1989. június 9., 5.
A sajtótájékoztatón Németh Miklós elmondta, hogy a delegáció pontos összetételéről még nem határoztak. Vásárhelyi Miklós pedig arra a kérdésre, hogy a TIB korábbi álláspontját, miszerint fenntartásai vannak azzal kapcsolatban, hogy *„a kormány és a parlament képviselői hivatalosan is részt vegyenek 1956 mártírjainak gyászszertartásán"*, miért változtatta meg, az alábbi választ adta: *„Elsősorban nem a mi álláspontunk változott; az elmúlt napokban olyan nyilatkozatok hangzottak el a kormányfőnek és a házelnöknek, illetve magának az Országgyűlésnek a részéről, amelyeket nem lehetett figyelmen kívül hagyni."*

[288] Az SZDSZ-t Mécs Imre, Danis György, Szilágyi Sándor, a Fideszt Deutsch Tamás, Rockenbauer Zoltán, az MDF-et Lezsák Sándor, Szabó Béla, a kisgazdapártot Bene Kálmán és Dragon Pál képviselte. Ez volt a Június 16. Bizottság.

[289] *Beszélő*, 1999/10, 130.

Rockenbauer Zoltán is hasonló módon emlékezik vissza az eseményekre: „a TIB ravasz módon [...] a színfalak mögött megegyezett Németh Miklósékkal abban, hogy részt vehetnek a protokollkoszorúzáson. Ugyanakkor a Fideszt felkérték – a kirobbant vitától mintegy függetlenül, ám nyilvánvaló integrációs szándékkal –, hogy beszédet mondjon a temetésen."[290]

Rockenbauer utolsó mondatában megjelenik a vita egy az újratemetés forgatókönyve szempontjából fontos következményekkel járó eleme, a beszédek kérdése. Azt az elégedetlenséget, amelyet a fenti nyilatkozatok bizonyossága szerint többen éreztek az ellenzéki csoportosulások közül a TIB-bel szemben, Csurka István a *Vasárnapi Újság* 1989. június 4-ei adásában magánvéleményeként a nyilvánosság elé tárta. Itt többek között azt is nehezményezte, „hogy a fiatal Magyarország képviselőinek, a forradalom kiskatonáinak, annak a nemzedéknek, amelyik élni és küzdeni fog [...] az új Magyarországban", nem jutott szólási lehetőség a gyászszertartáson. E nyilatkozat kapcsán kirobbant vitából, valamint abból, hogy az ellenzék soraiban a TIB szervezésével és temetéssel kapcsolatban felmerülő ellenérzéseket leszereljék (amely elégedetlenség akár még az amúgy is tervben levő rendszerellenes demonstráció megszervezésének irányába is sodorhatja az eseményeket), született az az alku, hogy a Fidesz a korábbi tervekkel ellentétben az '56-os fiatalok képviselőjeként kap lehetőséget a szólásra. „A temetési koncepciót kritizálók közül Csurka István volt a leghangosabb – emlékszik vissza az eseményekre Orbán Viktor 1994-ben Kéri Lászlóval folytatott beszélgetésében. – Mi úgy éreztük a Fideszben, hogy a beszéd felkínálása a rendezők eredeti koncepciójával szembeni kifogások lecsapódása. [...]

– Ha jól értem, akkor a Fidesz kompromisszum volt egy alkuban...

– Pontosan. De fogalmam sincs, hogy ki kivel és miről tárgyalt, én már csak a végeredményt láttam."[291]

Hogy pontos képet adhassunk arról, milyen háttérmegállapodások és háttéralkuk álltak a Fidesznek felajánlott szónoklat mögött, ahhoz még mélyrehatóbb kutatásokat kell folytatni. Annyi azonban bizonyos, hogy egy állambiztonsági jelentés szerint a beszéd lehetőségét a TIB és Csurka István között kirobbant vita teremtette meg. Ahogy az is bizonyos, hogy a temetés reggelén, 8 órakor a BM állambiztonsága már tudta, hogy „Orbán Viktor »meglepetés erejű« beszéd elmondására készül. Ki kíván térni arra, hogy az áldozatok és a gyilkosok közötti elhatárolódás még mindig nem történt meg következetesen."[292]

[290] Bozóki András (szerk.): Tiszta lappal. Bp., 1992, FIDESZ, 549.

[291] Kéri László: Orbán Viktor. Bp., Századvég, 1994. 34-35.

*

A temetés másnapján készült négyoldalas jelentés megállapítja, hogy „az események, az előkészítés időszakában végrehajtott megelőző, befolyásoló intézkedések hatására az előzetesen meghatározott tervek szerint rendben lezajlottak" – de azt is hozzáteszi, hogy az események és a visszhangok nem voltak egyöntetűen kedvezők. Az idézett összefoglaló többek között megállapítja, „hogy az előzetesen eltervezett és a rendezőkkel történt megállapodás – amely a kegyeleti jelleg kidomborítását, a nemzeti megbékélés hangsúlyozását tűzte célul – a rendezvényeken nem dominált egyértelműen".[293] A rendezvényen elhangzott három „uszító" beszéd volt az, ami a megbékélés és a kegyelet hangulatát legerőteljesebben megtörte. „Az elhangzott beszédek nem tükrözték az elvárható önmérsékletet, több felszólaló nyíltan felvázolta – és esetenként követelte – a rendszerváltozás programját. Különösen érzékelhető volt ez Rácz Sándor és Orbán Viktor a Hősök terén, valamint Méray Tibor a temetőben elhangzott beszédében."

„Megvan-e a lehetősége annak, hogy a magyar hősök véréből felvirágozhat a magyar szabadság?"– tette fel a kérdést Rácz Sándor a gyászoló tömegnek. A egyértelműen nemleges válasz oka a szovjet csapatok jelenléte, a kommunista párt léte, amely „görcsösen ragaszkodik a hatalomhoz", és a szétfolyó társadalom. Rácz Sándor mindhárom érvével súlyosan megsértette a megbékélés jegyében elvárt irányultságot. „Orbán Viktor beszédében – fogalmaz a jelentés – az MSZMP-t megvádolta azzal, hogy zsákutcába vezette az országot, és a »magyar fiatalságtól elvette a jövőt«. Támadta a hatalom képviselőit, akik a »forradalmat és annak miniszterelnökét nemrég még kórusban gyalázták«, és »ma szinte tülekednek, hogy mintegy szerencsehozó talizmánként megérinthessék ezeket a koporsókat«." Orbán Viktor bűnlajst-

[292] Kenedi János: i. m. 371.

[293] Uo. 389.

roma a szovjet csapatok távozásának követeléséről nem tesz említést. Méray Nagy Imre sírjánál mondott beszédével kapcsolatban a jelentés nehezményezi, hogy az közönséges gyilkosoknak nevezi azokat, akik „bitófára küldték" a temetetteket, és most „bearanyozott nyugalomban élvezik elvesztett hatalmuk megőrzött kiváltságait". Ezek a mondatok súlyosan sértették az MSZMP érzékenységét.

A temetéssel kapcsolatban megfogalmazott másik kritikus pont – ahol ugyancsak nem domborodott ki megfelelően a nemzeti megbékélés gondolata – a párt mártírjainak nem kellő hangsúlyozása és e mártírok gyilkosainak nem kellőképpen való elítélése. Szilágyi Péter az újratemetést értékelő KB-ülésen így fogalmaz: „...az bizony nagyon nagy baj, hogy ezeket a kommunista mártírokat ez a párt kiengedte a kezéből. Én tökéletesen megértem azt, amire Nyers elvtárs utalt, hogy ez egy szép döntetlen, és ...az is nyilvánvaló ebből a kijelentősből számomra, hogy a Politikai Bizottság pozitívként értékeli ezt a dolgot, [...] mert azt mondja, hogy 0:0 az jó, de nem lett volna baj elvinni esetleg egy másik pontot, vagy legalábbis megpróbálni, hogy már egy ilyen futballhasonlatnál maradjak."[294]

Hasonlóan ítélte meg az eseményeket Horn Gyula is: „Meg kell mondani önöknek személyes véleményemet, hogy ebből a párt bizonyos mértékig presztízsveszteséggel került ki. [...] Az egyik, hogy június 16-a minden méltósága mellett [...] belekeveredett nagyon sok disszonáns hang [...] most nem elsősorban beszédekre gondolok, [...] és igazat adok azoknak, akik azt mondják, hogy igenis egy kalap alá vették a politikailag elítélteket, köztörvényes bűnözőket, és főképpen senki nem védte meg azokat, akik a barikád másik oldalán áldozatai lettek az akkori eseményeknek."[295]

Hollán Zsuzsa és Krasznai Lajos szintén nehezményezték a temetésnek ezt az „árnyalatlanságát": „Tóth Ilonáért ugyanúgy kioltottak egy fáklyát, mint Nagy Imréért, és azzal a jelszóval, hogy köztünk maradsz, velünk vagy. Azért a Tóth Ilonáért, aki benzinnel, intavénásan gyilkolt, vagy éppen a sebészkésével. [...] Ez nem a nemzeti megbékélés ügyét szolgálja. A nemzeti megbékélés ügyét csak egy igazságos, tehát minden oldalnak minden fájdalmát, minden szörnyűségét tekintetbe vevő egyezség szolgálhatja."[296]

[294] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei*, II. S. Kosztricz Anna (szerk.) Bp., MOL, 1993. 1139-1140.

[295] Uo. 1172-1173.

[296] Uo. 1369-70.

Befejezés gyanánt, utószó helyett

Mindezek ellenére a KB-ülésein, a párt vezető köreiben szinte tapintható volt a megkönnyebbülés. Jól tükrözi ezt a hangulatot Horváth István felszólalása a Nagy Imre-temetést követő első KB ülésen: „...ha bárki bizonyos lett volna abban, hogy ezen a június 16-án így túlleszünk, mint ahogy ez bekövetkezett, ha előre mindenki így bizonyosra beígérte volna, mint ahogy ezt utólag látjuk, akkor azt hiszem, hogy elfogadtuk volna".[297] Másik példa e felszabadult lelkiállapotról egy „hangulatjelentés"-nek is beérő, kézzel írt széljegyzet a temetést értékelő állambiztonsági jelentés kommentálásaként így fogalmaz: „Kedves Feri! [Pallagi Ferenc] Köszönöm, profi anyag. [...] Kiegészítő magánmegjegyzéseim: – 100000 embernél több volt kint, de ha csak 100000 volt, az is önkéntesen, az ország különböző részéből méltóságteljesen demonstrált. Ez Palmer után szabadon: valóban történelemkönyvi fordulóponti eseményként lesz emlegetve. – Sajnos, hogy ezt a hatalmas tömeget a párt hallottai (sic!) tiszteletére nem az MSZMP mozgatta meg. – Bebizonyosodott, hogy az MDF kiváló tömegszervező és tömegirányító emberekkel és jó rendezőgárdával rendelkezik.[298] [kiemelés az eredeti szövegben] Ezt el kell ismerni és ezzel hasonló 100000-es MSZMP rendezvényekkel versenyezni kell. OUK üdvözlettel: Imre (a nagydoktor lódoktor) [Dr. Verebély Imre] P. S. OUK= Októberben Újrakezdjük."[299]

23 nappal Nagy Imre újratemetése után, június 29-én az OUK jelszó jegyében megalakult az új állambiztonsági bizottság azzal a céllal, hogy október 23-a operatív előkészítését biztosítsa, az ülésen készült emlékeztető instrukciói szerint „ugyanazon vezérlő elvek alapján [...], mint az június 16-a előtt történt. Ezek továbbra is az új társadalmi közmegegyezés, a békés átmenet, a nyugodt, zavarmentes politikai fejlődés kell hogy legyenek a de-

[297] Uo. 1177.

[298] A temetés megszervezésének és biztosításának felelősségét az ellenzéki szervezeteknek kellett vállalniuk. *„Az esemény zavartalan lebonyolításáért a felelősséget a szervezőkre kell hárítani"* – fogalmazta meg az instrukciót egy operatív bizottsági emlékeztető 33. Az MDF állított ki 3000-es létszámú szervezőgárdát Lezsák Sándor irányítása alatt. Az MDF önkénteseinek rendfenntartói az egy évvel korábbi erdélyi tüntetésen már bizonyították hatékonyságukat.

[299] A Belügyminisztérium – a legfelsőbb politikai vezetésnek készült – jelentése Nagy Imre és társai újratemetéséről és az ezzel kapcsolatba hozható eseményekről: http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:2341959404363174::NO:RP,18:P18_DOC_ID:161 (utolsó letöltés: 2014. 07. 20.)

mokratikus szocializmusba" [kézzel írt margó széli jegyzet]. Az újratemetés tapasztalatával a háta mögött az állambiztonság magabiztosan nézett a feladat elé. Voltak persze ebben a kihívásban is újszerű elemek, hiszen „ideológiai" nehézséget jelentett, „hogy október 23-ának június 16-ával szemben nincs meg a kegyeleti, gyász jellege". Valamint ahogy azt az emlékeztető megállapítja, gyakorlati–szervezésbeli probléma, hogy „nem számíthatunk arra a konstruktív, segítő együttműködésre, amely a Történelmi Igazságtétel Bizottsága részéről az elmúlt hónapokban megnyilvánult".[300] De minden áthidalható. A hatékony propaganda érdekében az emlékeztető azt a feladatot irányozza elő, hogy az ellenzék soraiban megfogalmazódó követeléseket fel kell mérni, s mindazokat, amelyek „az új közmegegyezés irányába hatnak, célszerű még a kinyilvánításuk előtt a hatalom oldaláról kezdeményezni". Valamint „sugallni kell, ha kell erőteljesen [kézzel írt margószéli jegyzet] a társadalom felé, hogy érettségéről június 16-án bizonyos tanúságot tett, de október 23-án ennek minőségileg magasabb fokára lesz szükség".[301]

[300] Kenedi János: i. m. 398.
[301] Uo. 398.

Források

Illyés Gyula: Lehet még nemzedék?[1]

Fölszólalásom úgy szerveződött, hogy a közöttetek körözött papírlapok kérdéseire egyenként válaszolni fogok. A kérdések közt annyi a közös gondolat, hogy rögtön, elöljáróban össze lehet foglalni általánosan is a gondokat, amelyek itt fölvetődtek. A problémák gerince: hogy az életkor szerint is fiatal korosztály hogyan tud korszerű lenni történelmileg. Ide torkollik a többi alapkérdés. Nézzük sorra.

A huszadik századnak a legnagyobb, legfontosabb kérdése valóban a nemzetiségi és a nemzeti kérdés lett. A tizenkilencedik század azzal a gondolattal indult (nagyon helyesen, tele idealizmussal), hogy az anyagi kérdéseknek a megoldása automatikusan meg fogja oldani az úgynevezett felépítményeknek a kérdését is. Beleértve ebbe minden nemzeti torzsalkodást, és így végül a nemzetiségi kérdéseket is. Ehhez valóban vigasztaló tünetek járultak; az például, hogy Európának egynéhány nagy nemzete csak távolról ismerte már a nemzeti és a nemzetiségi kérdést. A szellemi élet az emberiség közös eszményeit szolgálta, nagy eredményekkel. Valamikor úgy fogalmaztuk meg, hogy például jó hazafias költészete már csak rossz hazájú népeknek van. Angliában, vagy a „jólfejlődött" nyugati államokban látszólag valóban nem volt a tizenkilencedik században olyan égető nemzetiségi vagy nemzeti kérdés, hogy az központi gondja lehetett volna a szellemi életnek.

Noha nagyon jól tudjuk, hogy a legsúlyosabb válság, a legfigyelemreméltóbb tünettel Írországban keletkezett. Hogy „nyelvében él a nemzet" – elsőül Montesquieu mondta

[1] Tóth Erzsébet – Agócs Sándor (szerk.): *Fiatal Írók Találkozója. Lakitelek, 1979–2009.* Lakitelek, Antológia Kiadó, 2009. A könyv hasonmás mellékletében 117–123.

ki. És íme, az írek, noha elveszítették a nyelvüket, izzó nemzeti indulattal fordultak az angol uralom ellen.
Az volt a hit még a huszadik század elején is, nálunk is, hogy a nemzetiségi kérdések merőben a józan ész és a gazdasági kérdések függvényei. Ma, századunk végére viszont kiderült már világszerte, hogy ez a legégetőbb kérdés, ugyancsak meghökkentő tünetekkel. Nem ismerem jól az iráni helyzetet, de hangzik vélemény, hogy (igaz, zsarnoki eszközzel, és a maga hasznát nem feledve) a sah a nagy olajjövedelmet a szociális gondok enyhítésére akarta volna fordítani. Szinte tomboló vallási kérdés merült föl ellene. Ehhez hasonló fanatizmussal tombol másutt a nemzeti türelmetlenség, beleértve főleg a nemzetiségi elnyomást; ami itt-ott azzal a csaknem humoros-torz helyzettel társul, hogy némely népek magukba akarnak olvasztani olyan más nyelvű kisebbségeket, amelyeket, noha alacsonyabb rendű, tehát mintegy tisztátlan népnek hirdetnek, mindent elkövetnek, hogy azokkal vérségileg összekeveredjenek.
A materialista nemzetszemlélet elhomályosult. A következő kérdés, a nacionalizmus értelmezése emiatt is homályos: mindmáig kényes. Ha visszanézünk az elmúlt 10-15 évre - remélem, erről nektek nincs emléketek -, vigasztaló, hogy mégis miről lehet ma már élőszóval is, egy ilyen teremben is olyanról beszélni, amiről azelőtt nem adhatott az ember hangot anélkül, hogy rögtön a vádaskodásnak, a káromlásnak, a tudományos lenézésnek az áradata ne dőlt volna rá. Bizonyos eszmei frontok tehát megmozdultak úgy, hogy a ti nemzedéketek sok tekintetben csaknem üres terepen mehet előre. A régi agyagszobrokat szétmosta az idő. Ide tartozik az a fölvetett kérdés is, hogy mi marad meg - marad-e egyáltalán - időtálló mű a téves fogalomkultuszok idejéből. E téren gyakran túl szigorú a szemlélet. Hiszen abban az időben igen sok jóakaratú, jóhiszemű költő szolgált teljes írói fölkészültséggel olyan irányvonalat, olyan eszméket is, amikről kiderült, hogy bizony porlatagok. Ezek a költemények és ezek az írásművek esztétikailag mégis tartalmaznak értéket is; az a suta kép áll tehát előttetek, hogy az esztétika tart fönt még ebből a korszakból is műveket, nem pedig az a szemlélet,

amely (nem kell mondanom, Zsdanovtól kezdve meddig terjedően) egy új esztétikát is akart adni.
A következő hozzám intézett kérdés, amire kapásból kell felelnem: itt áll egy új irodalmi nemzedék; szerintem egyszerre igen szerencsés helyzetben, és igen súlyos feladattal. A terület úgyis akadálytalanul a tiétek, hogy nem említhettünk a nemrég annyi gyanúval fogadott magyar sorskérdések közül tán már egyetlent sem, amit nem fogadnának ma minden fórumon azzal: lássuk, mi is az tulajdonképpen. Nemegyszer leírtam, optimistán nézem ennek az egész kérdésszövevénynek az alakulását. Beleértem én magam a határon túli magyar anyanyelvűek kérdését is. Ez fokozatosan olyan világproblémává alakult már (mert nemcsak a mi ügyünkről van szó), hogy itt a világszemlélet változása, fejlődése fog a segítségére sietni mindannak az imént tréfásan ábrázolt beolvasztási, népelnyomási, népnyelvpusztítási áramlatnak is, aminek bizony a magyar nyelv súlyos áldozata lehet. De magam, én, ismétlem, igenis bizakodva nézek előre; mégis és máris sokat tudok jót ígérni akár jóslatként ennek a ti nemzedékteknek. De ugyanakkor óriási tétre tudom figyelmeztetni e nemzedék íróit: vagy végeznek ők is valamit, vagy vállalnak részt a föladatból, vagy jeltelenül elmegy ez a nemzedék az irodalom és a nemzet történetében. Itt volt számára az alkalom, itt volt előtte égő problémaként a lehetőség. De ez már megint új kérdésszövevény, úgy van. A „történetiség" kapcsolata a nemzet és az irodalom életében.
Ehhez nem elég az, ami itt elhangzott, hogy már a puszta helyzetábrázolás is történelmi szemlélet. Ez akkor volna nagyon igaz, ha Angliában élnénk, vagy olyan államban, ahol a múlt már tisztázott, s világosak legalább a fogalmak, a definíciók. De nálunk a magyar múlt, és a közelmúlt sok vonatkozásban és tekintetben még mindig ködben áll. A magyar sorsmozdulatok, a magyar történelem egy-egy alakját már az ábrázolás folytán rögtön rágalom és vád éri; helyzetek nincsenek tisztázva. Akármennyire kitűnően fogja ábrázolni csak ezt a korszakot, mint magáét ez a nemzedék, ha nem lesz általános szemlélete, (a történelmi szemléletét nemcsak a jelenre, hanem a múltra, s

ennek következtében, a jövőre is nem teljesíti ki), akkor nem tudja teljesíteni időszerű feladatát sem. Akkor azt mondanám, tanuljatok meg akár angolul, készen beilleszkedni a készbe, abban a hiszemben, hogy bekövetkezhet: a költő hazája széles e világ.

Vannak az irodalomnak - ide kell visszatérnem hát - olyan korszakai, amelyek a nemzedéket nézve jeltelenek. Ez nem azt jelenti, hogy ilyenkor a szellemnek az ereje nem hat tovább; megbénult, meghalt. A szellemi élet olyan, mint a karszti patak. El tud tűnni néha nemzedékekre. Tankönyv mondja, hogy a magyar irodalomnak is voltak korszakai ilyenek. Jellegtelenek, „nemzetietlenek"; de mégis csak addig, amíg váratlanul, majdnem megfrissülve nem bugyogott elő a „folyamat"; mintha a föld alatt még új savakat, új erőt is tudott volna magába gyűjteni; jeltelenné semmisítve történelmileg azt az irodalmi korosztályt, amely alatt a mélyben járt. Biztatni tudlak tehát benneteket, hogy mennyi a lehetőség; de figyelmeztetni is, hogy mennyi a veszélyetek; mennyire lehetséges, hogy nem lesztek nemzedék ti sem.

Itt van valóban - hogy megint kérdésre feleljek - az előttetek járó, a számomra még mindig fiatalnak számító nemzedék, amelyből épp ez az összeállás hiányzott ahhoz, hogy együttesen sokkal jelentékenyebb szerepet töltsön be a magyar irodalomban, mint közös vállalkozás híján. Fölemelt ez a nemzedék hat-hét kitűnő nevet, és nem lett belőlük: összességükből mégsem valami olyan összeforrottság, amilyen volt mondjuk Petőfiék nemzedéke. Vagy a Nyugat nemzedéke; de még, hogy magunkra is mutassak, olyan nemzedék sem, amelyiknek egyik sereghajtója előttetek áll. Tehát nagyobb a feladatotok, a felelősségetek, de az érdeketek is annál, hogy ne keressétek meg azt, ami közös bennetek.

Újabb és újabb papírszeletek még mindig a nacionalizmusról. Nos, nem térek ki ezek elől sem. Igen, az előbbi gondolatsorhoz hozzátartozik még, hogy ez a veszély, a nemzetiségi, a nemzeti türelmetlenség épp Európának ebben-a körzetében volt különösen végzetes. Az első világháború pontosan egy megoldatlan nemzeti kisebbségi kérdésből robbant ki. Egy szerb diák lelőtt egy osztrák

trónörököst egy szláv területen, ahol, valljuk be, annak semmi történelmi keresnivalója nem volt, főleg nem kihívó módon. Ebből a kezdetben, „területi"-nek vélt történelmi esetből épp azért, mert alatta volt ez a nemzetiségi hőanyag - tudjuk, mi történt. A második világháború is egy ilyen, már jelentéktelennek hitt nemzetiségi kisebbségi kérdésből robbanhatott ki; ezúttal egy eszelős diktátor használta föl, mint puskaporos hordó alá gyűjtött zsinórt, hogy a Versailles-i szerződések alapjában vétkes intézkedéséből csinálhat magának szörnyű eszközt. Semmi biztosíték, hogy ilyesmi nem ismétlődhet meg harmadszor, századszor. A biztosíték ugyanis az lett volna, ha közben az efféle nemzeti kisebbségi kérdés (ha nem oldódik is meg) valami enyhülést kap. Nem kapott, sőt fokozott fojtást kapott, oly fokú tömítést, hogy az aggódni tudó ember rettegve néz az elé, hol pattan ki olyan szikra, mitől ismét lángtenger lesz a világ. S ha lesz, aki megéri ezt az új képtelenséget, azt fogja mondani: ez előre látható volt. Tehát előre is - eleve is - felelősség, hogy jól ábrázoljuk, ami fenyeget.

Hogyan definiáljuk végülis magát a nacionalizmus szót? A fogalmat szellemi életünk máig nem fordította le magyarra. Elvi fogalmazás, elvont rendszerezés helyett példabeszéddel élek: történetet mondok. Véletlenül Kecskeméttel függ össze. Ennek a városnak volt vörös katonai parancsnoka Sinkó Ervin, nekem, ha nem is akkori, de később Párizsban igen jó barátom. Magyarul írt, de végül - sok országon és eszmén áthaladva - jugoszláv írónak vallotta magát. Mint ilyen tisztelt meg látogatásával már Pesten, még a Titóra mondott anathéma előtt. Mint szépíró, az ottani magyar kisebbség egyik egyetemi tanára is volt. Vezérelvének tekintette, hogy mint hű internacionalista, a nacionalizmus ellen küzdve elsősorban az ottani magyar anyanyelvűek netáni nacionalizmusa ellen eleve tábort gyűjtsön; ehhez kérte közreműködésemet, helyeslésemet. Feleletem rövid volt: Nagyon tetszetős gondolatot ismételsz azzal, hogy söpörjünk mindnyájan a magunk ajtaja előtt. De ha a másik ajtó elől a söprűk felénk söpörnek? Mindig, mindenhol, első helyen a nacionalista túlkapások ellen beszéljünk, úgy leszünk internacionalisták. Ezen

csak elvileg különböztünk össze, a barátság változatlan maradt. Ez volt számomra mégis az egyik okosító alapvizsga: hol, milyen mértékben beszélhetek én a saját ajtóm előtt is, itthon is világosan, időszerűen nacionalizmusról. Mert lám, ha én ma, olyan helyzetű magyaroknak mondom, hogy óvakodjanak a nacionalizmustól, akik csak szenvednek a nacionalizmustól, és csak védekeznek annak túlkapásai - túlsöprései - ellen, akkor zavar támad, porfelleg mindenütt. Mert hisz a másik ajtónál levők abban reménykednek, hogy elhallgatják, sőt tagadják a hibájukat; kettős érvvel mondják, hogy mi vagyunk elmarasztalhatók nacionalizmusban. Így én nem tudok szót érteni, sem az ellenfeleimmel, sem a világban. Megismétlem a zavar magvát, főveszélyét: valahányszor Európában én azt hirdetem: magyarok, ne legyetek nacionalisták, ellentmondóim pedig azt, hogy ők ebben nem marasztalhatók el; végzetes, nemzetközileg is a por-tornádó. De miként értse meg ekként akár ozorai nagynéném, vagy akármelyik „egyszerű" paraszt vagy munkás, mi a kérdés veleje? Nem nektek kell elmondanom, nincs veszélyesebb, eleve ferdébb helyzet, mintha a tanítvány többet tud; mint a tanító. Nálunk e téren mintha az óvodás többet tudna, mint az egyetemi tanár. Ideje volna ezekben a dolgokban végre elementárisan, jól elemezve: elemi fokon is tisztán látni és szólni.

Kaptam idevágóan kényes kérdést is. Nem kell megnevezni, milyen nyelvű akadémiai írószövetségi elnökféle részéről ért támadás igen durván, nyelvünket védő két cikkemért. Fölmerült, igen, már akkor, miért nem feleltem erre én magam. Írók vagytok, stílusértők, körötökben meghitten beszélhetek erről is. Ha emlékeztek a két cikkre, azok általánosságban boncolták a kérdést; merőben elvek vonalán, általában, tehát ezúttal is a nemzetiségi elnyomásnak egy-egy, majdnem keser-humoros esetét. Egyetlen egy nemzet megnevezése nélkül. Sajnos, nemcsak kizárólag egy magyar kisebbségi területen esett meg például (hely megnevezése nélkül ez is), hogy magyar anyanyelvű város kórházában magyar beteggel magyar anyanyelvű orvos is csak idegen nyelven válthat szót, ha a konzultációban akár csak egy idegennyelvű személy van;

ez utóbbinak a nyelvén kell, beszélni, még ha maga a beteg nem tudja is azt a nyelvet. Nem neveztem meg egyetlent olyanféle esetekből sem: ha egy katolikus pap nem beszéli azt a nyelvet, ahová eklézsiába rendelték, a gyónás is csak tolmács útján történhet, s akkor a gyónási titok? Tolmács útján ez miképp is oldható meg? Ilyen képtelen helyzeteket a francia - a volteriánus - humoron nevelődött író nehezen hagyhat ki. De hely és ország most sem említtetett. A stílus sokszor sakkjátékhoz hasonlítható. Az egykori jó-iskolájú diák áttételesen sakkot ad a királynőnek, de matt csak akkor van, ha a királynő mozdul. Vitatársam, a nagyrabecsült egyetemi és írószövetségi vezető, megmozdult a királynéjával. Oly kemény - sajnálatosan hibás - húzást ejtve, hogy nyomban, a világ előtt, még le is fasisztázott név szerint; kéretlenül kiállva eldobta tetejébe azt a sulykot is, hogy hazugnak és rágalmazónak is nevezett. Nem is nekem jutott eszembe, hanem másnak: véletlenül egy olyan francia szellemi testületnek a tagja vagyok - sőt, commandeur-je -, ahonnan tán ki is néznék azt, aki magán hagyja a hazug bélyeget a világ előtt is; mert a „vitát" most a világlapok is bőven ismertették.

Ez megint, a stíluskezelés európai szabályai szerint, de paraszti természetemnek megfelelően is, újabb sakkpartit kínált. Fórumot ajánlottam, hogy a vádat megnyugtatóan tisztázzuk. Én meg fogom mondani, mit állítottam, s állításaim cáfolója meg fogja mondani, hol hazudtam, s valami nemzetközi zsűri kimondja, kit kell eltávolítani a becsületre kényesek rendjéből. Fölajánlottam előbb azt, hogy a szocialista írószövetségekből állítsunk össze zsűrit; vagy ítélkezzen a PEN Klub; vagy amit ellenfelem jónak lát, akár a saját érdekében. Csak járuljunk mindketten a szellemi élet bármi fóruma elé, s ott beszéljünk. Mint emlékeztek tán, nem én válaszoltam. Akadémia és írószövetség szintjéről jött a vád. Ilyen szintről készült az enyém helyett is reflexió. Hogy tárgyilagos hely véleménye mentesítsen a fasiszta vád alól. Sőt a nemzeti elfogultság vádja alól, mert - hány és hány költőt fordítottam vitatársam anyanyelvének költői közül, és milyen nagyra becsülöm sok-sok írójukat szemé-

lyesen is. Magam is megilletődve olvastam a becsületem kimosdatására készült sorokat. Noha olvashattam – ezúttal is azt –, hogy fasiszta ugyan semmiképpen, de nézeteimben hivatalos tudósaink szerint bizony impulzív vagyok, s hogy vitájuk velem nekik is van. A nyilván tárgyilagosságul szánt kifejezés nem volt szerencsés húzás. Olyan értelmezést és visszhangot kapott nemzetközien is, hogy íme, akivel honfitársai is vitáznak, az méltán marasztalható el nem honfitársai részéről is. Az ember ilyenkor már leteszi a fegyvert; és tehetetlenül áll, bízva abban, hogy ez a fajta logika valahol egyszer csak meg fog akadni. És bízva abban, hogy a szellemi élet sakktábláin sem hiábavaló a játszma, az európai szabályok szerint.

Van itt a kezemben még egy kérdés, ami ide tartozhat. Nem először mondtam el: egy-egy országnak a jó haladása olyan, mint a római szekéré. Két kereke van, az egyik a közéleti, a politikai, a másik a szellemi élet. Akkor jó, ha az együtt működik. Ha kihagy valamelyik, az rögtön bajt jelez. Az szokott történni, az egyik átveszi a másik dolgát. Azaz vagy a politika beszél úgy, mintha ő tudná jobban, mi az irodalom; vagy a szellemi élet úgy, mintha jobban tudná a politikát. Én – bevallom – alig tudok belelátni a nemzetközi helyzetbe; hogy melyik kormány milyen szálakat hogyan képes meghúzni. A nemzetek nemzeti – „nacionalista" – versenyében számomra az a tény, hogy egy-egy ország egy másik országra fölfelé néz-e vagy sem; annak a lakossága tisztelettel nézi-e a másikat – tehát világosan kimondom: hogy a határainkon túli nézők, a magyar magyarok anyanyelvi megbecsüléssel, ragaszkodással néznek-e – ez számomra ma többet ér a látványos gesztióknál. Ilyen helyzetben, ha felelősségem van, nem bonthatom meg ennek a két keréknek az egyensúlyát; azt mondom, ez már reális eredmény is. Támogassuk, hogy a diaszpóráink fölfelé nézzenek felénk, egyre civilizáltabbnak, emberiebbnek tartsák az általunk teremtett helyzetet.

Ide tartozik az én nemzedékemnek nem egy célja is.

A leglényegesebb eddig leszűrhető tanulság, hogy bármekkora is a napi eszmei torzsalkodás; hogy művekkel, iro-

dalmi és szellemi művekkel csak művek tudnak vitázni. Ne akadjatok meg tehát azon, ha olyan kitűnő művészekre, akiknek az erkölcsi, esztétikai értéke kétségtelen előttetek, köznapi vádakat, netán rágalmakat szórnak. Elég idős vagyok ahhoz, hogy az ilyen viharokat messzibbre tekintve nézzem: rengeteget átéltem. Ezek a még oly élesen sértegetők eltűnnek; nem alkottak művet. A ti gondotok, tehát az igazi erőfeszítés az legyen, hogy mindennek rögtön a távolibb tekintetbe vételével szülessenek.

Még egy kérdő cédula. Rajta mindössze Fekete Gyula neve, s utána egy kérdő, s egy felkiáltó jel. Az imént érkeztem, nem hallottam Fekete Gyula tegnapi fölszólalását. Itt ül köztünk. Ritkán látom, gondolatot tán sosem cseréltünk élőszóval. Szememben mégis régóta egyik jó példája azoknak, akik mint a horgászzsinegen az úszó, mutatják, mit kap az író, a még oly kitűnő író is, mint ő, ha mint közíró a magyar sorskérdések mélye fölé megy. Megírta, igen – végre valaki! – a földosztó parasztfiatalok hősi korszakát, hiteles, szép könyvben. Az ifjú hősnő osztálya erkölcsét követi, mint jegyes, mint jövendő anya. Szerző esztétikai elmarasztalása az lett, hogy írása nem nemek szabad és rögtöni egyesülését vallja, s ekként veszélyesen maradi. Máskor azért kap megrovást, mert a világba szétszórt magyar anyanyelvűek sorsa a gondja. Ez meg lám azért tudománytalan, mert hisz olasz és lengyel még több él diaszpórában. Az olvasó voltaképpen a nyegle felületességen ámult, mily – nem is műveletlenül: értesületlenül működött egy szellemi irányzat, irányít reflektort, hogy hol van, hol akad szemébe – az övébe – olyan tünet, amelynek alapján roszszat szajkózhat a népre, melynek jövője nem csak Fekete Gyulát foglalkoztatja. Mi lehet erre a méltó válasz? Itt indokolt már megnyomni a tollat. Legutóbb Fekete Gyula arról írt, hogy a születésszabályozás következtében milyen veszély fenyegeti mindmáig fokozódóan a magyarságot. Megkapta ezúttal is könnyedén, félkézből a választ: Kínában és Indiában milyen gazdasági baj a túlszaporodás. Ha ilyen logikával működik egy létéért küzdő nép szellemi élete: az én befejező – kemény helyett csak tömör – feleletem: az önvédő olvadási exodus, a csendes

- türelmes - elvonulás, a még jó szemléletem, ép tárgyilagosságom érdekében; hogy klasszikus emelkedettséggel tudjam változatlanul nézni ezeket a problémákat. Tehát megint, végül is csak azt mondom: a művek legyenek a gondotok, és hagyjátok ezeket a mégoly arcpirító nyilazásokat. Csak szemeteket védjétek. A nemzetek, az új nemzedékek romlatlan idegzetű szemükkel néznek előre. Zárszóul pedig, és ezt már a mindenhol diaszpórabelieknek is. Hogy mindezt fölénnyel, humorral nézzétek! Nem ok nélkül nevezték a sorskérdéssel foglalkozókat búsmagyaroknak. Volt okuk búsulni. Ne búsmagyarokként hajoljanak össze mégsem azok a négy-öt magyar összehajlók. Ne sóhajtozó miért is, miért is-ekre. Ady nem ezt akarta, nem haszontalan könnycsorgatást. A ti első leckétek az, hogy emelt fő és mosoly. Sőt, kellő humor. Rögtön fölényre, jókedvre hangoló, mégha ez a humor az akasztófahumor is. Mert az sem mindegy, hogy a kivégzőosztag elé milyen lelkülettel áll ki az ember. A nemzet műhelyébe léptek és - éltesse Isten a tisztes ipart!

Szabó Miklós: Hogyan látjuk ma 1956-ot?[2]

1956 megítélése teljes mértékben azon múlik, hogyan ítéljük meg az úgynevezett „ötvenes" éveket. Aki úgy találja, hogy a Rákosi vezetést akár fegyverrel is el kellett távolítani, ha csak így lehetett a torzulásnak véget vetni, nyilván másképp ítéli meg '56-ot, mint az, aki számára 1948-1953 között az alapvető folyamatok alapjában helyes mederben haladtak, csak bizonyos hibák rontották a helyzetet. A kérdés, '56 kérdése igazában az: olyan rosszat jelentettek-e az ötvenes évek, amelyet akár fegyverrel is meg kellett szüntetni. Azaz elvileg lehetséges volt-e egy „desztalinizáló" forradalom, vagy a Rákosi-rendszerre| szemben fegyvert fogni minden esetben csak ellenforradalom lehetett? Ez a valódi kérdés, ehhez képest harmadlagos, hogy mi volt ami 1956. október 23-a és november 4-e között történt.

I.

Az 1945 és 1956 között eltelt tíz esztendőben a meginduló magyar szocialista fejlődés két utat is járt. Két összeegyeztethetetlen utat, amely egységesen, egymással összezavarva nem lehet a mai szocialista építés hagyománya. A folyamatosságot csak az egyikkel lehet vállalni, a másikkal következetesen meg kell tagadni. 1956 kulcskérdése ebben a problematikában rejlik. 1945-ben az emigrációból hazatért pártvezetési mag elvi platformként egy vegyesgazdasági rendszert gondolt a szocialista építés megalapozására: a gyáripar kulcsszektora állami tulajdonban, mezőgazdaság, szolgáltatások, kisebb üzemek magántulajdonban. Politikai felépítményként a vegyesgazdaság pluralisztikus- parlamenti rendszerben fejezte volna ki a rendszer konszenzusába illeszkedő társadalmi erők érdekeinek politikai képviseletét. Amikor 1947-ben ennek a hosszúra tervezett átmenetnek egyik napról a másikra való

[2] Az 1985 decemberében elhangzott előadás szövegét közli Szabó Miklós: Hogyan látjuk ma 1956-ot? In: *Új Látóhatár* 38/4 (1987) 485–494.

lerövidítése került napirendre, a folytatásra már a másik utat jelölték meg. Enńek lényege a gazdasági fejlődés politikai eszközökkel való felgyorsítása volt. Erre nem csupán egy ezt előmozdító gazdaságpolitika szolgált, hanem egy egész gazdasági politikai modell, amely azonosult magával a szocializmussal. A modell egy önerőből, külső segítség nélkül, tehát nem az akkori élenjáró technikával létrehozott termelési apparátust tételezett fel, amely termelési apparátus az alacsony hatásfokú technikai bázis rohamos ütemű mennyiségi gyarapításával növeli erőltetett tempóban az egész termelést. Ezzel, az eljárással, ezzel az ipari bázissal el lehet érni nagyobb növekedést, mint amelyet más ilyen műszaki színvonalú ipar magától megvalósít. Ez a termelés extenzív bővítését jelentette, A modell lényegét kifejező doktrína: az A-szektor prioritása, ekvivalens azzal, hogy extenzív. A termelés bővítésének extenzív volta nem a gazdaságpolitika szubjektív hibája, hanem a modell leglényege. A termelés ilyen jellegű fejlesztése szükségképpen a termelés háttér feltételeinek létrehozásából, illetve bővítéséből indul ki: az alapanyag- és a szerszámgépipar kiépítéséből, nem a végfogyasztásból. A beruházási javak gyártását nem a felhasználó végtermék orientálja, hiszen ez csak követi az építésben a háttér bázist, ezért a fejlesztés szükségképpen voluntarisztikus, önkényesen határozza meg a tervbe vett méreteket. A gazdasági erőknek a modell felépítése szolgálatába állítása megköveteli a mezőgazdaság adminisztratív uralom alá helyezését és - mivel az feszített ütemkényszert jelent - a politikai forma a rendkívül centralizált parancsuralom. Az extenzív gyarapítás modellje eleve, lényegénél fogva a növekedési ütem politikai eszközökkel való művi gyorsítását szolgálja, az indulási koncepció még ehhez viszonyítva is feszített tempót tervezett, lényegében maximális növekedési ütemet: éppen azért, hogy a társadalom hamar túljusson azon a szakaszon, amely a fogyasztás leszorításával finanszírozza a termelési apparátus bővítését.
A másik útra való áttérésnek volt ellenzője. Nagy Imre a NEP-jellegű átmenetet elhagyó fordulat utáni szakaszban is meg akarta őrizni a vegyesgazdaság legfontosabb

tényezőlét: koncepciója szerint az egyéni parasztság az állami nagyipar szektorával együtt, egyidejűleg vele, belenő a szocializmusba. A két modell, a két út kicsiben megismételte azt az alternatívát, amely a Szovjetunióban a húszas-harmincas évek fordulóján, az összehasonlítható fejlődési szakaszban a Szálin és a Buharin-frakció ellentétében fejeződött ki. A Rákosi-Gerő vezetés - ismeretesen - a sztálini útra lépett, míg Nagy Imre az egykori Buharin-platform szellemét idézte fel. Lehet, hogy az azonos helyzet termelt ki azonos gondolatoka! de az sem kizárt, hogy az 1930-ban már szovjetunióbeli emigrációban levő Nagy Imre buharinista volt, és akkori nézeteit rejtve megőrizte, átteleltette a harmincas-negyvenes éveken keresztül.

1948-1953 között a magyar szocialista fejlődés az A-szektor prioritásával jellemezhető modell jegyében indult meg. 1953-ban a fogyasztás leszorítása és az ütem erőltetésének szolgálatába állított mindenre kiterjedő kényszer oly mértékben élezte a feszültségeket, hogy ez a modell megbukott, és átadta helyet a másiknak. Az 1953 júniusában hivatalba lepő Nagy Imre-kormány a júniusi határozat útjára lepett. Az új vezetés feladta az A-szektor prioritását. A szocialista fejlesztést a végfogyasztással: a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkeket gyártó ipar fejlesztésével kívánta kezdeni, beleértve olyan - a fejlett országokban realizálható - exportalap kifejlesztésével is, amellyel korszerű beruházási javakat van mód importálni. Így kívánta a végtermelés bővítéséhez igazodó tempóban fejleszteni a nehézipart. Feladta a mezőgazdaság erőszakolt kollektivizálását és a politikai modell pluralizmusában is gondolkodott. A pártonkívüli tömegek képviseletének megvalósítására új alapokra helyezte a Népfrontot: ekkor keresztelték át Hazafias Népfrontra. A megélénkülő helyi népfrontszervezetek munkájába bevonták a korábbi koalíciós pártok egykori kulcsembereit, 1954-ben azt is tervezték, hogy a népfrontnak lehetőséget adnak egyéni tagságra, ami pártszerű szervezetté tette volna.
1955-ben a Szovjetunióban bekövetkezett vezetőségváltozás, amelynek során leváltották Malenkov szintén „buha-

rinista" kormányát, a Nagy Imre-vonal a „júniusi út" bukását okozta. Az 1955 márciusi határozat feladta a maximalizált növekedési ütemet és az ehhez kapcsolódó terrorisztikus politikai módszereket, de fenntartotta az A-szektor fölényét. Az ország legszélesebb közvéleménye nem fogadta el ezt a fordulatot és leghatározottabban a „júniusi útra" való azonnali, teljes visszatérést kívánta. Ebben széles politikai konszenzus volt a társadalom tömeges létszámú, népi rétegeiben. A párttagságban is számottevő tábora volt a júniusi útnak. A funkcióban nem levő tagok zöme ezen a platformon állt. A vezetésben jelentős csoportok voltak, amelyek nem értettek egyet a márciusi határozattal, s nézeteiket a nyilvánosság előtt csupán pártfegyelemből leplezték. A magasabb társadalmi státust élvező mozgalmi erők sorában a kommunista értelmiség fontos osztagai: írók és újságírók az 1955-ös évben túltették magukat a pártfegyelmen és nyílt bírálattal szálltak szembe a márciusi határozat vonalát képviselő Rákosi-Gerő-Hegedűs vezetéssel. A pártfegyelem annyiban még kötött, hogy magát a politikai kurzust meghatározó határozatot nem támadták nyíltan, frontálisan, de erről volt szó, a harc a márciusi határozat vonala ellen, a júniusi útra való visszatérésért folyt. Nagy Imre nem adta fel álláspontját, folytatta a politikai harcot a Központi Vezetőséghez intézett beadványok formájában. Követelte nézetei széles vezetési körben történő megvitatását. A széles tömegek ebből csak annyit láttak, hogy nem gyakorolt önkritikát és kiválik a vezetésből; ez oly mértékben szokatlan volt az előző évek gyakorlatához képest, hogy széles körű politikai-erkölcsi tőkét teremtett számára. Mikor hajthatatlansága miatt kizárták a pártból, hozzáfogott politikai platformjának radikalizálásához, tovább fejlesztéséhez is. Az író-ellenzék, az újságíró csoport és az 1954-től szabadlábra kerülő, rehabilitált pártvezetők többsége körülötte csoportosult. Az ilyen módon kialakult pártellenzék nem tartotta helyzetét kilátástalannak, mivel a szovjet vezetésben Malenkov nem bukott meg egészen, miniszterelnökségről való leváltása és nézetei, vonala bírálata után is tagja maradt a politikai bizottságnak. Okkal

lehetett feltételezni és remélni, hogy bukása átmeneti, és az idő neki dolgozik. A Szovjetunióban 1955-ben jóval nagyobb ütemben haladt a személyi kultusz még élő áldozatainak rehabilitálása, a művészetirányítás zsdanovista cenzúra-kultúrájának felszámolása, mint nálunk. Mindez és a szovjet vezetés kibékülése Jugoszláviával azt mutatta, hogy hazánk még a márciusi vonal kereteibe beleférő demokratizálás terén is le van maradva.
1956 februárjában a XX. kongresszus ezt a véleményt mintegy igazolta. Most már a függetlenített párt és mozgalmi funkcionáriusok jelentős része is, olyanok, akik alapjában egyetértettek a márciusi határozattal s nem a júniusi út hívei voltak, követelték, hogy a pártvezetés vonja le a szovjet kongresszusból folyó következtetéseket: váltsák le az 53 előtt kompromittálódott vezetőket, hajtsák végre a rehabilitációkat és a legjelentősebb rehabilitáltakat vonják be a vezetésbe, rendezzék a viszonyt Jugoszláviával, és alakítsanak ki népközeli, a tömegek számára elfogadható vezetési stílust. A vezetés ezt nyomás alatt végrehajtandó kapitulációnak vélte, s elzárkózott előle. Erre, vele szemben, széles funkcionárius ellenzőtábor is felsorakozott, 1956 júliusában végrehajtották a márciusi határozat vonalának korrekcióját követelő „mérsékelt pártellenzék" követeléseit. Rákosit leváltották és több rehabilitáltat bevontak a vezetésbe. Mindez azonban a közhangulat számára nem volt megoldás. Nem csupán azért, mert Rákosi helyett Gerő a régi politika folytatását jelentette be, s Révai is csak a vezetés legbeavatottabbjai számára volt rehabilitált, a kijjebb lévők számára a Rákosi-kor negyedik számú legkompromittáltabb figurája, hanem azért, mert a tömegakarat a márciusi határozat egyértelmű visszavonását, sőt elítélését követelte, s a visszatérést a júniusi útra: annak személyi konzekvenciájával. Július után a nyomás nem csökkent, hanem erősödött. A júniusi út vonalán álló pártellenzék a teljes győzelemre politizált. Összel a Gerő-vezetés mar tervbe vett platformján túlmutató reformokat, de ez már nem volt elég a konszolidáláshoz. Októberben a lengyel fordulat végrehajtotta azt a vonalváltást, amelynek megfelelőjét Magyarországon is széles

közvélemény kívánta. 23-án az egyetemisták a lengyel fordulat melletti tüntetéssel akarták kikényszeríteni a hazai fordulatot. Mivel a kora délutáni órákban kezdődő tüntetés nem eredményezte a Gerő-vezetés távozását, új Nagy Imre-kormányt, az esti órákban a megmozdulás fegyveres felkelésbe torkollott.

II.

Az '56-hoz vezető alapvető politikai folyamat jellemzése után egy kevésbé tárgyalt problémát érintenék. '56 nemzetközi hátterét. Nem a jól ismert nyugati reagálást, hanem beilleszkedését a szocialista tábor nemzetközi politikájának folyamatába. 1953-ban a Sztálin örökébe lépő pártvezetést válságos nemzetközi helyzet szorongatta. A nemrég hadrendbe állított amerikai hidrogénbomba veszedelmesen megnövelte a nyugati oldal katonai fölényét, ezen túl napirendre került Nyugat-Németország felfegyverzése, ami ezt a fölényt végzetes mértékűvé tehette. Sztálin utódai előtt a hidegháború elvesztésének rémképe sejlett fel, s ez a vezetésben, legalábbis annak egy részében egy vakmerő elképzelést szült a veszély elhárítására. A terv, amelyet Berija személyéhez szoktak kapcsolni, hajlandónak mutatkozott arra, hogy feladja a szocialista tábor részéről a Német Demokratikus Köztársaságot oly módon, hogy beleegyezik Németország nyugati alapon való egyesítésébe, annak fejében, hogy az egyesített Németország semleges lesz, azaz egy felfegyverzett Nyugat-Németország nem lesz a NATO európai haderő része. Ez a terv a Beriját előtérbe helyező változás előtt, már Sztálin idejében felsejlik a szovjet kormánynak egy 1952-es jegyzékében. A terv létezéséről két töredékes forrás tudósít. Az egyik: Hegedüs András említést tesz arról, hogy Berija letartóztatásakor a magyar pártvezetés által kapott szovjet tájékoztatás tartalmazott egy kitételt, amely szerint Berija noteszében találtak egy ilyen szövegű bejegyzést: „NDK? Leadni?" A másik adalék. Egy emigrált diplomata kezén nyugatra került egy belső hírügynökségi tájékoztató lengyel bulletin, egy legelső „PAP bizalmas", amely viszont a

Malenkov-leváltással kapcsolatos tájékoztatásban azt írta, hogy Malenkov - más hibai mellett - „támogatta Berija áruló terveit az NDK leadására vonatkozóan". Nagy Imre Malenkov „kádere" volt és ismert volt, hogy Rákosi erősen felhasználta ellene, hogy kinevezését a szovjet vezetésben leghangosabban Berija szorgalmazta. Nagy Imre feltehetően tudott valamit erről a tervről, s szervesen beépítette elképzeléseibe. 1955-ben az osztrák államszerződést a Berija-terv megvalósítása első lépésének tarthatta, tartotta, s azt a következtetést vonta le belőle, hogy Berija és Malenkov bukása nem jelenti a terv aktualitásának elvesztését, a Hruscsov-vezetés is ezen dolgozik. Beleilleszkedett ebbe a képbe Adenauer szenzációs, 1955-ös moszkvai látogatása is, Malenkov és itthon Nagy Imre leváltásának legfontosabb oka éppen az volt, hogy miután Nyugaton a párizsi, és brüsszeli szerződések eldöntötték a nyugatnémet felfegyverkezés megindítását, a szovjet vezetés új, pótlólagos fegyverkezési programot kényszerült megtervezni, ez - kényszerűen - újra az A-szektor prioritását tette aktuálissá. Azt senki, Nagy Imre sem tudhatta, hogy az 1955-ös évben a szovjet haditechnika fejlődésében olyan ugrásszerű előrelepés történt: a (potenciálisan) interkontinentális ballisztikus stratégiai rakéta rendszerbe állítása, amely történetileg egyszer s mindenkorra megszüntette a nyugati fölényt, azzal, hogy lehetővé tette az addig sebezhetetlen Amerika atomfegyverrel való elérését. Ez lényegesen csökkentette a szovjet vezetés számára azt a veszélyt, amelyet a német újrafelfegyverzés jelentett; nem volt szükség már arra, hogy ezt az újrafelfegyverzést akár ekkora engedménnyel is meggátolják. Az új rakétákról a világ éppen 1956 októberének napjaiban, a szuezi válság során szerzett tudomást. 1955-ben, 1956-ban aktuálisnak lehetett tartani a Berija-tervet, s lehetett gondolkodni egyfajta tágabb értelmezésben is: hogy ugyanis nem csupán a német egyesítésről és semlegesítésről lehet szó, hanem az egész „jaltai térség" semlegesítéséről. A kibékülés Jugoszláviával azt jelentette, hogy egy ilyen helyzetű, ilyen fajta semlegességű ország elfogadható szocialista országként a szovjet

vezetés számára. Erősítette ezt a várakozást a bandungi értekezlet, amely a semlegesség, az el nem kötelezettség olyan baloldali változatát teremtette meg, amelyhez bármely, bármilyen rendszerű ország felzárkózhatik. Az egyértelműen antikolonialista, nyugatellenes bandungi kezdeményezés kedvező fogadtatásra talált a szovjet vezetés részéről, Az alakuló blokknak tagja volt Jugoszlávia, sőt, a szocialista táborhoz fontos tényezőként tartozó Kína is a bandungi folyamat fő mozgatói közé tartozott, Bandung azt a lehetőséget látszott kínálni, hogy a Berija-terv végrehajtása így egy nyugatellenes, antikolonialista program részeként, tehát a szovjet presztízst nemhogy sértő, de növelő módon mehet végbe. Nagy Imre és köre ebben gondolkodott, s egy - a pártvezetéshez benyújtott, a szovjet ős a jugoszláv követségnek is átadott és értelmiségi körökben, ma úgy mondanák szamizdatként terjesztett - platform-iratban ilyen jellegű nézeteit ki is fejtette. Amikor az október 23-i felkelés következményeképp, 23-ről 24-re virradó éjjel kormányra került, az őt felkereső szovjet delegáció: Mikoján és Szuszlov nem teszik számára nyilvánvalóvá a Berija-terv végleges aktualitásvesztését. Ellenkezőleg: az október 30-i szovjet kormánynyilatkozat, amely önkritikát gyakorol a Szovjetunió és a népi demokráciák viszonyában megnyilvánult egyenlőtlenség- ás nagyhatalmi sovinizmusért, és kilátásba helyezi a szovjet csapatok kivonását a népi demokráciák területéről, arról győzi meg, hogy a Berija-terv aktuális, és a magyar és lengyel válság közvetlenül napirendre tűzte. Így került sor a Varsói Szerződésből való kilépésre és a semlegességi nyilatkozat kiadására. A semlegesség formája osztrák és nem jugoszláv (bandungi) mintát követett. Nagy Imre 1955-ben mindkettőben gondolkodott s a felkelés napjaiban a tömegek várakozásának jobban megfelelhető, a tömegek által jobban átlátható és megérthető osztrák formát választotta, amelyet - mint láttuk - szintén a Berija-terv egyik megvalósítási módjának tartott. Nem mellékes megjegyezni, hogy a másik megoldásnak is volt követője: az újrainduló, Petőfi Párttá átkeresztelt Parasztpárt lapjában Németh László a bandungi típusú semlegesség mellett szólalt fel.

III.

A továbbiakban magáról a felkelésről is, Kitörésekor a pártvezetésben a felkelés felszámolására két álláspont került szembe egymással. A Gerő-vezetés elvi kérdésnek tekintette, hogy a felkeléssel „ne álljon szóba", a felkelés megszüntetésére a politikai megoldást, a kompromisszumot kapitulációnak, elvi engedménynek tartotta, s egyetlen lehetséges eljárásnak a konfrontációt, a fegyveres leverést tekintette. Vele szemben a pártellenzék, élén Nagy Imrével, úgy vélte, hogy a társadalom jelentős részének, sőt többségének szembefordulása esetén a szocialista kormányzatnak csupán fegyveres védekezésre, kulcsfontosságú objektumai, vezetési központjai fegyveres védelmére van joga, a felkelés fegyveres leverésére nem, Elvileg csupán a politikai megoldás, a kompromisszum a megengedhető eljárás a felkelés megszüntetésére. Gerő október 23-i beszédében konfrontált az akkor még nem fegyveres demonstrációval, a délutáni órákban alakult Katonai Bizottság a fegyveres leverést kívánta megszervezni. Erre a rendszer fegyveres erői nem álltak teljes egészükben rendelkezésükre. Már október 23-án kiderült, hogy a budapesti rendőrfőkapitány, Kopácsi Sándor nem hajlandó erőszakkal feloszlatni a tüntetést, éjszaka pedig az, hogy a hadvezetés zöme a politikai megoldás felé hajlik. A belügyi belső karhatalom, amelyet még mindig ÁVÓ-nak neveztek, túl nagy mértékben állott a hangulati nyomás alatt, minthogy kizárólag reá lehessen építeni. A Katonai Bizottság a tisztiiskolák növendékeire számított, alaptalanul: ők is a politikai megoldás felé hajlottak. Rajtuk kívül két erő állott a fegyveres felszámolás, a konfrontáció vonalán: az október 24-én a fővárosba hozott határőr egységek és a Partizán Szövetség kommandója, a Partizán Készültség. Október 25-én a már hivatalában sem levő Gerő-vezetés erői a Partizán Készültség által leadott parlamenti sortűzzel kívántak feltehetően kész helyzetet teremteni, a Nagy Imre-vezetést magukkal rántani a konfrontációba, és, a fegyveres erők ezt nem akaró tagjait mintegy kompromittálni, s ezzel konfrontációba kényszeríteni. A -

vélt -terv visszájára fordult. A katonai egységek jelentős részének felbomlása a felkelés oldalára való átállást eredményezte, mivel a tisztikar jelentős része úgy érezte, már az erőszakos fellépés megtagadása nem elég ahhoz, hogy elhatárolja magát a sortűztől, ennek hitelt már csak a felkeléshez való átállás adhat.

Fegyveres felkelés, polgárháborús helyzet a politikai életet mindenkor két szintre tagolja, Egyik szint a guvernamentális politika: a kormány, a hatalmon lévő párt vezető szervei, az egyéb parlamentáris pártok vezető gárdája szintje. Másik a bázisszint: az utca szintjén folyó politikai szerveződés, a fegyveres felkelés szerveződése. A felkelőkkel kötött fegyverszünet után a kormányzati szinten a Nagy Imre-kormány, az MDP, majd MSZMP vezetősége és az újra megalakult koalíciós pártok, valamint a koalíciós időkben nem létezett Keresztény Demokrata Néppárt tevékenykedett. A bázisszint szervezeteit a felkelő alakulatok és a munkahelyen alakult forradalmi bizottságok alkották. A gyárak forradalmi bizottságait esetenként munkástanácsoknak nevezték. A helyzet meghatározója az volt, hogy egyes politikai erők a politikai élet melyik szintjén működnek, illetve van-e mindkét szinten szervezetük. Ezt szem előtt tartva veszem számba a felkelést hordozó politikai erőket. A Nagy Imre-kormány magvát mindvégig alkotó pártellenzék majdnem teljes egészében a guvernamentális szinten szerveződött: a támogató értelmiségi szervezetek: a Petőfi Kör, az Írószövetség, a NÉKOSZ és a felkelés napjaiban alakult Értelmiség Forradalmi Bizottsága ehhez a szinthez tartozik. Két szálon mégis lenyúlt a bázisszintre: pártellenzékiek szervezték és vezették az Üllői út sarki felkelő komplexus egyik felkelő csoportját: a Tűzoltó utcai csoportot, pártellenzékiek alapították a felkelés első napjaiban az első felkelő újságot: az *Igazságot*. A másik politikai erőt a volt koalíciós pártok: az újra megalakult szociáldemokrata párt, a Kisgazdapárt és a Petőfi Párttá átkeresztelt Parasztpárt képviselte. Csak a kormányzati szinten működtek, tevékenységük a Nagy Imre-kormány működéséhez simult, annak - mozgalmi kifejezéssel - mintegy népfrontos partnerei voltak. A fegy-

veres felkelés és a forradalmi bizottságok viszont csak a bázisokon léteztek, A Nagy Imre-kormány a Hazafias Népfront forradalmi bizottságaként alakult Országos Nemzeti Bizottságon keresztül próbálta - eredménytelenül - a forradalmi bizottságokat ellenőrzése alá vonni. A felkelők részéről Dudás József bizottsága megkísérelte, hogy a forradalmi bizottságokat és a felkelőket ellenőrzése alá vonva szilárd és tartós kettőshatalmi helyzetet alakítson ki, bizottságát pedig ellenkormány helyzetbe hozza. Néhány napos próbálkozásai nem hoztak sok sikert, amit legjobban az mutatott, hogy a Külügyminisztérium megszállása miatt a Nagy Imre-kormány karhatalma akadálytalanul őrizetbe tudta venni Dudást, senki és semmi nem mozdult meg mellette. A kormány célja a kettőshatalmi helyzet kialakulásának megakadályozása, a bázis együttműködésre kész erői integrálása, a konfrontáló bázistényezők elszigetelése, politikai marginalizálása volt. Esélyei lemérésére a néhány nap eseményei nem adnak módot. A negyedik politikai erő a politikai katolicizmus tábora volt. Ez a tábor, amelyet Mindszenty integráló figurája szervezett egy táborrá, a politikai tevékenység mindkét szintjén létezett, mindkét szinten külön szervezettel bírt: a kormányzati szinten az említett katolikus párt, a bázison Soltész János Keresztény Frontja, amely a börtönben keletkezett, és a kiszabadult és a felkeléshez csatlakozott börtönismerősök révén megvetette lábát a fegyveres csoportokban és a forradalmi bizottságokban. A forradalmi bizottságok határozataiban és a Magyar Ifjúság Pártja aláírású röpcédulákon követelt Mindszenty-kormány ötlete az ő aktivitásukat tükrözte.

Néhány szó e politikai erők programjáról, platformjáról. Október 23-án igen széles tömegekben konszenzus volt arról, hogy a márciusi határozat útjáról vissza akarnak térni a júniusi útra, annak személyi konzekvenciájával. Abban teljes egység volt, hogy a júniusi út jobb, mint az A-szektor fölényének az útja. Hogy ki állt ezen a platformon csupán, ki akarta tovább fejleszteni, s ki tekintette csupán a másikkal szemben viszonylag inkább elfogadhatónak, nehezen látható át. A felkelés néhány

viharos napja nem volt elég a tisztázó politikai differenciálódás kibontakozására. A pontokba szedett programnyilatkozatokban a négy igen különböző arculatú politikai erő álláspontja még meglehetősen egységes képet mutat. Különböző szóhasználattal nagyjából a júniusi út vegyes-gazdasági rendszerét vázolják fel. A gyárak állami tulajdonban: a vállalatok vezetése valamiféle munkahelyi önigazgatás kezében, A mezőgazdaság az egyéni parasztság kezében - ettől bizonyos mértékig a Petőfi Párt vezetőségében tömörült népi írók tértek el, akik hitet tettek a szövetkezeti rendszer mellett a városi szolgáltatások, kisiparosok, kiskereskedők kezében. A politikai rendszer politikai pluralizmus, amely tartalmazza a többpártrendszeres parlamentarizmust és a termelői önigazgatást. Külpolitikai orientáció a semlegesség.

Az 1956. november 4-e utáni vezetés az A-szektor prioritása útjára tért vissza, s ezen belül végrehajtotta azokat a korrekciókat, amelyeket a Rákosi-Gerő-vezetés a XX., kongresszus után elmulasztott, a júliusi vezetésnek pedig már nem volt ideje. A döntést a szándékon túl a körülmények is meghatározták. A júniusi útnak már.1956 októberében is sokkal rosszabbak voltak az esélyei, mint 1953 júniusában, mivel az ipar, ha lassított ütemben is, de 1953-54-55-56-ban az A-szektor prioritását feltételező modellben épült tovább, a növekedés mesterséges gyorsítását célzó, óriási beruházási javakat gyártó szektor tovább növekedett. 1957-ben már ennek dominanciája adottság volt, amelyet nem lehetett egyszerűen likvidálással, „a rosszul begombolt mellény újragombolásával" megszüntetni, kiindulni csak belőle, kereteiben lehetett. A júniusi út tendenciája mintegy vadon tört át először az agrárpolitikában, feltehetően nem volt véletlen, hogy Fehér Lajos, az agrárpolitika irányítója, Nagy Imre korábbi bizalmasa volt. Később pedig annak a gazdaságpolitikai reformtörekvésnek formájában - immár nem vadon -, amely szervesen a júniusi út folyamatában született.

Végezetül: mi volt tehát '56? A szovjet tapasztalatokra épülő szocialista fejlődés két, alternatív modellje

politikai erőinek fegyveres összeütközésig elment összecsapása, amely azután - Mao Ce-tung híres formulájával élve - „a népen belüli ellentmondásokat" antagonisztikussá változtatta.

Mik tanulságai a ma számára? '56 mai értékelése útjában áll, hogy teljes egészében megtagadjuk a kontinuitást az A-szektor prioritásának doktrínájával és az ezen az elven alakult 1948-1953 közötti iparosítást „rosszul begombolt mellénynek" tekintsük, s egyértelműen vállaljuk a júniusi úttal a kontinuitást. Ez ma is szellemi akadálya a gazdasági reform koncepciója kidolgozásának. Tanulsága, hogy egy szocialista vezetésnek a társadalommal támadt konfliktusa esetén kommunista kötelessége, hogy a politikai megoldásban gondolkozzék és a konfliktust a lehetőségek legszélesebb határáig menve politikai eszközökkel oldja meg. '56 drámai példája annak, hogy a csak konfrontációban, csak hatalmi eszközökben gondolkodó politika útja a szakadékba vezet. '56 felvetette a magyar szocialista társadalom pluralizálódásának eszméjét. 1958-ban a gazdasági reform még revizionizmusnak ítéltetett, az élet azonban - úgy tűnik - napirendre tűzte a gazdasági reform után a politikai reformot is. Az első, ígéretes lépések az új választási rendszer és a termelői önigazgatás elvének megjelenése a vállalati irányításban. Ez jelzi, hogy immár a politikai reform ügyét sem szabad 1958-as szemmel nézni.

Tito pulai beszédében azt mondotta - szabadon idézve -, hogy ellenzünk minden külföldi beavatkozást, de ha ez a beavatkozás lehetővé teszi a szocializmus felépítését Magyarországon, akkor a történelem igazolni fogja. Majd harminc év telt el, de - úgy vélem - a történelem még mindig nem döntötte el ezt a kérdést. Rajtunk is múlik, hogyan fogja eldönteni.

Lezsák Sándor:
A lakiteleki Antológia-est megnyitója – 1985[3]

Tudom, hogy fölfokozott érdeklődésük egy szerény kísérlet hitelesítő igazolása, aminek lényege egyszerű, egy természetes igényt fogalmaz meg: éljen a magyar költő bárhol a világon, határainkon belül, vagy az anyanyelvi határokon, szigeteken túl, Münchenben vagy Sepsiszentgyörgyön, Kassán, Szegeden, vagy akár Európán kívül, versei a magyar költészet értékeihez tartoznak. Működtetik azt a szellemi áramkört, amely nélkül még távolabb kerülnénk eltaszított önmagunktól.

Évszázadok óta próbálunk berendezkedni Európában, de Európa is rendezkedik bennünk, Ahhoz, hogy e tágabb közösség önállóan cselekvő, egyenjogú részesei legyünk, előbb a saját, olykor felelőtlenül, olykor végzetszerűen eltékozolt méltóságunkat, értékeinket kell tudatosan megismerni s visszakapni, és élni vele együtt, mint madár a levegővel.

Lakitelek, ez a művelődési ház is Európában van. Az e falakon túli világ, akár az októberi erdő, éli a maga életét. De jöhet a november, aztán a dermesztő hideg, ez az erdő addig él, amíg fáit, bokrait megremegteti Petőfi két sora: „Európa csendes, újra csendes, / Elzúgtak forradalmai... „

Milyen ez a csönd? Az itthoni, a Duna-táji, az európai csönd? Olyan, amilyen az életünk. Aljára leülepednek a gyanakvást rángató megtorpanások, a lehetetlenség kényszerei, a nagy nekifeszülések, de ugyanakkor pirosítanak ereket frissítő lélegzetvételek, örömök, álmok. Hogy mennyire sokféle arca, mozdulata, szándéka, tilalma, esélye van ennek a gömbölyödő csöndnek, azt nem csak a költők, de minden társaiért felelős ember érzi, tudja, akár kimondatlanul is.

Arcunkon kövesednek a tehetetlenség lenyomatai. Most ezekből csak egyet, ez húsunk elevenjébe mar. Amíg a költő verskötete, egyáltalán: a könyv az országhatárain szigorúan ellenőrzött, csempészáruként rejtegetett, addig ennek az európai csöndnek a történései csak bennünk zúgnak, mint kagylóban a tenger, tartósítva félelmet, aggodalmat. Mert különös idő visel bennünket: innen mehet a magyar nyelvű könyv Bécsbe, Párizsba, Clevelandbe, de onnan nem érkezhet; s jöhet a könyv Nagyváradról, Csíkszeredából, de innen oda szabadon nem utazhat.

Különös időben a legegyszerűbb mozdulatokhoz, a legtermészetesebb hanghoz kell visszatérnünk. Ezért készült a versgyűjteményünk, ez az Antológia, amely bizony erősen hiányos. De határait nem a szemmértékkel a távolból centiző politikai aktualitás, hanem három fiatal grafikus táguló világa jelölte ki. S történt mindez nemcsak a maguk, hanem a mi épülésünkre is.

A következőkben költők szólalnak meg. **A versek szabad fórumán** először az, aki már nem lehet velünk: Illyés Gyula. Versének címe: *Egy mondat a zsarnokságról.*

(1985)

[3] Az 1985. október 22-én tartott élő Antológia-est megnyitója. In: Agócs Sándor (szerk.): *Élő Antológia*. Lakitelek 1985. október 22. Antológia Kiadó, 2011. 22-23.

Radnóti Sándor: A harcoló város. Egy kiállítás megnyitója - 1987[4]

Kedves Barátaim!

Például én 1956-ban tíz éves voltam. Szigetként áll *az* a néhány nap gyermekkorom tengerében; abban a figyelemben, amivel követtem az eseményeket, a lelkesedésben és megrendültségben nem volt semmi gyerekes. Ablakaink a Honvédelmi Minisztériumra nyíltak, az első *napon* ott az épület előtt egy orosz légelhárító ágyut láttam - légelhárítani. A második napon kilőtték a felettünk lévő első emeletet. Házunk lakói óvóhelyre mentek - az óvóhelyek még megvoltak -, s egy kedves öreg szomszédasszony megzavarodott, minduntalan tőlem kérdezte, hogy mit keres annyi ember az ő lakásában. Kapuőrség szerveződött, az emberek összemelegedtek. Akkor láttam először felnőttet félni. Állandóan rádiót hallgattam, tudtam, hogy a hírek történelmiek. A nyilvános történelem mellett zajlott titkos történelem: Marosán György - mint jóval később megtudtam - gyermekszobám ablaka alatt várt a szovjet tankra, hogy még elérhesse a szolnoki államminiszterséget. Feledékeny vagyok, életemben sok minden összezavarodik. Ezek a napok megálltak az időben, eseményeit órákig tudnám sorolni. Az *utolsó napon* Nagy Imre néhány mondatát sugározta több nyelven is a magyar rádió. A Prime Minister Imre Nagy szavakat csak félig értettem. Mégis, vagy talán éppen ezért, úgy képzelem, hogy e szavak *ritmusának* komor gyászpompájában őriződött meg számomra a forradalom.

És milyen *képben*? A kép kicsit későbbi, már újra gyermekkorom része. A Nagykörút lerombolt házai, a felszakított lakások halott élet-nyomai, a képek a falon, egy-egy ottragadt bútor többemeletnyi mélység fölött.

Sok embernek vannak ilyen emlékei, különbejáratúak vagy közösek. Az Egmont-nyitány, a spanyol uralom alatt senyvedő Németalföld, a francia megszállást szenvedő Németország forradalmi remény- és gyász-*zenéjét*, mely amolyan időkitöltőként sokszor felhangzott azokban a

[4] Radnóti Sándor: Recrudescunt Vulnera, Cserépfalvi Kiadása, 17-19.

napokban a rádióban, bizonyára sokunk számára '56-ot *jelenti*.

Egyéni és közös tapasztalattá váló képek, emlék-művek 1956 Budapestjéről: ezek megalkotására szólított föl az Inconnu-csoport hazai és külföldi művészeket, és sok nehézség, viszontagság, rendőri metafora után itt láthatjuk a felszólítás eredményeit. Nem vágok elébe ítéleteknek, nem kritikusként állok itt. A vállalkozást szeretném méltatni: a *megrendelést*.

A megszabott témájú képzőművészet persze rossz hírbe keveredett korunkban a megrendelés korlátozza a művészi képzeletet. A mi nem szabad világunkban, enyhülvén az idők szele, az már nem határoztatik meg szigorúan előre, hogy mi lehet mű, de az igen, hogy mi és hogyan lehet emlék. Az eredmény köztereinken látható. Ha csak az elmúlt évet nézzük, tapasztalhatjuk, mint szarták tele városunkat tehetséges és tehetségtelen művészek méltó és méltatlan tárgyukkal - Bajcsy-Zsilinszkyvel, Kun Bélával, Münnich Ferenccel.

Egy emlék helyreállítását, a *képet* '56-ról adták fel leckének maguknak és másoknak az Inconnu tagjai. Ennek aktualitása kétségtelen. Kétségtelen, bármiképp vélekedjünk '56 aktualitásáról: én például úgy vélekedem, hogy követeléseinek tartalma - a pluralista demokrácia, a nemzeti önrendelkezés - változatlanul aktuális, formája viszont - a forradalmi népfelkelés - nem.

Ferenc József konszolidációja nem éppen gusztusosan ugyan, de megengedte a forradalomra való emlékezést. Az aradi kivégzések után tizenegy évvel a pesti legális sajtó már a nemzet özvegyének nevezi Damjanich Jánosnét. Kádár János konszolidációjának harminc év is kevésnek bizonyult. Néhány iszonyatos, gyalázatos eset hazug általánosításán és kitalált megsokszorozásán rágódunk mindig, holott tudnivaló: fegyelmezettebb népmozgalom, kevesebb atrocitással nemigen volt a világtörténelemben. Az eltelt harminc évben megfosztottak bennünket a harcoló város emlékétől. A kényszeres emlékezetzavar nem kicsiny mértékben okozója a ma élő magyarság csekély méltóságtudatának, erkölcsi állaga gyengeségének, reményeink és vállalkozásaink kisszerűségének.

Ezért van égető szükségünk arra, hogy újra képünk legyen 1956-ról. Ennek a megrendelésnek a teljesítése nem csökkenti, hanem növeli szabadságunkat.

Mindnyájan ismeritek a magyar sajtótörténet ama nevezetes esetét, amikor a gyásznapon 1953-ban a Népszava vezércikke e kezdőmondattal jelent meg: „Budapest népe megrendelt gyásszal fogadta Sztálin elvtárs halálát." A betűszedő tévedése - két esztendőt kapott érte - mély történelmi igazságot láttatott meg. Az ilyenfajta vállalkozásokban, mint a mai, a fordítottjának kell történnie. A megrendelésnek megrendülést kell eredményeznie.

A kiállítást e gondolatok jegyében nyitom meg.

(1987)

Ronald Reagan és Gilles Martinet beszéde a magyar forradalom mártírjai emlékművének felavatási ünnepségén a párizsi Pere Lachaise temető 44-es parcellájában 1988. június 16-án[5]

Ronald Reagan üzenete

Büszke vagyok, amikor csatlakozom az Észak-Amerikai Magyar Szervezetek Koordináló Bizottságához és a szabadság híveihez - bárhol legyenek is - az 1956-os Magyar Forradalom hőseire és mártírjaira való megemlékezésben.

Sohasem fogunk megfeledkezni azokról a bátor férfiakról és asszonyokról, akik az esélyek lehetetlenségének dacára félelem nélkül néztek szembe a halállal, hogy tanúságot tegyenek a szabadság és a nemzeti önrendelkezés iránti szeretetükről. Emlékezünk Nagy Imre miniszterelnökre, Maléter Pál tábornokra, Gimes Miklósra és annyi másra, akiket harminc évvel ezelőtt ebben a hónapban végeztek ki. Felidézzük a sok-sok szabadságharcos emlékét, akiket az 1956-os felkelés alatt vagy után megöltek és kivégeztek. Azzal, hogy tisztelettel adózunk emléküknek, egyben életben tartjuk azokat az ideálokat, amelyért meghaltak, - egy szabad, demokratikus és független Magyarország álmát. Nemes példájuk figyelmeztet bennünket arra, hogy legyünk éberek annak az időtlen és egyetemes ügynek a szolgálatában, amit Thomas Jefferson az 'örök szembeszegülésnek' nevez 'a zsarnokság minden formájával szemben, amely az emberi szellem fölött uralkodni akarna'.

Támogatom mindazoknak az erőfeszítéseit, akik egy méltó, családi temetés érdekében fel kívánják kutatni és azonosítani akarják a mártírok földi maradványait. Bárcsak 1988-ban bekövetkeznék az, hogy ezeket a hősöket visszaszolgáltatják szeretteiknek - és, bárcsak, Isten kegyelméből, eljönne a nap, amikor majd hazájuk szabad és független földjében nyugodhatnak.

Kérem Önökre Isten áldását.

Ronald Reagan

[5] Tetemrehívás, Párizs, I. U. S. 1988. 127-128.

Gilles Martinet beszéde

A francia szocialista párt, Franciaország köztársasági elnökének és miniszterelnökének pártja nevében Gilles Martinet nagykövet beszélt:

- A Szocialista Párt első titkára, Pierre Mauroy megkért arra - mondotta -, hogy bejelentsem: a párt csatlakozik ehhez, az 1956-os mártírok emlékezetére rendezett tiszteletadáshoz. Nekünk, francia szocialistáknak, az , ami immár több mint 30 évvel ezelőtt történt, s aminek utolsó állomása Nagy Imre meggyilkolása volt, alapvető fontosságú esemény. A magyar forradalom eltiprása nemcsak azt a brutalitást leplezte le, amire Sztálin örökösei képesek voltak, de hozzájárult ahhoz is, hogy leromboljon egy olyan elképzelést, ami hosszú ideig benne élt a kommunista mozgalomban is, de ezen túlmenően a nemzetközi munkásmozgalom egy nagy részében is, és azokban az időkben még az európai értelmiség egy részére is csábítóan hatott. Ez az elképzelés a következőképpen fogalmazódott meg: ahhoz, hogy egy fejlettebb, mélyebb, igazabb demokrácia megvalósuljon, egy népi diktatúra ideiglenes bevezetése kikerülhetetlen szakaszt jelent. Az igaz, hogy a demokrácia új formáinak keresését, a szabadság határai kiterjesztésének akaratát nem kell elítélni; ez a szocializmus lényegéhez tartozik. De meg kell bélyegezni azt a halálos illúziót, miszerint egy haladónak nevezett diktatúra elvezethet ehhez. A történelem megmutatja, hogy az ilyen diktatúrák mindig lerombolták azt, amiért megteremtették őket: azt a reményt, hogy a hatalmat a nép kezébe adják. A történelem, és első helyen az ötvenes évek Magyarországának története és Nagy Imre története megmutatta: ő, aki kommunista neveltetésű és meggyőződésű volt, maga is hitt pártja egyeduralmának szükségszerűségében, de a döntő órában a hazája iránti szeretet elvezette őt annak felismeréséhez, hogy véleményszabadság nélkül, röviden: pluralizmus nélkül nincs, nem létezik függetlenség. Ez az, amiért megölték, ez az, amiért mi most itt vagyunk, hogy mártírsorsára emlékezzünk. Egyesek azt hitték, hogy a

diktatúrák erősebbek, mint a demokráciák. Nos, most éppen a diktatúrák hozzák felszínre a gyengeségeiket, és a demokrácia az, ami hódító eszmeként mutatkozik meg. Maradjon fenn mindörökre azoknak az emléke, akik az életüket adták érte!

Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon a felszabadulás után[6]

35

Készült: 26 példányban
Inf/1280/1988.

Pártok és pártalakitási kisérletek Magyarországon
a felszabadulás után

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

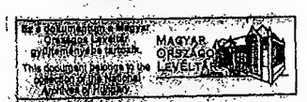

Magyar Országos Levéltár

6 Információs jelentések MNL OL 288. f. 11/4456 ő. e. Információs jelentés.

86

Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon
a felszabadulás után

(Összeállítás Berecz János elvtárs részére)

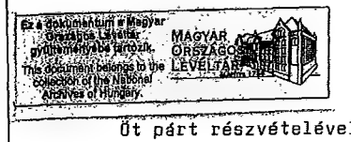

Öt párt részvételével alakult meg 1944. december 2-án a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. Ezek a következők: Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, Polgári Demokrata Párt. Igen eltérő politikai arculatú pártok léptek tehát koalícióra, ebből következően a politikai küzdelmek - különösen a Kisgazdapárt mint "gyűjtőpárt" bomlásáig - jórészt a koalíción belül zajlottak.

Külön problémát jelentett a Polgári Demokrata Pártnak az MNFF tagjaként való elismertetése, hiszen képviselői csak 1945 márciusában lettek tagjai a Budapesti Nemzeti Bizottságnak, mely ekkor a pártok engedélyezése ügyében döntési jogkörrel rendelkezett. Az MKP 1945 májusi konferenciája után pedig a PDP-t már nem tekintette a Függetlenségi Front tagjának. Ezzel a támadással csak a Kisgazdapárt gyűjtőpárttá válása erősödött.

1945 áprilisáig számos egyéb, a koalíción kívüli párt jelentette be megalakulási szándékát. Ezek egy része beolvadt a Független Kisgazdapártba, mint a Magyar Párt február 2-án, a Magyar Földmunkás és Munkáspárt május 22-én, a Veér Imre vezette Magyar Köztársasági Párt április 13-án és a Nagy Vince vezette Kossuth Párt ugyancsak április hónapban. A Lukáts Elemér vezetésével alakult Független Szocialista Néppárt, mely február 20-án alakult és a Szociáldemokrata Párt riválisa akart lenni, programja elkészítésével be is fejezte tevékenységét.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

A Budapesti Nemzeti Bizottság megakadályozta egyes alakulatok "bevett" pártként való elismerését. Igy történt ez a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége és Szabadság Párt valamint a Nemzetépítő Békepárt esetében. A BNB április 18-i ülésén elutasította a gróf Pálffy József vezette Keresztény Demokrata Néppárt jelentkezését is, rosszalva, hogy a miniszterelnök előzetesen - jogcím nélkül - engedélyezte azt.

1945 májusára tehát lényegében az MNFF-ből kiszoruló Polgári Demokrata Párt lett az egyetlen ellenzéki, a koalíción kívüli párt. A továbbiakban az Országos Nemzeti Bizottság tiszte lett a pártok engedélyezése. Májustól kezdve egészen az őszi választásokig ismét több pártalakulási kísérletet vehetünk számba. A Csécsy Imre vezetésével 1944 októberében illegálisan megalakult Magyar Radikális Pártot az ONB elismerte, így indulhatott a választásokon is. Demokrata Néppárt néven két párt is jelentkezett, egyfelől Pálffy József ismét megkísérelte legalizálni szervezetét, másfelől Barankovics István jelentette be igényét. Pálffy ismét elutasításban részesült, Barankovics viszont engedélyt kapott. Az általa vezetett párt nem tekinthető a Pálffy-féle alakulat örökösének, programjában el is határolódott tőle.

A választásokon indulni kívánt a Schlachta Margit vezette Keresztény Női Tábor, valamint a Nemzeti Demokrata Párt és az Értelmiségi Osztály Ősi Demokrata Pártja nevű szerveződés is, de az ONB 1945 szeptemberében ezek egyikét sem engedte megalakulni.

A választásokon a Demokrata Néppárt jelöltjei a Kisgazdapárt listáján indultak, miután önállóan nem remélhettek sikert. A klérus - élén Mindszentyvel - bizalmatlan volt Barankoviccsal szemben, és inkább a jobboldal egységes fellépése mellett volt. Ezzel

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

teljesedett ki az FKGP "gyűjtő" jellege.

A november 4-i választások eredményeként a Kisgazdapárt 57,3 %-ot ért el, mely 245 mandátumhoz juttatta, az SZDP 17,4 %-a 69, az MKP 16,95 %-a 7o, az NPP 6,87 %-a 23, a PDP 1,62 %-a pedig 2 mandátumot jelentett. Nem került be a parlamentbe a o,12 %-os Magyar Radikális Párt. Schlachta Margit a PDP listáján szerepelt, így jutott mandátumhoz, míg a Demokrata Néppártot képviselő Bálint Sándor és Eckhardt Sándor a Kisgazdapárt listájáról került be. A választások után is kioalíciós kormány alakult, világos volt, hogy a Kisgazdapárt abszolút többsége egy sajátos gyöngeség jele is: a sokarcúságé.

A koalíción belüli pártharcok kiéleződését jelentette a Kisgazdapárt jobbszárnyának "arányosítási" igénye, a végrehajtó hatalomban a választási eredményeknek megfelelő részesedés követelése, valamint a földreform felülvizsgálatára törekvés jelei. Ezzel szemben a baloldali pártok tömegharcot indítottak, majd az MKP, az SZDP, a Nemzeti Parasztpárt és a Szakszervezeti Tanács részvételével megalakult a Baloldali Blokk, mely harcot indított a Kisgazdapárt jobbszárnyán gyülekező reakciós elemek ellen, meghirdetvén a "Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!" jelszót. Az offenzíva eredményeként az FKGP Elnöksége engedve a követelésnek kizárta a pártból húsz nemzetgyűlési képviselőjét.

1946. május 2-án Sulyok Dezső vezetésével megalakult a Magyar Szabadság Párt a Kisgazdapártból kizártak részvételével. A Sulyokpárt 1947. július 21-ig működött, mikor is feloszlatta magát.

A Kisgazdapárt helyzetét megrendítő következő akció az ún. Magyar Közösség összeesküvés felderítése és valóságos jelentőségén messze túlmutató tálalása volt. Az "összeesküvést" az MKP

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik. This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary. MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

a Kisgazdapárt ellen használta fel, miután a főtitkár Kovács Bélát is sikerült belekeverni. Ismét képviselők sorát távolították el a Kisgazdapártból, majd 1947 februárjában Kovács Bélát őrizetbe vették a szovjet katonai hatóságok. Az FKGP-ben a Tildy Zoltán vezette balszárny erősödött meg Nagy Ferenc rovására, miközben egyre erőteljesebben mutatkoztak a bomlás jelei. A miniszterelnök Nagy Ferenc helyzete egyre kilátástalanabb lett, politikáját nemcsak a Baloldali Blokk nem támogatta, de saját pártján belül is nehézségei voltak. Sorsát május 30-i, emigrációra kényszerítésével egybekötött lemondatása pecsételte meg.

Az újabb pártalakulási hullám 1947 júliusában indult meg, miután augusztus 31-re ismét választásokat írtak ki. A választásoktól a baloldali pártok a politikai erőviszonyok tisztázását és pozícióik komoly megerősítését várták, s ennek érdekében elérték a választójog bizonyos korlátozását is.

1947 júliusában Balogh István vezetésével megalakult a Független Magyar Demokrata Párt és Pfeiffer Zoltán vezetésével a Magyar Függetlenségi Párt. Engedélyt kapott az indulásra Schlachta Margit Keresztény Női Tábora is. Megalakult a Katolikus Néppárt is, de legalizálása után néhány nappal visszalépett. Nem engedélyezte az ONB a Nemzeti Munkáspárt, a Nemzeti Szövetkezeti Párt és a Szegények Pártja indulását a választásokon. A Kisgazdapárt gyűjtő jellege teljesen megszünt, a polgári erők máshova csatlakoztak, szétforgácsoltabbá váltak, s ez megfelelt az MKP szándékainak. A koalíción kívüli pártok közül igazán a Barankovics-féle Demokrata Néppártnak és a Pfeiffer vezette Magyar Függetlenségi Pártnak volt komolyabb esélye, s ezt a választási eredmények igazolták is.

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik. This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary. MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

A négy koalíciós párt választási szövetségre lépett ée megszerezte a mandátumok 60 százalékát. Az MKP lett a legerősebb párt 100 mandátummal, a Kisgazdapárt 68-at, az SZDP 67-et, a Nemzeti parasztpárt 36-ot szerezett. A Barankovics-párt 60, a Pfeiffer-párt 49, a Független Magyar Demokrata Párt 18, a Magyar Radikális Párt 6, a Polgári Demokrata Párt 3, a Keresztény Női Tábor pedig 4 mandátumhoz jutott. Összességében igen erős ellenzéke volt tehát a koalíciónak, voltak is törekvések a Kisgazdapárt "átállítására". Az SZDP-en belül a jobbszárny és a munkásegység hívei csaptak össze.

1947 őszétől az egypártrendszer kialakulásához vezető kettős folyamatnak lehetünk tanúi. Egyfelől a munkáspártok egyesülése és egyes pártoknak a megalakuló Magyar Függetlenségi Népfronthoz való csatlakozás folyamatának; másfelől az ellenzéki pártok kiszorulása és föloszlása folyamatának.

A kommunista párt azonnal offenzívát indított a Magyar Függetlenségi Párt ellen, amely a legnyíltabban és legerőteljesebben képviselte a konzervatív-liberális politikai álláspontot. Az MKP a politikai nyomás mellett jogi föllépést is szorgalmazott, ennek eredménye volt az a petíció, mellyel a koalíciós pártok indítványozták a Pfeiffer-párt választási eredményeinek megsemmitését. A petíció jogi alapját a pártalapításhoz szükséges ajánlások hamisításának kimutatása jelentette. Pfeiffer Zoltán november 4-én elhagyta az országot, miután a népfőügyészség mentelmi jogának fölfüggesztését indítványozta. Külföldön tett éles kommunista- és szovjetellenes kirohanásai

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

91

tovább nehezítették pártja helyzetét. A Választási Bíróság november 20-án megsemmisítette az MFP képviselői mandátumait, s ezzel a párt lényegében megszünt.

Az MKP vezetése nem elégedett meg a Pfeiffer-párt elleni támadással, hanem kiegészítette ezt a keresztény pártok elleni fellépéssel, differenciálatlanul mindszentystának tekintve a Barankovics-párt egészét és a Keresztény Női Tábort. A Demokrata Néppártban belső szakadás is bekövetkezett, vidéki szervezeteinek többsége pedig passzivitásra süllyedt. A párt tevékenysége szinte csak a parlamentre korlátozódott. 1948 nyarán a Mindszentyt követő jobbszárny vezetői kiléptek, s ezzel az egyházi támogatás nagyon meggyengült. Nyárra lényegében széthullott a párt.

A Mindszenty támogatásával Keresztény Tábor néven megalakítani tervezett új párt nem jött létre, ahogy a Katolikus Néppárt újjáélesztése sem sikerült Varga Endrének. Az összeomláshoz az utolsó lökést Mindszenty letartóztatása adta. 1949. február 4-én a Demokrata Néppárt feloszlatta önmagát.

1949 elején szünt meg a Katolikus Női Tábor is.Az iskolák államosításáról szóló törvény elfogadása után Schlachta Margitot a mentelmi bizottság viselkedése miatt egy évre kizárta a parlament munkájából, majd miután Schlachtát egyházi vezetői visszairányították rendjébe, pártja is befejezte működését.

A Polgári Demokrata Párton belül a választási eredmény értékelése körül viták támadtak. Vészy Mátyás megpróbálta a baloldali radikális szárnyat eltávolítani a vezetésből, de vissza-

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

92

felé sült el a dolog. A baloldal győzelme egyben pártszakadást is jelentett, ennek végeredményeként Vészy Mátyás és néhány társa kilépett a PDP-ből.

A Magyar Radikális Pártban ugyancsak szakadás következett be a mandátumok elosztása körül kipattant vita nyomán. Ennek eredménye az lett, hogy 1947 októberében Peyer Károly és társai kiléptek az MRP-ből, és megalakították a Független Szocialista Pártot. Ez a párt azonban igen rövid életűnek bizonyult: Peyer november 20-i emigrálása után megszünt létezni.

1947 őszén a PDP és az MRP vezetői tárgyalásokat kezdtek a szorosabb együttműködésről, ennek nyomán 1948. május 13-án létrejött a Radikális Demokrata Pártszövetség, mely 1949 februárjában csatlakozott a Magyar Függetlenségi Népfronthoz.

A Balogh-féle Független Magyar Demokrata Párt a választások után egyfajta középpárti szerepet kívánt betölteni. A párt politikai jelentősége azonban fokozatosan halványodott, vezetőinek parlamenti fellépései jelentették csupán tevékenységét. Mindszenty 1948 nyarán felszólította Balogh Istvánt politikai tevékenysége beszüntetésére, de ő ennek nem tett eleget. 1949 februárjában a párt csatlakozott a Magyar Függetlenségi Népfronthoz.

1948/49 folyamán fokozatosan alakult ki a MKP vezetésében az a koncepció, amely szerint az újjászervezett Függetlenségi Front lesz a még föl nem számolt pártok temetője. Az újjászervezés gondolata 1948 elején merült fel, márciusban pedig a nagybudapesti titkári értekezleten Rákosi úgy nyilatkozott, hogy az új Front egy szigorú központi szervezet lesz tengelyében a kommunista párt-

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

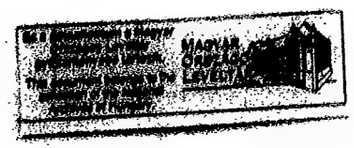

tal, s így a koalíciós alkudozások korszakának véget vetnek. Ugyanitt kinyilvánította az ellenzéki pártok (elsősorban a Barankovics-párt) likvidálásának szándékát.

A két munkáspárt egyesülése után az MDP programnyilatkozata szerint a demokratikus pártok addigi laza koalíciója helyett egy egységes tömegszervezetre, egy új Függetlenségi Frontra van szükség, mely a pártok mellett tömöríti a nagy társadalmi szervezeteket, a szakszervezeteket is.

Révai József a Szabad Nép szeptember 26-i számában még úgy nyilatkozott, hogy a koalíció, a többpártrendszer fenntartása szükséges, hiszen a magyar társadalomban a reális osztálykülönbségek továbbra is fennállnak. Ez azonban csak epizódikus jelentőségű volt, hátterében valószínűleg a Tájékoztató Iroda határozatának a jugoszláviai egypártrendszert is bíráló kitétele állt.

Az MDP KV november 27-i ülésén Rákosi már világossá tette, hogy az új Népfront esetében nem egy új tömegszervezet létrehozásáról van szó, hanem egy olyan alakulatról, melyet a célok azonossága tart össze, a célokat pedig az MDP határozza meg. A pártok elsatnyulásának, elhalásának folyamatáról is világosan beszélt, melyet elősegíteni kell, tehát egyértelműen az egypártrendszer bevezetése határozta meg nemcsak a stratégiai irányt, hanem a közvetlen feladatot is.

A Központi Vezetőség 1949. március 5-i ülésén Révai a Népfrontot az adott fejlődési szakaszon nélkülözhetetlen, de átmeneti jellegű alakulatnak nevezte, lépcsőfoknak a polgári demokratikus többpártrendszertől a proletárdiktatúra egypártrendszere

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

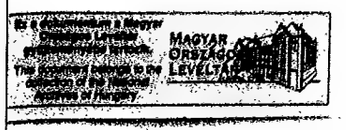

felé vezető úton. Rajk László kijelentette, hogy az MDP programja az egyetlen elfogadható platform, aki mást vall, az a szocializmus ellensége, nem pedig konstruktív ellenzék. Megfogalmazta tehát az "aki nincs velünk, az ellenünk van" elvet. A Népfront szerepét a pártok elhalásának meggyorsításában határozta meg. Rákosi mindenben alátámasztotta Rajk véleményét, és kijelentette, hogy a Népfront nem hosszú képződmény, hanem a pártok elhalási folyamának talán utolsó foka.

Az 1949. évi választásokon a Magyar Függetlenségi Népfront közös listáján indult jelöltekre a választók 95%-a adta le a voksát. A képviselők 71%-a az MDP tagjaiból került ki. A választások után az MFN és a helyi népfrontbizottságai elvesztették funkciójukat, a Népfront elsorvadt.

Az MFN-ben részt vett pártokat formálisan, jogi értelemben soha nem tiltották be vagy számolták fel, azok politikai megnyilvánulási lehetőség, anyagi és szervezeti bázis híján önmaguktól megszűntek. Anakronisztikus jelenségként még az ötvenes évek végén is létezett a Parasztpártnak, a Kisgazdapártnak és az MRP-nek irodahelyisége Budapesten. Hogy a pártokat mennyire nem tiltották be, mutatja lapjaik továbbélése is. A DNP lapja, a Hazánk és a PDP lapja a Világ ugyan megszűnt 1949 elején, ám a Haladás, a Magyar Radikális Párt orgánuma 1950. június 1-ig élt, míg a parasztpárti Szabad Szó csak 1952. február 3-án, a kisgazdapárti Kis Újság pedig csak 1952. augusztus 10-én fejezte be pályafutását.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

95

- 9 -

Az ötvenes évek elejének Magyarországán a többpártrendszer problémája nem merülhetett fel. Csak 1954 tavaszán, az MDP III. kongresszusának előkészületei során bukkant fel újra a kérdés. Nagy Imre kongresszusi beszámolótervezetének egyik passzusa szerint a népi demokratikus politikai forma sajátossága a népfront keretében működő többpártrendszer és a kormányzás koalíciós jellege. Úgy tűnik, Nagy Imre ebben az általános és csak elméleti síkon mozgó fejtegetésében nem tett mást, mint visszatért a "népi demokrácia" fogalmának eredeti jelentéséhez, mikor még nem értelmezték át a "proletárdiktatúra formájává". A tervezet feletti vita után ez a tézis eltünt. Nagy vitát váltott ki Nagy Imrének a népfronttal kapcsolatos elképzelése, mert ő úgy vélte, nem mozgalomként, hanem szervezetként kellene felújítani, a párt vezetésével, de a párt közvetlen szervezeti részvétele nélkül. Széles társadalmi-politikai szervezetre gondolt, a haladó, demokratikus népi erők szövetségére, mely a nemzeti egység szervezője lehet. Szükségesnek tartotta egyfelől a népfront szervezeti kiépítését, másfelől az egyéni tagság lehetőségét a demokratikus szervezetek kollektív tagsága mellett.

Nagy Imre elképzeléseit a viták során elvetették attól tartva, hogy az így felépülő népfront pártjelleget kaphatna, és konkurenciát jelenthetne az MDP-nek. Kongresszusi beszámolójában Nagy Imre elállt korábbi javaslataitól, a népfrontról mint széles tömegmozgalomról beszélt, melynek gerince a munkás-paraszt szövetség. Az elképzelés szerint a kommunista párt vezető szerepével működő Népfront nem politikai pártok vagy töredékeik egye-

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

96

- 10 -

sülése lenne, hanem a tömegszervezeteké és népi bizottságoké, mint a szakszervezetek, a DISZ, az MNDSZ, a Béketanács, tudományos, kulturális, szociális szervezetek stb.

Nagy Imre szőnyeg alá söpört "pluralizálási" elképzelései azt mutatják, hogy nála legalább fölmerült a politikai struktúra hibás, a szövetségi politikát eltorzító voltának problémája. Mivel nézeteinek érdemi és elméleti szintű megvitatása elmaradt, az alapvetően torz politikai szervezet megváltoztatására sem tettek kísérletet. Az újjáalakuló Népfront Nagy Imre törekvése ellenére nem vált a nemzeti egység szervezeő erejévé, a politikai élet fejleményei ezt lehetetlenné is tették. 1953 júniusa és 1956 októbere között a politikai struktúrában nem történt érdemi változás. Kétség kívül voltak politikai indíttatású informális társaságok, gyülekezések, egyes körök markáns politikai arculatot mutattak, pártok szervezéséről azonban tudomásom szerint nem volt szó.

A többpártrendszer 1956 végén jelent meg ismét. Október 20. körül egymás után alakultak egyetemi körök. Az egyetemi gyűléseken felvetődött olyan választások kiírása, melyen több párt vehetne részt. A többpártrendszer követelése kedvező talajra talált a szövetségi politikában az 50-es években megmutatkozott torzulások miatt, valamint annak következtében, hogy az MDP halmozódó politikai hibái nyilvánvalóvá váltak, így hatalmi-legitimációs válságba került. A régi, politikai képviseletétől megfosztott erők október 23-a előtt nem mertek nyíltan, pártként fellépni, erre csak október végén került sor.

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Nagy Imre és csoportja igyekezett saját pozíciójának erősítésével stabilizálni a helyzetet, ezért mindenképpen békés, tárgyalásos megoldásra törekedett. A többpártrendszerhez való visszatérés ebbe a gondolatmenetbe illeszkedett bele: a jogos követelések elfogadásával, a volt koalíciós pártok legalizálásával konszolidálni lehet a helyzetet. Az MDP KV október 26-án állást foglalt a széles nemzeti összefogás szükségességéről, elfogadta az események "nemzeti demokratikus" minősítését és a létrejött új intézményeket, a forradalmi bizottságokat és munkástanácsokat. A fegyverszüneti felhívás nem érte el célját, ennek ellenére Nagy Imre október 30-án bejelentette a koalíciós kormányzáshoz való visszatérést és a szovjet csapatok kivonását.

Az ilyen módon törvényesített politikai mozgalmak további követelések teljesítéséhez kötötték a kormány elismerését: a Varsói Szerződésből való kilépéshez és a semlegesség deklarálásához, s ezt el is érték. A koalíciós pártok helyet kaptak a kormányban, Tildy Zoltán államminiszter tiszte lett a pártok működésének engedélyezése. Azonnal kiderült, hogy a volt koalíciós pártokon kívül számos más törekvés is létezik, elsősorban a Horthy-korszakban gyökerező keresztény ideológiát valló mozgalmak. Egyes fegyveres csoportok is kísérletet tettek politikai megszerveződésre.

A pártok fennállásának rövidsége miatt nehéz volna társadalmi bázisukról tájékozódni. A volt koalíciós pártoknál egyszerűbb a dolog, nyilván egykori támogatóik visszaszerzését célozták meg, bár ezek egy része elhagyta az országot, más része

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

beilleszkedett az új rendbe. Különösen nehéz helyzetben voltak a koalíciós pártoknak azok a baloldali erői, akik együttműködtek a kommunista párttal, s így kompromittálódtak az újjáalakult pártok vezetőinek szemében. A koalíciós pártok összetételükben és programjaikban is jobboldalibbaknak bizonyultak, mert az 1945/48-as periódusban.

Amiben a létrejött pártok egyetértettek, az a szovjetellenesség, a semlegesség követelése; a kommunistaellenesség, a párt és az egész irányítása alatt álló hatalmi apparátus támadása. Eltérés mutatkozott a politikai célokban a létrehozandó politikai rendszer jellegében: az 1945 után kialakult állapotokhoz való visszatérés és egy nyugati típusú polgári demokrácia igenlése mellett megjelentek reakciós szélsőjobboldali, soviniszta nézetek is, sőt Mindszentyvel az élen a királyság visszaállításának igénye is. A szélsőjobboldal kivételével a pártok igyekeztek valamilyen összhangot teremteni programjuk és az 50-es évek közepére bekövetkezett gazdasági és társadalmi változások között, ezért a deklarált programok általában kompromisszumosabb jellegűek voltak mintegyéb politikai megnyilvánulásaik.

1956. október 30. és november 3. között számos párt alakult és fogott néhány naposra méretett legális tevékenységébe. Ezek a pártok azonban korántsem voltak azonos "súlycsoportban". Számolni kellett mindenekelőtt a koalíciós pártokkal. Az október 30-án Kéthly Anna vezetésével újjáalakult Szociáldemokrata Pártban erős kommunistaellenes nézetek uralkodtak, ugyanakkor Kéthly

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

99

állást foglalt amellett, hogy a bányák, a gyárak és a föld a nép kezében maradjon. A hatalom kérdésében volt volt világos az álláspontjuk.

A Független Kisgazdapárt vezetői is a régiek közül kerültek ki, Tildy, B. Szabó és Kovács Béla voltak a meghatározó személyiségek, mellőzték azokat, akik 1948 után elfogadták a szocialista rendszert. A pártban a baloldalt Kovács Béla jelentette, aki határozottan aggódott a jobboldali előretörés miatt. Az FKGP kapcsolatban állt a felkelők egyes csoportjaival.

Petőfi Párt néven újjáalakult a parasztpárt, vezetője Farkas Ferenc volt; Kiss Sándor vezetésével pedig megalakult a Magyar Parasztszövetség, melynek határozott törekvése volt a parasztegység létrehozására a rétegkülönbségek képviseletének mellőzésével, tehát a Kisgazda- és a Petőfi Párt egyesítésére. Nemcsak a kisgazdáknál, hanem a jobbra tolódott Petőfi Párt egyes vezetőiben is megvolt a hajlam ennek elfogadására.

A létrejött nagy számú katolikus párt rendelkezett a legegyértelműbben retrográd vonásokkal, - a vallásos és nacionalista érzelmek felszításával igyekeztek bázist teremteni az 1945 előtti viszonyok restaurációjához.

Farkas Dénes vezetésével újjáalakult a Demokrata Néppárt, ismét megjelent lapja, a Hazánk. Elutasították bármiféle koalícióban való részvételüket, mert előkészületek folytak a Keresztény Front néven létrejött szervezet köré tömörült klerikális irányzatok kormányon kívüli koalíciójára. A Katolikus Néppárt elnöke, Varga Endre is úgy nyilatkozott, hogy addig nem lép kapcsolatba a kormánnyal, amíg abban az "elnyomatás éveinek"

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

100

kompromittált szereplői megtalálhatók. A Keresztény Demokrata Párt is kommunistaellenes politikát hirdetett, az 1945 utáni változásokból csak a nehézipari nagyüzemek államosítását akarta meghagyni. A Keresztény Magyar Párt programjában egyértelműen 1945 előtthöz akart visszatérni, fel akarta függeszteni az összes azóta hozott jogszabályt. További, csekély jelentőségű keresztény pártalakulatok is létrejöttek, mint a Katolikus Népszövetség és a Keresztény Ifjúság Szövetsége. A keresztény pártok szoros kapcsolatban álltak horthysta erőkkel és egyes fegyveres csoportokkal.

Az 1956 október végén-november elején megalakult pártok többsége nem rendelkezett sem kidolgozott programmal, sem érdemleges tevékenységgel, erre fennállásuk idejének rövidsége is magyarázat. Többnyire csak a megalakulási szándék bejelentéséig vagy egy-egy röpirat elkészítéséig jutottak el. Csak felsorolásképpen az ismert, még nem említett pártok: Magyar Forradalmások Pártja, Magyar Függetlenségi Párt, Volt Politikai Foglyok Szövetsége, Magyar Demokratikus Unió-párt, Igazság Párt, Magyar Szabadság Párt, Nemzeti Forradalmi Párt, Magyar Ifjúság Forradalmi Pártja. Szélső példákként pedig elszigetelt kísérletként a Győr megyei Téten Baumgartner Aladár Nyilaskeresztes Pártot alakított, míg Dunapentelén és egyes Szolnok megyei községekben Magyar Kommunista Párt néven próbálkoztak pártalapítással.

November 4-e, a tőkés restauráció veszélyének elhárítása után egy ideig még nyitva maradt a kialakítandó politikai struktúra kérdése. Az MSZMP vezetése és a Forradalmi Munkás-Paraszt

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Kormány fellépésekor deklarálta elhatárolódását a Rákosi-korszak hibás politikájától és módszereitől, felvállalta a tömegek reális igényeit megfogalmazó októberi követelések teljesítését is. Az általános választások kiírásának, a többpártrendszer megteremtésének, a széles körű politikai jogok biztosításának követelését egy ideig a munkástanácsok befolyása alatt álló munkástömegek is magukénak vallották. Az MSZMP és a kormány nehéz helyzetbe került, mert bár megegyezést keresett a munkástanácsokkal és a beloldali polgári csoportokkal, azok a sztálinista restaurációtól való félelmükben nem akarták a kommunisták vezető szerepével létrehozott szövetséget elfogadni. A potenciális szövetségesek elzárkózása lehetetlenné tette egy lengyel típusú, nem polgári jellegű többpártrendszer kialakítását, melyre pedig az MSZMP vezetése kezdetben késznek mutatkozott.

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956 végen-'57 elején nem foglalt állást a politikai pártok működésével kapcsolatban, hiszen ekkor még az MSZMP vezető testületeinek vitáiban sem tisztázódott a követendő gyakorlat. A kormány november 10-i határozatából, amely az előző kormány utolsó kabinetjét törvénytelennek minősítette, inkább csak értelemszerűen adódott a következtetés, hogy annak a politikai pártok engedélyezésével kapcsolatos álláspontja sem lehet törvényes. Tételesen azonban nem fogalmazták meg ezt az állítást. A kormány november 27-i ülésén foglalkozott az egyesületek alakulásának és ellenőrzésének kérdésével, s Münnich Ferencet bízta meg az egyesületekről szóló

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

jogszabály módosításának előkészítésével. Ez a munka azonban a politikai pártok kérdését nem érintette.

A kormánnyal ellentétben a párt vezető testületeiben több alkalommal is terítékre került a pártok problémája. Az Intéző Bizottság 1956. november 21-i ülésén megfogalmazódott, hogy sürgős volna a kormány kiegészítése olyan személyek bevonásával, akik nem MSZMP-tagok. Legfőbb indoka az volt, hogy a késlekedés és bizonytalanság bátorítást ad a különböző pártok vezetőinek, hogy tárgyalásokat folytassanak a pártok szervezéséről. A kormányba kisgazdapárti, szociáldemokrata és parasztpárti politikusokat kívántak bevonni.

A Központi Bizottság december 2-i ülése már a többpártrendszer problémájával is érdemben foglalkozott. Elképzelhetőnek tartották egy olyan Népfront létrehozását, mely az MSZMP-ből, a Kisgazdapártból és a Parasztpártból állna, sőt nem vetették el eleve a lehetőségét egy határozottan antifasiszta polgári párt létrejöttének sem. Határozottan elutasították ugyanakkor a munkásegységet megbontó másik munkáspárt kialakítását. A hivatkozott minta a lengyel többpártrendszer volt.

December 17-én az IB ülésén ismét előkerült a többpártrendszer ügye. Kádár János beszámolt az esetleges koalíciós partnerekkel folytatott beszélgetésekről. Kovács Béla hajlandónak mutatkozott egy, a rákosista módszerektől teljesen elhatárolódó szocialista platform alapján együttműködni, sőt azt is elfogadta, hogy pártjának csak országos központja legyen, helyi szervei ne épüljenek ki. Nehezebb dolog volt a Szociálde-

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

mokrata Párt egyes szervezőivel, akik Kovácshoz hasonló állás-pontot képviseltek, tehát a szervezeti különállást fenntartották volna. Balogh páter is felbukkant, ő nem ragaszkodott különösebben pártjához, anélkül is el tudta képzelni a kormányban való részvételt. Ezek a beszélgetések nem öltötték komoly tárgyalás formáját.

Kádár János változtatást tartott szükségesnek azon a tézisen, hogy az MSZMP szűk bázisa miatt tárgyal más pártállásúakkal. Úgy vélte, a kormányt kényszerhelyzet szülte, de jó szolgálatot tett bizonyos időszakban a tiszta kommunista kormány, tekintélyt lehetett szerezni azzal, hogy minden kérdésben demokratikus megoldást javasolt. Politikailag tehát hasznosnak tekintették, hogy kommunistákból álló kormány áll ki demokratikus programmal. A december 17-i álláspont szerint olyan többpártrendszerre van szükség, mely nem az 1945-ös alapon áll, hanem a szocializmus építésének közös platformján együttműködik a versengés helyett, blokkot alkotnak, melynek a Kisgazda- és a Parasztpárt lehetnének tagjai az MSZMP mellett. A pártok ne építsenek ki önálló szervezeti életet, helyi pártszervezeteket, hanem csak országos, legfeljebb megyei, nagyvárosi központjuk legyen. A pártok együttműködését a kormányzaton és a Népfronton keresztül kívánták megvalósítani.

Kádár János beszámolója a december 28-i KB ülésen már jelentékeny változásokat tükröz a korábbi állásponthoz képest, hiszen úgy véli, még nem időszerű a kormány kibővítése más pártbeliekkel. Úgy tartotta, hogy a helyes sorrend először kidolgoz-

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

ni az MSZMP saját álláspontját, és aki annak alapján együtt akar működni, azzal elvi alapon lehet tárgyalni. A korábbi sürgetésből tehát "az idő nekünk dolgozik"-elv lett azon az alapon, hogy ha az "ellenforradalmi nyomásnak sikerül ellenállni", és a párt tartja magát az addigi vonalhoz, akkor néhány hónap múlva már nem tudnak olyan engedményeket kicsikarni, mint amilyenekre most esélyünk lenne.

Az 1957. február 26-i KB ülésen ismét szóba került a pártok kérdése, de egyre határozottabb jelei mutatkoztak annak, hogy a többpártrendszer lekerül a napirendről. Ez természetesen reagálás volt arra a nehéz helyzetre, amelybe az MSZMP került: a munkástanácsok, polgári és értelmiségi csoportok, a párt lehetséges szövetséges partnerei nem segítették elő a kompromisszumos megoldást, melynek lehetősége egyre távolodott azzal is, hogy a kormány politikájában a diktatórikus megoldások is nagyobb szerepet kaptak, s ez csak tovább fokozta a sztálinista restaurációtól való félelmet. A KB ülésén Kádár János ismét leszögezte, hogy az MSZMP nem enged az 1948-as elvekből, a munkásegység megbontása, a szociáldemokrata párt önállósága szükségtelen, sőt káros. A Kisgazdapárt és a Parasztpárt esetében elvileg lehetséges volna a korábbi koncepció érvényesítése, de nem realizálható, mert ezek az emberek "az ellenforradalom nyomása alatt vannak". Hivatkozott a Kisgazdapártnak a kormányhoz eljuttatott memorandumára, melyet úgy értékeltek, mint az októberi törekvések "fegyver nélküli" képviseletét. A konklúzió tehát az

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

105

volt, hogy amíg az ellenforradalom jelentős politikai erővel rendelkezik, addig a fő feladat a saját tömegbázis erősítése, azaz az ellenforradalom szétvetére és elszigetelése. Más pártok képviselőit annak függvényében lehet bevonni a vezetésbe, ahogyan ez a folyamat előrehalad. Ekkor fogalmazódott meg világosan az a koncepció, hogy nem kell siettetni a dolgot, a pártnak előnyére fog válni, hogy egyedül vállalta a kormányzás feladatát a konszolidáció nehéz folyamatában.

Az 1957. május 7-i KB ülés már úgy tekintett a pártok kérdésére, mint aminek megoldása legjobban egyes más pártokhoz tartozó személyeknek a kormányzásba való bevonásával képzelhető el. Kádár János beszámolt azoknak a terveknek a kudarcáról, melyek nem-kommunista miniszteréknek a kormányba való bevonására irányultak. Kovács Béla, Bognár József, Erdei Ferenc, Kisházi Ödön más-más indokkal, de elzárkóztak a részvételtől. Kádár János végül ezen az ülésen fogalmazta meg világosan a többpártrendszer elvetését. Kimondta, hogy elvileg lehetséges ilyen módon a szocializmus építése, de az adott magyar viszonyok között ez nem a szocializmus, hanem az ellenforradalom ügyét szolgálná. Ettől eltekintve más pártállásúak bevonása a munkába szükséges.

Május 9-én az Országgyűlésen a kormány féléves tevékenységéről beszámolva Kádár János nyilvánosan is deklarálta a többpártrendszer mint kormányzati forma időszerűtlenségét. Itt is kiemelte, hogy nem elvi kifogás van ellene, sőt ha 1948 után

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

106

fennmaradt, az hasznos lett volna, ám az októberi negatív tapasztalatok arra intenek, ón a nemzeti egység érdeke is azt kívánja, hogy kerüljük el a pártviszályokat.

A többpártrendszer utolsó, immár formális maradványainak felszámolását jelentette a PB 1959. december 15-i határozata, mely megszüntette a Kisgazdapárt, a Parasztpárt és a Magyar Radikális Párt még mindig létező irodahelyiségeit. Jogi értelemben a többpártrendszer megszüntetésére vagy megtiltására tudomásom szerint nem került sor.

A közelmúltban megalakult ún. alternatív szerveződések közül nem egy kétség kívül magában hordozza a párttá válás lehetőségét. Annak feltárására azonban, hogy ezek mennyiben jelentik a folytatását egyes korábban megszakadt vonalaknak, nehéz volna vállalkozni. Egyszerűbbnek látszik a dolog az olyan esetekben, ahol az ún szervezetek nevükben hordozzák, hogy milyen politikai hagyományt kívánnak ápolni, ilyen pl. a Veres Péter Társaság vagy a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, de még ezek arculatát sem volna szerencsés csakis a politikai vonal "jogfolytonossága" alapján megrajzolni. Még nehezebb volna feltárni olyan szervezetek esetében, mint amilyen pl. a Szabad Demokraták Szövetsége, mely deklarációjában egyaránt elődjének vallja Széchenyi Istvánt, Kossuth Lajost, Eötvös Józsefet, Jászi Oszkárt, Mónus Illést, Kéthly Annát,

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

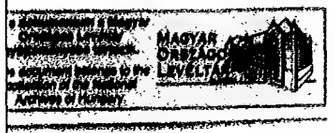

Bíbó Istvánt, Szabó Zoltánt, Nagy Imrét és Donáth Ferencet. A korábbi politikai tradíciók továbbélése a mai alternatív szerveződésekben tehát külön vizsgálatot igényelne. Ennek elvégzéséhez először is össze kellene gyűjteni és rendszerezni kellene a forrásokat, másfelől ez nem is csak deklarációk kérdése, hanem elsősorban gyakorlati politikai tapasztalatoké.

Budapest, 1988. november 20.

Mellékletek:

- 1. sz. melléklet: Összeállítás az 1945/48 között működött, a koalícióban részt nem vett pártokról
- 2. sz. melléklet az 1956. október 30. és november 4. között alakult pártokról
- 3. sz. melléklet: Feljegyzés Berecz János elvtárs részére a "Pártok és pártalakítási kísérletek..." c. összeállítás megbeszéléséről

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

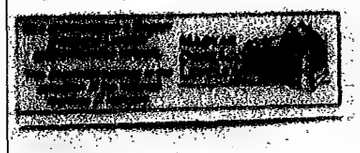

1. sz. melléklet

Összeállítás az 1945/48 között működött, a koalícióban részt nem vett pártokról

MAGYAR RADIKÁLIS PÁRT: 1944. októberében alakult meg illegálisan, majd 1945 márciusában tartott alakuló ülést. Vezetője Csécsy Imre. Az Országos Nemzeti Bizottság elismerte, indult az 1945-ös és 1947-es választáson is. 1948. május 13-án a Polgári Demokrata Párttal megalakította a Radikális Demokrata Pártszövetséget, melyet 1949 februárban felvettek a Magyar Függetlenségi Népfrontba.

POLGÁRI DEMOKRATA PÁRT: 1944 decemberében alakult, tagja lett a MNFF-nak, de az MKP az 1945-ös májusi konferenciája után már nem tekintette annak. Az 1947-es választások után szakadás következett be a pártban, a jobboldali Vészy Mátyás és társai kiléptek. (Pártszövetségét a MRP-vel ld. fenn.)

KERESZTÉNY DEMOKRATA NÉPPÁRT: 1944 októberében alakult gróf Pálffy József vezetésével. A Budapesti NB elutasította engedélyezését, mégis megkezdték a szervezést. Az 1945-ös választásokra DEMOKRATA NÉPPÁRT néven két párt is jelentkezett. Az ONB végül a Barankovits István vezette pártot

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

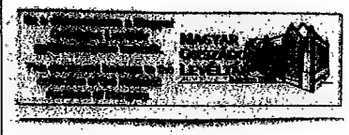

109

- 2 -

engedélyezte. Indultak az 1947-es választáson is. Mindszenty letartóztatása, majd Barankovits külföldre távozása után megkezdődött széthullása. 1949. február 4-én feloszlott.

MAGYAR PÁRT: 1945 januárjában alakult, február 2-án beolvadt a FKGP-be.

MAGYAR FÖLDMŰVES ÉS MUNKÁSPÁRT: 1945. januárjában alakult, május 22-én csatlakozott a FKGP-hez.

MAGYAR HAZAFIAS SZABADSÁG SZÖVETSÉGE ÉS SZABADSÁG PÁRT: 1945 január végén alakult, a BNB nem engedélyezte.

FÜGGETLEN SZOCIALISTA NÉPPÁRT: 1945. február 20-án alakult Lukáts Elemér vezetésével, de programja elkészítése volt egyetlen tevékenysége.

NEMZETÉPÍTŐ BÉKEPÁRT: 1945-ben kísérelte meg megalakulását, de a BNB elutasította.

MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI PÁRT: 1945 márciusában alakult, Veér Imre vezetésével. Április 13-án csatlakozott a FKGP-hez.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

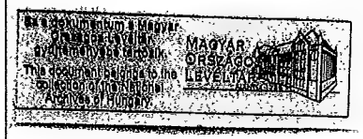

110

- 3 -

KOSSUTH PÁRT: Nagy Vince vezetésével alakult, szintén 1945 áprilisában csatlakozott a FKGP-hez.

KERESZTÉNY NŐI TÁBOR: Vezetője Schlachta Margit. 1945 szeptemberében jelentkezett a választásokra, de az ONB elutasította. 1947 júliusában újralakult, ekkor részt vett a választásokon. 1949 elején feloszlott.

NEMZETI DEMOKRATA PÁRT: 1945 szeptemberében alakult, az ONB nem engedte indulni a választásokon.

ÉRTELMISÉGI OSZTÁLY ŐSI DEMOKRATA PÁRTJA: 1945. szeptemberében az ONB elutasította választási részvételét.

MAGYAR SZABADSÁG PÁRT: 1946. május 2-án alakult Sulyok Dezső vezetésével, a Kisgazdapártból kizártakból. 1946 novemberben a SZEB engedélyezi működését. 1947. július 21-én föloszlatta magát.

FÜGGETLEN MAGYAR DEMOKRATA PÁRT: 1947. július közepén alakult Balogh István vezetésével. Részt vett a választáson. 1949. februárban felvették a Magyar Függetlenségi Népfrontba.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

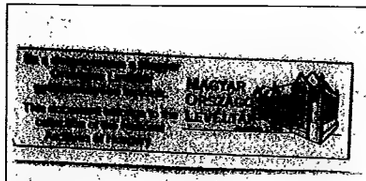

MAGYAR FÜGGETLENSÉGI PÁRT: 1947. július 26-án alakult Pfeiffer Zoltán vezetésével, a Sulyok-párt örökébe lépve. A választások után a pártot támadások érték, november 20-án a Választási Bíróság megsemmisítette mandátumait. Pfeiffer külföldre távozott, a párt széthullott.

KATOLIKUS NÉPPÁRT: 1947. július 30-án engedélyezte az ONB választási részvételét, de augusztus 1-én visszalépett.

NEMZETI MUNKÁSPÁRT: 1947. július 30-án az ONB elutasította választási részvételét a jelentkezési határidő túllépése miatt.

NEMZETI SZÖVETKEZETI PÁRT: (ld. mint fent)

SZEGÉNYEK PÁRTJA: az ONB 1947. július 30-án nem engedélyezte a választásokon való részvételét.

FÜGGETLEN SZOCIALISTA PÁRT: 1947 októberében alakult, a MRP-ből kilépett Peyer és társai alakították. November 20-án Peyer külföldre távozott, pártja megszünt.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik. This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary. MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

2. sz. melléklet

Az 1956. október 30. és november 4. között alakult pártok

Szociáldemokrata Párt
Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt
Petőfi Párt (Nemzeti Parasztpárt)
Magyar Kommunista Párt (Dunapentelén és egyes községekben)
Polgári Demokrata Párt
Magyar Forradalmárok Pártja
Magyar Függetlenségi Párt
Demokrata Néppárt
(Keresztény) Demokrata Néppárt
Keresztény Demokrata Párt
Keresztény Magyar Párt
Keresztény Front
Katolikus Néppárt
Katolikus Népszövetség
Volt Politikai Foglyok Szövetsége
Magyar Ifjúság Forradalmi Pártja
Magyar Paraszt Szövetség
Magyar Demokratikus Unió-párt
Igazság Párt
Keresztény Ifjúság Szövetsége
Magyar Szabadság Párt
Nemzeti Forradalmi Párt
Nyilaskeresztes Párt

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

113

3. sz. melléklet

F E L J E G Y Z É S

Berecz János elvtárs részére

a „Pártok és pártalakítási kísérletek..." c.
összeállítás megbeszéléséről

Az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében Balogh Sándor (Párttörténeti Intézet), Berényi Sándor (ELTE Állam és Jogtudományi Kar), Izsák Lajos (ELTE Bölcsészettudományi Kar), Ripp Zoltán (PTI) és Simon Péter (Politikai Főiskola), Réti László (MSZMP KB) elvtársak megbeszélést tartottak az alábbi kérdésekről. (A megtárgyalt anyag elkészítésében Urbán Károly (Párttörténeti Intézet) vett még részt.)

1. Milyen pártok léteztek Magyarországon 1944/45-1948 között; megszünésük körülményei; melyek nem szüntek meg, csak nem működtek?
2. Milyen pártok alakultak 1956-ban?
3. 1957-ben ténylegesen milyen pártokat szüntettek meg; van-e felosztható rendelet?
4. A mai önszerveződések közül melyik tekinthető pártkezdeménynek; valamely autonóm szervezetről ki lehet-e jogilag mutatni, hogy kontinuis lehet valamely volt párttal?

A megbeszélés résztvevői az „Összeállítás"-t apróbb kiegészítésekkel elfogadták. Az anyaghoz alábbi kiegészítéseket tették:

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

114

- 2 -

1. Az 1944-40 között létező pártok közül a Magyar Függetlenségi Pártot oszlatták fel rendelettel, 1947. november 21-én. A rendeletet Rajk László belügyminiszter adta ki az ONB 1947. november 19-i ülésének javaslata alapján.

Egyetértés volt abban, hogy ezen kívül a koalíciós időszak pártjaira vonatkozó feloszlató rendelet nincsen.

2. Nincsen olyan adat, hogy 1956-ban valóban 71 párt alakult volna. Számuk és programjaik összegyűjtése, pontos leírása a történettudomány adóssága. (Nincs egyértelműen igazolva, hogy Téten Nyilaskeresztes Párt jött volna létre.)

3. Olyan rendelet, amely az 1956-ban alakult pártok feloszlatásáról intézkedett volna, nem született. Mind az újjászerveződő koalíciós pártok, mind pedig az új alakulatok megszüntették tevékenységüket. A volt koalíciós pártok egyes képviselői részt vettek, részt vesznek a közéletben.

4. Az alkotmány, az 1972-es módosításával, az egypártrendszer alapján áll. Nem lehet jogi kontinuitást kimutatni a mostani önszerveződések és a megszünt pártok között. A jogfolytonosság ui. nemcsak betiltó rendelettel, hanem „elhalással" is megszünhet. Egypártrendszert deklarál az 1972-es módosítású alkotmány és ugyanígy a Polgári Törvénykönyv is ebből a tényből indul ki.

E kérdéskör politikai kezelésekor figyelembe veendő, hogy vitát válthat(na) ki a betiltás jogszerűsége, de az „elhalás", mint tény, jogilag nem opponálható. Az önmagukat feloszlatott pártok esetében ilyen polémia eleve felesleges. Mindezek ellenére a Kisgazdapárt esetében érv lehet, hogy az

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

115

Ez a dokumentum a Magyar Országos Levéltár gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the collection of the National Archives of Hungary.
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

- 3 -

nak folytonosságát - saját alapszabálya szerint - parlamenti frakciója képviselheti, melynek tagjai a párt megszünése óta is időnként találkoztak. Ez azonban nem lehet bizonyítéka az FKGP jogi folytonosságának.

A mai alternatív szerveződések közül mostanáig az MDF (Magyar Demokrata Fórum) tekinthető pártalakulatnak: programja van, tagdíjat szed, helyi szervezeteket hoz létre.

Budapest, 1988. november 21.

(Réti László)

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

„SZEMELVÉNYEK a Történelmi Albizottság 1989. január 27-i ülésén készült magnófelvételből"[7]

7. Visszaminősítve: oo12/15-3/1993.1. MKM 1993.nov.2.

12. D.

Soós László
oszt.vez.

BELSŐ HASZNÁLATRA!

Készült: 1 gépelt és 26 sokszorosított példányban

S Z E M E L V É N Y E K
a Történelmi Albizottság 1989. január 27-i ülésén
készült magnófelvételből

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

[7] Digitarchív MOL M-KS 288. f. 5/1050. ő. e. (1989. 01. 31.)14R/40 - 37R/40.

B. D.

2/1.

Balogh Sándor

... Nem akarom kikerülni ezt az 56-os dolgot. Szóval én szerintem ebbe az alternatív módon való helyes ezt kezelni, mert szerintem ebben a kérdésben nem hiszem, hogy egységre lehetne jutni, és akkor jobb, ha ezt érleljük ebben a formában, mert azért ebben mégis van előrelépés, az eddigiekhez - hogy mondjam, meg képest. Hiszen nem akarok itt személyeskedni, de hát még egy május előtt még egy könyv sorsa múlott azon, hogy hajlandók vagyunk-e így fejezetet úgy nyitni, hogy ellenforradalom vagy, vagy nem vagyunk hajlandók. És az iram, ez egy nagy út, és ezt azt hiszem, hogy emészteni kell, legalábbis egy ilyen rétegnek itthon. Én ezt jónak tartom ezt a megoldást, hogy e formájában van. Na most a következő, ami viszont itt a gondom, hát a gondom, hogy szóval én nem látok, nem érzem ezt a centrumot, szóval ez nagyon jó ez a potenciális, de ez egy potenciális és relatív 56 után is tulajdonképpen, szóval na most ennek lesz egy nagyon szomorú következménye. Szóval valahol egyfajta személyi hatalomhoz vezet, szóval azért ezt meg kell, hogy mondjam meg, én egyetértek azokkal amit a pozitívnak a Kádár kultuszt hirdetően, de azért abból kinőtt 58 május is és még más is ki fog belőle gondolom nőni. Szóval félreértés ne essék, én amit s ahogy felvázolja a tervezet, amik mint pozitívumok, én azokkal egyetértek, de a pozitívumok mellett is ezt a árnyékoldalt is meg kell szerintem mutatni, mert ahová vezettek a dolgok, hát ma már

ORSZÁ

M. P.

2/2.

azért ma már megmondhatjuk, hogy én akkor nem voltak központi bizottsági üléseken, de ha azt vettem, hogy mikor kezdték és mikor végezték, monjuk öt napirend esetén, akkor paródiái lehettek legfeljebb a kollektivitásnak, hát gondolom vannak itt illetékesebbek, akik tudják, de hát én nemcsak erre gondolok, szóval, hanem egy-egy kérdés eldöntése tekintetében. .....

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

15.

2/3.

Bayer József

... Először is ugye történeti gondolkodásunkban 56 az elhallgatott vagy hát nem szívesen tárgyalt kérdések közé tartozik. Azt hiszem, hogy 56 felfogásában újszerű az anyag, én is úgy gondolom, hogy alternatív módon kell kezelni a hozzá való viszonyt, úgy ahogy az anyagban ez szerepel, de tennék egy részmegjegyzést és utána még több ilyen részmegjegyzést akarok tenni, ami arra irányul, hogy vigyázzunk apróbb megfogalmazásokkal is arra, hogy ne kelljen utólag magyarázkodni megint, azért mert valami megfogalmazásbeli hiányosság van, vagy pedig hát valamit nem vettünk számításba, ami sok ember gondolkodását, érdeklődését meghatározza. Itt például azt hiszem 56 felfogásában mintha hiányoznék a restauráció veszélyére való utalás, pedig ez minden forradalmi vagy hát egyáltalán történelmi fejlődés során (nem jó hogy történelmi), tehát minden jelentős forradalmi változás során veszély ként ott van, és nagyon nagy mértékben restauráció veszélye, nagyon nagy mértékben meghatározta az adott kor vagy cselekvőknek a motívumait. Na most, hogy mennyire volt reális ez a veszélye, az persze történeti megítélés dolga, és itt valószínűleg nem volt olyan reális mint ahogy ez az 56-os felkelés első napjaiban látszott. Később tisztázódtak volna a politikai folyamatok és így tovább, hogyha hagyják a dolgokat belülről megérlelődni. De, és ezt nyilván később fel is nagyították egy kicsit ezt a veszélyt. De reális veszélyként létezett, és nem szabadna azt hiszem legalább egy utalás erejéig erről szólni. Hiszen a restauráció erői feltámadtak, és nem sok idő telt el 45 óta. Ilyenkor még van lehetőség bizonyos visszarendeződésre, a veszélye főnnáll - legalábbis. ...

16.

3/1.

OROMOS MÁRIA elvtársnő:

... ennyit mondjunk a pártellenzékkel, Centrummal, reformszárnynyal kapcsolatban.

Most ami 1956-ot illeti, én ugy gondolom, hogy a népfelkelés kifejezésre való visszatérés - és most tudatosan használom a visszatérést - Molnár Erik használta ezt még 57 februárjában irt ellaborátumában, ami azután akkor már nem jelenhetett meg, de megelőzően - amit a Táncsics Körben elmondott, de megjelenésre is szánt, és már nem jelenhetett meg a Társadalmi Szemlében. Tudtommal nem jelent meg. De megelőzően sok mindenki más is, és nemcsak a Molnár Erik nevezi népfelkelésnek.

Ezzel én százszázalékig egyetértek, azt hiszem, ez a legjobb találat erre a jelenségre, ami 56-ban lejátszódott. Hiányolom azonban azt, hogy magában a szövegben ez nincs demonstrálva, vagy nagyon kevéssé van demonstrálva.

Én ugy látom az általam átnézett iratok alapján,hogy ez a tévedés minden veszélye nélkül demonstrálható. Még a novemberi politikai bizottsági és a központi bizottsági üléseken többen elhangzik, hogy Budapesten zömmel, a nagy vidéki városokban ugyszólván kizárólag munkástömegek viszik végbe ezt a mozgalmat, és amikor Kádár János indokolja azt, hogy ő miért fogadja el a nemzeti demokratikus forradalom kategóriát, merthogy elfogadja, akkor még a Politikai Bizottság egésze fogadja el, azt azzal indokolja, hogy ezeknek anépmozgalmaknak olyan köveléseik voltak zömmel, amelyek nem sorolhatók az ellenforradalom kategóriája alá.

Egy további bizonyiték ugyanerre - amikor már nagyon sulyos külföldi nyomás alatt, erre majd még vissza szeretnék térni -

12.R.

3/2.

végülis 57 márciusában elindul egy nagy begyüjtés, hogy ugy mondjam, a Politikai Bizottság határozata értelmében, amelynek az a célja, hogy összeszedjék a fasisztákat és volt Horthystákat, majd pedig juliusban, nem, augusztus elején beszámoltatják az igazságügyminisztert, aki akkor a Nezvál, az elmondja, hogy akiket sikerült összeszedni, annak körülbelül 80-90 százaléka vagy munkás, vagy paraszt.

Na most, ezután egy bizonyos esetben továbbmentek és megvizsgálták, főleg a Katonai Ügyészség a katonák ügyét, és ott egy bizonyos százaléknál kimutatták, hogy hohó, hát ez az utolsó foglalkozás, gyerünk vissza az eredetire, ami mi volt, katonatiszt, vagy rendőrtiszt, aminek következtében még eredetibb foglalkozás nyilvánvalóan megintcsak a munkás és a paraszt volt, lévén, hogy 47-48-ban az egész garnitura le volt cserélve és a hadsereg tisztiállományának és a rendőrség tisztiállományának a 90 százaléka vagy munkás vagy paraszt volt.

Rettenetes elégedetlenségére a Politikai Bizottságnak Horthystákat, katonatiszteket és egyéb ilyen elemeket egész egyszerüen a szitán nem lehet fönntartani, lévén, hogy az a kevés, aki részt vett benne, az volt az első, aki elhagyta az ország területét.

18.R.

4/1.

POZSGAY IMRE elvtárs:

Én is ugy vélem, s azokkal értek egyet, akik azt mondták, hogy kitünő anyag, egy már ezen formájában is publikáható tanulmány birtokában vagyunk, s ezért megilleti minden elismerés az Albizottságot.

Nagyon nagy érdeklődéssel hallgattam a vitát, és nagyon sok tanulsággal jár ez a vita is. Ugy hiszem, az anyagnak járó minden elismerés mellett talán a közlésnek az lenne a célszerü módja, hogy ha még föl tudná dolgozni az Albizottság ennek a vitának a tanulságait is. Tudom, hogy milyen körülmények között van a szerkesztőség még a mi protekciós nyomdai átfutási világunkban is. Mégis ezt tartanám célszerünek. Én most nem kívánok érdemben és az anyag tartalmával kapcsolatban tul sokat mondani az előbb elmondottakon tul, hiszen lesz még találkozásunk ekkel az ügyekkel, kérdésekkel. Néhány észrevételt és javaslatot szeretnék tenni.

Az egyik tehát az, hogy közölni kell a tanulmányt. Támogatom ezt a szándékot, mégpedig mielőbb napvilágra hozni, és ennek a legalkalmasabb lehetőségét a Társadalmi Szemle teremthetné meg. Én ezt javasolom, hogy az Albizottság igy döntsön, de belátásukra bizom természetes, milyen módon és hogyan lenne ezt célszerü. Ha inkább politikai jellegü észrevételeket teszek, akkor ez éppen ezzel a közléssel függ össze, ugyanis itt mi egy kicsit politológusul szólva, nyomást gyakorló csoport szerepét is eljátszuk. Ezt már meg nem történtté nem lehet tenni ezt a dokumentumot és ezt a tanulmányt. Ennek megkerülhetetlen, kikerülhetetlen hatása lesz a közgondolkodásra, nem utolsósorban a párt Központi Bizottságának állásfoglalására.

19.P.

4/2.

Nem szeretnék félreértést kelteni, hagyni magam mögött, magam után, én messzemenően egyetértek azzal a történészi tisztességgel, becsületességgel, ahogy ez az anyag készült és óvakodott attól, hogy egyfajta historizáló szándékkal, direkt politikai alternatívákat és politikai érveket szolgáltasson. De ezeket kiolvasni ki lehetett, és ezeket használni kellett ezeket az érveket az elkövetkezendő hetek, hónapok politikai vitáiban.

Tehát itt nagyrészt a politikán mulik az, hogy mit tud ebből a tanulmányból kiolvasni és hasznositani. Én igy értem a dokumentum és a politika kapcsolatát. Semmiképpen nem ugy, hogy itt elvárt politikai kivánságoknak megfelelő következtetésekre jusson az anyag. A másik, amit most már akkor ebből kiindulva szeretnék elmondani, valóban rettenetesen nagy a politikai nyomás, miközben az apparátusok részéről elhangzik az intés, hogy most már dolgozni kellene, itt mindig figyelmeztették a népet, hogy dolgozni kellene. A nép szeretné tudni, hogy itt mi történt. És indulatok is dulnak ebben, nagyon erősnek kell lennünk, hogy ne a népi közérzület, hanem egy tisztességes társadalmi önismeret legyen a mozgatója a politikai válaszoknak.

Én Kaposvárott 2500 ember előtt tattott nagygyülésen még azt is elmondhatom, hogy a résztvevők rokonszenvétől kisérve majdnem kifütyültek, amikor azt merészeltem mondani, hogy elszámolás lesz, de leszámolás nem. Mert éppen a strukturával van bajunk, és nem parszonifikálhatók a viszonyok, bizony nagyon kapaszkodnom kellett a közvéleményben, hogy végülis az érveimet elfogadják, hogy itt miről van szó. mert ebben az esetben az indulatok megelőzhetnek bennünket.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

20.P

4/3.

Az is a sürgetés indokoltságát mutatja, és arról szól, hogy itt mozdulnunk kell, és kiállunk.

A következő most már valóban csak egy-két szempontot érinteni, mondani szeretnék az, hogy én messzemenően egyetértek az 56-ról szóló rész fogalomhasználatával, metodológiájával is, konkrétan a frazeológiájával, azaz, egyetlen lehetséges formátum ugy hiszem a jelenlegi pillanatban, hogy ez a nemzeti megbékés felé vigye ezt az ügyet anélkül, hogy egy bizonyos garniturával és párton belüli erőkkel nyilt konfrontációba kellene kerülni. Lesz igy is konfrontáció ebből, de egy nyilt konfrontációt igy mg el lehet kerülni. Miközben közeledünk ahhoz az itélethez, ahogy a nép itél erről a helyzetről. Van egy közitélet akár akarjuk, akár nem, és az valószinü közelebb áll a valósághoz, mint azok a hivatalos értékelések, amelyeket mi 1956 után itt vallottunk.

Ez a másik, illetve a következő dolog, amit szerettem volna megemliteni. És végül, az egész, amelyben ez egy nagyon fontos rész lesz, tehát a közgazdasági viszonyokat is, a politikai intézményrendszert és a részpolitikákat is bemutató dokumentummal együtt a kialakuló program csak akkor lesz hiteles, - ezt a kifejezést többen használták, csak akkor lesz hiteles -, hogyha azt a bornétkontinuitást, amelyet még most is gyakorol a párt, meg tudja szakitani, és ebből adódóan bizonyos választóvonalat, cezurát tud huzni, s ennek a cezurának a nyomán egy május utáni politika megerősödhet, amelyik jó lenne, ha önmagára találna.

A jelenlegi egybemosó, kontinuitást kifejező politikai magatartás látnivalóan elsöprő politikai hatásu lesz, hogyha itt nem tudunk valamit produkálni. Itt azzal is szembe kell nézni, azzal a történelmi kihivással, ha szabad ezt a kifejezést használni,

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

11.

4/4.

hogy ez bizonyos megosztást visz a pártba. Ezt, ha nem vesszük számitásba, akkor általtjuk magunkat. Igenis derüljön ki, hogy kik a Sztálinisták, - ezt csak magunk között mondom, nem igy kell ezt kifejezni, kik a Sztalinisták, akik hiszik, hogy az az egyetlen adekvát és legalkalmasabb forma és legfeljebb tévelygések, amelyeket taktikailag el kell fogadni, és kik azok, akik valóban hiszik, hogy egy európai formát lehet adni ebbe a szocializmusnak. És a köztes mezőny majd dönteni fog, ez már erőnlét kérdése lesz.

Elnézést, én tényleg belementem most bizonyos politikai összefüggésekbe, de én ezt a ma előttünk lévő dokumentumot, különösen a vitában felvetődött javaslatokat, elgondolásokat, alkalmasnak tartom arra, hogy tisztázó politikai szerepet is betöltsön, ugy hogy a megnyilvánulás, illetve a nyilvánosságra hozatal mellett vagyok, és a munka tempósabb továbbfejlesztése, folytatása mellett.

Egyelőre ennyit szerettem volna.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

22.

4/5.

HAJDU TIBOR elvtárs:

... Én itt kés kisebb aránytévesztésre szeretném felhivni a figyelmet, amit én látok 56-tal kapcsolatban, két különböző irányban. Az egyik az, hogy tulzottnak tartom azt, hogy szinte le van véve minden felelősség Nagy Imréékről, illetve erről a párton belüli reformértelmiségről annak hangsulyozása mellett, ami lényegében benne van az anyagban, és akár még határozottabban is ki lehet mondani, hogy történelmi mértékkel mérve, történelmi perspektivában nézve, végülis a lényeges dolgokban nekik volt igazuk.

És - de ugyanakkor azért valamilyen szerény formában csak meg kellene emliteni azt, hogy az a felelőtlen, hisztérikus, sokszor minden realitástól elrugaszkodó uszitás, ami az értelmiség egy részének, és részben pártértelmiség, vagy volt pártértelmiség egy részének részéről volt 1956-ban, ez azért sulyosan befolyásolta az eseményeket. Nem annyira a tömegeket, hanem a pártot tette még alkalmatlanabbá arra,hogy hát valahol konszolidálja a helyzetet.

Itt tényekről van szó, amiket nehéz lenne letagadni és nem is kell, nem is kell tulhangsulyozni persze.

A másik, ezzel ellentétes észrevételem,hogy az anyag tulságosan objektiv szükségszerü helyzetnek állitja be, hogy miután a különböző lehetséges koaliciós partnerek ugymond tulzott irreális követelésekkel léptek föl 56 novembere után, ezért a Kádár-kormány nem tudott velük kiegyezni, és koalicióra jutni. Hát kérem, nem egészen erről van szó. Nos nem mondom, hogy ebbe nekünk mélyen bele kell menni, de hát azért van két olyan dolog, amit nem kerülnék meg.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

23.Ö.

4/6.

Az egyik az, hogy a KÁdár elvtársék az első három hétben, négy hétben tényleg keresgéltek egy koalíciós megoldás lehetősége után, amint kiderült - és hát mindenesetre egy ilyen fordulópont volt a budapesti munkástanács utáni föllépés - amint kiderült, hogy ezt tuléltük, olyan boldogan szakadtak el mindenféle koalíciós megoldástól,hogy csak na! Mert lehet, hogy novemberben a Bognárék még nem akartak, na de februárban már biztos akartak volna, de akkor már nem kellettek a kutyának se, sőt, továbbmegyek,

/közbeszólás: januárban is akartak/

/Ormos Mária: és semmilyen kikötésük nem volt, ez a lényeg, hogy ennek nem kéne - se a Kovács Bélának nem volt semmilyen kikötése és még egy néhánynak nem volt semmi, volt, akinek igen, a Balogh Páternek, annak lett volna/

/uj közbeszólás: 57 májusában Kádár parlamenti beszédével, akkor végleg, hivatalosan is rendeztette, addig föl-fölmerült /

Huszár István: ... Varga István levele, januárban a Kádár elvtárshoz, akik ugye feltételhez kötötték a reformbizottság, vagy nem tudom mi részvételét, és végül valamilyen kiegyezés, vagy megegyezés volt. Mig a többpártrendszer koalicióra készek voltak, és már ezt a lépést nem fogadták el, megegyeztek végülis csak abban,hogy részt vesznek mint szakemberek, és ott deklarálják, hogy nem mint politikusok, szakemberek vesznek részt a munkában. Azért ott már akkor volt bennük hajlandóság koalicióra, már januárban is volt bennük hajlandóság. Akkor már ugye volt egy ilyen,én nagyjából azt vallom, amit a Tibor mondott -

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

24.Ö.

4/7.

/Uj közbeszólás: persze ez nem cáfolatként hangzik el, vagy kritikaként, nem erről van szó, lényegét tekintve Neked igazad van./

HUSZÁR TIBOR elvtárs:

Na most, ezen tul is mennék, nemcsak a koalíciós, lehetséges koalíciós partnerek elől zárkózott el nagyon a pártvezetés, de elzárkózott az elől,hogy a szociáldemokratákat nagyobb mértékben felhasználja az uj rendszerbe. Felhasználásról beszélek, mert mint ahogy a szegény Marosánnak nem volt egy önálló politikai vonala, a Szakasitsnak se, vagy másnak se volna, ha valami magasabb polcra helyezték volna, ugye egy börtönből kiengedett köztársasági elnököt, ami mégiscsak valami. De hát őt ledegradálták köztársasági elnökből az Ujságiró Szövetség elnökévé. Nem akarom az ujságirókat lebecsülni, azért ez mégsem ugyanaz.

De még továbbmenve, nem indokolják ilyen szempontok, tulkövetelések, stb. azt, hogy a Kádár-Münnich-féle vezetés igen határozott mozdulatokkal le akarta vagy rázta magáról azt a köztes erőt, ami azért Nagy Imre és köztük a pártban megvolt, Lukács György, Mód Aladár, Szántó Zoltán, Molnár Erik, hogy néhány kiemelkedő nevet mondjak. Ezek mind nem kellettek a pártvezetésnek. Talán nem is annyira politikai okokból, hanem azért, mert a Kádár elvtárs ugy érezte, hogy neki az ország hajóját, hát egy zátonyokkal teli vizen kell vezetni, és ő ezt nem tudja csinálni, ha neki hol a Molnár Erik rángatja a kabátját, hogy a Lukács György.

HOgy ez nem igy van megirva Marxnál, amiért különben is ... Egyetlenegy megfogalmazással kapcsolatban én egy kérdést föltennék. Tulajdonképpen egyetértek a népfelkelés megfogalmazásával,

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

15.2.

4/8.

feltenném, mint kérdést, meggondolásra, népfelkelés legyen, vagy felkelés?Nem azért, mintha a népet kétségbe vonnám, mert az nyilvánvaló,hogy munkások és lumpenelemek voltak, az utóbbi is nép, hanem két okból. Az egyik az, hogy a népfelkelés kifejezés bővebb magyarázat, nagyobb háttér nélkül implikálja azt, hogy a nép fölkel az elnyomó hatalom, uralkodó osztály, mit tudom én micsoda ellen. Vagy esetleg hát a szovjet megszállócsapatok ellen, ami még a legközelebb áll az igazsághoz.

A másik pedig az, hogy politikai okból mondjuk és a párton belüli elfogadtatás szempontjából is, egy kicsit aggályosnak tartom, hogy miután 32 évig mondtuk ezt az ellenforradalmat, amivel meggyőződésem, hogy a párttagság igen nagy része sem értett soha egyet, de hát nem kérdezték enyhén szólva a véleményünket. Na, de hát mégiscsak egy ilyen pártszerü megnyilatkozás,hogy célszerü-e egy lépésben ekkorát fordulni, de én elvileg egyetértek mondom, a népfelkelés kifejezéssel, ezt csak itt tszem föl kérdésnek.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

16.

4/9.

FÖLDES GYÖRGY elvtárs:

... Én nem értek egyet azzal, hogy 56 után tényleg az folytatódott, mint 56 előtt, például a Sztálinista diktatura tipusa, hanem az egy sokkal mérsékeltebb, sokkal más eszközökkel dolgozott. És azért ne felejtsük el,hogy legalábbis egy polgárháborus, egy nemzeti tipusu felkelés helyzetéből kibontakozó vonalvezetésnek kellett valamilyen konszolidációt teremteni ebben az országban.

És aztán folytatnám a sort 68 utánnal is, aholis, éppen azért, mert hogy a társadalomstruktura nincs kellően bemutatva, ezért nagyon egyszerü dimenziókban mozog a problémáknak és a reformfolyamat sorsának a bemutatása. Tehát tudniillik, hogy a kereteket döntően a Szovjetunió külpolitikája, a szocialista országok egymáshoz való viszonya határozza meg egyfelől. Másfelől pedig hát a párt feform- és nem reformszárnyának küzdelme. És én pedig ugy gondolom, hogy itt van egy tényező, amelyet a reform, nem reformszárny küzdelmét alapvetően befolyásolja, az a stársadalom strukturális folyamatainak a, hogyan emésztette meg a párt a társadalom változásait a 60-70-es években.

A legitimációs kényszer problémájáról szeretnék itt beszélni,amelyik különben aktuális kérdés a mai és a mi anyagunk szempontjából is. Azért azt nem lehet nem látni magától függetlenül, hogy elmaradott Kelet-Európában mivel tudta magát legitimálni ez az uj rendszer. És akkor itt a nagy hármasáqhoz érkezünk el, ahhoz, hogy a Kommunista Párt, vagyis nagyon leegyszerüsitve, a nép szegényebbik része van hatalmon, hogy itt nem tőkés tulajdon van, hanem népi tulajdon van. Hogy itt nem aharchia, hanem terv van, ez volt a legalapvetőbb hármassága annak az ideológiának.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

FÖLDES GYÖRGY elvtárs:

...szabtak a polgári pártok, illetve minden új politikai erő, amely azt követelte legelső sorban, hogy a kommunisták ne itt tartsanak igényt a vezető szerepre és azt követelik, hogy a szovjetek menjenek ki, akkor pedig nyilvánvaló, hogy a kommunsita dominenciát nem lehet tartani ebben az országban /közbeszólás: novemberben/ december elején még a budapesti munkástanács is fenntartotta ezt a helyzetet és pontosan ott váltanék a helyzeten, tehát novemberben egyértelmű volt, hogy nem lehetett és éppen onnan jönne a Kádár fifikája szerint, hogy amikor a helyzet már tisztázódott és már lehetett volna egy demokratikusabb utat járni és erről folyt is vita 56 decemberében, éles vita a Központi Bizottságban is, váratlan nevek is bukkantak ott elő, akiket én is nagy meglepetéssel vettem tudomásul, idáig nem tudtam róla. Sokkal bonyolultabb a helyzet, hogy mennyire nem működnek ezek a sémák, hagy ne kelljen folytatnom, a lényeg, hogy 56 decemberére, amikor igen is már a legnehezebb pontján újult a helyzet, akkor kialakult egy nagyon éles vita, hogy siessünk, vagy ne siesssünk a demokratizálás kérdésében és akkor a Kádár Jánosék azt mondják, hogy ne siessünk, mert az idő nekünk dolgozik, különben hatalmi szempontból tökéletesen igazuk volt, de ugyanakkor az, hogy milyen irányban fejlődtek tovább az események és 57-ben merre ment a szocializmus Magyarországon, abban meg kétségtelen, hogy nem volt igazuk, mert mondjuk már a munkástanácsokat, már rég nem kellett volna bántani, amikor a május elsejei jelszót, márpedig a partszervezetek elvállaltak, hogy megsemmisitik a

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

munkástanácsokat, már rég nem volt ellenség a munkástanácsban, a munkástanácsok örültek egyáltalán, hogy még létezhetnek, semmilyen program nem volt. 1957 januárban, a legutolsó csepeli leszámolás után már ilyen problémák nem kerültek elő, de akkor viszont már megint más tipusú kérdések kerülnek elő és itt is lehetne átmennünk egy ilyen anyagba, de itt most nincs mód, mert azt hiszem 57 márciusában igenis továbbra is kétfrontos harc volt, Moszkvából hazatérve éppen a Révai cikknek a Népszabadságban március 7-én vagy 8-án megjelent, egyértelmű, hogy szektáns támadás volt a Kádár Jánosék ellen és alapvető pozició elleni támadást jelentett a moszkvai út előtt az akkor pártvezetés számára, hogy akkor igenis továbbra is egy kétfrontos harcot, mert a májusi pártértekezletet egy kicsit bonyolultabban értékelem, mert ott mégis csak a Révainak a .. napirenden van, tehát mindig azért eltérő arányban voltak ezek az elemek jelen és akkor egy kicsit összetettebb a kép, de erre itt most nincs mód, én azt javasolnám, hogy egyetértek konkrétan az 56-os felkelés minősítéssel, más, hogy vegyék be egy ilyen megfogalmazást az eltérő elemek és a két restaurációs lehetőség...ebben a helyzetben benne volt, mert különben egy olyan tipusu vitát engedünk meg magunk ellen, ami senkinek nem az érdeke, mert nem hiszem, hogy azért most nem azt a célt kellene szolgálni, hogy a párt megerősödve kerülhessen ki egy ilyen tipusu vitából. Na most nagyon sok részletmegjegyzésem lehet, taktikailag, hogy van ilyen pl. a jugoszláv ügy, ahogy most meg van fogalmazva, az holnap egy diplomáciai... a jugoszlávok részéről, miközben van egy igazság, tehát néhány ilyen aspektus, hogy a Magyar Kommunista Párt a

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

29.D.

5/3.

szovjet érdekeket képviselte itt 45-ben, ami persze valahol ez igaz, de azért mégis ezzel definiálni a Kommunista Pártot, szóval ezeken végig kellene menni, de ebben már a szerkesztők is segíthetnek. Köszönöm szépen.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

30.D

5/4.

Új hozzászóló:

...kizárólag csak a technikai részhez szólnék hozzá, nevezetesen ennek az egész anyagnak a propagandájához, illetve előterjesztéséhez. Nagyon jónak és helyesnek tartom az elvi álláspontot,hogy a Társadalmi Szemle úgy hozza a teljes anyagot, hogy egyben kiegészítve a mai vitával, de akkor volna talán igazán országos hatása és mozgatná meg a közvéleményt, ha ennek egy szélesebb körben is publicitása volna. Mirre gondolok?

Három dolgot vetnék föl és kérem, hogy esetleg vitassuk meg és adjanak rá választ.
Egy rövidebb anyagot az MTI által ki lehetne adni, ez a rövidebb anyag akár egy 20-25 flekkes változat volna, és ezt minden nap lehozhatná a maga tetszése szerint.

Kettő: egy nagyobb terjedelmet, mintegy 40 flekket,vagy talán többet is 40-50 flekket a Népszabadság melléklet formájában, ahogyan annak idején a pártértekezleten is, vagy a kongresszusok előtt is befűzött rész - mindenki emlékszik rá, ez lehetne egy, lehetne két füzet és ettől függően ugye lehetne a terjedelmet növelni, adná mindezt. Na most ez azért, mert elkerülne nagyon sok emberhez,mindez fölhívná a figyelmet arra, hogy a teljes terjedelem a Társadalmi Szemle ekkori és ekkori számában, illetve külön kiadásában jelenne meg. De ugyanakkor még valamit fontosnak tartanék, nevezetesen, hogy egy vagy két nagyon jelentős nyilatkozat jelenjen meg erről az anyagról mielőtt még az egész

... LEVÉLTÁR

31.
5/5. D

akció beindulna, tehát egy ilyen piramis propaganda...
...elvtárs adhatna egy interjút a leglényegesebb gondolatokat kiemelve. Másik interjú szólhatna a holdudvarról, valamilyen rész... én itt szerepelne természetesen az a kitétel, hogy igen tisztelt nyájas olvasó ezután található a Társadalmi Szemlében. Ezek a kérdések pedig hozzájárulhatnának ahhoz, hogy ütőképessé váljon minden és pont azokat a célokat érje el az anyag, ami erről szól. Köszönöm szépen.
...

32.
5/6. D

HUSZÁR ISTVÁN elvtárs:

...csak apróság. Én megfontolásra méltónak ítélem meg a felkelés szónak az alkalmazását a a felkelés helyett, dehát gondolkoztok arról, hogy ez célszerű-e vagy nem. Nem ezt akartam tulajdonképpen mondani, hanem amikor Balogh Sándor fejtegetted a személyi hatalom kialakulásának a problematikáját 57 után, ennek a menetében - gondolom - érdemes lenne valamilyen módon végiggondolni a 62-es központi bizottsági határozatokat, 62-es lépéseket, amikor azt mondtuk, hogy lezárult a személyi kultusz időszaka egyszer, másodszor pedig a Marosán-Kádár vita egyértelműen én ezt egy fordulópontnak ítélem meg ebben a politikai folyamatban. Tudom, hogy ez a gazdasági folyamatokban, meg a reálfolyamatokban később másképpen jelenik meg, de valójában ez egy elég lényeges fordulópont. Ennek a 62-es év nem jelenik itt meg. Lehet, hogy a kort kutató történészek nem így ítélik meg, de érdemes lenne ezen elgondolkodni.
Valójában nem zártuk le a személyi kultusz dolgait, sok olyan döntéseket hoztunk akkor, ami végtelenül nagy károkat okoztak sok minden szempontból és ez a Marosán kilépés - megint nem azt személyi váltást önmagában szemlélem, nem szeretném itt - de amögött sokkal sulyosabb dolgok vannak, érdemes lenne azt a dokumentum tömegeket mégegyszer valakinek átnézni. Nekem nem túlságosan régen módomban volt ezt még átnézni, nagyon lényegesnek tartom ebben a politikai, személyi hatalom szempontjából. ...

5/7.

ORMOS MÁRIA elvtársnő:

...két kérdéskört szerenék mondani...Én nagyon szeretném, ha megmaradhatnánk a népfelkelés kifejezés mellett, részben azért, mert a dolog jellegének, ahogy ebben érdemében egyetértettünk ez megfelel, részben pedig a következőért. A felkelés kifejezés a történelemben abovo, valamilyen jelzőt kíván meg,mert egy felkelés önmagában véve lehet egy pici kisebbségnek, egy reakciós kisebbségnek, mint Vata, vagy Vata fia János, vagy mit tudom én,vagy a matrózoknak a felkelése, tehát szóval ezzel nem fejezünk ki voltaképpen semmit, akkor tovább kell magyarázni, hogy ugy mondjam a bizonyítványt /közbeszólás../, nem felkelésnek szokás manapság ugye emlegetni. Ezzel tulajdonképpen se igazában lépés nem történik, se tisztázás nem történik, plusz nem fejezik ki a dolog lényegét, ugy hogy én azt szeretném, ha maradhatnánk ennél.

A másik dolog, az amit a Gyuri vetett föl egyik részével én egyetértek, azzal tudniillik, hogy itt kormány- és pártkörökben voltaképpen kétfele megy a harc. Tehát 56 után, novemberétől kezdve megy a különbözőképpen megfogalmazott un. jobboldal ellen egyre határozottabban ez ellen, de megy a bal a szélbal ellen is. De én ehhez azt tenném hozzá, hogy mig egyre hangsulyosabb lesz, látványosabb egymás közötti megfogalmazásban is és kifelé is a revizionizmus stb. elleni harc, a másik ugyszólván titokban megy. Megy például abban a folyamatban, - egyébként nem tudom, hogy nem kellene erre is utalni - hogy voltaképp itt teljes orsegváltás zajlik le. ...

5/8.

HAJDU TIBOR elvtárs:

... A másik megjegyzésem az lenne, hogy fölmerült itt a restauráció kérdése. Én meg vagyok róla győződve ugy is mint kortárs, hogy nincs semmiféle komoly restaurációs veszély, 1956-ban nem volt. Na most a különböző felkelő, meg nem felkelő csoportok részéről restaurációs remények persze lehettek, de éppen arról az oldalról, tehát a mi oldalunkról meg a szovjet oldalról, ahol ez érvként szokott szerepelni ott, akik érvként használták, nagyon jól tudták hogy nem volt restaurációs veszély, mert restaurációs veszély akkor lehetett volna, ha a szovjet hadsereg innen kiment volna, márpedig a szovjet hadsereg tudta, hogy innen nem akar kimenni, sajnos nagyon sokan álmodták, hogy akkor, hogy a szovjet hadsereg innen kiment, mert visszavonult Thököly, de nem volt itt komoly restaurációs veszély, egyrészt ezért, másrészt egyszerüen azért, de hát ez már megint egy olyan téma, amit nem akarnék most ebbe az anyagba ajánlani, de talán, ha lesz egy olyan részletesebb anyag, amivel az elvtársak fenyegetőztek, akkor ott igenis egyszer már sort kellene keríteni arra, hogy ne csak úgy nézzük a magyar történelmet, hogy 45 előtt és 45 után, mint ha minden akkor kezdődött volna előről. Tulajdonképpen 1938 körül megindult a magyar társadalomban egy olyan folyamat, amely igen sokágú volt és bár a politika szintjén kezdetben egyáltalán nem mint baloldaliság jelentkezett, tulajdonképpen itt 45 után nem sok restaurálnivaló maradt. Az a gyönge kicsiny kapitalizmus, ami itt 45 előtt létezett, abból nem sok maradt 45 után. Ha Magyarország nem itt lett volna, ahol van,

25.

5/9.

hanem nyugat-európában, akkor lehet hogy nagy külföldi tőkebefektetésekkel fölpumpálták volna, de miután ide senki sem mert volna nagy tőkét befektetni ugye, tulajdonképpen itt az igazi restaurációs veszély az részünkről egy politikai érv volt. Nem volt annak igazságalapja.

...

26.

5/10.

BEREND T. IVÁN elvtárs:

...egy közvélemény, vagy szélesebb tömegek, nem tudom hogy fogalmazzam, számára nagyjából közérthető és kifelé-befelé szóló politikai funkciókat ellátó, de a történelmi valóság fő vonulatát követő állásfoglalásunk szülessen.

Én úgy érzem, hogy az észrevételeket lényegében mind hasznosítani lehet és még rövid idő alatt is tulajdonképpen nagyon sokat lehet ebből most átvezetni az adott szöveg véglegesítésének az igényével, ezt csak technikailag jelzem, Ormos Mari ajánlata alapján, hogy aki a nála lévő kézirat szélére jegyzetelt, vagy tett észrevételeket, azt tényleg kérném ideadni, mert az nagyon nagy segítség lenne, mivel most rendkivül gyorsan kell a véglegesitést sajnos elvégezni, tehát én ugyan mindent pontosan jegyzeteltem, de mégis nagy segítség lenne, ha ezek a széljegyzetek, kéziratok visszajönnének. És én azt hiszem, hogy betartva azt, amire mindannyian végül is figyelmeztettetek, hogy ne bővüljön lényegesen most ez a terjedelem, tehát ez a keret ez fontos kb. ilyen terjedelmű keret az fontos. Végül is rövidítési javaslatot egyedül a Hajdu Tibi tett egy nyolc oldalas részre, tehát mondjuk sokat nyerni abból nem tudnánk és mint a vitákból mindig ez a konzekvencia bontakozik ki, hogy valamit bővitenì kell, mert itt-ott-amott, bizonyos korrekciók betoldások szükségessé válnak, de ez nem jelent érdemi, vagy lényeges terjedelmi növelést természetesen.

Örülök annak, hogy ezt a koncepciót végül is úgy érzem, hogy a

5/11.

munkabizottság, a kibővitett munkabizottság elfogadta,hogy két dokumentum születik, két dokumentum, mert ebben Földes Gyurinak elévülhetetlen történelmi érdemei vannak, hogy ezt a két dokumentum-koncepciót, ezt most már tényként kezelhetjük, tehát ez a rövidebb változat és egy monografikusabb, ha ugy tetszik, amelyben minden fontos részletkérdés már megjelenik - nem azt mondom, hogy részletes forrásanyaggal alátámasztva - de minden fontos részletkérdés, vagy legfontosabb részletkérdés is megjelenhez egy néhány száz oldalon.

Na most az azonban követelmény lenne, hogy annak a nagyobb és véglegesebbnek minden fő kérdése azért valahol megjelenjen már ebben is, ami a fő folyamatok szempontjából fontos, tehát mondjuk olyan kérdések, amiket Mari itt kiemelt, ott valóban helyet kell, hogy kapjanak nemcsak a végső dokumentumban. Vagy a kultúrpolitikára vonatkozó és nagyon sok más, nem részletezem, nem akarok visszatérni, mind elfogadtam és ugy látom, hogy teljes egyetértés is volt itt, nagyon kis kérdésben voltak nézetkülönbségek a vitában. Én is a népfelkelés mellett lennék, egyébként szóhasználatban maradnék a vita nyomán mondom csak ezt. Sőt Mari különböző tényeket sorakoztatott fel, hogy ez a szövegben is érdemi alátámasztást nyerjen, azt hiszem ez helyes. A köszönet mellett én most nem bocsátkoznék egy kérdések újrafelidézésébe, mert az egyetértésem ebben teljes.

...

5/12.

...És hogyha egyetért a bizottság ezzel az ajánlattal, amit tulajdonképpen most kaptunk, azt hiszem egyet kellene értenünk, akkor nagyon jó lenne, ha mairól most készülne egy kommüniké, hogy ült ez a bizottság, egy normál kommüniké, és hogy valamikor, de nem távoli jövőben valóban megjelenhetne egy olyan interjú-formáju beszélgetés, ami egy-két gondolat, csak , én egyre gondolok ugyanis: demonstrálni kell hogy ez most már megvan, kész, nyomdában van. Az, hogy márciusban megy, átfutási kérdés, de ezt igy tudjuk a napi sajtóban demonstrálni. /közbeszólás/. Akár a jövő hét végén, azt hiszem egy szombati számban lenne a legjobb, mert az mégis drága nem veszik meg, nem olvassák, mégis a hétvégi szám az, ami mondjuk ilyen szempontból leginkább számításba jöhetne, bármikor a héten, egyeztetnünk kell naptár szerint és akkor lehet, mert itt ez a lényeg. Szóval nem az, hogy nagyon a gondolatrendszer mélyébe menjünk - jó egy hétfői telefon -...

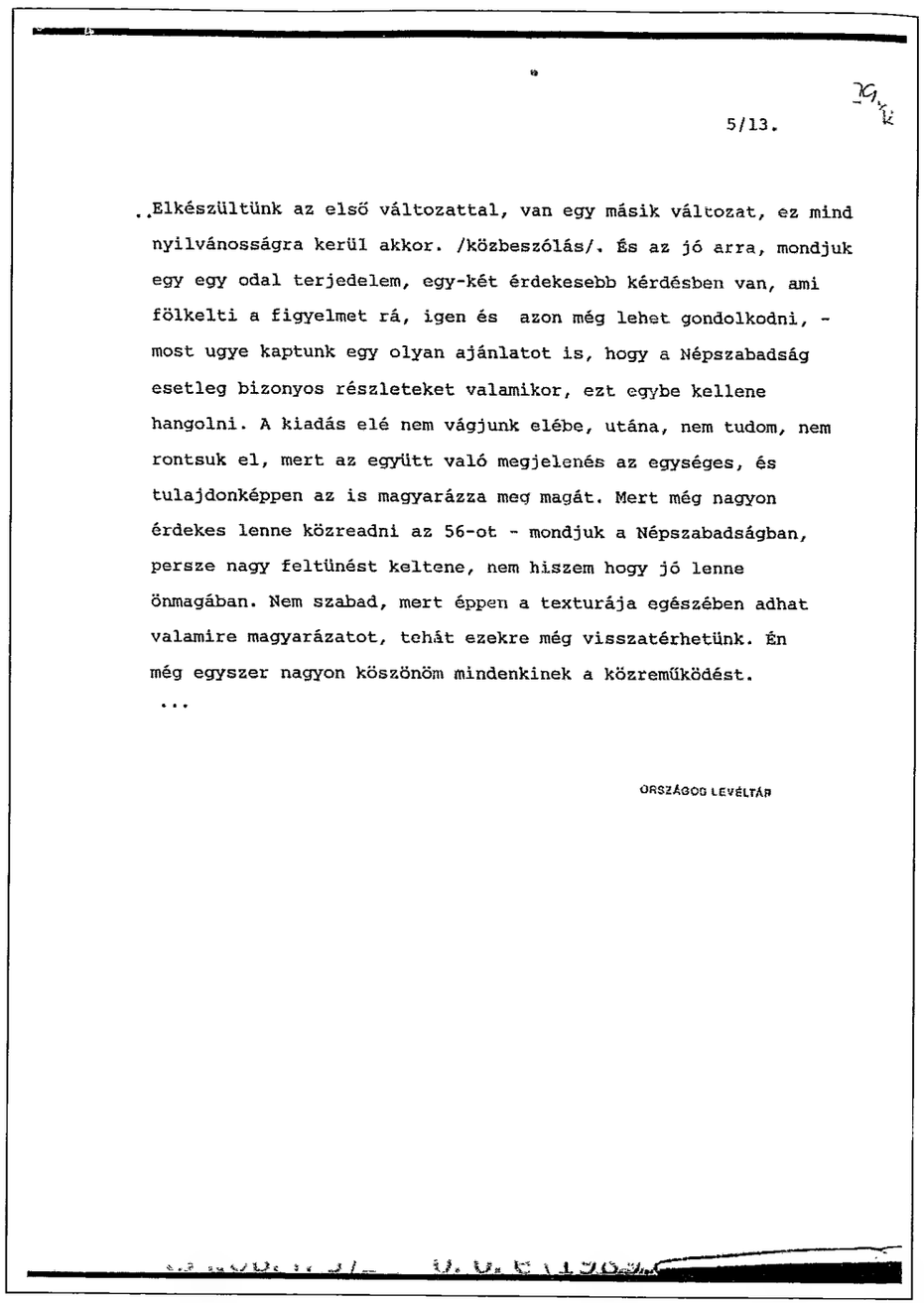

5/13.

..Elkészültünk az első változattal, van egy másik változat, ez mind nyilvánosságra kerül akkor. /közbeszólás/. És az jó arra, mondjuk egy egy odal terjedelem, egy-két érdekesebb kérdésben van, ami fölkelti a figyelmet rá, igen és azon még lehet gondolkodni, - most ugye kaptunk egy olyan ajánlatot is, hogy a Népszabadság esetleg bizonyos részleteket valamikor, ezt egybe kellene hangolni. A kiadás elé nem vágjunk elébe, utána, nem tudom, nem rontsuk el, mert az együtt való megjelenés az egységes, és tulajdonképpen az is magyarázza meg magát. Mert még nagyon érdekes lenne közreadni az 56-ot - mondjuk a Népszabadságban, persze nagy feltünést keltene, nem hiszem hogy jó lenne önmagában. Nem szabad, mert éppen a texturája egészében adhat valamire magyarázatot, tehát ezekre még visszatérhetünk. Én még egyszer nagyon köszönöm mindenkinek a közreműködést.
...

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Az SZKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának Jakovlev részére készített emlékeztetője [Kapcsolatok a kelet-európai országokkal, stratégiai alapvonalak] 1989 január[8]

Szovjetunió
Kommunista Pártja
Központi Bizottsága

AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOKHOZ FŰZŐDŐ KAPCSOLATAINKRÓL

1. Kapcsolataink a szocialista országokkal, beleértve a Varsói Szerződés tagállamait is, nehéz, kritikus fázisba léptek. Az egyenlőség és kölcsönös felelősség elvének irányába történő átmenet, amely 1985. áprilisában kezdődött és az 1986-os moszkvai értekezleten megerősítést nyert, lehetőséget teremtett arra, hogy számos régi korlátot lebontsunk, és konzervatív hírünktől is megszabaduljunk. A peresztrojka, vagyis a demokratizálás, a nyíltság kiteljesedése megerősítette a Szovjetunió vezető szerepét a szocialista megújulás folyamatában. Saját jó példánkkal, illetve politikai eszközeink segítségével egyre komolyabb hatást gyakorlunk a baráti országokra is.

Ugyanakkor noha kapcsolataink régi formája megszűnt, még mindig nem építettünk ki új típusú kapcsolatrendszert. És a probléma nem csak az, hogy a szocialista országok közötti érintkezés átstrukturálása az általunk meghirdetett „érdek-egyensúly" alapján objektíve nehéz feladat, szubjektíve pedig a baráti országok szemében úgy tűnhet, mintha mi hűtlenek lennénk hozzájuk, mintha a szocialista országokhoz fűződő viszonyunk már nem is lenne számunkra elsődleges. A probléma az, hogy az

[8] Közli: Rendszerváltozás Magyarországon 1989-1990. Dokumentumok. Főszerk.: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Budapest, National Security Archive – Hidegháború-történeti Kutatóközpont – 1956-os Intézet, 1999. (sokszorosított kézirat) 9. dokumentum [Gorbacsov Alapítvány Archívuma, Moszkva – Jacques Levesque professzor adománya a National Security Archive részére]

„érdek-egyensúly" irányába tartó átmenetet komolyan veszélyezteti a szocializmus azon modelljének elhúzódó válsága, amelynek meghatározó elemei itt, a Szovjetunióban alakultak ki Sztálin idejében, és amelyeket átvettek azok az országok, amelyeket mi szabadítottunk föl, illetve amelyek fölszabadításában döntő részt vállaltunk. Politikai berendezkedésüket még most is gyengíti a legitimáció hiánya, és a stabilitásra törekvő társadalmi-gazdasági berendezkedés képtelen adekvát módon válaszolni a tudományos és technológiai forradalom kihívásaira.

A feszültségek enyhülése, a háborús fenyegetettség csökkenése, amiben a szocialista országok döntő szerepet játszottak, mélyreható változásokat eredményezett ezen országok nemzetbiztonsági prioritásaiban. Nálunk a gazdasági tényező, az adott ország képessége a világgazdaságba történő betagozódásra első számú prioritássá lépett elő, mivel önerőből egyik ország sem képes áthidalni az egyre növekvő szakadékot, s mivel nyilvánvaló, hogy a szocialista integráció stagnál, s hogy amennyiben ehhez kötik magukat ezek az országok, azt kockáztatjuk, hogy kimaradnak a világ fejlődéséből. Jelenleg a szocialista országok többségének ez a legfőbb nemzeti érdeke, és a hozzájuk fűződő viszonyunk kialakításakor elsősorban ezt kell figyelembe vennünk.

Az európai szocialista országok a nyugat-európai államokban tapasztalható gazdasági növekedés és társadalmi jólét igen erős mágneses terében találták magukat. Ebben az összehasonlításban egyrészt a saját eredményeik elhomályosulnak, másrészt pedig a Nyugat valós problémái és nehézségei szinte észrevétlenül maradnak. A két rendszer folyamatos összehasonlítása, és szembeállítása, az életkörülmények, az anyagi és kulturális javak összehasonlítása mindennapjaink részévé vált a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően, és ezt egyszerűen lehetetlen megkerülni. Továbbá olyan országokról beszélünk most, ahol az emberek még emlékeznek azokra az időkre, amikor a nyugat-európai államok fejlettségi fokához közel álltak maguk is, vagy egy szinten voltak velük. Ennek a mágneses vonzásnak a hatása valószínűleg még

inkább felerősödik a közös európai piac működésének beindulása [1992] után.

Ezek következtében néhány szocialista országban a jelenlegi politikai intézmények és az eddigi ideológiai értékek elutasítása megkezdődött. A nonkonformizmus a fiatalság egyre szélesebb rétegeiben terjed, és a passzivitásból kitörve a civil, a politikai szféra felé tart.

2. Ennek a fázisnak a nehézsége és átmeneti jellegének oka, hogy az uralkodó párt már nem képes a régi módszerekkel hatalmát fenntartani, viszont az új „játékszabályokat" - az előtérbe kerülő csoport-érdekek kezelésének szabályait, a társadalmi konszenzus keresésének szabályait - még nem dolgozták ki. Minél hosszabbra nyúlik ez a folyamat, minél tovább halogatják, a pártok annál nehezebb helyzetben találhatják magukat.

A szocialista országokban megfigyelhető általános tendenciák kontextusán belül minden egyes ország bír jellegzetes, csak az adott országban föllelhető egyedi vonásokkal, ami [amely tény] szükségessé teszi, hogy differenciáltan kezeljük őket.

Lengyelországban és Magyarországon az események a pluralizmus irányába tartanak, a kormányzás koalíciós, parlamentáris formáinak megteremtése felé. Ilyen körülmények között a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) és a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) kizárólag politikai szövetségek keretei között őrizhetik meg pozíciójukat. Sok függ attól, hogy az ellenzékük egy részével lehetséges lesz-e konstruktív együttműködés. Figyelembe véve azt, hogy a lengyelországi lakosság jelentős része már belefáradt a válságokba, a szerves fejlődés valószínűsége itt nagyobb. Magyarországon ugyanakkor az érezhetően magasabb életszínvonal ellenére a helyzet a legváratlanabb irányokba is elmozdulhat.

Mind az MSZMP, mind pedig a LEMP pártaktivistáinak egy része kifejezte, hogy kész az erő alkalmazására, amennyiben hirtelen romlana a helyzet. Sem az MSZMP, sem a LEMP vezetésében nem alakult ki egységes álláspont ezekben a kérdésekben, s így frakció-harcokra lehet számítani.

Csehszlovákiában az utóbbi időben jelentősen megnőtt a feszültség. Itt az 1968-szindróma még mindig érezhető, és ez hátráltatja a párt peresztrojkával kapcsolatos pozíciójának meghatározását, különösen a demokratizáció és a nyíltság kérdésében.

A vezetés jelentős része hajlik rá, hogy adminisztratív intézkedésekkel lépjen fel az ellenzéki hangulattal szemben. Általános jellemző, hogy hajlandónak mutatkoznak a változtatások megkezdésére a gazdaságban, viszont későbbre akarják halasztani a reformokat a demokratizálás és a nyíltság szférájában. Stabilizáló tényező, hogy mostanáig sikerült az országban megőrizniük a viszonylag magas életszínvonalat, bár újabban ez egyre nagyobb erőfeszítéseket követel tőlük.

Bulgáriában lényegében szimulálják a peresztrojkát, ami nagyrészt T. Zsivkov személyes ambícióinak köszönhető. A marxista-leninista elmélet átfogó újragondolásáról és a szocializmus új elméleti modelljének megteremtéséről szóló hangzatos nyilatkozatok a gyakorlatban csak vég nélküli átszervezésekhez vezetnek, folyik a káderek ide-oda tologatása, és egyre nő az elnyomás. Mindez diszkreditálja a pártot, a szocializmust, és árnyékot vet a mi peresztrojkánkra is. Ugyanakkor T. Zsivkov a politikai manipuláció módszerének alkalmazásával, és annak köszönhetően, hogy jól szervezett adminisztratív apparátusra támaszkodhat még most is szinte teljesen ura a helyzetnek, bár az elégedettség egyre nő mind a pártban, mind pedig a lakosság körében.

Az NDK-ban különlegesen összetett helyzet van kialakulóban a látszólagos jólét ellenére. Annak ellenére, hogy az NDK kitűnik a többi szocialista ország közül gazdaságának jobb állapotával és magasabb életszínvonalával, az ország gazdaságának helyzete valójában romlik. Nyomasztó az adósságteher, és az NSZK-tól való növekvő függőség. A pártvezetés nagyrészt személyes ambíciók nyomásának hatására igyekszik elkerülni a megújulás problémakörét. Az NDK-vezetés konzervativizmusának kritikus elemzésekor mindenképpen figyelembe kell venni, hogy merevségüknek igenis van bizonyos objektív alapja. Az NDK nem nemzeti alapon jött létre, hanem ideológiai,

osztály-alapon szerveződött, tehát a demokratizációba, a nyíltságba, a szólásszabadságba való gyors átmenet speciális problémákkal járhat.

Romániára még mindig a személyi kultusz, az elnyomottság és Ceauşescu tekintélyuralmának légköre jellemző. Arra törekedvén, hogy függetlenítse országát a mi befolyásunktól, most megpróbálja a „szocializmus tisztaságáért küzdő harcos" jelmezét felölteni, és közvetett módon ellenünk érvel. Az elégedetlenség erőszakos megnyilvánulásai is elképzelhetőek ebben az országban, de jelenleg nem valószínű, hogy általánossá váljanak. Feltételezhető, hogy csak akkor lesz elmozdulás, ha Ceauşescu távozik, ami egyébként meglehetősen fájdalmas fejleményeket eredményezhet.

Jugoszlávia rendkívül mélyre ható gazdasági problémák kontextusában megjelenő politikai válsággal küszködik, ez nagymértékben meggyengítheti a Jugoszláv Kommunisták Unióját, és akár az államszövetség felbomlását is eredményezheti.

3. A szocialista országok fejlődési irányának néhány lehetséges forgatókönyvét már világosan megfogalmazhatjuk. Az egyik lehetséges változat: zökkenőmentes demokratizáció és a szocializmus egy új formájának bevezetése az uralkodó párt vezetésével. Nem lehet kizárni, hogy eszerint a változat szerint a kormányzati hatáskörök kérdésében engedményeket kell tenni, nem lehet kizárni, hogy az önkormányzatiság nagyobb szerepet kap, hogy a politikai életben megnő a súly a képviseleti szerveknek, ami a konstruktív ellenzéket tulajdonképpen bevonja a társadalom irányításába, sőt, akár a hatalomért folyó küzdelem egyik erejévé teszi őket. Ez a parlamentáris vagy elnöki szocializmus felé vezető út néhány ország (LNK. MNK, CSSZSZK) estében számunkra kedvező lenne. Amennyiben a demokratikus változásokat az uralkodó párt kezdeményezi, igen komoly az esélye, hogy a belső stabilitás megmarad, illetve, hogy a szövetségeseik irányába meglévő kötelezettségeiknek továbbra is eleget tesznek.

Egy másik lehetséges forgatókönyvre a reaktív változás a jellemző. Ez az eddig történtek közvetlen folyta-

tása volna úgy, hogy egy miniválság után az uralkodó párt újabb és újabb engedményeket tesz. Ez a forgatókönyv lehetővé teszi számunkra a politikai földcsuszamlás elkerülését, ám végső soron a politikai élet perifériájára taszítja a pártot, erősíti a pesszimizmust, erősíti a kételkedést a szocializmusban, egyre mohóbb követelésekre sarkallja az ellenzéket és fokozatosan fölkészíti a társadalmat a szocializmus kereteiből történő kilépésre. Egy ország átalakulása a tradicionális vegyes gazdaság és a korlátozás nélküli politikai játéktér irányában nem feltétlenül eredményezi azt, hogy a szövetségeseik felé fennálló kötelezettségeikről megfeledkezzenek, de annyi biztos, hogy az adott ország külpolitikai orientációját intenzív politikai csatározás talajává alakítaná át.

Végül, elképzelhető egy harmadik út is a társadalom irányításának jelenlegi rendszerét megőrizni, a tömegek társadalmi és politikai aktivitását elnyomni. Ennek a forgatókönyvnek a legfontosabb jellegzetessége, hogy nyíltan konzervatív cselekvési tervre épülne, korlátozott reformokat eredményezne, leginkább csak a gazdaságirányítás területén, és a szovjet peresztrojka aktív elutasításával érne fel. Ez az irány azt is jelenti, hogy a jövőben nem lehetne kizárni egy adott válsághelyzet erőszakos megoldását sem, mely akár a társadalmi feszültségek kirobbanásával is együtt járhat, aminek kiszámíthatatlan következményei lennének az adott ország belpolitikájára és külpolitikájára egyaránt. Egy ilyen válság legfontosabb kiváltó oka az lehet, hogy a lakosság elégedetlensége az egyre rosszabb gazdasági helyzet és a romló életszínvonal miatt fokozódik.

4. Ebben a kritikus átmeneti időszakban a szocialista országokhoz fűződő viszonyunk fontos prioritás marad a számunkra. Ám nem ugyanabban az értelemben, amelyre korábban utaltunk, mint amikor a Szovjetunió és szövetségesei lényegében nemzetközi elszigeteltségben éltek, és ily módon az egymáshoz fűződő viszonyunk súlya jóval nagyobb volt, mint a világ többi részével fenntartott kapcsolataink együttvéve. Az új politikai gondolkodás, a Szovjetunió és szövetségeseinek lendületes erő-

feszítései az elmúlt években gyorsan megváltoztatták a nemzetközi helyzetet. Természetes tehát, hogy külpolitikánkban a szocialista országokhoz fűződő viszonyunk relatív súlya megváltozott. Ugyanakkor továbbra is igaz az, hogy a szocialista országokkal az egymástól való kölcsönös függés mértéke továbbra is nagyobb, mint a világ többi részével, és a szocializmus belső stabilitása, valamint a világ ügyeire gyakorolt befolyásának nagysága továbbra is ettől függ.

Geopolitikai szempontból az európai szocialista országok fontosságát a Szovjetunió számára az a tény határozta meg, hogy kezdettől fogva egy bizonyos biztonsági zónát alkottak, amely stratégiai védelmet biztosított a szocializmus központja számára. Ma, a nemzetközi helyzet összes változásától függetlenül, Kelet-Európa, de különösen az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia szerepe változatlan.

Bonyolult kérdés, hogy befolyásunkat a szocialista országokra az új helyzetben milyen formában gyakorolhatjuk, és milyen formában lehet vagy kellene gyakorolnunk.

A tekintélyuralmi módszerek, a közvetlen nyomásgyakorlás nyilvánvalóan elavultak. A politikai szférában még abban az esetben is, ha bármely érintett országban gyors romlásnak indul a helyzet - és ennek a lehetőségét újabban nem zárhatjuk ki - rendkívül valószínűtlen, hogy az 1956-os és 1968-as módszert alkalmazzuk, mind elvi okokból, mind pedig az elfogadhatatlan következmények miatt. Katonai erő alkalmazása egyetlen esetben volna indokolt - ha egy szocialista ország belpolitikai történéseibe külső katonai erő közvetlenül és nyíltan beavatkozik. Tehát gyakorlatilag csak a politikai és gazdasági kapcsolatainkon keresztül tudunk nyomást gyakorolni.

5. A gazdasági kapcsolatok minősége egyre nagyobb politikai jelentőséggel bír. A gazdasági kapcsolatok szerepe a szocialista országok többsége számára teljesen nyilvánvaló. És nekünk is rendkívül fontosak. Végleg meg kellene szabadulnunk attól a sztereotípiától, hogy ezek az országok függnek tőlünk. A bevett elképzelésekkel szemben a valóság az, hogy az európai KGST országokkal

folytatott kereskedelem meglehetősen előnyös számunkra. Ez világosan kitűnik a következő példákból:

A KGST országokból importált áruk részesedése a Szovjetunió összfogyasztásából:

Fémipari technológia - 40-50%; élelmiszeripari technológia - 40%, textilipari technológia - 50%, vegyipari technológia - 35%; fakitermelő és a fafeldolgozó berendezések - kb. 30%; poligráf berendezések - több, mint 40%; hús, húsipari termékek, zöldségek és egyéb termények - mintegy 10%; nem-élelmiszer jellegű fogyasztási cikkek - 10-15%.

Számításaink szerint minden, a KGST-országoknak eladott olaj árából származó rubel után 4 rubelnyi hasznunk van (az ezekbe az országokba irányuló olaj-exportunk nyereségessége 1987-ben 493% volt). Ráadásul az élelmiszeripari termékeknek és a fogyasztási cikkeknek ezekben az országokban történő beszerzésével jelentős nyereségre tesz szert költségvetésünk, amikor eladjuk azokat a Szovjetunió-béli kiskereskedelmi árakon. 1987-ben így az import-költségek minden egyes rubelén a hasznunk a következőképpen alakult a belföldi eladás után:

hús és húsipari termékek - 96 kopejka; pamut - 1,76 rubel; kabátok, ruhák - 2,24 rubel; bőrcipők - 2 rubel; kozmetikai cikkek - 2,92 rubel; porcelán - 2,81 rubel; bútorok - 89 kopejka; és így tovább.

A gabona-beszerzés feltételei sokkal kedvezőbbek számunkra a KGST-országokban (Magyarország, Bulgária), mint a világpiacon. Például hozzávetőlegesen 1,45-1,5 tonna olajat kell eladnunk ahhoz, hogy egy tonna gabonát vásároljunk a világpiacon konvertibilis fizetőeszközért; a fent említett KGST-országokban mindössze egy tonna olajat kell eladnunk ugyanehhez.

Ugyanakkor a gazdasági együttműködés régi formáinak jelentős része már nem áll rendelkezésre. Az árucsere volumene csökkenőben van. A Szovjetunió már most képtelen rá, hogy a KGST-országok megnövekedett üzemanyag- és nyersanyag-igényét kielégítse; néhány alapvető fontosságú nyersanyag esetében - ilyen például a kőolaj - azt tervezzük, hogy a következő öt év folyamán csökkenteni fogjuk a szállított mennyiséget. Arra is képtelenek

vagyunk, hogy modern technológiával lássuk el ezeket az országokat. Az energiahordozók (elsősorban az olaj) árának csökkenése miatt a következő ötéves időszak végére a Szovjetunió külkereskedelmi mérlege az európai KGST országokkal akár 7 milliárd rubeles deficitet is mutathat majd.

Az integrálódás irányába történő átmenet kérdését már fölvetettük. Ez a kérdés különösen éles a KGST-hez tartozó partnereink esetében. Amennyiben nem lesznek aktív részesei a nemzetközi gazdasági integráció folyamatainak, egyszerűen képtelenek lesznek majd arra, hogy biztosítsák gazdaságuk radikális megújulását.

Úgy tűnik, hogy az ebben a szférában korábban kitűzött stratégiai célok - egy KGST közös piac létrehozása, valamint a megfelelő eszközök megteremtése (a fizetőeszközök konvertibilitása, a nagykereskedelem, és így tovább) - a továbbiakban is teljes mértékben relevánsak. Ugyanakkor a kivitelezés eddig nem volt kielégítő. A számos közösen meghozott döntéssel együtt a gazdasági együttműködés nyilvánvalóan stagnál. A KGST-országok tudományos és technológiai együttműködésének átfogó programja, amely valós reményekre adott okot, gyakorlatilag kudarcot vallott.

Az 1986-os csúcsértekezletet követően a KGST-országok közötti együttműködés valamelyest megélénkült. Bizonyos vállalatok közvetlen kapcsolatokat építenek ki egymással, és létrejöttek vegyes vállalatok is.

Mindazonáltal a kapcsolatok új formáinak nem volt érezhető hatása a kereskedelmi forgalom volumenére, és szerkezetére (a közvetlen kapcsolódások a teljes forgalom volumenének kevesebb, mint 1%-át érik el).

A csábítás, hogy a szocialista országok gazdaságukat a Nyugat felé orientálják, egyre erősödik. A legjobb minőségű termékek Nyugatra történő exportja bevett gyakorlat. Gyakori, hogy a KGST-országok versengenek egymással a tőkepiacon.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a gazdasági integráció problémáját általános programok segítségével (legyenek bármilyen nagyszerűek) nem lehet megoldani. Szükség van a megfelelő anyagok összegyűjtésére, a szervezeti, a

jogi és egyéb előfeltételek megteremtésére minden egyes országban. Itt a siker elsősorban azon fog múlni, hogy mennyire sikerül a Szovjetunió gazdaságában lényegi változásokat végrehajtani, hogy sikerül-e a szerkezetváltás, hogy mennyire lehet megváltoztatni a gazdasági mechanizmust, és hogy az export-potenciál mennyire képes megnövekedni; mindez egyébként hosszú éveket fog igénybe venni.

Mit tehetünk a jelenlegi helyzetben? Először is, nem engedhetjük meg, hogy megbízható üzleti partnerként szerzett presztízsünk csökkenjen. Minden egyes szerződésszegés - ami bizony egyre gyakrabban előfordul - nehéz, esetenként reménytelen helyzetbe taszítja a szocialista országokat. Ha a gazdasági szférában elszaporodnak az ilyen jellegű hírek, az ránk nézve kedvezőtlen politikai következményekkel járhat. Mindenképpen le kell győznünk ezt a betegséget, olyannyira, hogy újra át kellene gondolnunk minisztériumaink javaslatait például abban a bonyolult kérdésben, hogy mennyi olajat szállítsunk a következő öt évben. Ezt korábbi megállapodásaink szellemének megfelelő módon kell elvégeznünk.

A hadiipar átállítására tett erőfeszítések összehangolása a szocialista országokra gyakorolt gazdasági befolyásunk egyik új csatornája lehet, különösen azért, mert ezeknek az országoknak a katonai-ipari komplexuma magasabb fokon integrált, mint civil gazdaságaik. Egy másik kínálkozó lehetőség, hogy kidolgozzuk az adósságteher könnyítésének közös koncepcióját (több szocialista ország esetében különösen nagy az adósságállomány).

És végül, ahogy növeljük gazdasági kapcsolataink intenzitását a Nyugattal, kifejezetten fontos, hogy aktívan próbáljuk ezekbe belevonni szocialista partnereinket is, hogy elkerüljük annak látszatát, hogy egyre jobban elveszítjük érdeklődésünket a testvéri országok iránt - hiszen néhányuknak már most ez a benyomása. Kétségtelenül le kellene ülnünk velük tárgyalni konkrétan arról, hogy ők is részt vehetnének a nyugati hitelek segítségével induló projektek végrehajtásában, illetve arról a kérdésről, hogy végre ki kellene dolgoznunk egy összehangolt stratégiát a szocialista közösség globális gazdaságba történő - integrálódásával kapcsolatban.

6. Néhány új feladat merült föl a politikai együttműködés területén is. Pár évvel ezelőtt a szocialista országokban jelenleg végbemenő folyamatok nagy részét még tökéletesen elfogadhatatlannak tartottuk volna. Ma már átgondoltabb, rugalmasabb és differenciáltabb megközelítést kell magunkévá tennünk azzal kapcsolatban, hogy mi az, ami számunkra hasznos, mi az, ami elfogadható, és mi az, ami elfogadhatatlan. Ugyanakkor fontos, hogy reálisan mérjük föl a lehetőségeinket, hogy tisztán lássuk, hogy mire és hol lehet befolyásunk, és hogy az esetleges beavatkozásunkkal hol érnénk el csupán azt, hogy tovább súlyosbodjon a helyzet.

Nehéz megítélni, hogy a szocialista országokban jelenleg zajló átalakulások jellege mennyiben szocialista. Néhány országban nem csak a piaci viszonyok széleskörű kialakulását teszik lehetővé, hanem zöld utat adnak a magántulajdon létrejöttének, és a nagymértékű külföldi tőke-beáramlásnak. Ám mégis úgy tűnik, hogy nem kell eltúloznunk annak a veszélyét, hogy valamelyik ország egyszerűen átáll a fejlődés kapitalista útjára. A szocializmus gyökerei igen mélyre nyúlnak. Egy ilyen átalakulás azt hozná magával, hogy a gazdaság és a gazdasági struktúrák rendkívül gyorsan széttöredeznének, válságok alakulnának ki, és a lakosság többségének az életszínvonala gyors süllyedésnek indulna. És nagyon valószínűtlen, hogy a Nyugat szívesen látná azokat az országokat, amelyek gazdasága válságelemeket hordoz, illetve amelyek jelentős adósságteherrel küzdenek.

Jellemző, hogy az időről időre felszínre kerülő gondolatok bizonyos szocialista országok „marshallizációjával" kapcsolatban (konkrétan Magyarország és Lengyelország esetében történhetne ez meg, olyan formában, hogy adósságaikat külföldi befektetéssé alakítják) mindezidáig nem találtak számottevő támogatóra Nyugaton köszönhetően annak, hogy ez nagyon magas költségekkel és kiszámíthatatlan gazdasági és politikai következményekkel járna. Bár teljesen nem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget, a [jövőben] mégis inkább amiatt kellene aggódnunk, hogy a szociális feszültségek és a kilátástalanság gazdasági összeomlásba vagy anarchiába torkollnak.

Azokra az országokra vonatkozik ez, ahol a jelenlegi rezsimek a rendszer szigorítása révén továbbra is hatalmon maradnak (Románia, KNDK).

Kiemelt fontossággal, átfogó megközelítésben kell kezelnünk a politikai pluralizmus struktúráit kialakító folyamatokat, a koalíciós, parlamentáris típusú berendezkedés felé vezető folyamatokat, az ellenzék legalizálását, ami már néhány országban kibontakozni látszik. Természetesen feltérképezetlen területeken át vezet ez az út, ami szükségessé teszi, hogy a pártok szilárd alapelvekkel és taktikai rugalmassággal rendelkezzenek, valamint hogy képesek legyenek a folyamat irányítására, tehát hogy ne engedjék át a kezdeményezést az ellenzéki erőknek.

Jó néhány válság tanulságaként elmondható, hogy az ellenzék által jelentett legnagyobb veszély nem egyszerűen létezésének a ténye, hanem az, hogy képessé válhat a társadalomban jelentkező többféle, a jelenlegi helyzettel elégedetlen erők és mozgalmak egyesítésére egy negatív, destruktív platform keretei között. Ebből következően az ellenzék egy részének beillesztése a fennálló hatalmi struktúrába és a felgyülemlett problémák konstruktív megoldásának felelősségével való felruházása stabilizáló funkciót tölthet be.

A jelenlegi nehéz körülmények között peresztrojkánk folyamatai speciális hatást gyakorolnak a szocialista országok belpolitikai folyamataira. bizonyos értelemben a peresztrojka új helyzetet is teremtett. A peresztrojka előtt a jelenlegi helyzettel való elégedetlenség bármely tömeges megnyilvánulása, amely időről időre tapasztalható volt a szocialista országokban, szinte automatikusan szovjet-ellenesség köntösben jelentkezett, mostanra viszont ez a közvetlen összefüggés megszűnt. Alaposan megkérdőjeleződött az a gondolat, hogy lehetetlen megreformálni a Szovjetunió tapasztalataira és példájára épülő egydimenziós szocializmust.

A peresztrojka kétségtelenül közelebb hozott minket azokhoz az országokhoz, amelyek komoly erőfeszítéseket tesznek gazdasági és politikai rendszerük megreformálására (Kína, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország),

ám ugyanakkor bizonyos problémákat hozott felszínre néhány hagyományosan közeli szövetségesünkkel fenntartott kapcsolatainkban, ahol is a vezetés továbbra is ragaszkodik az adminisztratív, parancsuralmi módszerekhez.

Ebben a helyzetben azzal a kérdéssel kell szembenéznünk, hogy vajon milyen viszonyt alakítsunk ki azokkal a pártokkal és államokkal, amelyek vezetése távolságtartóan kezeli a mi peresztrojkánkat (az NDK, Románia, Kuba és a KNDK). Nyilvánvaló, hogy türelemre és toleranciára van szükségünk ezzel kapcsolatban; meg kell értenünk az olyan pártok helyzetét, mint például [a NSZEP], a Kubai Kommunista Párt, amelyek sajátos, frontvonalbeli történetük miatt speciális problémákkal küzdenek a gazdasági szerkezetváltás folyamatainak elfogadása és végigvitele, valamint a társadalom demokratizálása terén.

7. A világpolitikai helyzet alakulása és a szocialista országok nemzeti érdekeinek egyre differenciáltabb volta szükségessé teszi, hogy bizonyos módosításokat eszközöljünk a nemzetközi porondon tett közös lépéseink koordinálásával kapcsolatban.

Az első és legfontosabb tényező az, hogy a világon tapasztalható dekonfrontációs folyamat, a katonai-stratégiai biztonsági tényezők súlyának csökkenése a politikai biztonsági tényezők növekvő súlyával szemben a baráti országok jelentőségét objektíve megnöveli. És ez nem kizárólag azért van így, mert a hagyományos fegyverzetek csökkentése a legteljesebb mértékben az össz-európai folyamat előterébe került, a bécsi találkozó által keltett hullámoknak köszönhetően. Szövetségeseink aktív és pozitív hozzájárulása nélkül ezekben a kérdésekben egyszerűen nem lenne lehetséges az előrehaladás. Ebből kifolyólag nem csak egymás kölcsönös informálásáról beszélhetünk, ami gyakran amúgy is az utolsó pillanatban történik meg, hanem lépéseink előzetes összehangolásáról.

Mindazonáltal a probléma ennél sokkal összetettebb. Az a korszak, amikor a katonai fenyegetés csökkenése elsősorban a szovjet-amerikai kapcsolatok függvénye, lényegében már nincs messze logikus végétől. A fontosabb nemzetközi kérdések internacionalizációja egyre

erősödik. Ilyen körülmények között tehát a szövetségeseinknek nyújtott tanácsok, [továbbá] a velük folytatott konzultációk nem csak konkrét kérdésekre kell, hogy vonatkozzanak, hanem világgazdasági és világpolitikai kérdések teljes komplexumára. Kizárólag így érhető el, hogy ne csak felszíni, hanem valós résztvevőknek érezhessék magukat az egységes szocialista külpolitika kialakításában és végrehajtásában. Kezdeményezéseinknek ugyanakkor mindez tiszteletreméltóbb jelleget kölcsönözne, és bizonyos fokig - mivel barátaink tapasztalataira is építhetnénk - nagyobb átgondoltságot is biztosítana azoknak.

Van azonban az éremnek egy másik oldala is. A különböző szocialista országok érdekeinek sokfélesége egyre szembeötlőbb. A katonai kiadások csökkentésének mértéke néhány országban meghaladja a miénket, mások viszont kifejezetten aggódnak a saját, meglehetősen fejlett és a miénkkel összefonódott hadiiparuk jövőjéért. Hasonló módon a nemzetközi kapcsolatok humanizálása, az emberi jogok „bevezetése" a nemzetközi kapcsolatokba egyes kormányok számára a szocializmusra nézve fenyegetőnek tűnnek; másokat viszont arra sarkall, hogy országukat a „nyíltság" felé vezető útra tereljék.

A nézetkülönbségek egyes esetekben a nacionalista érzelmek fellángolását eredményezik, ami megronthatja a kapcsolatokat az érintett országok között (Románia - Magyarország). Előre jelezhető, hogy egyes országok vezetésében a belső társadalmi, gazdasági és politikai nehézségek felerősíthetik a hajlamot arra, hogy megpendítsék a nacionalizmus nagyon érzékeny húrjait.

Figyelembe véve az érdekek különbözőségét, korántsem muszáj mindenáron egy öncélú konszenzusra törekedni a baráti országokkal történő megbeszéléseken és konzultációkon. Nem kerülhetünk olyan helyzetbe, amikor egy ország saját nemzeti céljainak elérésére törekedvén esetleg a mi kezünket is megköti. Mindegyik ország részére biztosítani kellene az önrendelkezés jogát, természetesen azzal a feltétellel, hogy szövetségesei felé valós érvekkel alátámasztva kifejti az álláspontját. Ugyanígy elmondható, hogy nem áll érdekünkben az egyes baráti

országok közötti, elmérgesedett nacionalizmus keltette feszültségek fölvállalása a szocialista tömb szintjén, különösen ha az adott „vitás kérdés" közvetlenül érint minket. Természetesen más a helyzet, hogyha több szocialista ország, vagy adott esetben a szocialista országok többsége ellenzi valamely lépésünket - ilyenkor bizony érdemes újra átgondolni, hogy vajon helyesen cselekedtünk-e?

8. Annak ellenére, hogy többször hangsúlyoztuk, hogy a szocialista országok adminisztratív utasításokkal történő kezelése már a múlté, ennek a szindrómája még nagyon is eleven a baráti országok gondolkodásában. Ugyanakkor a vezetés konzervatív elemei lényegében azt szeretnék, ha a Szovjetunió továbbra is föllépne a szocialista országok „védelmezőjének" szerepében. A közvélemény jelentős része viszont a jelenlegi helyzet fölötti aggodalmát fejezi ki, mivel a paternalizmus maradványait véli fölfedezni benne. Különféle attitűdök tapasztalhatók a katonai jelenlétünk tekintetében a szocialista országokban. Ezek mértéke nem attól függ, hogy menynyire érzik ezáltal biztonságukat fenyegetve, hanem attól, hogy belpolitikai folyamataikban ez mekkora szerepet játszik. Továbbra is aggodalmat okoz, hogy vajon a Szovjetunió hogyan reagálna egy olyan helyzetben, amikor az adott országban létrejött politikai válság komolyan veszélyeztetné az uralkodó párt képességét a helyzet kezelésére. Elégedetlenséget szül a még mindig meglévő egyenlőtlenség a Varsói Szerződés katonai mechanizmusában, amelynek vezetése lényegében megegyezik a szovjet katonai vezetéssel, és ahol a többi ország képviselőinek jelenléte pusztán formális jelentőségű.

Komoly tartalékaink vannak tehát arra nézvést, hogy bizonyos intézkedések megtételével eltávolítsuk az említett „zavaró tényezőket", beleértve azt is, hogy barátaink részére valós részvételt biztosítunk a Varsói Szerződés katonai mechanizmusában, lehetőleg az „internacionalizáció" eszközével, megszüntetve ezzel katonai jelenlétünk negatív belpolitikai aspektusát. Tanácsos volna erőfeszítéseket tenni egy olyan helyzet elérése érdekében, amikor is bizonyos országok esetében, ahol

szükséges a szovjet haderőt, a beleegyezésüket adó tagállamok részvételével közös katonai jelenlét válthatná föl.

Rendkívül fontos lenne kidolgozni egy kiegyensúlyozott álláspontot azzal a problémával kapcsolatban, hogy beavatkozzunk-e egy bármely országban kirobbanó politikai válság esetén. Abból kell kiindulnunk, hogy elfogadtuk az önrendelkezés elvét mint a világrend egyetemes alapját. Ugyanakkor álláspontunknak bizonyos mértékig tartalmaznia kell egyfajta homályosságot konkrét lépéseink tekintetében az események különféle fordulatai esetére, méghozzá azért, hogy nehogy arra inspiráljuk a szocialista ellenes erőket, hogy bármely országban „tesztelni" próbálják a szocializmus alapjait.

Végül figyelembe kell vennünk azt is, hogy barátaink növekvő figyelmet fordítanak a kapcsolatainkban lévő „fehér foltokra", idén [1989-ben] ez az érdeklődés nagy valószínűséggel az eddigieknél is nagyobb lesz a második világháború kitörésének, illetve a szovjet-német paktum aláírásának ötvenedik évfordulója kapcsán. Ajánlatos lenne tovább finomítanunk a világháború okainak és természetének interpretációját, azoknak az utóbbi időben kialakuló új megközelítéseknek a tükrében, amelyek a harmincas és negyvenes években folytatott külpolitikánkkal kapcsolatban fölmerültek - és jó előre meg is kellene azt vitatnunk a baráti országokkal.

9. A jelenlegi helyzetben az átmeneti időszakra vonatkozóan a következő „minimálprogramot" fogalmazzuk meg a szocialista országokhoz fűződő viszonyunk tekintetében:

A legfontosabb, hogy elvégezzük a szocialista országokban bekövetkezett fejleményeknek és az országok külkapcsolatainak kiegyensúlyozott és előítéletektől mentes elemzését, majd különféle forgatókönyveket dolgozzunk ki az esetleges komplikációk, vagyis ezen országok politikájában történő éles, idő előtti irányváltások esetére, határozottan elutasítva a régi sztereotípiákat és elkerülve az önfejű improvizálást, amivel a múltban sokat ártottunk magunknak. Intenzívebbé kell tennünk a jelenlegi válsághelyzet elemzésére, illetve az abból

kivezető utak keresésére, a szocializmus és a modern kapitalizmus új felfogásának fölrajzolására, valamint együttműködésük, egymásra kifejtett hatásuk és egymáshoz való hasonulásuk lehetőségeinek és korlátainak meghatározására tett közös erőfeszítéseket.

Másodsorban, nem szabad megfeledkeznünk a szocialista országok párt- és állami vezetőivel fenntartott kapcsolatainkról, amelynek súlya még növekszik is, mivel a jelenlegi helyzetben barátaink könnyen kifejleszthetik magukban az „elhagyatottsági komplexust", vagyis annak a gyanúját, hogy kapcsolataink általunk hangoztatott elsődlegessége ellenére azok valójában nincsenek igazi tartalommal telítve. A pártok közötti kapcsolatok - amennyiben a problémák őszinte feltárásával, vitákkal, az elképzelésekkel kapcsolatos információk cseréjével járnak együtt - lehetővé tennék számunkra, hogy a testvérpártok életébe közvetlenül belelássunk, és morális támogatást nyújtsunk nekik.

Harmadszor, a peresztrojka politikájának lényegéről szólván mindenképpen el kellene kerülnünk azt, hogy a saját gyakorlatunkat erőltessük rá más országokra, mivel ők ezt úgy értelmeznék, hogy visszatértünk az adminisztratív utasításos módszerekhez, hogy korlátozzuk a függetlenségüket, és végső soron a dolog nem kívánatos következményekkel járna.

Negyedszer, minden kötelezettségünknek szigorúan eleget téve óvnunk kellene a meglévő szálakat, amelyek a szocialista országokat a Szovjetunióval összekötik, és meg kell próbálnunk biztosítani, hogy a szocialista országok gazdasági integrálódása a Nyugattal - amely elkerülhetetlen, és a közös érdekek szempontjából bizonyos fokig hasznos folyamat - kiegyensúlyozottan, összehangolt módon történjen, hogy ne kelljen elfogadhatatlan gazdasági és politikai árat fizetni érte, és hogy előmozdítsa a szocialista országok közötti integrációs folyamatokat.

Ötödször, figyelembe véve azt, hogy a hadseregnek kulcsszerepe van egy hirtelen válságosra forduló szituációban, fontos fönntartani a szocialista országok hadseregei között mind a kétoldalú, konkrét partneri

viszonyt, mind pedig a Varsói Szerződés által meghatározott kapcsolatokat, az egyenlőtlenség minden elemének kiiktatásával.

Hatodszor, tovább kellene csökkentenünk katonai jelenlétünket a szocialista országokban, beleértve annak jövőbeni lehetőségét is, hogy Magyarországról és Csehszlovákiából teljesen visszavonjuk csapatainkat. Fontolóra kellene vennünk a hátramaradó csapatok „internacionalizációjának" forgatókönyvét, a vegyes összetételű egységek megteremtését.

Hetedszer, kifejezetten érdekünkben áll, hogy – a szocialista országokban készülődő változások bármely változata következzék is be, a változás – amennyire lehetséges – különleges megrázkódtatások és válságok nélkül, a szocializmus keretein belül menjen végbe. Ám föl kell készülnünk arra az eshetőségre is, hogy az események más fordulatot vesznek. Ebben az esetben igen fontos, hogy azok az ideológiai eltérések, amelyek a szocializmus megújításának, illetve a szocialista világban kialakult válsághelyzetekből való kiútkeresésnek kérdésében jelentkeztek, ne vezessenek valódi konfliktushoz, ne legyen negatív hatásuk az országaink közötti kapcsolatokra, és ne vezessenek a Szovjetunióval szemben tanúsított ellenséges magatartáshoz.

Mindez feltételezi, hogy különbséget tudunk tenni a kommunista pártok bármi áron történő hatalmon tartásának, valamint az érintett országokkal fönntartott szövetségesi viszonyunk megőrzésének érdeke között.

Nyolcadszor, megragadva a peresztrojka által teremtett kedvező lehetőségeket, a „konzervatív Moszkva" sztereotípiájának megszűnésével most már aktívan kell keresnünk a megfelelő kapcsolatok csatornáit minden olyan erővel, amely a szocialista országokban igényt tart arra, hogy részt vegyen a hatalom gyakorlásában. Az egyházakhoz fűződő kapcsolatok is egyre fontosabbá válnak, mivel az egyház befolyása újabban erősödik a szocialista országokban.

*

Általában szólva a jelenlegi helyzetben különösen fontos, hogy álláspontunkban nyoma se maradjon a régi sztereotípiáknak, amelyek ma már korszerűtlenek. Ha valamely ország nem ért velünk egyet, vagy esetenként akár radikálisan eltérő álláspontot képvisel – ez még nem feltétlenül jelenti azt, hogy átáll a Nyugathoz; ha valamely országban megkérdőjeleződik a párt szerepe, ez még nem jelenti azt, hogy tőlünk az adott állam el fogja határolni magát. A valóságban zajló folyamatok dialektikája – ahogy a saját tapasztalataink mutatják – ennél jóval bonyolultabb. Jugoszlávia és Kína „eltávolodott" tőlünk egy ideje, de nem váltak kapitalista államokká. Lengyelországban reális esély van rá, hogy a pártnak csak egy rész, és talán nem is a legfontosabb rész fog jutni a hatalmi struktúrából; ugyanakkor az ország geopolitikai helyzetéből következően az ellenzék is tisztában van azzal, hogy a mi országunkkal a szövetségesi viszony valamilyen formáját mindenképpen szükséges fenntartaniuk.

Alapvető fontosságú, hogy tanulmányozzuk a helyzetet és megpróbáljuk felvázolni az események konkrét forgatókönyveit minden egyes országban, beleértve a legszélsőségesebb lehetőségeket is, hiszen döntéseket kell hoznunk arra nézvést, hogy az egyes forgatókönyvek milyen következményekkel járnak kapcsolatainkra nézve – majd pedig a levont következtetéseket végre is kell hajtanunk a gyakorlatban.

A MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM IDEIGLENES ELNÖKSÉGÉNEK ÁLLÁSFOGLALÁSA POZSGAY IMRE „NÉPFELKELÉS" KIJELENTÉSÉRŐL[9]

Népfelkelés?

Igen, az, de nem akkor, hanem most. Most zajlik az a békés, erőszakmentes, egyelőre még elsősorban értelmiségi osztagokból álló, de már igen széles tömegtámogatással is bíró népfelkelés, amelynek élén, Pozsgay Imre, jelentős párt zászlóaljakat is csatába vezetve eljutott odáig, hogy kimondhatta az igazság egy részét. Ezt mindenképpen meg kell becsülnünk, már csak azért is, mert ez a mi sikerünk is. Nemzetünk helyzete most ilyen: a félsikert is meg kell becsülnünk.

E bejelentés napja ekként is jeles nappá válik majdan a magyar történelemben. Büszkék lehetünk rá, hogy históriánk eme lapjára a mi nevünk is oda lesz írva, munkánkkal, szorongva kimondott gondolatainkkal, márciusi, júniusi összekapaszkodásunkkal és Erdélyért gyújtott fáklyáinkkal egyetemben.

Talán azt is elmondhatjuk, hogy végre „odafent" is van már felelős, áldozatkész szószólója nemzetünknek.

De azt is látnunk kell, hogy most még csak az út felén, ha tartunk. Nemcsak, mert '56 sokkal több volt, mint népfelkelés, hanem azért is, mert az, ami felé elindultunk, az áhított, független magyar demokrácia még igen messze van. Ezekben a nehéz órákban, amikor az anyagi nyomorúság réme és valósága sötét felhőként gomolyog felettünk, s nyomában már halljuk a konokság és a visszarendező szándékok kegyetlen dörgését is, nem adhatjuk át magunkat az örvendezésnek és minden összefüggést számításba kell vennünk. A szabadság és a demokrácia teljessége csak szívós, higgadt és céltudatos munkálkodásunk eredményeként köszönthet ránk.

Mi most Pozsgay sorsára figyelünk, de azt is tudjuk, hogy ezt a bejelentést az egész nemzet érte el, több évtizedes, néma szájösszeszorítással.

Ez most hál'istennek megint olyan idő, mikor újra felcsendülhet a régi jelszó és valami hitele is van már: „Aki magyar, velünk tart!" *1989. február*

[9] *Rendszerváltó Archívum*, 3/1 (Lakitelek, 2007), 9.

Mező Imréné levele: Lehetőséget adni a megbékélésre[10]

TISZTELT BUDAPESTI PÁRTBIZOTTSÁG!

Nagyon sajnálom, hogy egészségi állapotom miatt a testület legutóbbi ülésén nem tudtam részt venni. Mint kommunistának s mint Mező Imre özvegyének különösen fontos, mélyen megrázó kérdésekről is szó esett ezen a tanácskozáson. A nemzet felemelkedéséért, a szocializmusért sokat szenvedett család tagjaiként érzem át mindazok fájdalmát, akiknek szerettei meggyőződésüktől, hitüktől vezérelve küzdöttek 1956 őszén, és véletlenül vesztették életüket.

Férjem és több társa az 1956-os tragikus események áldozatává lett, halt mártírhalált. Az akkor nem velük küzdők közül is sokan tiszta szándékkal, a népért, a nemzetért kívántak cselekedni, az ő haláluk is tragikus.

Bízom benne, hogy az áldozat nem volt hiábavaló. A nemzet akkori tragédiája, családok tragikus sorsa, ha lassan és ellentmondásosan is, az emberséges szocializmus gyakorlatát hozhatja létre, éppen mert örök mementóként figyelmeztet a torzulások következményeire.

Magammal, a világgal megbékültem már, gyógyított az idő is. A megbocsátás útját, azt hiszem, nehezen tudjuk egészen végigjárni. Emberileg meg kell érteni azokat, akik nyilvánosan ma gyászolják halottaikat. Meg kell adni az elégtételt, a lehetőséget a megbékélésre.

Egyetértek mindazokkal, akik június 16-át, Nagy Imre és sorstársai temetésének napját a gyász, a megemlékezés és ezáltal a nemzeti megbékélés napjaként kívánják megélni. Azokat támogatom, akik a békesség, a kéznyújtás, az együtt haladás őszinte szószólói. Erre kötelez a gyermekeinkért, unokáinkért, az ország jövőjéért viselt felelősség.

Balatonfüred, 1989. június

Elvtársi üdvözlettel:
Mező Imréné

[10] *Népszabadság*, 1989. június 8.

Vásárhelyi Miklós levele Mező Imréhez[11]

A Budapesti Pártbizottság eljuttatta szerkesztőségünkhöz Mező Imrénének a testülethez intézett levelét, amelyet június 8-i számunkban tettünk közzé. Tegnap megkaptuk Vásárhelyi Miklós Mező Imréhez intézett alábbi sorait.

TISZTELT ASSZONYOM!

Mélységesen megrendítettek a Népszabadság június 8-i számában közölt sorai. Engedje meg, hogy kifejezzem Ön iránt érzett őszinte tiszteletemet. Férje, Mező Imre halálával 1956 októberében Önt is súlyos csapás, jóvátehetetlen igazságtalanság érte. Több mint három évtized eltelte sem hozhatott vigaszt szomorúságára és keserűségére. Mint levelében írja: A megbocsátás útját, azt hiszem, nehezen tudjuk egészen végigjárni. Annál megrázóbb gondolkodásának emelkedettsége, lelkének nemessége. Az Ön szívében a múlt harcát - József Attilát idézve - békévé oldja az emlékezés. Felülemelkedve saját fájdalmán, az ország, a nép jelenéért és jövőjéért aggódik. Osztozom fájdalmában, felelősségérzetében és reménykedésében is.

Ismertem, tiszteltem és szerettem Mező Imrét. Tudom, milyen humánus volt a Rákosi-rendszer legnehezebb esztendeiben is. Ember maradt az embertelenségben. 1953 után pedig keményen és bátran vívta a harcot a hatalmat minden eszközzel védelmező régi vezetéssel szemben. Rokonszenvezett velünk, Nagy Imrével és harcostársaival, támogatta reformtörekvéseinket, és ez elkötelezettségét több ízben nyíltan is kifejezte. Ő is egy emberséges szocializmusról álmodott már az ötvenes évek közepétől. A sors kegyetlen tragédiája, hogy éppen ez a Mező Imre, a levelében említett sok tiszta szándékú emberrel együtt, a történelem áldozata lett.

[11] *Népszabadság*, 1989. június 13.

Egyetértek Önnel. Legyen június 16-a a gyász, a kegyelet, az emlékezés és a megbékélés napja. És akkor a tisztesség arra kötelez, hogy ezen a napon szívünkben lerójuk tiszteletünket Mező Imre emléke előtt is.

Asszonyom! Köszönöm üzenetét, amely erre a kötelességemre emlékeztetett.

Tisztelettel és nagyrabecsüléssel:

VÁSÁRHELYI MIKLÓS

Budapest, 1989. június 12.

Csurka István: Reformkommunisták[12]

Lám, egy korszak jelképes lezárásá már megint egy temetés. És micsoda temetés! Mennyi gonoszság, mennyi elvetemültség került elő a mélyre ásott gödrökből, micsoda szégyen és micsoda döbbenet. Az ember elírtózik a gondolattól is, hogy végigélte, végighallgatta és végigszenvedte ezt a gyalázatot. Resztvevők voltunk bűnösök és áldozatok. Most, a gyász pompás óráiban csak egyetlen fogalmunk lehet: a megtisztulásé.

De Nagy Imrének és mártírtársainak jelképes temetése nemcsak temetés, hanem elsősorban politikai demonstráció, össznemzeti önfelmutatás. Helyesen állapítja meg a Történelmi Igazságtétel Bizottság, hogy egy egész „romlott és bűnös korszakot" kell elföldelnünk ezen a napon. Így van, sőt még ennél is több ez az ünnepé|y: az igazság napja. Ennélfogva az újrakezdésé is. Nemcsak az elmúlt bűnös korszakot kell tehát a föld alá helyeznünk ezen a napon, hanem a magyar megújulás és életakarat fiatal jelvényeit és szentségeit is fel kell mutatnunk ezen a halállal eljegyzett napon. És ez hatalmas felelősség.

Sajnálatos, hogy a Történelmi Igazságtétel Bizottság, amely elévülhetetlen érdemeket szerzett a Nagy Imre per újrafelvételében, a megmozdulás előkészítésében és lehetővé tételében, most a végső órákban mintha nem mutatkoznék e felelősség birtokosának.

Ezt a gyásznapot és ezt a perújrafelvételt a TIB tagok és vezetők áldozatos és fáradhatatlan munkálkodásán felül azért mégiscsak az a tény tette lehetővé, hogy a magyar társadalom millióiban 33 év hazudozásai, elnyomása és hallgatásra kényszerítése után is él az igény az igazságra és az igazság felmutatására. Ez nem holmi TIB-háziünnepség, hanem a magyar nép megtört és megalázott millióinak nagy felegyenesedése és felmagasztosulása. A szervezők erkölcsi felülállásának az lett volna az illő bizonyítéka, ha a megszólalási alkalmak java részét

[12] Csurka István jegyzete elhangzott 1989. VI. 4-én a Kossuth Rádió *Vasárnapi Újság* című rádióműsorában. In: Csurka István: *Vasárnapi jegyzetek*, Bp. Püski – Magyar Fórum, 1991. 17–19.

átadják a fiatal Magyarország képviselőinek, az örök magyar forradalom kiskatonáinak, annak a nemzedéknek, amelyik élni és küzdeni fog abban az új Magyarországban, amelyik ezzel a nappal kezdődik.

Sajnos mindennek nyoma sincs a bejelentett rendezői elképzelésekben és a szónokok kijelölésében. A mostani elképzelések szerint Nagy Imre sírjánál az a Méray Tibor fog beszélni – meglehet a család akaratából, dehát lehet itt valami a család akaratából s a nemzet ízlése ellen? – akit emigrációs munkája, könyvei, kiállása kétségtelenül feljogosít a részvételre, annak idején a Nagy Imre-körhöz tartozása pedig akár egy mostani kormánykitüntetésre, de Rákosi-korszakbeli múltja, véresszájú hazudozásai a koreai háború idején, az a viszolygás, amely már ötvenhat környékén is övezte pálfordulását, semmiképpen sem arra, hogy a legfontosabb, a nemzet egészéhez szóló beszédet elmondja és az új korszak könyvének első lapján szerepeljen. Ez súlyos hiteltelenség.

Ettől csak megkeseredik a szánk íze.

Aztán van még itt más is: a TlB-esek, a Nagy Imre-kör tagjai, miként az köztudott, javarészt reformkommunisták. Olyanok, amilyenek ma is vannak szép számmal. Ezek a régi reformkommunisták most azt mondják a mai reformkommunisáknak, hogy maradjanak távol. legfeljebb csak mint magánemberek legyenek jelen. Mert ők részesei voltak az elmúlt 33 év törvénytelenségeinek, a régi reformkommunisták meghurcolásainak, Ez igaz. És ők? A régiek? Ők talán kimaradtak a Rákosi-korszakból? Nem voltak főcsahosok előbb? Ők nem estek át a megigazuláson? Mi a különbség? Főleg így, ha Méray Tibor szerepeltetését tekintjük.

Még nincs késő, még elvégezheti a TIB azt a szükséges önvizsgálatot, ami egy ekkora nemzeti esemény méltó rendezéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Mert így, ahogy most van, sajnálatosan hiányzik forgatókönyvünkből: a szolgálat szándéka.

A kormány közleménye Nagy Imre és követőinek eszméiről és a gyászoló hozzátartozókkal való együttérzéséről - 1989 június 15.[13]

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa kegyelettel emlékezik Nagy Imrére, sorstársaira, az 1956-os népfelkelés és nemzeti tragédia valamennyi áldozatára, osztozik a hozzátartozók gyászában is.

1956 tanulságainak levonása megkezdődött. A kormányt a nemzeti, történelmi igazságtétel szándéka vezérli. Ennek szellemében terjeszt törvényjavaslatot az Országgyűlés elé az államellenes cselekményekért büntetőjogilag felelősségre vont résztvevők ártatlanságának megállapításáról.

A kormány mindent megtesz azért, hogy jogilag megalapozatlanul, politikai koncepciók szolgálatában Magyarországon többé senkit ne ítélhessenek el. Ezért javasolta az Országgyűlésnek a politikai bűncselekményekre kiszabható halálbüntetés eltörlését, elfogadta és a törvényhozás elé terjeszti a büntető törvénykönyv államellenes bűncselekményeket tartalmazó fejezetének módosítását szolgáló törvényjavaslatot.

Nagy Imre munkásságát értékelve megállapítja: kiemelkedő államférfi volt; felismerte a hagyományainktól idegen és életképtelen politika megváltoztatásának, a nemzeti sajátosságok és a maradandó emberi értékek érvényesítésének szükségességét. Nagy Imre és követőinek eszméi. demokratikus, humánus és nemzeti arculatú törekvései a jelenlegi kormánypolitika fontos összetevői.

A kormány felhívja az állampolgárokat, közösségeiket, hogy Nagy Imre és mártírtársai gyászszertartásán, a temetésen és mindenütt az országban, a megemlékezéseken felelősen gondolkodva és cselekedve vegyenek részt. Utasítsanak vissza minden olyan esetleges próbálkozást, ámely akadályozná a társadalmunk mai helyzetében múlhatatlanul szükséges összefogás és nemzeti megegyezés feltételeinek kialakítását.

[13] *Magyar Nemzet*, 1989. június 15.

Minden magyar embernek, hazánk minden állampolgárának közös érdeke, hogy a gyászszertartás és a végtisztesség megadása európai nemzethez méltó módon, az igazságtevés és a közmegegyezés jegyében történjék.

A gyász és a tiszteletadás napjának előestéjén a kormányzat megerősíti: legfőbb törekvése a nemzeti megbékélés és a társadalmi közmegegyezés elősegítése az ország felemelkedésért. Erre csak a megújulásra törekvő, a nemzeti adottságokba illeszkedő, következetes és visszafordíthatatlan reformpolitika lehet garancia.

A kormány elhatárolja magát a múlt hibás, nemegyszer vétkes politikai döntéseitől, az 1956 utáni megtorló intézkedésektől, kifejezi eltökéltségét az oly sok megpróbáltatást hozott korszak lezárására. Összefogásra szólítja fel a nemzetet. Összpontosítsuk erőinket és alkotó energiánkat az új, demokratikus Magyarország megteremtésére!

Felhívás a nemzethez - Az ellenzéki szervezetek közleménye Nagy Imre és társainak újratemetése kapcsán[14]

Június 16-a a nemzeti gyász és emlékezés napja.
Ezen a napon, Nagy Imre és társai kivégzésének 31. évfordulóján mindazokra emlékezünk, akik az 1956-os forradalom és szabadságharc során életüket adták a hazáért és a szabadságért. Gyászoljuk a harcokban elesetteket, a statáriális eljárással legyilkoltakat, a példátlan méretű megtorlás áldozatait. Emlékezünk a mártírokra, akiknek testét temetők sarkába és árkaikba kaparták el, jeltelenül, hogy szeretteik, bajtársaik még egy szál virággal se emlékezhessenek, emlékeztessenek.
Június 16-a a nemzeti gyász és emlékezés napja.
Budapesten 10 órakor találkozunk a Hősök terén Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál, Szilágyi József és a névtelen szabadságharcos felravatalozott

[14] *Rendszerváltó Archívum*, 3/1 (Lakitelek, 2007), 59.

koporsójánál. Fél 1-kor a koszorúzás után megszólalnak a harangok - szerte a világon, ahol magyarok élnek. Azt szeretnénk, ha ekkor egy percre megállna az élet, s megszólalnának a gyárak, hajók szirénái és kürtjei és az autók dudái.
A Hősök terén a ravataloknál beszédet mondanak: ...
Nagy Imre és mártírtársai földi maradványai, valamint a hatodik jelképes koporsó az új köztemető 301-dik parcellájában talál majd végső nyugalomra. Mivel a temetést (miként a Hősök teréről a gyászünnepséget is) a Magyar Televízió és a Rádió egyenes adásban közvetíti, mindenkit arra kérünk: a síroknál a kegyeletét 17-én és 18-án rója le.
Június 16-a a nemzeti gyász és emlékezés napja.
Nincs szükség tüntetésre, transzparensekre, jelszavakra. Tűzzük ki a nemzeti és a gyászlobogót, bontsuk ki ismét forradalmunk jelképét: a lyukas nemzeti zászlót. Ne menjünk szórakozóhelyekre. Az esti órákban a templomok gyászistentiszteletre hívnak. Tegyünk gyertyát vagy mécsest az ablakokba.
Június 16-a a nemzeti gyász és emlékezés napja.
Éppen ezért: A kivégzettek hozzátartozóinak és a gyászünnepséget rendező független szervezeteknek az a határozott kívánságuk, hogy az MSZMP, a Hazafias Népfront, a KISZ utódszervezetei és a fegyveres testületek *hivatalosan ne* képviseltessék magukat a ravatalnál és a temetőben.

TIB, POFOSZ, Recski Szövetség, BZSBT, FIDESZ, MDF, SZDSZ, FKGP, MNP, MSZDP, REPUBLIKÁNUS KÖR

A FIDESZ országos választmányának nyilatkozata a nemzeti megbékélésről - 1989 június 7.[15]

Néhány hét óta a rádióban, a televízióban és az újságokban szinte naponta kapnak teret nyilatkozatok, amelyek a „nemzeti megbékélésre" szólítanak fel.

Aggasztónak találjuk ezt a fráziszuhatagot, amely a „hivatalos" szervezetek vezetőinek nyilatkozataiból ömlik ránk. Félő, hogy a társadalom számára újból összezavarodnak a különböző szervezetek álláspontjai. Ezt megelőzendő a FIDESZ Országos Választmánya szükségesnek látja erről alkotott véleményét a magyar társadalom tudomására hozni.

Megítélésünk szerint 1956-ban a nemzet Magyarország szovjet megszállása és a kommunista párt uralma ellen kelt fel. Akaratát világosan kimutatta, amikor a forradalom miniszterelnökét, Nagy Imrét és kormányát rákényszerítette, hogy vállalja a többpártrendszert, deklarálja a Varsói Szerződésből történő kilépésünket és az ország semlegességét. Elegendő belső erő híján a kommunista párt orosz tankokat hívott segítségül, elárulva és eladva ezzel éppen csak megszerzett nemzeti függetlenségünket, a forradalmat vérbefojtotta és kegyetlenül megtorolta.

Amikor '56 forradalmárait temetjük, mi nem feledkezünk meg azokról a bűnökről, amelyeket az MDP, majd a vele magát máig jogfolytonosnak valló MSZMP a magyar társadalom ellen elkövetett. Nem felejthettük el a '45-48 között működött pártok felszámolását, a koncepciós perekben elítélteket és kivégzetteket, az államosításnak becézett rablásokat, a földjüktől megfosztott parasztokat, az internáltakat és a forradalom után kivégzettek százait. Úgy véljük, ezeket a bűnöket nem csupán nem lehet, de nem is szabad elfelejtenünk. A náci bűnökhöz hasonlóan örökre meg kell őriznünk emlékezetünkben, hogy az utánunk következők is tudhassák, hová vezet a kommunista diktatúra.

[15] *Tiszta lappal.* A FIDESZ a magyar politikában 1988–1991. Szerk.: Bozóki András. 1992. 151–153.

A „nemzeti megbékélés" jelszava összemossa a különbséget a hóhér és az áldozat között. Be kell vallanunk, mi nem ugyanazzal az érzéssel gondolunk az elesett ÁVH-sokra, a pufajkás különítmények tagjaira, mint az elesett vagy kivégzett forradalmárokra: nem azonos helyen őrizzük őket emlékezetünkben.

Nagy Imre és mártírtársainak temetésére készülve gyakran hangzik el az a kijelentés, hogy június 16-án egy korszakot temetünk. Ki kell jelentenünk, hogy ez nem igaz. Nem igaz, mert azokat a célokat, amelyekért a most temetendők életüket adták, mind a mai napig nem érhettük el. Ennek legfőbb akadályát pedig az a párt jelenti, amelynek vezetői ma a „nemzeti megbékélésről" szónokolnak. Világossá kell tennünk: nem tartozunk hálával azért, hogy harmincegy év után eltemethetjük halottainkat, nem jár köszönet senkinek azért, hogy ma már működhetnek politikai szervezeteink, önmagában egyetlen politikai vezetésnek sem érdeme, hogy a demokráciát és a szabad választásokat követelőkkel szemben - bár fegyverei súlyánál fogva megtehetné - nem lép fel a kínai kommunistákéhoz, Pol Potéhoz vagy éppen Rákosiéhoz hasonló módszerekkel.

Nem beszélhetünk új korszakról mindaddig, míg a nemzet - az MSZMP folyamatos ellenállása dacára - teljes mértékben vissza nem szerezte azokat a jogait, amelyek őt természettől fogva megilletik. Új korszakról csak egy olyan szabad választás másnapján beszélhetünk, amelyen minden politikai erő azonos induló feltételek mellett vehetett részt.

Mi valóban nem akarunk leszámolást. Nem kívánjuk, hogy bárkit is büntetőjogilag felelősségre vonjanak az elmúlt negyven évben politikusként elkövetett tetteiért. Beérjük annyival, hogy a magyar társadalom szavazataival maga mondhasson ítéletet a mögöttünk lévő, de máig le nem zárt négy évtizedről.

A FIDESZ Választmánya
A szöveg hiteléül:
Kövér László, Orbán Viktor

Budapest, 1989. június 7.
FIDESZ Press, 1989. június 10.

Kronológia

1956

November 22. Nagy Imrét családjával és társaival Romániába deportálják.

December 5. A párt Ideiglenes Központi Bizottsága párthatározatában ellenforradalomként értékeli az októberi eseményeket.

1957

Január 6. A kommunista és testvérpártok főtitkári értekezlete, ahol a forradalmat együttesen ellenforradalomnak, Nagy Imrét árulónak nyilvánítják.

Április 14. Nagy Imrét letartóztatják, és Budapestre szállítják.

1958

Június 9-15. A Nagy Imre-per zárt tárgyalása. Nagy Imrét halálra és teljes vagyonelkobzásra, Donáth Ferencet 12 évi börtönre, Gimes Miklóst halálra, Tildy Zoltánt 6 évi börtönre, Maléter Pált halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglani börtönre, Jánosi Ferencet 8 évi, Vásárhelyi Miklóst pedig 5 évi börtönre ítélik. Az ítélet az MSZMP PB előzetes jóváhagyásával születik meg.

Június 16. Hajnalban kivégzik a halálra ítélteket, és az Országos Börtön sétálóudvarán földelik el holttestüket.

Június 17. Az Igazságügyi Minisztérium közleménye a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntetőeljárásról.

1961

Február 24. A fogház udvarából a halottakat a 301-es parcellába, az Új köztemetőbe helyezik. A sírok fedőnevet kapnak, Nagy Imre sírjának fedőneve Borbíró Piroska.

1972

Február 12. Krassó György az illegális keretek között rendezett Hétfői Szabadegyetemen tartott előadásában elsőként beszél a nyilvánosság előtt nemzeti forradalomként 1956-ról.

Május 26. Kádár János 60. születésnapján tartott beszédében nemzeti tragédiaként beszél az '56-os eseményekről.

1979

Május 18–19. Fiatal Írók Találkozója Lakiteleken, ahol Illyés Gyula beszédében a múlt és a közelmúlt újraértelmezésének fontosságát hangsúlyozza.

1980

Október: A Bibó-emlékkönyv megjelenése. A szerzők között találjuk a demokratikus és népi ellenzék prominens személyiségeit, valamint a reformközgazdászok és '56-os elítéltek közül számos jeles gondolkodót.

1981

A BM vizsgálati osztálya nyomozásba kezd Nagy Imréék megtalálása érdekében, de a sírok beazonosítása nem sikerül.

Június 16. Nagy Imre halálának 25. évfordulóján az *Irodalmi Újság* címoldalán megjelenik Vásárhelyi Miklós cikke, amely számon kéri, hogy Nagy Imre és társai jeltelen sírokban fekszenek.

Október: A 25. évforduló kapcsán Aczél György iránymutatásai alapján a párt nyilvánosság előtt tematizálja '56 kérdését. *Ez történt* címmel visszaemlékezésekre épülő cikksorozat jelenik meg a *Népszabadság*ban, rádió- és TV-műsorok szólaltatnak meg szemtanúkat az eseményekkel kapcsolatban.

1983

Június: Nagy Imre perének 25. évfordulója kapcsán magánlakáson tartanak megemlékezést, melynek hanganyagát a *Szabad Európa Rádió* sugározza.

Október: A *Beszélő* tematikus különszáma 1956-ról.

1984

Október: Nagy Gáspár Nagy Imre mártírhalálára utaló *Örök nyár* című verse megjelenik az *Új Forrás*ban. A folyóiratot és a költőt szigorú retorziók érik.

1985

Június 14–16. Monori tanácskozás

Október 22. Antológia-est Lakiteleken. Magyar költők verseit illusztráló alkotások kiállításának megnyitója adja a keretét az '56 emlékéről való megemlékezésnek.

Október 23. Az 1984-ben megnyílt illegálisan működő Artéria Galériában tartanak 1956-os megemlékezést, az Inconnu csoport szervezésében.

December: Szabó Miklós előadása 1956-ról a Rakpart Klubban.

1986

Június: A *Tiszatáj*ban megjelenik Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című verse, amely 1956-ra és Kádár János szerepére asszociál. A vers megjelentetése a *Tiszatáj* beszüntetését eredményezi.

Június 15. Az Inconnu művészcsoport közreadja felhívását, melyben kéri a világ különböző országaiban élő művészeket, küldjenek 1956-os forradalmat feldolgozó alkotásokat egy '56-ról szóló nemzetközi kiállításhoz.

Október: A párt részéről a 30. évforduló megszervezésének felelőse Berecz János. Az évforduló kapcsán a párt megerősíti ellenforradalmi álláspontját. Ennek szellemében készült dokumentumfilm-sorozat a *„Velünk élő történelem"*, amely a nemzeti tragédia jegyében, de az ellenforradalmi értelmezést erősítő visszaemlékezésekre épül.

A párizsi ünnepi '56-os megemlékezésen Méray Tibor kezdeményezésére az Emberi Jogok Magyar Ligája úgy határoz, hogy Nagy Imréék kivégzésének harmincadik évfordulóján emlékművet állít a párizsi Pére-Lachaise temetőben a magyar forradalom mártírjainak tiszteletére, akik még három évtized múltán is jeltelen sírokban nyugszanak. A kezdeményezéshez csatlakozik a Magyar Szabadságharcosok Szövetségének franciaországi tagozata is.

Október 23.

- Négy szocialista ország (Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK) ellenzéki személyiségei közös nyilatkozatot bocsátanak ki az 1956-os forradalom harmincadik évfordulójának alkalmából.
- Nagy Jenő lakásán tartanak 1956-os megemlékezést.

December 5-6. Donáth Ferenc kezdeményezésére Eörsi István lakásán illegális tudományos konferenciát tart az ellenzék a forradalom történetéről.

1987

Január: A *Beszélő* 1987/1. számában vitát rendeznek 1956 értelmezéséről, és ebben a számban megjelenik Rainer M. János Fényes Elek néven publikált névsora az 1956-os forradalmat követő megtorlás áldozatairól.

Január 28. *Harcoló város – Fighting city* címen tartott nemzetközi képzőművészeti kiállítás 1956-ról az Inconnu csoport szervezésében.

Június 16. Az 1976-ban alapított Inconnu Független Művészcsoport (alapítók: Bokros Péter, Serfőző Magdolna, Philipp Tibor, Molnár Tamás, Pálinkás Róbert) egy Batthyány Lajost és Nagy Imrét közösen ábrázoló plakáttal átkeresztelték a Batthyány-örökmécsest Batthyány Lajos és Nagy Imre örökmécsessé. A két politikai személyiség összekapcsolásának politikai gondolata Szabó Zoltán *Batthyány-sors* című, 1958. július 15-én a londoni *Irodalmi Újság*ban megjelent írására vezethető vissza.

1988

Január: Betiltják Ember Judit *Menedékjog* című dokumentumfilmjét, amely a jugoszláv követségről elrabolt és Romániába hurcolt Nagy Imre-csoport sorsát dolgozza fel.

Május 17. Megalakul a Történelmi Igazságtétel Bizottság.

Június 5. A TIB felhívásban bejelenti megalakulását, és sürgeti az újratemetést és a rehabilitálást. A felhívás a *Beszélő* 1988/25. számában jelenik meg.

Június 14. Az MSZMP PB ülésén határozat születik arról, hogy a rendőrség verje szét a Batthyány–Nagy Imre-örökmécsesnél tartandó megemlékezést.

Június 15. A Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság a Jurta Színházban megemlékezést tart a névadó 100. születésnapjára emlékezve, a rendezvényt egyúttal Nagy Imre emlékünnepségnek is szánják.

Június 16. Tüntetés Budapesten és jelképes temetés a párizsi Pére-Lachaise temetőben

Június 23. Az MSZMP KB létrehozza az MSZMP új programjának kidolgozására az ún. *Nagybizottság*ot, elnökévé Pozsgay Imrét nevezi ki. A Nagybizottság 1. számú albizottsága a *Történelmi Albizottság*, melynek feladata az 1956-os események elemzése és minősítése a reformpolitika jegyében.

Június 30. Frank Horton amerikai képviselő (a Magyar Forradalmi Emlékbizottság elnöke) kezdeményezésére több tucat képviselő levélben fordul a magyar miniszterelnökhöz, hogy a méltó végtisztességet adják meg Nagy Imrének és társainak.

Július 19–30. Grósz Károly észak-amerikai útja. A pártfőtitkár Kanadában és az USA-ban tartott sajtótájékoztatón megígéri, hogy az 1958 júniusában kivégzettek földi maradványait kiadják a hozzátartozóknak, és szűk családi körben engedélyezik a temetést. Nagy Imre rehabilitálása nem, de a humánus körülmények közötti újratemetése lehetséges.

Grósz Károly bejelentése után a Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportjának vezetője, Harangozó Szilveszter rendőr altábornagy, miniszterhelyettes parancsot ad az egyik ezredesi rendfokozatban lévő munkatársának, dr. Pajcsics Józsefnek, aki a BM Vizsgálati Osztályának vezető-helyettese, hogy derítse ki: hol vannak Nagy Imrének és társainak földi maradványai. A sírok beazonosítása csak 1988-ban, az 1961. február 25-re datált *„Darázsfészek"* fedőnevet viselő dosszié alapján sikerül.

Augusztus 3. Megkezdik a sírok helyének meghatározását.

Augusztus 4. Borics Gyula igazságügyi államtitkár nyilatkozatban közli, hogy a minisztériumban felülvizsgálják azokat a jogszabályokat, amelyek hátrányos helyzetbe hozták a volt '56-os elítélteket.

Augusztus 23. A TIB nyilatkozata üdvözli Grósz amerikai útja során Nagy Imre és társai újratemetésével kapcsolatos ígéretét.

Szeptember 20. Göncz Árpád a TIB nevében levelet ír Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszterhez, amelyben kevesli a kormány által beterjesztett közkegyelmi rendeletet: törvényt követel, amely teljes körű, mindenkire kiterjedő rehabilitációt foglal magában.

Szeptember 19. és Október 1. Az MTI közleményben tudatja, hogy a közkegyelem az 1956. október 23-a és 1957. május 1-je között elkövetett bűncselekmények miatt elítéltekre vonatkozik, de nem terjed ki azokra, akik hazaárulást vagy kémkedést, illetve államellenes bűncselekményekkel bűnhalmazatban emberölést, rablást vagy közveszélyokozást követtek el. Így az elítéltek jelentős része nem mentesül a joghátrányok alól.

Október 23. Az ellenzéki megemlékezést a párt nem engedélyezi. A Jurta Színházban ennek ellenére megemlékezést tartanak. Az utcai megemlékezések rendőri beavatkozás mellett történnek

November 4. Berecz János, Jassó Mihály, Barabás János a Köztársaság téri megemlékezésen kiáll az ellenforradalmi állásfoglalás mellett

November 29. Az MSZMP PB *Nagy Imre és társai perében, valamint az ellenforradalmi események kapcsán politikai bűncselekmények miatt elítélt és kivégzett személyekkel kapcsolatos kegyeleti kérdések rendezéséről* című határozata szerint mindenkinek lehetővé kell tenni, hogy a kivégzett hozzátartozóikat az exhumálás után eltemethessék.

November 29. Grósz Károly beszéde a sportcsarnokban tartott pártrendezvényen, ahol tízezer kommunista pártag előtt a fehérterror veszélyéről beszélt, és az ellenforradalmi erőkkel szemben a munkásőrség és a párt egységes erejének fontosságáról.

November–december: A *História* c. folyóirat 1988. november–decemberi számában Glatz Ferenc a sztálini rendszer elleni népfelkelésnek minősíti az 1956 októberi eseményeket

December: Az Igazságügyi Minisztérium államtitkára, dr. Borics Gyula decemberben magához hívatja a Nagy Imre-perben kivégzettek, valamint Losonczy Géza és Szilágyi József hozzátartozóit, hogy közölje velük: a következő év márciusában vagy júniusában sor kerülhet a mártírok eltemetésére.

December 15. Az MSZMP KB elé kerül a temetés kérdése.

1989

Január 27. A *Történelmi Albizottság* által elkészített *Történelmi utunk* című tanulmány vitája a bizottsági tagok, a szakértők és a meghívott sajtó képviselőinek részvételével.

Január 28. Grósz Károly Davosba utazik. Pozsgay Imre a Magyar Rádióban – a történelmi albizottság megállapításaira hivatkozva – népfelkelésként értékeli az '56-os eseményeket.

Február 7. Az MSZMP PB rendkívüli ülést tart. Elfogadják, hogy a KB elé terjesztik egy „válságbizottság" felállítását.

Február 11-12. A KB ülésén elfogadja a népfelkelés-definíciót.

Február 14. A TIB és Borics Gyula igazságügyi államtitkár megegyeznek, hogy június 16-án sor kerülhet az újratemetésre az Új köztemetőben.

Február 17. A független szervezetek közös nyilatkozata, mely üdvözli a többpártrendszer bevezetéséről hozott döntést, de kifogásolja, hogy a párt nem ismerte el 1956-ot forradalomnak és szabadságharcnak.

Március 29. A 301-es parcellában megkezdődik a halottak kihantolása. Beazonosítják Nagy Imre holttestét

Március 31. Gimes Miklós és Maléter Pál holttestének beazonosítása.

Április 1. Szilágyi József sírjának beazonosítása.

Április 5. Megtalálják Losonczy Géza holttestének maradványait.

Április 19. Az MSZMP PB ellenzi a június 16-ai demonstráció tiltását.

Április 28. A KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága (Válságbizottság) ellenzi a demonstráció tiltását, és a kormány hivatalos részvétele mellett foglal állást.

Április 21. A TIB és a kormány rögzítik a temetés bizonyos technikai részleteit.

Április 26. A Minisztertanács a koncepciós büntetőügyek felülvizsgálatára büntetőjogászokból és történészekből álló bizottságot hoz létre. A bizottság vizsgálati körébe az 1945 és 1962 között folyamatban volt büntetőügyek tartoznak.

Május 2. Az Ellenzéki kerekasztal ülésén Mécs Imre tájékoztat a TIB vitáiról. A TIB alapvetően a kegyeleti jelleg és a temetőben tartott szertartás mellett foglal állást.

Május 22. Németh Miklós megállapodik a TIB képviselőivel a Hősök terén tartandó ravatalozásról.

Május 29. Az MSZMP KB ülésén megvitatja a Nagy Imréről szóló nyilatkozatot.

Június 13. Az MSZMP tárgyalóasztalhoz ül a kerekasztalba tömörült ellenzéki pártokkal.

Június 15. A Jurta Színházban a Pofosz nagygyűlést tart, *Fórum '56* címen.

Június 16. Nagy Imre és társainak újratemetése

Július 6. Kádár meghal. Ugyanezen a napon a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa a legfőbb ügyész törvényességi óvása alapján megsemmisíti Vida Ferenc ítéletét, és bűncselekmény hiányában felmenti Nagy Imrét és társait.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

X 235155

„Ezen a ponton én át is lépek arra a kérdésre, mert gondolom, hogy tulajdonképpen június 16-ának a kezelése, a törvényalkotás kérdése most és a különböző társadalomellenes, vagy pedig a politikánkkal ellentétes dolgoknak a kezelése azért igen-igen nagy mértékben összefügg azzal – és ez most már a mi pártunk helyzetéhez és jövőjéhez kapcsolódik -, hogy tulajdonképpen mi egy erős és komoly elhatározásra jutottunk a múlt év májusában, hogy végrehajtunk egy olyan fordulatot, amelyben a korábban megszokotthoz képest – amiben éltünk évtizedeken át, amiről tapasztalatunk volt, amiben otthonosan viselkedtünk – áttérünk egy olyan szisztémára, amiben a támpontjaink kevésbé bizonyosak a párt számára is.

Nem lesz egy közvetlen hatalmi tényező és a politikacsinálásnak pedig nem az egyedüli centruma és nem az egyedüli fóruma lesz a Magyar Szocialista Munkáspárt. Most küszködünk ennek az összes zavarával szerintem a pártban és a párton kívül is, a társadalomban mindenfelé, a közhatalmi szervekben – és itt is csak megjegyzem -, hogy minek fogjuk fel ezt, hogyan éljük meg mindazt, ami itt lezajlik, kudarc-e, hogy az MSZMP nem egy ilyen monopolizált hatalmi tényezőként működik, ezt akartuk-e, nem ezt akartuk, hova jutottunk, vagy pedig úgy fogjuk fel, hogy tulajdonképpen ez a mi szándékainkkal egybeesik, mert tényleg valamiféle olyan rendszert akarunk működtetni, amiben tényleg nem hatalmi szóval, hanem másfajta politikai eszközökkel próbálunk érvényt szerezni az MSZMP-nek.

Amikor ilyen változások közepette vagyunk, akkor mégis minden pillanatban olyan képet kérünk számon a helyzettől, mint amikor a párt egyedül állt a politikai küzdőtéren, és amikor mindenhatónak tartotta magát…"

Horváth István belügyminiszter szavai az MSZMP KB 1989. június 23-24-i ülésén.

Ára: 2500,- Ft

RETÖRKI
RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETE KUTATÓ INTÉZET ÉS ARCHÍVUM

ISBN 978-615-5428-13-5
9 786155 428135

XB 226981
MRE-KÓD

Szekér Nóra – Riba András László

a NAGY IMRE-KÓD

Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói

RETÖRKI
RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETE KUTATÓ INTÉZET ÉS ARCHÍVUM

ANTOLÓGIA KIADÓ
LAKITELEK, 2014